

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ УКРАЇНОЗНАВСТВА
ім. І. КРИП'ЯКЕВИЧА**

На правах рукопису

САГАН Галина Василівна

УДК 327(477+497.1)

**СУСПІЛЬНО-КУЛЬТУРНІ ЗВ'ЯЗКИ
ЮГОСЛАВІЇ ТА УКРАЇНИ
(1918–1991 рр.)**

07.00.02 – всесвітня історія

ДИСЕРТАЦІЯ
на здобуття наукового ступеня
доктора історичних наук

Науковий консультант:
ДАНИЛЕНКО Василь Михайлович
доктор історичних наук, професор

ЛЬВІВ – 2015

ЗМІСТ

УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ	4
ВСТУП	6
РОЗДІЛ 1. СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ ПРОБЛЕМИ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ	
1.1. Історіографія проблеми	16
1.2. Аналіз джерельної бази	26
РОЗДІЛ 2. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ	37
РОЗДІЛ 3. ЮГОСЛАВСЬКО-УКРАЇНСЬКІ ДИПЛОМАТИЧНІ ТА НАУКОВІ ЗВ'ЯЗКИ У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХХ СТ.	
3.1. Українські емігранти у Королівстві СХС в дипломатичній діяльності УНР і ЗУНР	60
3.2. Співпраця югославських учених з Науковим товариством імені Шевченка	72
3.3. Славістика в радянській Україні та діяльність А.І.Степовича з налагодження наукових зв'язків з ученими Югославії	84
3.4. Громадська діяльність українців Югославії у роки Другої світової війни	95
РОЗДІЛ 4. ДІЯЛЬНІСТЬ ДЕРЖАВНИХ І ГРОМАДСЬКИХ ІНСТИТУЦІЙ У НАЛАГОДЖЕННІ СУСПІЛЬНО-КУЛЬТУРНИХ ЗВ'ЯЗКІВ МІЖ ЮГОСЛАВІЄЮ ТА УКРАЇНОЮ (1945–1991 рр.)	
4.1. Формування нормативно-правової бази співробітництва Югославії та УРСР у сфері культури	104
4.2. Зусилля югославської та української громадськості у розгортанні суспільних зв'язків між країнами	130

4.3. Вплив Українського товариства дружби і культурного зв'язку з зарубіжними країнами на розвиток культурної співпраці з Югославією	141
4.4. Роль Сербської православної церкви у формуванні контактів між українським та югославськими народами	173

РОЗДІЛ 5. МИСТЕЦЬКІ ТА НАУКОВО-ОСВІТНІ ЗВ'ЯЗКИ ЯК ВАЖЛИВА СКЛАДОВА ЮГОСЛАВСЬКО-УКРАЇНСЬКИХ ВІДНОСИН (1945–1991 рр.)

5.1. Візити творчих колективів як одна із форм мистецької співпраці	203
5.2. Розвиток зв'язків у галузі радіомовлення, телебачення та кінематографа	229
5.3. Основні напрями наукових контактів	244
5.4. Співпраця югославських та українських освітян	274

РОЗДІЛ 6. КУЛЬТУРНЕ ЖИТТЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ В ЮГОСЛАВІЇ У КОНТЕКСТІ ПРЕДСТАВЛЕННЯ УКРАЇНСТВА У СВІТІ

6.1. Становлення суспільно-культурного життя українців на югославських землях (1918–1930 рр.)	287
6.2. Розвиток суспільно-культурних інституцій українців (1945–1970 рр.)	310
6.3. Суспільно-культурна діяльність українців в Югославії у 80-х – на початку 90-х рр. ХХ ст.	334
6.4. Специфіка становлення і розвиток українських релігійних інституцій в Югославії (1918–1991 рр.)	358

ВИСНОВКИ	386
СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	400

УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ

АВП РФ	– Архив внешней политики Российской Федерации
АТРУ	– Академічне Товариство русинів і українців
Болгарська ПЦ	– Болгарська православна церква
БРК	– Будинок радянської культури
ВНЗ	– Вищі навчальні заклади
ВРЄХБ	– Всесоюзна рада євангельських християн-баптистів
ВРЦ	– Всесвітня рада Церков
ВТКЗ	– Всесоюзне товариство культурного зв'язку з закордоном
ГА РФ	– Государственный архив Российской Федерации
ЄФХЦ	– Європейський форум християнських церков зв'язку з зарубіжними країнами
КДА	– Київська духовна академія
КЕЦ	– Конференція європейських церков
Королівство СХС	– Королівство сербів, хорватів і словенців
КМТ	– Культурно-мистецьке товариство
КТМ	– Клуб творчої молоді
КЦУР	– Комісії церков з участі та розвитку
ЛДА	– Ленінградська духовна академія
МБС	– Міжнародне бюро скаутів
МДА	– Московська духовна академія
НДХ	– Незалежна держава Хорватія
НТШ	– Наукове товариство імені Шевченка у Львові
ОСБТ	– Одеське слов'янське благодійне товариство ім. Св. Кирила і Мефодія
РГАЛИ	– Российский государственный архив литературы и искусства
РНТП	– Русинське народне товариство «Просвіта»
РПЦ	– Руська православна церква

- Руська ПЦ – Руська православна церква
- САНМ – Сербська академія наук і мистецтв
- Сербська ПЦ – Сербська православна церква
- СКУ – Світовий конгрес українців
- СПЦ – Сербська православна церква
- СПЮ – Союз югославських письменників
- СРУХ – Союз русинів та українців Хорватії
- СРЮ – Союзна Республіка Югославія
- ССМ Сербії – Спілка соціалістичної молоді Сербії
- СУО – Союз українських організацій
- СУПЕ – Союз українських пластунів-емігрантів
- СФРЮ – Соціалістична Федеративна Республіка Югославія
- ТКЗЮ з СРСР – Товариство культурного зв'язку Югославії з СРСР
- УТДКЗ – Українське товариство дружби і культурного зв'язку з зарубіжними країнами
- ЦДАВО України – Центральний державний архів вищих органів влади та управління України
- ЦДАГО України – Центральний державний архів громадських об'єднань України
- ЦДАМЛМ України – Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України
- ЦДІА України – Центральний державний історичний архів України
- ЦДАЗУ – Центральний державний архів зарубіжної україніки
- ФНРЮ – Федеративна Народна Республіка Югославія
- ЮНА – Югославська народна армія

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. У контексті становлення нових незалежних держав на постюгославському просторі як самостійних суб'єктів міжнародних відносин, особливого значення набуває дослідження досвіду співпраці Югославії з іноземними країнами у галузі культури, освіти, науки тощо. Значний інтерес становить вивчення зв'язків з Україною, з якою югослов'ян поєднує давнє історичне минуле та спільне праслов'янське походження. Зазначені народи впродовж трьох останніх десятиліть будують свої незалежні держави, розвивають контакти з міжнародною спільнотою на засадах євроінтеграції, що привертає взаємну увагу аналітиків і до сучасного, і до минулого досвіду співпраці.

Перша світова війна та її наслідки кардинально змінили подальший історичний розвиток Югославії та України. Завершився складний період для двох країн: український та югославські народи жили в багатонаціональних імперіях – Російській та Австро-Угорській, які, не будучи спроможними запобігти національно-визвольним рухам і революційним настроям, зазнали розпаду.

Геополітичні зміни спричинили нові тенденції розвитку українського та югославських народів. А це, своєю чергою, вплинуло на суспільно-культурні зв'язки між ними, що також актуалізує і тему дослідження. Створення Королівства сербів, хорватів і словенців (Королівство СХС; від 1929 року – Королівство Югославія), боротьба українського народу за власну державу (1917–1921), утвердження більшовицької влади у Наддніпрянській Україні, наслідки Другої світової війни та становлення комуністичного режиму в Югославії, відновлення державної незалежності народів на початку 90-х рр. ХХ ст. унаслідок розпаду Радянського Союзу та Соціалістичної Федеративної Республіки Югославії (СФРЮ) – це ті визначальні моменти, які дають змогу глибше зрозуміти як можливість залучення і впливу громадськості на розвиток контактів з іншими народами, так і потребу

вивчати ці міжнародні контакти, зокрема у сфері реалізації умов співпраці у галузі культури.

Югославсько-українські зв'язки давні й тривалі – від часів формування українського народу та тієї групи південних слов'ян, а саме сербів, хорватів, словенців, македонців і чорногорців, які 1918 року ввійшли до Королівства СХС. Ці зв'язки посилювалися вже у XVIII ст., коли десятки тисяч балканців, рятуючись від переслідування османських і австрійських правителів, переселялися до України. Тоді ж із Закарпаття, а згодом й з інших регіонів України, на спустошені турками території південних слов'ян почали переселятися українці, яких приваблювали вільні землі на Балканах, фінансові обіцянки австрійської влади і, найголовніше, толерантне ставлення до переселенців місцевого населення. Ці чинники зумовили кілька хвиль еміграції українців на етнічні югославські землі.

Таким чином, поява югославських народів на українських землях та формуванням потужної української діаспори на Балканах заклали фундамент багатоаспектних взаємин між народами, зокрема у сфері культури, релігії, політики, економіки і військової справи. Підтримка та розвиток таких взаємин набуває особливої актуальності у наш час, коли Україна окреслила європейський вектор свого розвитку, частина югославських народів уже увійшла до Євросоюзу, а решта із них планує вступити туди ж найближчим часом.

Проблема югославсько-українських зв'язків вже привертала увагу українських дослідників. Значний внесок, зокрема, зробили Ф.Шевченко, В. Євтух, С. Віднянський, В. Даниленко, С. Качараба, В. Козлітін, М. Матювка, О. Павлюченко, В. Піскун, В. Трощинський, С. Шевченко, В. Яровий, які вивчали окремі періоди в історії таких зв'язків чи інші проблем. Пропоноване дослідження доповнює доробок згаданих істориків, порушує маловідомі та ще не вивчені питання югославсько-українських суспільно-культурних зв'язків 1918 – початку 1990-х рр. Важливим також

буде не тільки узагальнення, а й введення до наукового обігу нових архівних даних, матеріалів українських та іноземних періодичних видань, анкетних документів, спогадів тощо.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертацію виконано в рамках планової теми Центру дослідження українсько-польських відносин Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України «Українсько-польські взаємини в контексті європейської історії: роль історичної спадщини у формуванні сучасних культурних і політичних пріоритетів України і Польщі» (номер державної реєстрації 01074U005411).

Метою дослідження є характеристика і аналіз процесу становлення й розвитку суспільно-культурних зв'язків Югославії та України впродовж 1918–1991 років.

Досягнення цієї мети передбачало розв'язання таких **завдань**:

- з'ясувати стан вивчення проблематики, дослідити джерельну базу та обґрунтувати методологію дослідження;
- вивчити дипломатичну діяльність УНР та ЗУНР у Королівстві СХС, спрямовану на захист інтересів українських емігрантів на Балканах;
- вказати на традиційні та специфічні форми співпраці югославських учених із Науковим товариством імені Шевченка та київськими славістами;
- простежити громадську діяльність українців Югославії у період Другої світової війни;
- проаналізувати політичне підґрунтя, договірну базу, які визначали суть і форми суспільно-культурних зв'язків Югославії та УРСР;
- дати оцінку діяльності югославських та українських громадських інституцій у справі налагодження зв'язків між сторонами у другій половині 40-х – початку 90-х рр. ХХ ст.;
- розкрити особливості співпраці українців Югославії з Українським

- товариством дружби і культурного зв'язку з зарубіжними країнами;
- визначити роль Сербської православної церкви у налагодженні зв'язків між народами Югославії та України у другій половині 40-х – на початку 90-х рр. ХХ ст.;
  - проаналізувати мистецькі, творчі і науково-освітні зв'язки Югославії та України у другій половині 40-х – на початку 90-х рр. ХХ ст.;
  - охарактеризувати суспільно-культурне життя українців Югославії в 1918–1991 рр.;
  - окреслити внесок українців Югославії у культурне життя цієї країни в контексті загальної ролі українства у світі.

Об'єкт дисертаційного дослідження – суспільно-політичні процеси в Югославії та Україні, що відбувалися у 1918–1991 роках, на тлі яких здійснювався розвиток суспільно-культурних зв'язків між народами.

Предмет наукового дослідження – становлення форм, зміст і характер суспільно-культурних зв'язків між Югославією та Україною у 1918–1991 роках.

Методологічну основу дисертації складають: принципи – історизму, об'єктивності і системності; підходи – синхронний, міждисциплінарний, структурно-функціональний; методи – аналізу і синтезу, логічний, математичний, періодизації, критичний, історизму, герменевтичний, індуктивно-дедуктивний, порівняльний, описовий. Використання такого методологічного інструментарію зумовлено змістом, різноплановими напрямками суспільно-культурних зв'язків об'єкта дослідження, історично-просторовою тяглістю, особливостями джерел із вказаної проблематики.

Хронологічні межі дисертації охоплюють період від 1918 до 1991 року. Нижня межа – завершення Першої світової війни та утворення Королівства СХС (Югославії). Вибір верхньої межі дослідження мотивований кардинальними геополітичними змінами в житті югославських народів та українців, які супроводжувалися відновленням незалежності їхніх

держав. Запропонований період дозволяє прослідкувати еволюцію розвитку суспільно-культурних зв'язків Югославії та України, упродовж якого досліджувані народи входили до держав з різними політичними устроями, які часто між собою ворогували. Унікальності додає Друга світова війна, коли з'являються інші умови для суспільних контактів. Загалом, часові рамки дисертації поєднали визначні етапи історичного розвитку. Попри низку складнощів і перепон, породжених геополітичними змінами, не було втрачено традицію суспільно-культурного спілкування та духовного взаємозбагачення, яке триває поміж народами вже не одне століття.

Робота виходить за вказані хронологічні межі тоді, коли виникає необхідність подати історичне підґрунтя окремих подій чи тенденцій досліджуваного періоду.

Наукова новизна дослідження. Дисертація є комплексним дослідженням суспільно-культурних зв'язків Югославії та України упродовж 1918–1991 років, здійсненим на основі залученої до наукового обігу широкої бази нових архівних документів, матеріалів української й зарубіжної періодики, поточних архівів посольств.

Уперше:

– Доведено, що правлячі політичні режими та створені ними ідеологеми, у реаліях яких перебували протягом досліджуваного періоду український та югославські народи, вплинули на те, що тривалий час не існувало диференціації та виокремлення етнічного фактору в міжнародних контактах цих народів. Як у Югославії, так і в Україні влада свідомо замінювала національні пріоритети на ідеологічно прийнятні – імперські – та намагалася сформувати т.зв. «радянський» чи «югославський» народи.

– Розкрито суть дипломатичної діяльності співробітників УНР і ЗУНР у Королівстві СХС, спрямовану на підтримку державницько-соборних прагнень українців. Доведено, що, незважаючи на жорсткий опір проросійських сил, головні зусилля дипломатів були спрямовані на

гуртування інтернованих українських військових, організацію їм матеріальної та моральної підтримки.

– Аргументовано, що у міжвоєнний період, зважаючи на геополітичні зміни, які стосувалися Югославії та України, співпраця у галузі культури з українського боку фактично зводилася до міжнародних контактів членів Наукового товариства імені Шевченка у Львові.

– Показано, що у роки Другої світової війни громадська активність українців Югославії базувалася на реалізації давнього наміру – створення незалежної України. Тому почали організовувати на Балканах українські добровільні частини для боротьби з більшовиками як окупантами України. Український легіон створили при хорватському 369-ому піхотному полку. Однак українських військових використовували лише в інтересах Незалежної Держави Хорватія. Згодом колишні прихильники Українського легіону поступово почали переходити до іншого табору – руху опору, яким керувала Комуністична партія Югославії (КПЮ). Незначна частина українців, розуміючи складність свого становища, бажала залишатися нейтральною. Загалом наприкінці війни стало зрозуміло: головним завданням народів Югославії є боротьба за визволення країни від окупантів.

– Доведено об'єктивний характер принципово різних підходів до організації зовнішньої політики (передусім в галузі культури і науки) в УРСР та СФРЮ. Центральні інституції СРСР повністю контролювали зовнішню політику УРСР, особливо культуру, адже саме через неї реалізовувалися основні принципи комуністичної ідеології та пропаганди. Республіки Югославії мали в цьому питанні значно більше самостійності, а тому саме вони ініціювали укладання нових договорів про мистецькі та наукові проекти. Більшість із цих ініціатив Москва не підтримала, тому вони не були реалізовані в Україні.

– Сформульовано висновок, що у повоєнний час Сербська православна церква (Сербська ПЦ, СПЦ) переживала значні труднощі розвитку

(наростання відцентрових рухів), як і православ'я в Україні у 20–40-і рр. ХХ ст., а тому постійно шукала нові форми співпраці з іншими православними церквами, особливо тими, які мали подібні проблеми. Найпоширенішою формою співпраці з Україною стали візити югославського духовенства та паломників. Значний інтерес духовенства Російської православної церкви (Російська/Руська ПР, РПЦ) та політичного керівництва СРСР до співпраці із СПЦ можна пояснити їх зацікавленням у протидії діяльності створеної на теренах Югославії Російської православної церкви закордонної (РПЦЗ), яка від перших днів свого існування зайняла вкрай ворожу позицію як до РПЦ (аж до проголошення анафем), так і до радянської влади загалом.

– Аргументовано доведено, що гастролі югославських творчих колективів в Україні були, фактично, головною формою мистецьких контактів між народами. Їх інтенсивність визначалася як економічними чинниками (особливостями функціонування ринкової економіки в Югославії), так і цензурно-ідеологічними обмеженнями (аж до зняття концертних номерів) з боку радянських репресивних органів.

– Виявлено і систематизовано дані про основні напрями співпраці у галузі освіти, у пошуку нових форм навчання і виховання молоді. Зокрема зазначено, що критичність та відкритість югославських педагогів сприяли більш диференційованому підходу у відборі учнів для навчання у вищій школі, зменшенню ідеологічного навантаження та впровадженню світових новацій в освітній процес.

– Документально підтверджено, що українці Югославії своєю активною громадською, релігійною та мистецькою діяльністю зробили значний внесок у представлення української культури серед югославських народів. У ХХ ст. були періоди, коли тільки українська діаспора могла знайомити балканських слов'ян із культурою українців. Українсько-югославський діалог у галузі культури формував позитивний імідж України, сприяв збільшенню уваги до її культурної спадщини як в Югославії, так і у світі загалом.

Удосконалено:

– Співпраця югославських та українських громадських інституцій часто усували недоліки роботи відповідних державних установ у налагодженні зв'язків між країнами. В Україні найбільш активним було Товариство дружби і культурного зв'язку з зарубіжними країнами (УДТКЗ), проте воно працювало у чітко визначеному радянською владою колі повноважень.

– Наукові зв'язки між югославськими та українськими вченими після Другої світової війни і до 90-х років минулого століття не були регулярними, відтак потенціал обох сторін використано лише частково. Спільні наукові проекти реалізовували Нові-Садський і Земунський наукові центри та подібні установи Києва, Харкова й Одеси. Наукові розробки також були важливою складовою у співпраці вищих навчальних закладів (ВНЗ) України (Київський, Харківський та Ужгородський університети) та Югославії (університети Загреба, Сараєво, Нові Саду).

Отримали подальший розвиток положення:

– Суспільно-культурні зв'язки між Югославією та Україною після Другої світової війни визначалися виключно домовленостями на державному рівні між СФРЮ та СРСР. Важливість питань розвитку взаємин у галузі культури підкреслює той факт, що вони були обов'язковими у програмі всіх зустрічей та переговорів між офіційними делегаціями/представниками Югославії та України.

– Обсяги і форми наукових контактів між народами Югославії та УРСР диктувалися передусім суспільно-політичними умовами їх розвитку.

– На розвиток суспільно-культурного життя українців Югославії після Першої світової війни значний негативний вплив мали російські емігранти, які, опинившись на Балканах, проводили відверту антиукраїнську агітацію, намагалися монополізувати процес отримання благодійної допомоги тощо.

Практичне значення дисертаційного дослідження полягає у тому, що концептуальні положення і висновки дисертації можуть започаткувати низку нових наукових досліджень з історії культури, біографістики тощо. Результати роботи спонукають переосмислити усталені підходи вивчення історії південних і західних слов'ян, історії міжнародних відносин, історії України новітнього часу.

Результати й висновки дисертації можуть бути використані в навчальному процесі вищої школи під час розробки навчально-методичної літератури, спецкурсів, лекцій, семінарських занять із всесвітньої історії, історії південних і західних слов'ян, історії України, історії міжнародних відносин, історії релігії, історії культури, релігієзнавства, культурології, у суспільствознавчих, краєзнавчих студіях. Результати і висновки дисертації можуть бути використані для написання робіт зі всесвітньої історії, історії південних і західних слов'ян, історії України новітнього періоду.

Апробація результатів дисертації. Положення та висновки, які визначили змістове наповнення дослідження, дістали висвітлення та були обговорені під час виступів і дискусій на 2 всеукраїнських й 16 міжнародних наукових конференціях, 5 із яких – за кордоном (Польща, Італія). Зокрема: XIII Міжнародна науково-практична конференція «Україна в умовах європейської інтеграції: проблеми державного будівництва в Україні» (Київ, 2008); Міжнародний конгрес релігієзнавців (Познань, 2008); Міжнародна науково-практична конференція «Стан та перспективи розвитку славістики на початку третього тисячоліття» (Київ, 2009); XIV Міжнародна наукова конференція «Україна в євроінтеграційних процесах» (Київ, 2009); Міжнародна науково-практична конференція «Релігійні аспекти польсько-українських відносин: історія і сучасність» (Краків, 2009); Міжнародна науково-практична конференція «Україна-Ватикан» (Італія, Рим, 2009); Міжнародна науково-практична конференція «Україна, українці та українськість у історичному постанні та формах культурного досвіду» (Київ,

2009); Міжнародна наукова конференція «Українсько-польські зв'язки» (Краків, 2009); Міжнародна наукова конференція «Українська спільнота: культурно-світоглядні перетворення в історичному досвіді та сьогоденні» (Київ, 2010); Всеукраїнська науково-практична конференція «Київ у соціокультурному просторі ХІХ–ХХІ століть: національний та європейський контекст» (Київ, 2011); Міжнародна наукова конференція «Україна між Росією та Європейським Союзом: пошук ідентичності» (Київ, 2011); ХІІ Міжнародна наукова конференція «Релігійний символ як спадщина світової культури» (Закопане, 2011); Міжнародна наукова конференція «Цивілізаційний потенціал українства: теоретичні засади осмислення» (Київ, 2011); ІІ Міжнародна науково-практична конференція «Всесвітня історія та актуальні проблеми міжнародних відносин. Пам'яті професора Г.Л. Бондаревського (1920–2003)» (Луганськ, 2012).

Публікації. Результати дисертації відображено у 39 публікаціях. Із них дві монографії та 29 статей, які надруковано у фахових виданнях, визначених переліком Департаменту атестації кадрів Міністерства освіти і науки України, 8 із них – у зарубіжних і наукометричних наукових виданнях.

Обсяг і структура роботи зумовлені її метою та науковими завданнями. Дослідження складається зі вступу, шести розділів, висновків (399 сторінок – основний текст), списку використаних джерел і літератури (122 сторінки, 1256 найменувань). Загальний обсяг дисертації – 521 сторінка.

РОЗДІЛ 1

СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ ПРОБЛЕМИ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Історіографія проблеми

Дослідження суспільно-культурних зв'язків Югославії та України потребує чіткого визначення хронологічних і тематичних рамок, об'єктивної оцінки численних фактів і процесів, всебічного аналізу наукової літератури й архівних джерел. Інтерес дослідників до цієї проблеми зумовлений насамперед спільним для українців та народів Югославії праслов'янським походженням, близькістю їхніх мов, звичаїв і традицій, конфесійної належності, що зумовили формування подібної історичної долі. Вагомий вплив на ставлення народів один до одного і відображення цього в наукових та публіцистичних працях мали також імміграційні процеси українців на Балкани, а югославських народів на українські землі, які тривали одночасно, починаючи від XVIII ст.

В українській та зарубіжній історичній науці відсутнє комплексне дослідження суспільно-культурної співпраці Югославії та України за час об'єднання югославських народів у єдину державу. Тематично близькі до цієї проблеми праці можна поділити на кілька категорій: 1) дослідження окремих напрямів взаємин українців та югославських народів у минулому; 2) праці про історію української діаспори на югославських землях; 3) публікації на тему конфесійного життя в Югославії та Україні, зокрема висвітлення міжнародної активності церков цих країн; 4) узагальнені дослідження з історії міжнародних відносин, культурного, суспільно-політичного розвитку України та Югославії; 5) дослідження життя і творчості югославських та українських митців, які розвивали культурні контакти на європейському просторі.

З іменем видатного українського вченого Ф. Шевченка пов'язані

витоки традицій славістичних студій української повоєнної науки, передусім досліджень місця й ролі України в історії міжслов'янських зв'язків. Так, Ф. Шевченко високо оцінив роль Києва у здобутті вищої освіти югослов'ян. Історик відзначав, що багато з тих, хто навчався в Київській духовній академії, у себе на батьківщині займалися викладацькою діяльністю, а кілька десятків осіб присвятили своє життя суто церковній діяльності [1200, с. 30].

Новий погляд на зв'язки Югославії та України започаткував В. Даниленко. Вивчаючи науково-технічну співпрацю східноєвропейських країн [740–743, 863–868, 1127, 1128], він переконливо довів: саме тотальний контроль адміністративно-бюрократичного апарату СРСР вплинув на те, що оперативність і свобода дій українських учених у розвитку міжнародних зв'язків були вкрай обмеженими [743, с. 78–79]. Особливо гострою була ця проблема в науковців гуманітарного профілю, бо угоди між іноземними науковими центрами та українськими істориками, філологами виконувалися непослідовно і частково. Через те радянські учені-суспільствознавці були далекими від цінностей європейської культури і зорієнтовані на утвердження імперської ідеології.

Привертають увагу монографії О. Павлюченка [753, 765], в яких висвітлено українсько-югославські суспільні зв'язки другої половини ХІХ – початку ХХ ст. І хоча хронологічно ці праці лише частково стосуються нашого дослідження, все ж вони переконливо підтверджують традицію тривалого спілкування народів. Учений обґрунтував помітну роль України (як складової Російської імперії) у російсько-югославських суспільних зв'язках другої половини ХІХ – початку ХХ ст., позицію конкретних осіб, діяльність яких впливала на взаємини між народами. Чимало уваги приділено питанням української допомоги югославам у справі підготовки спеціалістів з вищою освітою, участі югослов'ян, які навчалися і працювали в Україні, у суспільному-культурному житті українців. О. Павлюченко одним із перших виокремив Україну із загальноросійського культурного спілкування з

югославськими народами, що відіграло позитивну роль у створенні повної гуманітарної картини України.

Нерідко, всупереч власному сумлінню, українські дослідники радянського періоду безальтернативно схвалювали принципи розбудови міжнародної культурної співпраці України і не давали жодних критичних оцінок. Опубліковані праці були цілком заідеологізовані, як, власне, й історія міжнародних культурних зв'язків. Водночас варто наголосити на тому, що дослідники гуманітарних проблем не так часто вдавалися до вивчення питань, пов'язаних із югославськими народами, бо навіть після припинення відкритого політичного конфлікту між Сталіним і Тіто, Югославія перебувала на особливому рахунку в радянських чиновників та політичних діячів. У силу цих обставин українська радянська історіографія залишила незначну спадщину з історії зв'язків Югославії та України. За радянський період в УРСР було захищено кілька дисертацій з історії контактів Югославії та України, які не дають повної картини співробітництва між сторонами.

Автори деяких публікацій частково вивчали питання співпраці Югославії та України у сфері культури. Зокрема К. Колосова, керівник Українського товариства культурного зв'язку із закордоном, згадує про окремі візити в Україну югославських учених, не вказуючи мети чи значення цих візитів, а лише зазначаючи, що їх організовувало УТКЗ [754]. Вона також писала про роботу Товариства з іноземними моряками, серед яких, за матеріалами вивчених нами архівів, значна частка була з Югославії. Однак К. Колосова навіть не згадала про цей факт [754, с. 50–51].

Радянські дослідники, які працювали поза межами України, у своїх публікаціях, як правило, не брали до уваги участі інших національних республік у культурній міжнародній діяльності СРСР. Зокрема московська дослідниця Е. Дудзинська вивчала міжнародні наукові зв'язки радянських істориків у 50–70-і рр. ХХ ст., в яких значну увагу було приділено співпраці з югославськими вченими [746]. Однак жодної згадки про зв'язки між

науковцями Югославії та України в монографії Е. Дудзинської немає.

Про роль держави у співпраці в галузі культури між Югославією та Україною йдеться у колективній монографії за редакцією І. Дзюбка. У книзі проаналізовано міжурядові договори від часу закінчення Другої світової війни і до 70-х рр. ХХ ст. [1124].

Кардинально змінилася ситуація в історичній науці за роки незалежної України. Утвердження демократичних норм, принаймні у виборі теми дослідження, відразу позитивно відобразилося на вивченні різних аспектів історії, міжнародних суспільно-культурних зв'язків югославських народів. Загалом зріс інтерес до вивчення історії країн Центрально-Східної Європи, до яких окрім інших відносяться Україна та нові незалежні країни, що виникли на постюгославському просторі, пише знаний український історик С. Віднянський. Цей регіон зберігав особливі риси суспільно-політичних, релігійно-етнічних, соціально-економічних та духовно-культурних відносин, котрі відбувалися на всіх проявах соціального життя і менталітеті його народів, вносячи водночас оригінальні елементи у європейську цивілізацію. Історичний регіон «Центрально-Східна Європа» як наукова категорія і сьогодні зберігає свою пізнавальну цінність, стверджує С. Віднянський, і є всі підстави для його самостійного вивчення як особливого регіону формування єдиної європейської цивілізації і може, і навіть повинна, зокрема, «застосовуватися до нових інтерпретацій українського минулого» [834, с.10].

Найбільш гострим для української сторони залишалось питання фінансування досліджень. За роки української незалежності було захищено двадцять дисертацій з історії та зовнішньої політики Югославії, п'ять із яких – докторські [707, 710, 712, 722, 723]. Автори цих робіт заклали фундамент української академічної школи дослідників історії югославських народів. В незалежній Україні з-під пера провідних істориків стали виходити нові навчальні посібники та підручники, які запропонували модерні оцінки історичного розвитку Югославії, її контактів з Україною. Роботи

Л. Зашкільняка [1218] та В. Ярового [1216; 1244; 1245], які запровадили нове бачення багатьох питань історії південних і західних слов'ян, заклали фундамент сучасної академічно історичної освіти в Україні. Вперше в українській історіографії В. Яровий дав незаангажовану оцінку багатьом питанням, які порушуються в нашому дослідженні.

Низку наукових та публіцистичних праць про українсько-югославські суспільно-культурні зв'язки опублікував український дослідник С. Шевченко [1085–1096, 1184–1199]. Він представив різні аспекти югославської історії, пов'язані з Кіровоградщиною, що свідчить про помітний слід представників югославських народів в історії України від часу їх переселення на центрально-українські землі ще у XVIII ст. В окремих роботах С. Шевченко порушив питання, близькі до нашого дослідження тематично та хронологічно [1087, 1089, 1091].

Коло дослідників українсько-югославських культурних взаємин становлять закордонні вчені, які презентують переважно Балканський регіон. Зокрема літературознавець Властимир Єрчич за хронологічною послідовністю довів близькість української та сербської культур і визначив основні завдання україністики в Сербії [884, с. 190–204]. Вчений наголосив на необхідності розмежування українсько-сербського і російсько-сербського культурного співробітництва з чіткою вказівкою при цьому на конкретні імена та прізвища. Наприклад, у Російській імперії добре знали Феофана Прокоповича – українського церковного і громадського діяча, який від 1716 року, фактично, очолив Російську ПШ, а до того тривалий час працював в освітніх закладах Києва. На думку В. Єрчича, не менш важливим завданням сучасної україністики є докладний інформаційно-документальний опис української друкованої книги, що недостатньо представлена у слов'янському світі. Винятком є праця співробітників московського Відділу рідкісних книг Російської державної бібліотеки Т. Каменевої та Д. Гусєвої про українську кириличну книгу XVI–XVIII ст. [1119].

З огляду на наше дослідження, наголосимо, що праці югославських учених також охоплюють питання науково-технічної співпраці СФРЮ та Радянського Союзу, де чільне місце відведено Україні. Зокрема сербський дослідник С. Благоевич аналізує роль наукових досягнень у структурній розбудові держави і зміни взаємозв'язків між країнами під впливом науково-технічної співпраці [735].

Окремий блок наукової літератури українських та іноземних авторів презентує історію української діаспори, зокрема і в Югославії. Велику роботу в цьому напрямі здійснили українські науковці В. Євтух [1214], В. Козлітін [751–752, 1142–1144], С. Качараба [898-901], В. Пісун [770], В. Трощинський [1181], О. Малиновська [943] та ін. Дослідження львівського історика С. Качараби з-поміж багатьох цікавих і важливих питань також стосуються діяльності Греко-католицької церкви з організації релігійного життя українців Боснії та Герцеговини. Учений цілком аргументовано робить висновок, що греко-католицьке духовенство, попри складні обставини пасторальної діяльності, внесло вагомий вклад у організацію релігійного життя українців Боснії та Герцеговини. Воно також значно спричинилося до розбудови рідного шкільництва та організованого громадського життя переселенців. Його подвижницька праця значною мірою сприяла збереженню національної самобутності українців на Балканах [899, с. 142].

В. Козлітін у монографії «Русская и украинская эмиграция в Югославии (1920–1946 гг.)» представив російську й українську еміграційні гілки в Югославії як особливу спільноту людей одного етнічного кореня. У силу спільної історичної долі вони опинилися поза межами своєї батьківщини і, незважаючи на відмінності в традиціях, культурі, соціальному статусі й освіті, зберегли, на думку В. Козлітіна, «внутрішню солідарність інтересів та намірів». Водночас слід зазначити, що з боку російської спільноти чинився тиск і спроби нівелювання українських емігрантів, насамперед тих, які прибули на югославські землі з хвилею так званої білої

еміграції. Українці ж прагнули донести до місцевого населення свою окремішність у національно культурному вимірі.

Подібним чином оцінювали життя та діяльність емігрантів на Балканах, які прибували з Російської імперії, і югославські вчені. Хоча ця проблематика стала предметом дослідження в Югославії ще у 20–30-і рр. ХХ ст., однак до середини 80-х рр. ХХ ст. рівень її вивчення був незначним. Праці, що з'явилися на початку 90-х рр., продемонстрували не тільки кількісне зростання інтересу до проблеми, а й концептуально нові підходи до дослідження теми. Чимало наукових розвідок опубліковано в науково-популярних виданнях [1027, 1029, 1031]. Друком вийшли наукові збірники з проблем життя емігрантів в Югославії, у яких свої статті презентують сербські історики О. Джурич [873], В. Косич [914] та ін.

Окреме монографічне дослідження О. Джурича [793] висвітлює деякі аспекти літературної та видавничої діяльності емігрантів з колишньої Російської імперії у міжвоєнній Сербії. Над даною тематикою працював також В. Топич [727]. Характерною особливістю згаданих праць було те, що їхні автори, як правило, не розмежовували українських і російських емігрантів; це, зрештою, стало традиційним для югославських учених.

Першими характеризували емігрантів як окремі національні потоки українські діаспорні дослідники С. Наріжний [759, 760], М. Марунчак [757], М. Мушинка [959], О. Румянцев [783, 1004]. Їхній внесок у вивчення суспільно-культурного життя українців на Балканах досить вагомий. Особливістю праці О. Румянцева «Галичина – Боснія – Воєводина: українські переселенці з Галичини на території югославських народів у 1890–1990 рр.» є широке використання документів, спогадів, епістолярної спадщини, які дослідник отримав від активних діячів української діаспори Р. Мизя, М. Гочака, В. Дацишина, І. Терлюка, Є. Кулеби, Я. Комбіля та ін. О. Румянцев опрацював також українську періодику в Югославії, зокрема газети «Рідне слово», «Руски новини», «Руске слово», журнали «Голос

Союзу», «Думки з Дунаю», «Нова думка», «Українське слово».

Українські історики, отримавши на початку 90-х рр. ХХ ст. доступ до раніше закритих фондів українських бібліотек, в яких зберігалися зарубіжна періодика та наукові видання, змогли розширити і поглибити вивчення суспільно-культурної діяльності української еміграції, зокрема на югославських землях. Перші такі дослідження здійснили О.Малиновська, В. Піскун, В. Трощинський та А. Шевченко. Книга «Українці в світі» [1181] стала першою монографією у сучасній українській історіографії про джерела та етапи формування української діаспори. Чітке визначення багатьох термінів, оригінальний підхід до історії української спільноти дозволило авторам виокремити типологію діаспорних поселень українців. Розділ про українську діаспору в Югославії демонструє новий погляд на діяльність української спільноти на Балканах. Дослідники показують особливості її формування в регіоні, фактори, що сприяли збереженню етнічної ідентичності українців в іншому етнічному середовищі, вказують на активну суспільно-культурну та наукову діяльність представників діаспори [1181, с. 215–226]. Одночасно праця В. Трощинського та А. Шевченка окреслює напрями можливих наукових досліджень із вивчення історії української діаспори в колишній Югославії та в інших країнах.

Громадянська позиція лідерів української політичної еміграції висвітлена у монографії В.Піскун «Політичний вибір української еміграції (20-і роки ХХ ст.)» [770]. Дослідниця зазначає, що правовий статус українських політичних емігрантів у Югославії залежав від того, як міжнародна спільнота визначала статус біженців. Більшість українців, які воювали в армії Денікіна і Врангеля, на еміграції, попри своє етнічне походження, ідентифікували себе як колишні піддані Російської імперії [770, с. 282]. Ці й інші висновки В.Піскун допомагають зрозуміти процес соціальної адаптації біженців у Югославії у 20-х рр. ХХ ст.

Дослідження О. Малиновської ґрунтовно аналізують процес

переселення українців на Балкани, їхню господарську діяльність, громадську активність [943, с. 12–24].. О. Малиновська наголошує на тому, що провідні позиції в культурно-громадському житті українців Югославії до Другої світової війни утримувала греко-католицька церква (ГКЦ). Після Другої світової війни українці в Югославії одержали ширші можливості виявити свої національні інтереси, суспільно-культурну діяльність [943, с. 23]. Менше сказано в дослідженні про те, яким чином українська діаспора за часів СФРЮ розв'язувала свої проблеми, частина з яких так і не була подолана, що, своєю чергою, суттєво стримувало національно-культурний розвиток українців у Югославії. Чимала частка проблем була пов'язана з позицією СРСР щодо українців за кордоном.

Публікації активних діячів української діаспори доповнюють історіографію суспільно-культурного життя українців на югославських теренах; з-поміж них, зокрема, С. Бурда [815–819, 1123], Є. Кулеба [919–929], Б. Ліський [1148–1149], Є. Мацях [944, 1153], Р. Мизь [945–950]. Згадані публікації, проте, часто містять суб'єктивні оцінки подій, не підкріплені фактами.

Частина інформаційно-публіцистичних матеріалів про суспільно-культурне життя українців на Балканах розкриває недоліки їхньої діяльності, рекомендуючи шляхи якісних змін у культурній презентації закордонного українства. Показовою у цьому плані є доповідь С. Бурди [1123, с. 173–181], з якою він виступив у квітні 2002 року в м. Загреб на семінарі «Культура етносів України та української діаспори як складова української культури». С. Бурда, зокрема, зауважив, що робота інституцій і культурних товариств меншин, які посідають одне з провідних місць у формуванні їхньої культурної цілісності, часто зводиться до спрощеної формули, тому в Європі та поза її межами діє принцип певної «дефольклоризації» культурного життя, тобто вихід зі схематичної культурної парадигми меншин та осучаснення їхньої культури. Тому С. Бурда вважає: активізація інтелектуального

потенціалу має стати першочерговою для меншин, якщо ті хочуть зберегти культурну ідентичність і передати її наступним поколінням [1123, с. 178].

Окремий пласт наукової літератури формують праці, які порушують питання міжцерковних взаємин як важливого напрямку гуманітарної діяльності України та Югославії. Цей напрям співпраці опинився поза увагою української історичної науки, особливо радянського періоду. Перші праці українських науковців, які публікуються вже у незалежній Україні, опосередковано торкаються нашої проблематики. Зокрема О. Павлюченко розглядає взаємини сербського митрополита Михайла з православним духовенством України наприкінці ХІХ ст. [765, с. 60–64]. Вивчаючи історію православних церков, О. Саган звертається до питань взаємин української та югославської православних громади, які мали місце у ХІХ ст. [784, с. 909]. Різні аспекти історії Сербської ПЦ представлені також у працях українських і зарубіжних дослідників М. Бессонова [733], Р. Роберсона [776], К. Скурат [785], Є. Чальцева [729] та ін. Їхні роботи допомагають з'ясувати вплив того чи іншого факту з історії СПЦ на міжнародну діяльність православного кліру Югославії.

Окрему категорію історичної літератури складають праці про життя і творчість українських та югославських митців, яким належить провідна роль у розвитку міжкультурних контактів. Про це писали І. Білодід [734], Т. Булат [814], О. Онищенко [1158, 1159], О. Паламарчук [793], Є. Пащенко [767, 768, 983–990], П. Рудяков [777–782, 1171], сербський дослідник В. Недич [965] та ін. Деякі дослідники були безпосередніми учасниками культурного процесу, а згодом стали авторами відповідних праць.

Аналіз історіографії проблеми засвідчив, що суспільно-культурні зв'язки Югославії та України потребують комплексного історичного дослідження. Певний інтерес до проблеми виявили українські історики як радянської доби, так і часів незалежності, представники українських діаспор, іноземні дослідники. Особливістю праць радянського періоду є те, що в них

не була присутня українська сторона. Дослідники характеризували український народ у його зв'язках із югославськими народами переважно як складову російської чи радянської спільноти. Такі праці не згадують про Україну як про суб'єкт співпраці з Югославією в галузі культури.

Український чинник як окрему діючу силу першими розпочали досліджувати діаспорні історики. Учені в Україні подібні питання порушили на початку 90-х рр. ХХ ст. Спочатку це були досить обережні спроби такої оцінки, де ще домінували тенденції представлення української сторони як невід'ємної складової загальноросійського чи радянського поля. Згодом з'явилися праці про власне розвиток українсько-югославських культурних зв'язків, де українських науковців привертало ХІХ століття. Узагальнюючі дослідження суспільно-культурних зв'язків між українським та югославськими народами упродовж 1918 –1991 рр. відсутні.

1.2. Аналіз джерельної бази

Джерельну базу дослідження складають документи та матеріали, які слугують для реалізації поставленої мети. Загалом їх можна поділити на три основні групи: документальні, наративні та візуальні.

Документальні джерела, відповідно до їх змісту, поділяємо на такі групи: 1) доповідні записки та листування українських наукових, мистецьких і громадських установ із державними інституціями союзного, республіканського і обласного рівнів; 2) листування українських наукових і громадських товариств із дипломатичними службами та югославським державними, громадськими і культурними інституціями; 3) звіти та плани роботи державних інституцій, установ культури, окремих чиновників, громадських (зокрема релігійних) організацій; 4) протоколи засідань державних комітетів і громадських організацій; 5) спецповідомлення

радянських органів держбезпеки; 6) статистичні відомості та інформаційні довідки державних, наукових, мистецьких установ, закладів освіти; 7) особисті документи громадських і культурних діячів України; 8) збірники опублікованих документів.

Наративні джерела поділяємо на такі групи: 1) наукова періодика югославських та українських видань; 2) періодичні видання югославських і радянських газет, журналів, мистецьких часописів; 3) епістолярій українців Югославії, громадських і культурних діячів України; 4) спогади і дорожні записки; 5) біографії та автобіографії.

Візуальні джерела з історії суспільно-культурних зв'язків Югославії з Україною представлені такими матеріалами: 1) фотографії; 2) афіші; 3) театральні й концертні програми; 4) кіно- і відеоматеріали.

Усі три групи джерел базуються винятково на архівних фондах. Документальні джерела практично повністю представлені архівними матеріалами; наративні – на половину. Що ж до візуальних джерел, то більшість із них опубліковані, проте частина вже втрачена або знищена, і тому доступними залишилися лише ті, які збережені в архівних фондах.

Основну частину емпіричних матеріалів нашого дослідження склали неопубліковані архівні документи, опрацьовані в 11 архівах України та Російської Федерації. Це 54 фонди, у яких зберігається понад 600 справ із досліджуваної проблематики; ідеться, зокрема, про фонди Центрального державного історичного архіву України у Києві (ЦДІА України), Центрального державного архіву вищих органів влади й управління України у Києві (ЦДАВО України), Центрального державного архіву громадських об'єднань України у Києві (ЦДАГО України), Центрального архіву зарубіжної україніки у Києві (ЦАЗУ), Інституту рукопису НБУ ім. В.І.Вернадського (ІР НБУ); Центрального державного історичного архіву України у Львові (ЦДІА у Львові); Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України; Державного архіву Кіровоградської області

(м. Кіровоград); Галузевого державного архіву Служби безпеки України; Російського державного архіву літератури і мистецтва; Державного архіву Російської Федерації; Архіву зовнішньої політики Російської Федерації.

Перша група документальних джерел, що розкриває форми та зміст співпраці з Югославією у сфері культури (а саме доповідні записки та листування українських наукових, мистецьких установ, громадських організацій з державними установами УРСР та СРСР), виявлені нами у ЦДОГО України, Центральному державному архіві-музею літератури і мистецтва України, фондах Ради Міністрів УРСР (ф. 2) та Українського товариства культурного зв'язку з зарубіжними країнами (ф. 5111) ЦДАВО України.

Надзвичайно важливими для дослідження мистецьких зв'язків із громадськістю СФРЮ є матеріали Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України. Тут зберігаються джерела, які не має жодний інший архів України; зокрема документи фонду Укрконцерту (ф. 504), що висвітлюють мистецьку діяльність в Україні творчих колективів і окремих артистів, художників, письменників Югославії протягом 60-80-х рр. ХХ ст. Фонд містить також документи про дії радянської цензури щодо творчих людей із СФРЮ. Зауважмо, що архів зберігає чи не найбільшу кількість документів про візити громадян Югославії та інших країн до України. Матеріали фондів архіву дослідники практично не використовували, тож більшість документів вперше введено до наукового обігу.

Документи фонду ЦК КПУ (ф. 1) ЦДАГО України яскраво засвідчують тотальний контроль партії за суспільно-культурними зв'язками України з республіками Югославії. Окрім офіційного листування та доповідних записок, у фонді виявлено третю, не менш важливу, групу джерел – звіти і плани партійних організацій Академії наук УРСР, навчальних закладів України, Спілки письменників, Спілки композиторів та Спілки художників України, листи ЦК КПУ про міжнародні зв'язки, які надсилалися до ЦК

КПРС, і копії розпоряджень ЦК КПРС, що надходили до первинних партійних організацій наукових, мистецьких та освітніх установ України з питань міжнародної діяльності.

Значна кількість документів фонду висвітлює діяльність Українського товариства дружби і культурного зв'язку з зарубіжними країнами. Це плани, звіти Товариства та листування УТДКЗ із ЦК КПУ та ЦК КПРС.

Матеріали ЦДАВО України, зокрема фонди Українського товариства культурного зв'язку з зарубіжними країнами (ф.5111) та Комітету з радіомовлення і телебачення при Раді міністрів УРСР (ф. 4915), а також документи ЦДІА України у Львові, що у фонді Наукового Товариства імені Шевченка у Львові (ф. 309), уповні репрезентують другу групу джерел, а саме: листування з дипломатичними службами та югославськими державними, науковими, мистецькими установами, громадськими організаціями. Значний інтерес становить листування Українського товариства культурного зв'язку з Югославським товариством дружби з СРСР, посольством СРСР в Югославії, Будинком радянської культури в Белграді, науковими, медичними та освітніми закладами СФРЮ, Генеральним консульством СФРЮ в Києві тощо. Зміст документів свідчить про налагоджений обмін літературою, організацію виставок, відрядження, обмін спеціалістами і студентами тощо.

Фонд Комітету з радіомовлення і телебачення при Раді міністрів УРСР (ф. 4915) ЦДАВО зберігає листування керівництва Комітету з югославськими колегами: ішлося переважно про обмін делегаціями та творчими матеріалами. У фонді Наукового Товариства імені Шевченка у Львові (ф. 309, ЦДІА у Львові) зібрані матеріали про співпрацю з науковими установами Королівства Югославія.

Третя група документальних джерел – звіти і плани роботи українських державних, культурних установ і громадських організацій, що зберігаються у фондах ЦДАВО України, Центральному державному архіві-музеї літератури

і мистецтва України та ЦДІА України у Києві. Зокрема у ЦДАВО України такого змісту документи виявлено у фондах Українського товариства культурного зв'язку з зарубіжними країнами (ф. 5111) і Товариства культурних зв'язків з українцями за кордоном – Товариство «Україна» (ф. 4629).

Звітна документація про міжнародну діяльність Ради у справах релігії при Раді міністрів УРСР (ф. 4648) знаходиться лише у ЦДАВО України. Значний інтерес становлять передусім доповідні записки підрозділів Ради у справах релігії про обмін делегаціями українського та сербського духовенства, їхні зустрічі в інших країнах, прибуття паломників до України тощо. Матеріали фонду регулярно укомплектовувалися до середини 80-х років ХХ ст., а тому не досліджені, що і спонукало нас ввести значну їх частину до наукового обігу.

Плани гастролей югославських колективів зберігаються переважно у фонді Міністерства культури УРСР (ф. 504) Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України. У річних звітах Укрконцерту, матеріали якого є складовою цього фонду, містяться цікаві й неупереджені відгуки українських глядачів про югославських артистів.

Четверта група джерел представлена протоколами засідань комітетів і громадських організацій. З метою виявлення таких документів були досліджені фонди Центрального виконавчого комітету УРСР (ф. 1) і Українського товариства культурного зв'язку з зарубіжними країнами (ф. 5111) ЦДАВО України. У протоколах засідання секцій УТДКЗ зафіксовані дані про культурні зв'язки з Югославією. Протоколи засідань президії Центрального виконавчого комітету містять відомості про проживання сербів, хорватів і чорногорців на території України до 1921 року. Отримані дані знадобилися також для аналізу питання про місце і роль югославських народів у розвитку суспільно-культурного життя України 1918–1930 рр.

Спецповідомлення радянських органів держбезпеки є секретними розпорядженнями про контакти з Югославією. Ці архівні документи формують п'яту групу джерел дослідження. Частина таких документів виявлена у фондах ЦДАВО України. Зокрема у фонді Ради у справах релігії при Раді міністрів УРСР (ф. 4648) знайдено нині розсекречені розпорядження про підготовку культових споруд до огляду іноземцями, інструкції екскурсоводам про відповіді на «провокаційні» запитання тощо. У фонді Українського товариства культурного зв'язку з зарубіжними країнами (ф.5111) знайдено розпорядження щодо поведінки українських митців, науковців, громадських діячів під час відряджень до СФРЮ.

Документи фондів Галузевого державного архіву СБУ складають другу частину секретних документів, які розкривають факти співпраці України та СФРЮ. Ці документи не дублюються в жодному іншому архіві. У фонді таємного діловодства (ф. 16) зберігаються звіти співробітників КДБ УРСР про діяльність співробітників Генконсульства Югославії в Україні, звіти бесід із представниками української інтелігенції до і після поїздок до Югославії. Особливий інтерес становлять співбесіди, які проводили до відрядження за кордон: вони мають яскраво виражений агітаційний зміст, спрямований на прийняття негативного рішення щодо поїздки за кордон. Зазначмо, що в багатьох випадках співробітникам служб держбезпеки вдавалося «переконати» співрозмовників відмовитися від поїздок до СФРЮ.

Згаданий фонд зберігає публікації антирадянського змісту, які поширювалися в Югославії. Ці матеріали презентують наративний блок документів. Інформаційні листи співробітників МЗС УРСР про становище української діаспори в СФРЮ відносимо до шостої групи джерел – статистичні відомості та інформаційні довідки. Матеріали про українців в Югославії, зібрані працівниками посольств, підтверджують, з одного боку, статистичні відомості з діаспорних видань, з іншого – скептичні та негативні оцінки суспільно-культурної діяльності українців Югославії, висловлені

співробітниками МЗС, свідчать про справжнє (а не декларативне) ставлення радянської держави до українців за кордоном. Насамкінець слід зауважити, що робота з документами архіву СБУ значно ускладнена через відсутність описів і картотеки.

Статистичні відомості та інформаційні довідки із тематики дисертації зберігаються також в ЦДАВО і ЦДАГО України, у Центральному державному архіві-музеї літератури і мистецтва України у Києві, в Державного архіву Російської Федерації у Москві, в Архіві зовнішньої політики Російської Федерації в Москві, в Російському державному архіві літератури і мистецтва у Москві.

Найбільш репрезентативними є матеріали російських архівів. Зокрема в Державному архіві Російської Федерації фонд Міністерства вищої та середньої освіти СРСР (ф. 9397, ф. 9606) містить відомості про наукову та освітню співпрацю СФРЮ з вузами Радянського Союзу, серед яких частина матеріалів стосується українських навчальних закладів. Часто документи фондів подають факти загальносоюзного змісту, особливо щодо кількісних показників. У таких випадках складно, а то й взагалі не можливо виокремити участь українських вишів у науково-освітній співпраці з югославськими колегами. Фонд Союзу радянських товариств дружби і культурних зв'язків з зарубіжними країнами (ф. 9576) загалом представлений документами, які висвітлюють події культурної співпраці Югославії з містами Росії. Для нас цікавими є ті справи, де зібрані документи про культурне життя в республіках СФРЮ, оскільки їх формують публікації югославських ЗМІ.

Фонд Міністерства культури СРСР (ф. 2329) Російського державного архіву літератури і мистецтва презентує матеріали, дублікати яких відсутні в українських архівах. Тому їх вивчення дозволило нам дати повнішу картину наукових контактів українських та югославських учених, розкрити специфіку організації мистецьких виставок Югославії в Україні, докладніше прослідкувати співпрацю у сфері кіноіндустрії тощо.

Значна кількість документів, які висвітлюють хронологію зв'язків між громадськістю СРСР та Югославією, спілкування у сфері культури, зібрані у кількох фондах (ф. 144, ф. 202) Архіву зовнішньої політики Російської Федерації. Частина матеріалів фондів зафіксували факти домовленостей про співпрацю між урядовими, громадськими та релігійними інституціями обох держав. Наявність таких угод, які вже введені нами у науковий обіг, забезпечили у той час хоч і не регулярну, однак різнопланову співпрацю між Югославією та Україною.

Сьому групі документальних джерел становлять особисті документи громадських функціонерів та представників інтелігенції України. Документи зібрані переважно в іменних збірках Центрального державного історичного архіву у Львові та Інституту рукопису НБУ ім. В.І.Вернадського. У фонді І. Боберського (ф. 366, ЦДІА у Львові) знаходяться документи про діяльність львівського Товариства опіки українськими емігрантами, про діяльність «Просвіти» у Загребі тощо. Персональні документи науковців А. Степовича (ф. 179) та О. Назаревського (ф. 78), композитора П. Козицького (ф. 39) знаходяться в Інституті рукопису НБУ ім. В.І.Вернадського. Матеріали цих фондів висвітлюють особисті контакти науковців та діячів культури з югославськими колегами. Частина документів містить інформацію про зв'язки українських установ, у яких працювали П. Козицький та А. Степович, з відповідними інституціями Югославії.

Остання група документальних джерел – опубліковані документи. Для аналізу дисертаційної проблематики використано збірки суспільно-політичних та економічних угод між СФРЮ та СРСР, які регламентували суспільно-культурну співпрацю. Найцікавішими є збірники, видані у 90-х рр. ХХ ст. у Москві [648]. Деякі матеріали використано з видання, присвяченого візитові Й.Тіто до СРСР улітку 1977 року [661].

В усіх архівах, де довелося працювати, знаходяться джерела нарративного блоку. Незважаючи на розпорошеність і спорадичність таких

джерел, вони допомогли створити цілісну картину суспільно-культурних зв'язків українського та югославських народів. До матеріалів архівного збереження, які презентують наративні документи, належить епістолярій українців Югославії, громадських активістів та діячів культури України, біографії та автобіографії, спогади і дорожні записки. Листи югославських українців зберігаються у фондах Товариства «Просвіта» м. Львова (ф. 348, ЦДІА у Львові), Українського товариства культурного зв'язку із зарубіжними країнами (ф. 5111, ЦДАВО України), ЦК КПУ України (ф. 1, ЦДАГО України).

Листи громадських і культурних діячів України до югославських колег містяться в архівних фондах Інституту рукопису НБУ ім. В.І.Вернадського в Києві та ЦДІА у Львові. В Інституті рукопису НБУ ім. В.І.Вернадського епістолярні джерела зберігаються у фондах Святішого Синоду (ф.13), П. Козицького (ф.39), О. Назаревського (ф.78), І. Андронника (ф.179). У ЦДІА у Львові такі листи знайдено у фонді К. Студинського (ф.362).

Значна частина опублікованих наративних джерел містить спогади, дорожні записки, листи, звіти. Найцікавішими з них є спогади І. Барщевського [667], Я. Сімпака [674], Й. Гродського [669], М. Ляховича [672], мандрівні записки Л. Куницького [671], звіт теолога Крижевської єпархії Мірка Боїча [1206 с. 199-222] та ін. Матеріали цих джерел більшою мірою були використані для дослідження суспільно-культурного життя українців на землях югослов'ян.

Важливою частиною опублікованих наративних джерел є: 1) югославська та українська наукова періодика; 2) періодичні видання – югославські й радянські газети, журнали, мистецькі часописи.

У югославських виданнях, підготованих авторитетними науковими установами та навчальними закладами СФРЮ, ми відшукували статті про українську історію, літературу, етнографію, водночас переглядали дослідження про інші слов'янські народи. З цією метою було проаналізовано

видання академій наук і мистецтв республік Югославії. Зокрема йдеться про видання Сербської академії – «Вісник Сербської академії наук» (Гласник Српска академије наука) і «Щорічник Сербської академії наук» (Годишњак Српска академије наука); Хорватської – «Новини Югославської академії наук і мистецтв» (Vijesti Jugoslovenske Akademije Znanosti i Umjetnosti) і «Список публікацій Югославської академії наук» (Popis izdanja Jugoslovenske Akademije); Словенської – «Щорічник Словенської Академії наук і мистецтв» (Letopis Slovenske Akademije znanosti in umetnosti); Македонської – «Югославський історичний часопис» (Југословенска историски chasopy); наукове видання Боснії і Герцеговини – «Історичний вісник» (Istorijski Zbornik) та інші.

Аналіз «Хроніки НТШ» – видання Наукового товариства імені Шевченка у Львові – дав змогу встановити обсяг і характер співпраці НТШ у Львові з югославськими колегами.

Матеріали радянської та югославської періодики дали також змогу проаналізувати, наскільки влада та правляча партія втручалися у суспільно-культурні контакти. Багато інформації, яка, однак, потребує критичного аналізу й перевірки, подають югославські («Борба» і «Политика») та радянські («Правда», «Известия») газети, радянські партійні журнали («Коммунист», «Коммунист Украины», «Агитатор»), а також мистецькі часописи («Культура і життя», «Советская культура», «Театр», «Советская музыка» тощо).

Візуальні джерела з історії громадських і культурних зв'язків Югославії та України – фотографії, концертні і театральні афіші, програми, кіно- і відеоматеріали. Ці документи містять унікальні й особливі деталі та нюанси, а тому є незамінними документальними джерелами і носіями інформації для дослідника. Візуальні джерела слугують також своєрідними артефактами свого часу, вони здатні передати нам дух, атмосферу минулого, відобразити розмаїття тенденцій суспільного життя в Югославії та в Україні.

Такі джерела за допомогою невербальних знаків сказати те, про що митці, в силу зовнішньої чи внутрішньої цензури, не могли відкрито говорити. Матеріали цієї групи джерел виявлені у фондах Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України (м. Київ), у згаданих югославських і українських (радянських) періодичних виданнях. Значна частина візуальних документів розміщена в Інтернеті; такі інтернет-матеріали доповнили висновки про опрацьовані письмові джерела.

Проаналізовані нами документи і матеріали створили репрезентативну джерельну базу дослідження, що дало змогу виявити чинники та механізми розвитку зв'язків югославських народів з Україною у сфері культури, релігії, науки, громадського життя за різних суспільно-політичних умов і державотворчих процесів в історії цих народів упродовж XX ст.

РОЗДІЛ 2

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

За умов глобалізації проблема суспільно-культурної співпраці між народами привертає посилену увагу дослідників. Особливості таких контактів між Україною та Югославією упродовж 1918–1991 рр. зумовлені їх багатоплановістю, оскільки вони формувалися між народами, які жили в різних політичних режимах: монархічний, окупаційно-фашистський, комуністично-радянський, комуністично-тітовський.

Пошук «історичної істини» вимагає нових підходів, зокрема для висвітлення зазначеної вище проблеми, а саме: пошук нових «думок» та переосмислення попередньої «бази знань» на підставі низки критеріїв, які постійно змінюються і не завжди оформлені. Саме механізм відбору та переосмислення і дає змогу пізнати «історичну істину». Сьогодні, коли краху зазнало поняття «монодоктрина», коли помітно розширилася та збагатилася методологічна база істориків (у результаті повернення української науки в русло світового історіографічного процесу), складно вести мову про чітку систему методів. Ідея багатоманітного минулого дозволяє припустити, що єдиної історії не існує, є лише сукупність окремих «історій». Більшість науковців відкинула тезу про те, що історичне знання єдине і має універсальний набір методів та інструментів. Сучасний історик має право особисто вибирати і предмет свого дослідження, і інтелектуальний інструментарій [963 а, с.10].

Минуле набуває смислу, коли на нього дивляться з майбутнього. Тому до певної міри минуле так само не прогнозоване, як і майбутнє. Філософ Х.Л.Боргес називав історика «пророком», який «прогнозує» минуле. Причому трактовка фактів завжди суб'єктивна, адже залежить від методів, що їх історики використовують, та різних інтересів, котрих ці факти торкаються. Зрештою, якби математичні аксіоми стосувалися чийось

інтересів, завжди були ті, хто ставив би їх під сумнів. Історичний факт – це не просто подія, що мала місце в минулому, а передусім подія минулого, яка важлива для сучасного та майбутнього. Історія може розглядатися як ейдетична феноменологія минулого. У цьому сенсі історія – це спосіб самовизначення людини як соціального суб'єкта, а її власна біографія є приватним випадком історії. Максимально об'єктивний показ певної епохи можливий за умов академічного видання без купюр її документів і матеріалів [833, с.5].

Історична наука, що від початку була пов'язана з прагненням суспільства осмислити закономірності свого становлення, на сучасному етапі звертається до теоретичних моделей та схем соціології, антропології, економіки та психології як інструментів пізнання суспільства. Історичний аналіз базується на трьох категоріях абстрактних моделей, що характеризують соціум та визначають правила його вивчення і різняться ступенем узагальнення конкретної реальності: 1) концепції, що пояснюють загальні закономірності організації суспільства та його розвитку; 2) поняття, які визначають загальні принципи та форми поведінки людей; 3) методи пізнання суспільства, тобто сукупність проблем і прийомів їх вирішення, що дозволяють встановити сутність історичних фактів [775, с.31].

Цілком варто погодитися з думкою українських науковців С.В.Віднянського та А.Ю. Мартинова про те, що при історичному дослідженні доцільно зберегти єдину фактологію, але пропагувати різні трактування української історії. Минуле не завжди добрий порадак для прийдешнього. Ніхто не знає, який із багатьох сценаріїв, написаних сьогодні, потрібен для майбутнього. Але зрозуміло, що замість однієї офіційної дедалі частіше домінуватимуть різні історії. Головним критерієм їхнього сприйняття, вважають С.В.Віднянський та А.Ю. Мартинов, може бути обґрунтування персональної відповідальності істориків за дотримання

етичних принципів, котрі відкидають негативні емоції, насильство, прагнення до перманентного руйнування та фанатизм, адже вони згубні як для долі окремої людини, так і суспільств, націй. Сприйняття минулого стає головною метою управління колективною пам'яттю. Передача її відбувається у вигляді продукування стереотипів. Переказування жорсткої минувшини не може допомогти подолати страх перед майбутнім. Дослідник прагне пояснити подію, трагедію, а не бути суддею, що виносить вердикт. Історик має залишати відчиненими двері для різних думок, адже робота пам'яті ніколи не завершується. Але в умовах глобалізації він уже не відіграє роль Дон Кіхота як оборонця національної пам'яті від політичного маніпулювання [833, с. 17].

Певним надзавданням для сучасних авторів, яке допоможе повернутися до праць істориків так званого «живого подиху», стає посилення евристичного потенціалу написання історії. Ідеться про розробку методів системної характеристики особи; у цьому гуманітарії відчують гостру потребу. Натомість експериментування з методами не може бути самоціллю, адже його суть у тому, щоб наблизити дослідника до вирішення порушеної ним проблеми. Одне зі складних завдань історика – як передати взаємодію особи і суспільства, співвідношення конкретного й абстрактного, часткового та цілого. Комплекс методів цього дослідження сформовано за принципом: будь-яке явище минулого треба розглядати з точки зору його суспільних функцій.

Об'єктом всесвітньої історії (важливим її аспектом є історія суспільно-культурних зв'язків України та Югославії у 1918–1991 рр.) на сучасному етапі стають зовсім невідомі історіографії сюжети, яким досі на надавали особливого значення. Добре відомо, що вибір тих чи інших подій як «історичних фактів» залежить від епохи, тобто від притаманного їй способу пізнання, від ідеологічних засад, від суб'єктивних уподобань конкретного історика.

Російський дослідник культури Ю. Лотман зауважив: «Можна скласти цікавий перелік «не-фактів» для різних епох» [755 а, с. 303]. Як з'ясувалося сьогодні, вони відігравали якщо не вирішальну, то досить помітну роль в історії. Вихідним пунктом сучасної історіографії є вміння досліджувати людину в сукупності з її соціокультурною діяльністю. Досить слушно з цього приводу писав французький дослідник Л. Февр: «Існує тільки одна історія – історія Людини, і це історія в самому широкому сенсі слова» [796 а, с. 38]. З огляду на це, в центрі уваги пропонованого дослідження постає індивід, але не сам собою, а як частинка живого суспільного організму, що постійно розвивається. На таких засадах відбувається аналіз діяльності суспільних інституцій, соціальних груп, їх ролі у становленні науково-освітніх, релігійних, мистецьких та інших контактів між народами України та Югославії.

Вивчення духовного розвитку, інтелектуальних традицій переростає для професійних дослідників в антропологічно зорієнтовану історію. Тривалий час, як слушно зауважив А.Я. Гуревич, забутою була «безконечно мала величина» – людина, людська істота, що відтворює та споживає всі матеріальні та духовні багатства, людина – член соціальних спільнот [1126 а, с. 28]. Науковці ігнорували існування окремої людини, оскільки не знали, що робити з її пристрастями, переконаннями, непередбачуваною поведінкою. Вирішальним у цьому можна вважати постулат французьких дослідників М. Блока та Л. Февра, які наполягали на неможливості існування «історії без людей». За традицією школи «Анналів», історичне дослідження набуває нового виміру.

Переосмислення предмету дослідження на рівні епістемології та з використанням соціокультурного підходу, що спирається на альтернативи постмодерністського виклику, скеровує основну стратегію наукового пошуку на інтелектуальні процеси та діяльність в конкретно-історичному соціокультурному контексті.

Об'єктивне пізнання минулого можливе, для цього існують різні методи. Соціокультурну парадигму, в рамках якої здійснюється пропоноване дослідження, сьогодні необхідно доповнити підходами і методами історії як наукової дисципліни, а також дещо модифікувати вже добре відомі методи, зокрема кількісний та комп'ютерний.

Донедавна вивчення історії базувалося переважно на «документальному» підході до минулого, тому головним завданням істориків була інтерпретація «великих текстів». Такому підходові протистоїть сучасний варіант дослідження, тобто діалог із минулим: досліджуване джерело сприймається не тільки як документ з інформацією про минуле, а й як частина структурованої системи поглядів та думок, які поділяли багато учених. Відповідно, змінювався напрям пізнавального дослідження та специфіка методологічного інструментарію.

Варто зауважити, що все, пережите попередніми поколіннями, часто є хіба що скупими і переважно зашифрованими згадками в історичних джерелах. Тому першим (і часто єдиним правильним) підходом стало переосмислення тих свідчень, які були призначені для розкриття інших питань (наприклад, звіти органів політичного контролю про настрої в суспільстві). Довелося виходити з того, що навіть такі джерела, як наклепи, чутки чи плітки, допоможуть відшукати правду, тож ставилося завдання її виявити. Водночас відповідно до завдань соціокультурної історії ми зважали на критерії оцінки поданих у них історичних свідчень як оригінальних, достовірних, репрезентативних, доказових та порівняльних, що відповідає традиційному джерелознавству. Поєднання в дисертаційному дослідженні традиційних та нових підходів у роботі з джерелами забезпечує надійність у відтворенні історичної дійсності.

Історичний феномен можна розкрити тільки завдяки реконструкції дій усіх його учасників. Отож ми послуговувалися методом мікроаналізу, що дозволяє висвітлити суб'єктивний бік історичних процесів, тобто

зрозуміти роль людини в історії. Наше дослідження має на меті дослідити не якісь анонімні «суспільні сили» 1918–1991 рр., а описати та проаналізувати діяльність конкретних людей чи груп, які є носіями певної культури, їхнє сприйняття подій. З огляду на це, більше уваги приділено окремим ситуаціям, щоб розкрити їхню неоднозначність, вибудувати «силове поле» взаємозв'язків структур і дійових осіб. Такий синтезований підхід у вивченні суспільно-культурних зв'язків України та Югославії 1918–1991 рр. за допомогою мікроаналізу діяльності окремих науковців, митців, громадських і культурно-просвітницьких товариств виявився найбільш доцільним.

Основною методологічною проблемою дослідження стало співвідношення та поєднання макро- та мікроаналізу. Особисте життя та долі митців, науковців, священників, представників української діаспори, формування та розвиток їх суспільно активної позиції слугували водночас і стратегічною метою дослідження, і найкращим способом пізнання тогочасного соціуму. При цьому послуговувалися усталеним способом виявлення соціального контексту та виходу на макроісторичний рівень. Саме поєднання у науковій практиці мікро- та макроісторичних підходів – відмінних та взаємодоповнюваних – є надзвичайно перспективним.

Послідовно реконструюючи минуле, ми намагалися не тільки зрозуміти та відновити зв'язки між окремими подіями, а й між діями людей та їх способом мисленням. Ускладнювало ситуацію те, що свідомі діяльність людей, їх помислів та прагнень зовсім не гарантують раціональності дій. Зазвичай, історик занурює факти в суб'єктивний контекст, намагаючись для кожної об'єктивної історичної події виявити суб'єктивну, ментальну причину [1215, с. 307].

Але вона так само не визначена наперед безпосередньо, а виводиться ним із власного духовного досвіду. Використовуючи такий підхід, ми вважали доцільним вивчати свій предмет – суспільно-культурні

зв'язки – не як об'єктивний феномен, а як суб'єктивний, а також намагалися встановити діалог із людьми досліджуваної епохи, ставити їм (на основі доступних історичних пам'яток) питання та розшифровувати їхні відповіді.

Вивчення суспільно-культурних відносин між Україною та Югославією протягом 1918–1991 рр. переконливо засвідчило: історичне пізнання не повинно ігнорувати ролі політичної ситуації та економічних здобутків тогочасних держав. Особливу увагу варто надавати також способам та засобам міждержавного спілкування, які відображають усі рівні зовнішньополітичної діяльності. Отож одне із основних завдань сучасного історика – аналіз усіх можливих типів діалогу, в яких і виявляється суть суспільно-культурних зв'язків.

Заданою метою наукового пошуку стало виокремлення внутрішніх і зовнішніх мотивів людських дій. Методичним інструментарієм цього були опис, аналіз та інтерпретація. Саме типовість, повторюваність, стандартність аналізованих текстів дає змогу говорити про суспільно-політичні стереотипи. Аналіз текстів допоміг встановити шкалу цінностей людей досліджуваної епохи. Водночас звернено увагу на проблему появи персонажів – носіїв сюжету. Важливим було встановити, чому окремі історичні події перетворилися на літературні сюжети і знайшли своїх читачів.

Рефлексія історика та його творча робота мають особливості – відновлення культурно-історичної, соціально-економічної цілісності, в якій потрібні факти займуть своє місце. Тільки ставши частиною цілого, факти набувають історичного сенсу та цінності. Задля цього дослідник має зануритися в досліджуваний ним історичний світ – світ ідей, відносин, предметів та уявлень, щоб скласти свою неупереджену думку [738 а, с. 67]. Саме застосування методу розуміння в історичному дослідженні дозволило звільнитися від панівних упродовж тривалого часу стереотипів про мотиви

суспільно-культурних зв'язків між Україною та Югославією 1918–1991 рр.

Використання принципу історизму як базового допомогло створити цілісну картину суспільно-культурних контактів між двома народами. Ідеться про спеціально створені і про тимчасово організовані групи людей, які контактували між собою.

До спеціально організованих (громадою чи державою) інституцій з югославського боку належать: сербське видавництво «Караджич» (Белград), Хорватське археологічне товариство (Загреб), Сербська Королівська академія наук, Матиця Сербська (Нові Сад), Краєзнавчий музей (Сараєво), Будинок мови і літератури (Любляни), Югославська академія наук (Загреб) та інші, які, за своїми нормативними документами, могли налагоджувати суспільно-культурні контакти з іноземними партнерами. Усі вказані організації співпрацювали з Науковим товариством імені Шевченка у Львові, яке також відносимо до статутної інституції. Вдалося дослідити зв'язки між зазначеними організаціями у першій половині ХХ ст. Це, як правило, наукові контакти, які супроводжувалися обміном літератури, спільними дослідними проектами, участю у міжнародних наукових форумах тощо.

За таким же принципом виділено і проаналізовано співпрацю наукових, мистецьких, громадських інституцій Югославії та України після Другої світової війни і до початку 90-х рр. ХХ ст. Ідеться насамперед про навчальні заклади, зокрема Київський державний університет ім. Т.Шевченка та Загребський університет, науково-дослідні інститути АН УРСР та академій наук югославських республік, Спілку українських письменників та Союз югославських письменників, Українське товариство дружби і культурних зв'язків з зарубіжжям та Союз профспілок Словенії.

Окрема група – професійні та аматорські мистецькі колективи з Югославії та України, які влаштовували гастрольні виступи, приймали в своїх колективах відповідно українських чи югославських колег і долучали

їх до концертної діяльності, навчали та консультували один одного з мистецьких питань. З цією метою було вивчено творчу діяльність та співпрацю, зокрема, таких професійних колективів: Словенський національний театр, естрадний оркестр Люблянського радіо і телебачення, камерний оркестр Загребського радіо, Державний народний хор України ім. Г.Віршовки, Київський театр опери і балету ім. Т.Шевченка та інші.

Суттєво доповнюють загальну картину суспільно-культурного спілкування стихійно організовані, тимчасові групи і в Югославії, і в Україні. Ініціатива створення таких суб'єктів співпраці надійшла від югославської сторони. Саме з Югославії до України у 70-і рр. ХХ ст. почали приїжджати т.зв. спецгрупи, сформовані за професійними ознаками чи за метою поїздки (наприклад, журналісти, медики, агрономи, паломники та інші).

Аналіз діяльності цих та подібних громадських і мистецьких організацій упродовж досліджуваного періоду дозволив відновити репрезентативну історично-об'єктивну картину суспільно-культурних зв'язків югославських народів з Україною і в такий спосіб здійснити системний аналіз. Застосування ж принципу історизму дозволило подати історіографічні факти за хронологією та проаналізувати їх у контексті конкретних суспільно-політичних умов.

Для кращого розуміння рівня та характеру суспільно-культурної співпраці вивчено політико-правову базу цих відносин. Тут до уваги взято принцип об'єктивності – надзвичайно важливий та актуальний в переговорних процесах, підписання документів, інструкцій і приписів для дипломатичних працівників і тих, хто виїжджає за кордон, що спостерігалось з обох сторін – української та югославської. Згаданий принцип допомагає уникнути політичної заангажованості та ідеологічної залежності.

Принципи історизму та системності використаний також для

дослідження культурно-мистецької місії українців Югославії. Їхня суспільно-культурна діяльність яскраво продемонструвала виняткову роль у представленні українства і на Балканах, і поза ними.

Загалом усі принципи наукового дослідження довелося використовувати одночасно, а безпосереднє застосування кожного з них було зумовлене аналізом конкретних проблем. Базуючись на принципах історизму, об'єктивності та системності для вирішення поставлених завдань, вдалося застосувати наступні методи: порівняльно-історичний, хронологічний, історичної реконструкції, дедуктивний, індуктивний, синтезу, аналізу, критичний, емпіричний, індуктивний, дедуктивний, описовий та інші.

Відтворення історичного контексту досліджуваного періоду було здійснено завдяки застосуванню методу історичної реконструкції. Особливо доречним стало використання методу під час відновлення тих подій і процесів, які були маловідомі або зазнали фальсифікації.

Використання порівняльно-історичного методу дозволило проаналізувати політику держав (Королівство СХС, Російська імперія, СФРЮ, СРСР) у галузі культури, у налагодженні міжнародної співпраці з гуманітарних питань тощо. Також у роботі порівнювалися політичні та суспільно-економічні умови, в яких розвивалися культурні потреби народів, встановлено причинно-наслідкові зв'язки між фактами, подіями і процесами, які супроводжували суспільно-культурні зв'язки двох народів.

Методи синтезу й аналізу застосовано через необхідність пояснити складні історичні процеси, що слугували тлом для подій. Завдяки аналізу вдалося «вжитися» в атмосферу епохи, реконструювати погляди і цінності досліджуваного періоду. Аналіз і синтез дозволили не тільки дізнатися про певні факти й процеси, а й дослідити ставлення людей до цих фактів, розкрити ціннісні орієнтири тогочасного суспільства. Дані методи були актуальними при вивченні організації суспільно-культурного життя

українців на югославських землях. Метод аналізу використано при поясненні відгуків про співпрацю митців України та Югославії, представників релігійних організацій та дипломатичних служб.

Вихідну інформацію щодо подій суспільно-культурного життя Югославії та України у 1918–1991 рр. вдалося опрацювати за допомогою емпіричного методу. Така інформація збиралася для з'ясування причин та умов переселення українців на югославські землі і навпаки. Аналогічні дослідження та узагальнення проводилися щодо тенденцій у галузі освіти, науки, мистецтва в Югославії та в УРСР. Загальнонаукові методи аналізу та синтезу, індуктивний та дедуктивний методи допомогли під час написання висновків та узагальнень.

У роботі використано і спеціальні історичні методи: історико-генетичний, історико-критичний, біографічний, проблемно-історіографічний. Історико-генетичний метод послідовно розкриває властивості, функції та зміни досліджуваної проблеми в процесі її історичного розвитку. Цей метод дозволив якнайкраще відтворити реальну історію об'єкта дослідження, а саме: зміст та різноманітні форми суспільних зв'язків, співпраця у галузі культури між югославськими та українськими народами. При цьому історичні явища, наприклад, наукові контакти, мистецькі виставки, обмін літературою, відображені у найбільш конкретній формі.

Генетичний метод дозволив виявити причиново-наслідкові зв'язки, закономірності порушених питань, а історичні події та особистості – охарактеризувати в їх індивідуальному вираженні, що мало надзвичайну актуальність при вивченні особистих контактів між ученими, митцями, громадськими діячами України та Югославії. За допомогою генетичного методу також з'ясовано причини мистецько-просвітницької діяльності українців Югославії. При цьому основну увагу приділено виокремленню соціальних, культурних, економічних, політичних процесів, що формували

історичну реальність.

Для ефективного збору матеріалу дослідження використано перевірений часом історико-критичний метод відбору джерел. Він допоміг з'ясувати не тільки ступінь достовірності масиву зібраної інформації, виявити документи сумнівної істинності (анонімні листи), а й встановити мотиви написання та соціальну атмосферу, що породжувала такі явища. Ретроспективний аналіз комплексу залучених джерел виявив і певні труднощі, зокрема те, що різні аспекти міжособистісної комунікації об'єктів/суб'єктів по-різному забезпечені матеріалами.

Прагнучи відтворити наближену до реальності узагальнену картину суспільно-культурних контактів між Україною та Югославією, застосовувався «персональний підхід». Найчастіше ним доводилося послуговуватися під час висвітлення суспільно-культурної активності української діаспори на Балканах. Він полягав у тому, що в центр дослідження було поставлено індивіда, саме з його позиції запропоновано поглянути на світ, а не аналізувати численні непов'язані між собою фактори. У центрі уваги перебували суспільно активні українці Югославії, а саме: представники громадських організацій, митці, посадовці, які будували українське національне життя в Югославії, та пересічні громадяни, які власною позицією демонстрували своє ставлення до проблеми.

Теоретик «філософії життя» В. Дільтей вважав: об'єктивний перебіг історичних подій можна зрозуміти лише осмислюючи духовне життя окремих індивідів, оскільки історія є поєднанням багатьох окремих біографій усіх тих, хто бере в ній участь. Завдяки біографічному підходові можна збагнути внутрішній світ людини, її емоційно-духовне життя, поведінку в суспільстві, взаємини з колегами. При цьому індивід виступає і як суб'єкт діяльності, і як об'єкт контролю з боку соціальної групи, держави. У центрі нашого дослідження – «нестандартна поведінка»

суспільно-активних українців Югославії, митців, науковців, освітян з України, що виходила за межі усталених норм та соціально визнаної моделі поведінки, а це передбачало використання вольових зусиль суб'єкта в ситуації свідомого вибору. Біографічний підхід, застосований до конкретних представників діаспори, митців, науковців, священиків, дозволив виявити увесь спектр та межі суспільної активності, спрямованої на спілкування з колегами інших країн чи співвітчизниками.

Біографічний метод допоміг визначити інтелектуальний рівень представників культури та провести соціокультурний аналіз середовища, в якому творив той чи інший учений, вивчити психологію особистості, відтворити мотиви діяльності. Згаданий метод застосований під час вивчення наукових контактів югославських учених з науковцями НТШ у Львові, співробітників наукових установ та вищої школи УРСР і СФРЮ тощо.

Дослідження вимагало застосування і специфічного методу опрацювання джерел. Зокрема звіти радянських чиновників, представників культури і громадських організацій, як свідчить аналіз документів, містять чимало свідомо та несвідомо допущених неточностей, є політично заангажованими, насиченими агітаційними матеріалами. Відтак визначальним став критичний метод, який дозволив нам осмислити вилучені із джерел цілі сюжети і конкретні історичні поняття, а також умови виникнення зафіксованих історичних фактів, явищ та процесів.

Ліквідувати наявні лакуни джерельної бази намагалися за допомогою методу інтерполяції. Наприклад, базуючись на розрізнених фактах про діяльність певних культурних діячів та відомі уявлення про загальну логіку розвитку подій, ми намагалися створити історичну картину їхньої ролі в розгортанні суспільно-культурних зв'язків між народами. Задля цього доповнювали вже відомі факти тими, які не відображені у документах, але які насправді мали місце. Таку інтерполяційну історичну

уяву Р. Коллінгвуд називав апріорною, маючи на увазі, що сама інтерполяція має не довільний, а визначений, зумовлений обставинами характер [753, с. 236]. Саме завдяки апріорній уяві історичний виклад набув цілісності.

Описовий метод ефективний у роботі з джерелами, періодикою, спогадами, але залучався нами фрагментарно, передусім для попереднього аналізу конкретних історичних фактів, зокрема й репрезентованих статистикою. Такий методологічний підхід, наприклад, використано для аналізу візитів творчих колективів, організації виставок, обміну літературою.

У попередніх дослідженнях суспільно-культурних зв'язків України та Югославії 1918–1991 рр. застосовувався і системно-структурний підхід, що уможливив поглиблений аналіз суспільно-історичних систем, розкриття внутрішніх механізмів їх функціонування та розвитку. Для проведення системного аналізу з ієрархії тогочасної історичної реальності виокремили систему суспільно-культурних зв'язків. Після процедури декомпозиції системи за даними ознаками було здійснено її структурний аналіз. Він дозволив з'ясувати елементи суспільно-культурних зв'язків, їх головні риси. Черговий функціональний етап застосування цього методу дозволив розкрити зв'язки суспільно-культурних контактів досліджуваних народів зі світом. Урешті, отримано загальний результат – цілісне уявлення про систему суспільно-культурних відносин Югославії та України у 1918–1991 рр.

Характерною рисою сучасного розвитку науки є інтенсифікація та взаємопроникнення наукових дисциплін. Специфіка об'єкту дослідження – суспільно-культурні зв'язки Югославії та України – зумовила широке застосування математико-статистичних методів. За допомогою синтезу якісного та кількісного підходів із використанням методів структурного та математичного моделювання вдалося відтворити загальну картину

динаміки становлення суспільно-культурних контактів, їх змістовності та результативності. Подано перевірену статистику, загальні показники чисельності та динаміки науково-освітньої і культурної співпраці.

Окрім цього, для розкриття теми головну увагу зосереджено на аналізі контактів югославських народів із жителями Наддніпрянської України (УСРР/УРСР) та західноукраїнських земель, що входили до складу Польщі. Саме у цих двох регіонах знаходилися найбільші центри української науки, освіти, мистецтва, з якими Югославія налагоджували суспільно-культурні зв'язки. Також взято до уваги те, що українці, виїхавши з Європи на американський континент, мали обмежені контакти із Югославією у сферах, які нас цікавили. Відтак ці зв'язки не були постійними, а тому, фактично, не відображені у ЗМІ, інших джерелах. Це пояснюється тим, що дослідження не передбачало аналізу контактів Югославії з українською діаспорою, окрім діяльності останньої власне на теренах Югославії.

Відсутність загальноприйнятих дефініцій питань, пов'язаних із суспільно-культурними зв'язками Югославії та України, є складною проблемою сучасної української історіографії. Вдало підібраний термінологічний інструментарій наукового аналізу дозволить уникнути помилок у процесі пояснення конкретних явищ. Бажання бути неупередженим спонукало відмовитися від використання заполітизованих термінів.

Деякі поняття вимагають пояснення. Суспільно-культурні зв'язки в силу тих історичних умов, в яких вони існували, перебували під впливом політичних режимів України та Югославії упродовж 1918–1991 рр. Отже, поняття «суспільно-культурні зв'язки» означає співпрацю між народами у сфері культури (наука, освіта, мистецтво, релігія), яка здійснювалася за сприяння громадськості. Оскільки Україна та Югославія у досліджуваній період не мали територіальної цілісності і влада в обидвох країнах не була

демократичною, то і суспільно-культурні зв'язки перебували у тотальній залежності від державних відомчих і контролюючих органів. Більшого тиску з боку держави зазнавала громадськість в Україні, особливо у радянську добу. Тому суспільно-культурні контакти українців, як правило, рідко виходили за межі того, що визначали домовленості СРСР із СФРЮ.

Серед стратегічних пріоритетів радянської держави не було сприяння участі України в європейському та світовому культурному співробітництві, інтеграції української культури у світовий культурний простір. Попри це, зазначені пріоритети реалізовувалися завдяки особистим зусиллям українських науковців, митців, громадських активістів, які розуміли значення міжнародного культурного діалогу: укладалися міжнародні угоди, встановлювалися прямі зв'язки між мистецькими установами тощо. Це дало змогу підвищити авторитет України у світі, сприяло налагодженню порозуміння між народами.

Для характеристики суб'єктів відносин у дисертації вжито, з одного боку, терміни «Україна», «українство», «український народ», «українська громада», з іншого – «Югославія», «югослави», рідше – «югослов'яни». Поняття «югослов'яни» не є відповідником поняття «південні слов'яни», оскільки до групи південних слов'ян, окрім слов'янських народів Югославії, належать ще й болгари. Термін «югослов'яни» є усталеним, його використовують українські історики В. Павлюченко, В. Яровий, С. Шевченко та ін., а також зарубіжні славісти Л. Дяк (Хорватія), А. Бажова (Росія), Ч. Радойчич (Сербія) та ін. До когорти югослов'ян дослідники зараховують тих південних слов'ян (сербів, хорватів, словенців, чорногорців, македонців), які проживали на території Югославії. Таким чином, цей термін вказує на територіально-географічну належність народів і не має (з чим погоджується автор цього дослідження) жодного політичного забарвлення. Використання терміна виправдане стосовно того періоду історії (1918-1991 рр.), коли балканські слов'яни (усі або частково)

входили до югославської держави. В усіх інших випадках краще використовувати назви і похідні від них для кожного слов'янського народу (серби, хорвати, чорногорці, македонці, словенці). Водночас у пропонованому дослідженні зазначено походження суб'єктів опису за умови точних даних про етнічну належність громадян Югославії.

«Югослави» (хорватською – Jugoslaveni, сербською – Југословени, словенською – Jugoslovani, македонською – Југословени) — офіційна назва, яка на території колишньої Югославії використовувалася для штучної нації, складеної з представників різних етнічних груп, які в офіційних переписах населення асоціювали себе із цією назвою. Це так званий «сьомий» народ СФРЮ. Часто так себе називали і нині продовжують називати нащадки змішаних шлюбів. Це своєрідний – південнослов'янський – приклад «швейцарського» типу нації, де національна ідентичність виводиться з державної належності, а не з етнічного походження. Таким чином, «югославом» міг бути кожен, хто не хотів оприлюднити своє етнічне походження. Його аналогом на радянському просторі було поняття «радянський народ» для назви «нової соціалістичної спільності» всіх народів колишнього СРСР.

Уперше етнонім «югослав» офіційно визнано як назву національності під час перепису населення СФРЮ 1961 року. За переписом 1981 року, коли чисельність тих, хто назвав себе «югославом», досягла вершини (1 219 000 осіб), найбільша кількість представників цієї нації проживала в Сербії (36%) та Боснії і Герцеговині (26%). За переписом 2002 року, в Сербії проживало 80 721 «югослав».

Після розпаду Югославії на початку 90-х рр. ХХ ст. більшість «югославів» знову ототожнила себе з тією національністю, до якої вони належали. Однак Сербія та Чорногорія об'єдналися у наднаціональне державне утворення – Союзна Республіка Югославія (СРЮ), яке проіснувало протягом 1992–2003 рр. Тоді чисельність «югославів» в СРЮ

залишалася значною.

Беручи до уваги поліетнічний характер населення як українських, так і югославських земель, у роботі враховані наступні обставини. Визначення «Україна», «український народ», «українська громада» стосуються не лише представників суто українського етносу, а й представників усіх етносів, які впродовж досліджуваного періоду проживали на українських землях і – як українська сторона – брали участь у суспільно-культурних зв'язках із Югославією. В окремих випадках такими суб'єктами з югославського боку виступали й інші, окрім югославських, народи, які проживали там після 1918 року. У такому разі при потребі зазначено їхню етнічну належність і внесок у розвиток югославсько-українських зв'язків.

«Українство» (як загальноцивілізаційний феномен) – це збірне поняття, що охоплює і етнічних, і політичних українців, а також представників української діаспори. Систематизуючим фактором буття українства як великої соціальної групи є українськість в її етнічній, культурно-мистецькій, суспільно-політичній та інших формах. Поняття «українство» окреслює українців не тільки як автохтонний етнос на певних теренах від найдавніших часів до сьогодні, а і як світовий феномен (разом із українцями, що проживають у понад 60 країнах світу і не втратили своєї національно-культурної ідентичності) [1251].

Належність до українського культурно-інформаційного простору може бути як підсумком пасивної етнізації, так і дієвого самовизначення особистості. Тому до представників українства належать не тільки українці за походженням, а й ті, хто свідомо відносить себе до української спільноти, стаючи учасниками українського культурного та політичного буття. Тобто поняття «українство» може стосуватися як етнічних українців, так і активних та свідомих представників не-українців – тих, хто пов'язав свою долю з Україною, зокрема здійснив вагомий внесок у розвиток

української культури, науки, державності. Такий підхід дозволяє вирішити важливе питання – як бути із етнічним чорногорцем А. Степовичем, сербом С. Караджичем та іншими етнічними не-українцями, котрі зробили вагомий внесок у розбудову української науки, утвердження національної самосвідомості, особисто пов'язавши своє життя з Україною. Отже, поняття «українство» має врахувати значну кількість українців іншого етнічного походження.

Хоча українці тривалий час не мали власної державності, однак ідея держави та традиції державотворення існували від часів Київської Русі. Як довів М. Грушевський, саме ця ідея призводила до періодичного відновлення української держави: це, зокрема, засвідчують Галицько-Волинське князівство, доба Гетьманщини, конституція Пилипа Орлика, «Історія Русів», козацькі літописи тощо.

У добу індустріалізації ця ідея набуває якісно нового звучання, стаючи частиною програми спочатку окремих представників та громад української інтелігенції, а з часом – широкою потребою українства. Від самого початку такі прагнення реалізуються в процесі боротьби за громадянські права, перш за все за культурне суспільно-політичне самоутвердження у межах держав, між якими було розподілено територію України. На тлі цих змін національна ідентичність дедалі більше стає предметом особистої рефлексії та свідомого вибору.

Використовуючи поняття «діаспора», ми, по-перше, виходимо з того, що однією з її головних ознак є перебування етнічної спільності людей за межами країни (території) їх походження в іноетнічному оточенні.

По-друге, діаспора – це не просто частина одного народу, який живе серед іншого. Це така етнічна спільність, яка має основні характеристики національної самобутності свого народу, зберігає їх, підтримує та сприяє їх розвитку: мови, культури, свідомості. Не можна назвати діаспорою в цьому

випадку групи осіб, яка хоча й представляє певний народ, але стала на шлях асиміляції, на шлях зникнення.

По-третє, діаспора має деякі організаційні форми свого функціонування, починаючи від такої, як земляцтво, і закінчуючи наявністю суспільних, національно-культурних та політичних рухів. Неможливо віднести до діаспори будь-яку групу осіб певної національності, якщо у них немає внутрішнього імпульсу, потреби в самозбереженні, що обов'язково передбачає певні організаційні функції. Таким чином, діаспора – це стійка сукупність людей єдиного етнічного походження, яка живе в іноетнічному оточенні за межами своєї історичної батьківщини (або за межами ареалу розселення свого народу) і яка має соціальні інститути для розвитку та функціонування даної спільності [1257].

Термін «українська діаспора» стосується українців, які тривалий час проживають поза українською етнічною територією (у часи бездержавності) та поза межами сучасної незалежної України. На чужій території вони зазнають часткової асиміляції, хоча залишаються деякі, нехай і ефемерні, зв'язки із землею своїх батьків. Водночас вони стійко зберігають почуття національної ідентичності у межах української спільноти. А оскільки вони залучені до українського культурного простору та, як правило, є суб'єктами поширення української культури, їх слід розглядати як частину українства. У той же час вони (особливо покоління, народжені поза межами України), залишаючись етнічними українцями, стають членами інших політичних націй [1251]. Тому для їхньої характеристики найчастіше використовують поєднання етноніма та політоніма («українські хорвати») або етноніма і громадянства («українець Югославії», «українець Сербії»).

Із самоусвідомленням світовим українством себе як певної духовної цілісності завершується ціла епоха в його розвитку. Понад 16 млн. осіб

українського походження (або майже третина українського етносу), що, за далеко не повною статистикою, проживають поза межами України, нині вже не є діаспорою бездержавного народу. Новий етап у розвитку світового українства потребує винайдення нових підходів до розв'язання його проблем, визначення нових завдань, вироблення нової тактики.

Безумовно, перспективи світового українства сьогодні пов'язані насамперед із розвитком Української держави. Українська діаспора, яка не тільки прагне зберегти свою ідентичність, а й робить помітний внесок у становлення української державності, розуміє це і спрямовує свої зусилля в річище розбудови України як демократичної, правової і процвітаючої держави, яка стала б справжнім духовним центром і серцем українства.

Найбільша проблема полягає в тому, що наше суспільство, очевидно, ще не до кінця визначилося, навіщо йому ці мільйони розкиданих по всьому світові українців, що вони можуть дати пересічному громадянину України. Тим часом без дійової політики України щодо своєї діаспори, остання через 10-15 років, з відходом із життя старшого покоління, значна частина якого залишила Україну вже в зрілому віці й тією чи іншою мірою зберігає мову, культуру і традиції свого етносу, може просто зникнути. А це означатиме втрату потужного інтелектуального й ділового потенціалу мільйонів людей, здатних активно впливати на політику своїх держав стосовно України.

«Українська культура» (як етно-історична реальність) – це система базових цінностей і самобутніх надбань, створених українським народом протягом його історії, а також способів і засобів їх творення, в яких закріплюються і передаються від покоління до покоління досягнуті результати духовно-культурного життя українців. Це збірне поняття, що відображає над-біологічні аспекти життєдіяльності українського народу.

У розділах, присвячених українській діаспорі, використано термін «русини». «Русини» – назва етнографічної групи українців, українське

населення Буковини, Галичини і Закарпатської України. Наприкінці XVIII ст. – на початку XX ст. термін «рутени» (лат. Rutheni, Ruteni) – латинізована форма назви українців та білорусів, а також етнічних груп українців у Австро-Угорській імперії, використовувався в Австро-Угорській імперії як етнонім українців та їх підгруп або близько споріднених народів. Після імміграції в XVIII–XX ст. вони проживають переважно на сході Словаччини і в Сербській Воєводині та Хорватії, а також у США і Канаді. Частина мешкає у Закарпатській області України та на крайньому південному заході Польщі.

Вперше таке тлумачення поняття «русин» подано у статті «Русини чи Українці?» (газета «Свобода», що вийшла в Ужгороді 2 вересня 1937 р.), до речі, без вказівки її автора. Вона з'явилася як реакція на ту ідеологічну боротьбу, що починалася в 30-х рр. XX ст. на Закарпатті між українцями і русофілами. А. Волошин у той час став найбільшим авторитетом у відстоюванні української національної ідеї на Закарпатті. Очолювана ним газета «Свобода» систематично друкувала матеріали-полеміку з «русофілами». Статтю «Русини чи Українці?» міг ініціювати або й написати сам А. Волошин. У ній, зокрема, порушено і церковні проблеми Галичини й Закарпаття, які автор, очевидно, добре знав.

Погляди на проблему «русини» чи «українці», висловлені у статті, — це погляди А. Волошина. Квінтесенція висловленого міститься у цьому фрагменті: «Назви «русин» ми не вирікаємося й не покидаємо її. Нею називалися наші славні князі в Києві й у Галичині й на Підкарпатті, нею називалися наші великі предки, нею називаємося і ми. Ця назва нам була і є дорога і свята. Але коли ми днесь на перше місце видвигаємо й завше підчеркуємо назву «українець – український», то це робимо для того, щоб відрізнити себе від тих, що сталися зрадниками нашого народу й як вовки в овечій шкурі іменем «русини», іменем руського народу, іменем ніби руської культури за малярські пенге, за польські золоті туманять і продають

русина. Вкрали нашу назву «русини» й нею послужуються в своїй юдиній роботі. Щоб отже відособнитися від тих справдішних яничарів і зрадників, ми перестасмо вживати стару нашу назву «русини», а вживасмо нашу не много молодшу назву «українці» [837].

Отож назва «русини» в дослідженні використана як рівнозначна назві «українці», яка в силу історичних обставин на певних територіях збереглася як самобутня самоназва українців. Однак процес поповнення та оновлення наукового понятійно-категоріального апарату триває, що водночас із застосуванням нових дослідницьких методів є важливим чинником наукового поступу і появи цікавих перспективних досліджень.

Залучення до наукового обігу нових джерел та історіографічних матеріалів українських та іноземних авторів дало змогу комплексно дослідити суспільно-культурні зв'язки Югославії та України за 1918–1991 рр. Застосування сучасних теоретико-методологічних засад дозволило осмислити досліджувані процеси, явища, факти, встановити причиново-наслідкові зв'язки та досягнути максимальної об'єктивності під час викладу результатів дослідження.

РОЗДІЛ 3

ЮГОСЛАВСЬКО-УКРАЇНСЬКІ ДИПЛОМАТИЧНІ ТА НАУКОВІ ЗВ'ЯЗКИ У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХХ СТ.

3.1. Українські емігранти у Королівстві СХС в дипломатичній діяльності УНР і ЗУНР

Державотворчі процеси у Королівстві СХС та УНР і ЗУНР розгорталися майже паралельно і щодо хронології, і щодо кола проблем. Країни мали вирішувати перш за все низку соціально-економічних питань, а у політичному плані кожна із них шукала визнання, захисту та допомоги від західних держав – найпотужніших гравців на політичній карті світу. Ні Королівство СХС, ні УНР не вбачали один в одному стратегічного партнера. Водночас інтереси молодих держав подекуди перетиналися, що й вимагало спільних зусиль для їх вирішення. Ідеться, зокрема, про роботу дипломатичних служб, захист інтересів своїх співвітчизників тощо. Королівство СХС стало прихистком для сотень українських біженців, які прибули на Балкани у складі т.зв. «білої» еміграції.

Окрім цього, на югославських землях проживало чимало українських переселенців (близько 20 тис. осіб), які разом із новоприбулими емігрантами потребували підтримки і захисту своєї батьківщини. На жаль, югослов'яни практично не розуміли об'єктивної необхідності та історичної доцільності відновлення незалежної Української держави. Ситуацію ускладнював той факт, що на політичній карті світу декілька століть не існувало такої держави, як Україна, а тому змінити сприйняття українських державотворчих процесів було важко, особливо в регіоні, де діяльність Російської імперії, а згодом і російських емігрантів, як правило, була спрямована на знищення навіть самої ідеї української державності.

Беручи до уваги ці обставини, керівництво УНР розпочало діяльність зі встановлення дипломатичних представництв у Королівстві СХС. Зрозуміло,

що провідникам УНР довелося докласти чимало зусиль, щоб забезпечити закордонних українців хоча б мінімальним захистом із боку як держави походження, так і перебування, та поінформувати міжнародну спільноту про суть українського питання.

Тривалий час більшість керівництва Королівства СХС не розуміли і не вникали у події, які розгорталися в Україні. Вони, як і їхні попередники, планували співпрацювати з Російською імперією, а Україну бачили лише як її невід'ємну частину. Прихід до влади більшовиків у колишній Російській імперії призупинив повноцінні контакти югослов'ян із цим колись стратегічним партнером. Позиція керівництва Королівства СХС була раціональною і в дусі москвофільства – вони бажали мати справу з однією, хоч і ненадійною державою (радянською Росією), ніж з кількома, які виникали на руїнах Російської імперії. Тому Королівство не поспішало налагоджувати дипломатичних відносин з УНР.

Присутність українців на югославських землях вимагала уваги від дипломатичних структур УНР. Лідери української еміграції сподівалися, що з відкриттям української дипломатичної місії покращаться умови перебування українських біженців в Королівстві СХС.

Оскільки УНР не відразу після свого утворення відкрила дипломатичне представництво в Королівстві СХС, то українці, які перебували там, зверталися за допомогою до українських представництв у сусідніх державах. Найчастіше такі запити надходили до посла УНР в Австрії як до найближчої української місії. З часом це взяли до уваги керівники УНР, і дипломатів у Відні зобов'язали «перейматися» українцями на югославських землях. У 1919 році послові УНР в Угорщині Я.І. Біберовичу доручили одночасно виконувати повноваження посла в Югославії [1254]. Однак його діяльність у становленні закордонного представництва України на Балканах була мало результативною. У жовтні 1919 року керівництво УНР вирішило призначити посла УНР у Югославії; за наказом міністра закордонних справ УНР

А. Лівичького, ним став Григорій Микетей.

На той час у Белграді вже перебував представник ЗУНР – колишній шкільний товариш Г. Микетея Петро Франко, який опікувався українськими полоненими. Уряд ЗУНР просив Г.Микетея замінити П. Франка і перебрати на себе його функції. Таким чином, новопризначений посол отримав доручення від двох українських урядів, які поставили перед ним однакові завдання: 1) донести суть української справи до керівництва та громадськості Королівства СХС; 2) захищати інтереси українців на югославських землях [951, с. 146]. Перед початком місії Г. Микетей зустрівся у Відні з П. Франком, який повідомив, що ситуація з українською справою в Белграді надто складна, бо більшість сербських урядовців має русофільські настрої. Ця інформація стривожила Г. Микетея, він навіть якийсь час вагався, чи їхати до Югославії, оскільки не був упевнений, що зможе змінити там ситуацію на краще. Він зрозумів, що без належної підготовки не зможе виконати доручені йому урядами УНР та ЗУНР завдання. Тому ще у Відні, посол почав готувати ґрунт для майбутньої місії в Югославії.

Г.Микетей зустрівся з українським послом у Відні В.Сінгалевичем та послом Югославії у Відні Погачніком. Обидва підтримали ідею Г.Микетея з приводу того, що для виконання своєї місії необхідно спиратися на вихідців з України. Також Г.Микетей вирішив розгорнути активну співпрацю з югославськими політиками – колишніми депутатами віденського парламенту, з якими він був знайомий із часів Першої світової війни, коли працював у Відні в представництві Червоного Хреста. З огляду на ці обставини, Г.Микетей сподівався на результативну дипломатичну службу в Королівстві СХС і вирушив до країни призначення. Свою діяльність розпочав зі столиці Хорватії м.Загреба, де мав кілька важливих зустрічей. Спочатку кілька днів провів у садибі хорватської письменниці Ади Медвецької, вдови оперного співака українця Романа Любинецького. Письменниця пообіцяла вирішити проблему публікацій статей про

українську справу в позапартійному журналі «Обзор» (часопис зажив слави друкованого органу Югославії, який впливав на формування громадської думки з важливих питань) [951, с. 147].

Важливою також була зустріч із греко-католицьким єпископом Діонізієм Няраді, з яким посол був знайомий від 1917 року. Єпископ поінформував Г.Микетея про внутрішні справи Югославії та організував йому кілька важливих зустрічей, зокрема з депутатом югославського парламенту професором Янком Шімраком, провідним діячем хорватської католицької партії. Я.Шімрак зазначив, що вже вніс до програми партії українське питання. Також Д.Няраді познайомив Г.Микетея з ректором Духовної семінарії о.Северовичем та директором католицької гімназії о.Каляєм, які пообіцяли писати на українські теми у хорватських журналах [951, с. 147].

Після Загреба Г.Микетей розгорнув свою діяльність в Любляні. Там зустрівся з депутатом Франком Самодеєм, який ще й редагував впливовий словенський журнал «Словенець». Ф.Самодей пообіцяв на сторінках журналу підтримати українське питання. На той час у Словенії вже друкували статті про Україну, і робив це журнал «Вперед», з керівництвом якого Г.Микетей теж згодом познайомився.

У такий же спосіб посол вивчав ситуацію в Боснії і Герцеговині. У Сараєво гуртувалася значна кількість української інтелігенції. Наприклад, у судовій системі майже всі вищі посади займали вихідці з України. Очолював Крайовий суд українець Вікентій Яворський, посаду президента сенату займав українець Михайло Зобків і т.д. До речі, в БіГ від часу входження її до складу Королівства СХС, з усіх державних структур звільнено всіх чужинців, окрім українців. Їх багато працювало в жандармерії (близько 50 осіб), де після реорганізації вони продовжували свою службу на різних посадах [951, с. 149].

Г.Микетею в БіГ організували зустріч з українцями в одному з

найпрестижніших готелів Сараєво – «Європа», де посол виступив з доповіддю про політичне та економічне становище в Україні. У столиці БіГ М.Зобків познайомив Г.Микетея з відомим боснійським адвокатом Стрикачем. Той дав послові рекомендаційного листа до керівника Сербської радикальної партії Стояна Протича, який двічі очолював Уряд Королівства СХС (грудень 1918 – липень 1919; лютий–травень 1920 року).

Порушувати питання про українську справу перед сербськими радикалами було надзвичайно складно, оскільки це була найбільша партія Югославії, яка дотримувалася русофільських настроїв. Члени партії для демонстрації своєї прихильності до Росії спілкувалися російською мовою. Багато з них навчалось в Петрограді та мало дружин-росіянок.

Зустріч Г.Микетея з С.Протичем організував посол Чехословаччини в Югославії Каліна. Чехословацький дипломат також допоміг українському послові з приміщенням для представництва, виділивши одну кімнату в своєму посольстві. Г.Микетею дозволили користуватися дипломатичними кур'єрами та поштою при чехословацькому посольстві. Зустріч українського дипломата з С.Протичем минула успішно [951, с. 152]. Прем'єр-міністр схвально відгукнувся про наміри України розбудувувати незалежну державу.

Г.Микетей здійснив також візит до міністерства закордонних справ Королівства, де вже знали про зустріч із С.Протичем, а згодом підтримали вимоги України щодо Галичини на міжнародній мирній конференції. Це стало одним з успішних результатів дипломатичної діяльності Г. Микетея в Югославії. Та офіційного представництва України в Королівстві СХС так і не вдалося відкрити, хоч потреба в цьому щодня зростала.

Кількість українців на Балканах збільшувалася. Додалося ще дві хвилі біженців у 1920 році – після Новоросійської катастрофи армії Денікіна та після розгрому армії Врангеля. У той час Крим залишили тисячі людей, сотні українських сімей. Еміграційним процесам сприяли чутки про доброзичливе ставлення до «руських емігрантів» у Югославії. Тому багато українців та

представників інших народів Російської імперії переїхало туди з Туреччини, Болгарії і Румунії. Більшість біженців були військові. Для дипломатичної місії УНР виокремити українців із загального потоку емігрантів видавалося надто складним процесом – майже всі вони реєструвалися під загальною назвою «русский».

Треба віддати належне керівництву Королівства СХС, яке чимало робило для полегшення становища біженців. Насамперед усім було визначено державну допомогу у розмірі 400 динарів на місяць. Інколи до цих коштів додавалася допомога благодійних організацій та приватних осіб. Матеріальне становище українських емігрантів на чужині, як писав один із біженців, «що далі, то гірше» [51, акр. 87]. «Якби не надія про скоре повернення до Батьківщини, то життя було б тут неможливе», – зустрічаємо в іншому листі українського емігранта [51, акр. 88–89]. Самі ж біженці і навіть працівники МЗС УНР, вважали, що всі проблеми спричинені відсутністю організації емігрантського життя українців у Югославії. Російські емігранти мали свої представництва, організації, які допомагали їм швидко знаходити помешкання, влаштовуватися на роботу тощо.

Представник російських емігрантів С.Палеолог, колишній полтавський поміщик, заснував у Белграді «Управу руської державної допомоги з улаштування руських емігрантів в Королівстві СХС». Згодом, з допомогою російського гвардійського ротмістра Шабельського, С.Палеолог заручився підтримкою вищих придворних кіл Белграда. Росіяни домоглися того, що матеріальне забезпечення руських біженців перейшло до «Державної комісії», яку сформували три сербські високопосадовці. Російським монархістам удалося влаштувати туди своїх діячів, зокрема полковника-юриста Плетньова, який став керуючим справами вищезгаданої Комісії. Невдовзі російські емігранти, а згодом і українські, опинилися в Югославії під впливом російських монархістів [51, акр. 90].

Загальна зорієнтованість російської еміграції, до якої місцева

громадськість зараховувала й українців, швидко викликала несприйняття з боку значної частини югославського суспільства. У хорватському часописі «Yutarni List» 19 травня 1920 року була надрукована стаття «Коли вмерлі оживають». Головна ідея автора полягала в тому, щоб довести, що Врангель і його однодумці – це «жменька політичних сліпців, які на хребті руської революції були викинуті сюди до нас... продовжують і в нашій Батьківщині ту ж пагубну політичну роботу, котра головним чином була причиною останньої безприкладної трагедії руського народу» [51, акр. 90].

Російські часописи в Югославії не втрачали можливості скомпрометувати у своїх статтях представників української еміграційної спільноти, українську ідею загалом. Журнал «Новое время» від 9 травня 1920 року (ч.113) писав, що українські селяни «шукають винних у біді, яка спіткала Росію, вбачають у євреях винуватців революції». Провокаціями проти українського народу займався і часопис російського шовініста Бурцевського «Общее Дело». Останній у свої статтях зводив суть української справи до єврейських погромів.

Ці та подібні публікації екстремістської російської еміграційної преси дезорганізували українську еміграцію, відволікали її інтелектуальні сили на непотрібні дискусії щодо правильного розуміння суті українського питання. Згодом тиск і упередженість керівництва російської монархічної еміграції відчули навіть їхні співвітчизники – росіяни. Пересічних росіян-біженців почали ставити у такі умови, що вони змушені були «покірно нести дань». Зокрема з тих 400 динарів, що виділяв уряд Югославії, керівники емігрантів «умудрялися сделать сбережения», і від середини 1920 року одинокі біженці почали отримувати 340 динарів, а сім'ї – лише 440 динарів. Проте навіть ці кошти часто затримувалися.

Монархісти встановили спеціальний нагляд за т.зв. «військовими» біженцями. Незалежно від виборчого комітету, який призначався урядом Королівства СХС, монархісти призначали для кожної колонії (регіон

компактного проживання емігрантів) свого «коменданта». Російський військовий агент у Белграді надав цим комендантам право не лише пильнувати, а й навіть «атестувати» всіх без урахування їхнього звання і статусу. Тобто уповноважений молодий комендант «атестував» навіть генералів. І всі змушені були терпіти, бо без цієї «атестації» жоден колишній військовий не міг влаштуватися на роботу, отримувати пільги тощо.

Уряд Королівства СХС, зважаючи на скрутне матеріальне становище емігрантів, дозволив їм вільно пересуватися територією країни. На залізниці для цієї категорії пасажирів був навіть запроваджений безкоштовний проїзд. Проте монархістам така пільга видалась невідповідною – влітку 1920 року вони домоглися не лише обмеження вільного пересування емігрантів, а й максимально ускладнили виїзд за кордон. Емігранти скаржилися: «Порядній людині, щоб виїхати, треба чекати півроку, а прихвосню в два місяці обробляли цю справу» [51, акр. 90].

Непорядність монархістів у ставленні до своїх співвітчизників, а тим більше до всіх інших емігрантів спостерігалось в усьому. Наприклад, в одній з найбільших російських колоній у м. Нові Сад наприкінці серпня 1921 року були призначені збори про приєднання до постанови Рейхенгальського монархічного з'їзду. Зі 1100 біженців колонії 200–250 осіб були монархістами; на збори прийшло 88 осіб. Незважаючи на це, прийняли рішення всієї колонії «одногосно прилучитися до постанови Рейхенгальського з'їзду»*. Аналогічно приймалися й інші рішення російських еміграційних кіл в Югославії [51, акр. 91].

Без співробітництва з монархічними організаціями емігрантам вижити було надзвичайно важко, особливо українцям. Ідеологи російських монархістів стверджували, що України немає, а слово «українець» вважали ганебним і вживали «малорос». Таке розуміння російські монархісти

---

* У баварському курортному містечку Рейхенгаль у травні 1921 року проходив загальноросійський з'їзд монархістів, на якому прийняли рішення спрямувати діяльність монархістів на встановлення в Росії влади «царя з дому Романових відповідно до закону про престолонаслідування».

нав'язували й урядовцям Югославії і самі успішно популяризували свої українофобські ідеї: наприклад, вони добилися того, щоб листи, написані українською мовою, вилучалися на пошті і не надходили до адресата [51, акр. 90]. Лідери української еміграції сподівалися, що влада Югославії цього не знала, і вірили, що з відкриттям української дипломатичної місії покращаться умови життя українських біженців у Королівстві СХС.

За відсутності українського дипломатичного представництва в Королівстві СХС українці вимушено зверталися за допомогою до представництв УНР та ЗУНР у сусідніх державах. Найчастіше, як вже зазначалося, такі запити надходили до українського посла в Австрії. У червні 1920 року колишній штаб-ротмістр Російської армії звернувся до посольства з проханням дозволити йому сформувати військову одиницю з українців та інших слов'ян («великоросів та білорусів»), які «не підтримали вузько шовіністичні погляди армії генерала Врангеля і тому не можуть більше воювати у складі Кримської армії, але мають бажання повернутися в Україну і продовжити боротьбу з більшовиками» [48, акр. 3–3 зв.]. Українці зверталися і з інших проблем, як правило, стосовно матеріального забезпечення, сприяння в облаштуванні житла, пошуку роботи тощо. На той час у Королівстві СХС проживало понад 30 тис. українців, і з щодня кількість зростала за рахунок військових (понад 5 тис. осіб) з армії Врангеля [50, акр. 3–4]. Вирішувати проблеми стількох людей на відстані, та ще й на території іншої держави, вкрай складно. Тому вкотре виникла об'єктивна необхідність активізувати діяльність дипломатичного представництва УНР у Королівстві СХС.

Початком роботи такого представництва можна вважати призначення у січні 1921 року М. Славинського уповноваженим у вирішенні справ громадян УНР у Королівстві СХС, а також у роботі, «потрібної для цього заступництва УНР та оборони прав та інтересів її громадян». М.Славинський уже виконував обов'язки голови дипломатичної місії УНР у Чехословаччині;

окрім цього, йому доручили створити дипломатичну службу в Королівстві СХС і керувати її діяльністю, про що потім звітувати до МЗС УНР [49, акр. 4].

Через об'єктивні обставини українцям було складно організувати тут дипломатичну діяльність, тим більше коли офіційний Белград не визнавав факту існування УНР. Проросійські настрої, які домінували у сербських політичних колах, перешкоджали налагодженню політичної співпраці югославської держави з УНР. Але хорватська, словенська, македонська частини владного представництва Королівства були конструктивно налаштовані щодо визнання УНР та співпраці з нею. Тому, скориставшись такою не зовсім стандартною ситуацією, М. Славинський вирішив розгорнути діяльність української дипломатичної місії у не-сербських регіонах.

Найсприятливішою для цього склалася ситуація в Хорватії. Наприкінці лютого 1921 року, за рекомендацією колишнього юрисконсульта МЗС УНР М. Петрова, консулом УНР у Хорватії було призначено С. Лук'яновича [49, акр. 9]. За відгуками сучасників, цей «найвидатніший абориген української колонії» мав великий досвід спілкування з місцевою владою, знав хорватську та кілька західноєвропейських мов. Свою працю він готовий був здійснювати безкоштовно «задня української держави, допомоги українським емігрантам в Югославії» [50, акр. 3–4].

Ще до свого призначення С. Лук'янович розробив і надіслав до МЗС УНР план діяльності Генерального консульства УНР у Хорватії з місцем розташування в Загребі. Насамперед С. Лук'янович проаналізував стан української справи в Югославії, яка на той час була визначена центральною владою як ворожа. На нашу думку, слід погодитися з висновком С. Лук'яновича, що таке ставлення до «українського питання» було сформоване перш за все під тиском російських емігрантів-шовіністів. Водночас С. Лук'янович висловив надію на те, що за сприяння «хорватського

елементу», тобто входження хорватів до уряду Королівства СХС, та завдяки їх прихильному ставленню до «української справи» в Югославії думка щодо української держави згодом зміниться на користь УНР.

С. Лук'янович добре розумів: пріоритетом у його роботі має бути активна діяльність, спрямована на формування «позитивного іміджу навколо української справи». З цією метою він пропонував активізувати політику згуртування українських емігрантів, створити Український еміграційний комітет у Загребі та відкрити його філії в інших містах Хорватії. Нагальною була робота з українською академічною молоддю Загреба, яка могла виступати на зборах хорватської громадськості та об'єктивно інформувати про «українське питання», про сучасний стан Української держави та про її історичне минуле. Важливе значення мала й організація благодійної діяльності в середовищі українських емігрантів, культурно-просвітницька робота з українським колоністами Воєводини, Боснії, Хорватії та інтернованими військовими армії Врангеля, які перебували у таборі в окрузі Шабац (Південно-Західна Сербія). На думку С. Лук'яновича, необхідно «добре поставити справу з поширення серед югославської громадськості української літератури у хорватських і сербських перекладах, організувати концерти, вечорниці-знайомства з українською культурою, розміщувати статті в місцевій періодиці тощо» [49, акр. 31–33].

Одразу після призначення С. Лук'янович розгорнув активну роботу в усіх напрямках. Уже в серпні 1921 року М. Славинський повідомляв МЗС УНР про результати його праці: інтенсивна інформаційна діяльність у югославській пресі; організація українського інформаційного бюро, яке почало друкувати хорватською мовою інформаційні брошури про українців; матеріальна та моральна підтримка українських біженців, які прибували до Хорватії (економічна допомога, просвітницька робота тощо) [49, акр. 9].

Восени 1921 року, з метою поширення на всіх українських солдатів Югославії опіки з боку консульської служби, заступник міністра закордонних

справ УНР О. Ейхельман із Загреба рекомендував С. Лук'яновичу налагодити відносини з українським полковником Чоповським, який перебував у Петровородині і мав широкі ділові зв'язки в Югославії з керівництвом Головного штабу генерала Г. Янушевського. Саме там зберігалася найповніша інформація про українських військовослужбовців, які перебували на території Королівства СХС [49, акр. 32].

У червні 1921 року М.Славинський зазначав, що завдяки дипломатичним зусиллям українських політиків відбулися значні зміни у настроях сербського уряду стосовно «української справи». За результатами цього повідомлення, до Белграда було надіслано меморандум МЗС про необхідність визнання УНР.

Ситуацію щодо сприйняття українців як нації, яка прагне мати незалежну державу, зуміла суттєво змінити дипломатична діяльність УНР і ЗУНР. Завдяки наполегливій праці її співробітників Г. Микетея, а згодом і С. Лук'яновича, М. Славинського та їх соратників у Королівстві СХС велася пояснювальна робота про питання «української ідеї». Також їм вдалося організувати надходження об'єктивної інформації для югославської громадськості про тогочасний стан справи в Українській державі, її історичне минуле тощо. Дбали про об'єднання інтернованих українських військових, про надання їм матеріальної та моральної підтримки. Були налагоджені зв'язки з українцями, які переселилися до югославських земель ще у попередні часи. Проте прихід до влади в Україні більшовицького режиму перешкодив подальшій активній діяльності дипломатичної місії УНР та ЗУНР у Королівстві СХС, яка за своїм характером і суттю була дійсно українською і такою її сприймала влада Королівства.

3.2. Співпраця югославських учених із Науковим товариством імені Шевченка

Зміцнення наукової громади на югославських землях відбувалося наприкінці XIX – на початку XX ст., коли постали Сербська академія наук і мистецтв, Югославська академія наук і мистецтв, Белградський і Загребський університети та інші наукові й освітні заклади. Одним із елементів ефективності наукового процесу є участь у міжнародних проектах. З розумінням справи ставилися до цього югославські вчені. В силу своїх можливостей вони продовжували вже існуючі традиції співпраці та налагоджували нові наукові зв'язки з іноземними колегами. У когорті давніх партнерів було Наукове товариство імені Шевченка (НТШ) у Львові, з яким югославські вчені у XX ст. продовжували співпрацювати.

Світ сприймав НТШ як репрезентанта української науки – достойного рівноправного партнера. Для закордонних учених за честь було отримати звання дійсного члена НТШ, друкуватися у його виданнях, виконувати спільні проекти з львівськими вченими. Відповідно до статуту, Товариство покликане організовувати наукову діяльність насамперед у слов'янських колах, а тому контакти з югославами посідали вагомe місце у міжнародній співпраці НТШ. Один із найвідоміших учених того часу Ватрослав Ягич, хорват за походженням, який працював у Відні, в огляді про розвиток науки у слов'янських народів зазначав: НТШ вело важливу наукову діяльність у складних суспільно-економічних умовах, у які були «поставлені українські наукові студії в Росії». В. Ягич стверджував, що «завдяки енергійній роботі галицьких русинів і тій моральній допомозі, яка їм іде в поміч потиху з Росії, заповідається з часом розвинути в русинську академію наук» [769, с. 18]. Проте кошти, які надходили з Росії, належали до добродійних внесків, а основні прибутки НТШ отримувало з інших джерел.

Загалом спостерігалось повільне зростання фінансового забезпечення НТШ у Львові. Якщо 1900 року його бюджет становив 40 810 тис. крон, то наступного – 44 511 тис. крон. Державні дотації склали 6 тис. крон і 10 тис. крон виділяв крайовий (місцевий) бюджет. Інші кошти надходили від меценатів, а значну їх частину НТШ заробляло за рахунок видавничої справи та реалізації друкованих матеріалів. Для порівняння наведемо дані про фінансовий стан інших слов'янських академій наук в Австро-Угорській імперії. Свої академії наук мали поляки, чехи (разом зі словаками) і хорвати. Хорватська академія наук, яка тоді називалася Югославською академією наук у Загребі, не мала ні державних, ні місцевих дотацій. Однак її матеріальна база у грошовому еквіваленті становила 937 950 тис. крон. Фінансова діяльність цієї академії була прибуткова, і на початку ХХ ст. прибутки зростали щороку на 13–15 тис. крон. Значні фінансові виплати отримували академії у Празі та Кракові – обидві по 40 тис. крон. Із місцевих бюджетів Чеської АН надходило 40 тис. крон, Польській – 52 тис. крон., а також обидві академії отримували спецдоплати на конкурси, премії тощо [881, с. 5–6].

Співробітництво югославських учених з НТШ розвивалося слабше, ніж з поляками, чехами чи німцями з кількох вагомих причин: 1) матеріальні труднощі перешкоджали живому спілкуванню львівських і балканських науковців; 2) сербські та хорватські вчені тяжіли до контактів із науковими інституціями Європи, де вони навчалися у вищих школах або звідки були їхні вчителі, а тут лідерами були австрійські та німецькі університети.

Співпраця між науковою елітою Югославії та НТШ у Львові розвивалася у тих можливих формах, які визначалися геополітичними чинниками та існували впродовж перших трьох десятиліть ХХ ст.

Найпоширенішим і найпродуктивнішим напрямом співпраці югославських наукових та освітніх інституцій із НТШ був книгообмін. На перший погляд, ця форма культурних зв'язків може здатися надто простою і

малоефективною. Проте вона вимагала від обох сторін значних матеріальних, інформаційних зусиль. Для багатьох учених це був чи не єдиний спосіб ознайомитися з науковими здобутками іноземців, що дозволяло і львівським, і югославським ученим залишатися в інформаційному просторі останніх наукових досліджень своїх колег.

На початку ХХ ст. друковані матеріали з Югославії надходили до бібліотеки НТШ за оплату або за обміном, чого у звітах про діяльність Товариства не зафіксовано. НТШ отримувало літературу від краєзнавчого музею Боснії і Герцеговини, Будинку мови і літератури в Любляні, «Відомості музичного товариства» зі Словенії, «Літопис Югославської Академії наук» із Загреба, видання Матиці Хорватської і «Часопис» Матиці Сербської та ін. [821, с. 89–91]. Майже щороку серед адресатів, що надсилали до НТШ свої видання, з'являлися нові югослов'янські. Від кінця 1900 року свої матеріали надсилало сербське видавництво «Караджич» із Белграда, із Загреба – Хорватське археологічне товариство, зі Словенії – Словенська Матиця [822, с. 12–13].

Матеріали до НТШ надходили з Парижа, Сіднея та Баку. Від 1902 року Королівська академія наук Сербії надсилала до НТШ у Львові п'ять періодичних видань: «Глас», «Годишњак», «Споменик», «Српски Етнографски Сборник» і «Бронич» [823, с. 38–48]. Не всі видання були науковими за своїм змістом, траплялася періодика, в якій висвітлювалося суспільне життя тогочасних Сербії та Хорватії.

Порівняно з обсягом публікацій із віддалених від Західної України країн (США, Канада, Швеція, Мексика та ін.), сербські та хорватські матеріали становили незначну частину літератури для бібліотеки НТШ. Наприклад, зі 120 отриманих іноземних книг та періодичних видань лише 9 – від сербів і хорватів [821, с. 89–91]. Через відсутність мовного бар'єру (львівські вчені читали усіма слов'янськими мовами та німецькою, якою теж надходила література з Югославії), з цими матеріалами мала змогу

ознайомлюватися вся наукова спільнота Львова. Історична та культурна близькість українців та югославських народів викликала значне зацікавлення львівської інтелігенції науковими та суспільно-політичними виданнями сербів і хорватів.

Про науковий обмін, який здійснювало НТШ, знали не лише у центральних містах Югославії (майбутніх столицях республік), а й у тих містах, де активно працювала наукова еліта країни. Від 1906 року свої видання почала надсилати Матиця Сербська із Нові Саду (Сербія) [1043, с. 17]. А від 1909 року надходила друкована продукція від Управління державної статистики з Белграда, що мало велику цінність як для аналітиків, так і для дослідників [1044, с. 45]. Пересилання літератури зі Львова до югославських земель, які були частиною Австро-Угорської імперії, не обкладалося податком. Водночас літературний обмін з Росією мав певні труднощі. Це було важливе питання для НТШ, оскільки більшість українських земель входила до Російської імперії, і львівські науковці були позбавлені можливості вільного обміну літературою з українськими науковими, громадськими інституціями Центральної та Східної України. Ситуація ускладнилася після 1906 року, коли Австро-Угорщина та Росія підписали договір про збільшення митного збору з українських книг, які йшли до Росії з Австро-Угорщини [876, с. 3–4].

Загалом, якщо оцінювати три перші десятиліття ХХ ст. у плані обміну літературою між НТШ та югославськими науковими інституціями, то насамперед слід зазначити, що період Першої світової війни та 30-і довоєнні роки (перед Другою світовою) негативно позначилися на цьому напрямі співпраці. Упродовж 1915–1917 рр. практично повністю припинилося пересилання літератури, а НТШ саме в ці роки мало що друкувало, наприклад, не виходили вже «Хроніки». По закінченні Першої світової війни обмін літературою відновився, хоч і не в повному обсязі. Щороку спостерігалось скорочення кількості найменувань та авторів, які надсилали

свої матеріали до НТШ.

Така ж ситуація була і з югославською літературою. Від 1935 року і до початку Другої світової війни НТШ у Львові постійно отримувало матеріали лише від Сербської Королівської академії наук, із Загреба від Югославської академії наук, зі Спліта (Хорватія) від Державного археологічного музею, з Любляни (Словенія) від Географічного товариства і Музейного товариства Словенії [1055, с. 87–92]. Водночас на початку 30-х рр. до НТШ почали слати свої матеріали громадські організації українців у Югославії, зокрема від 1932 року з Дяково (Воєводина) – «Рідне слово» і «Руски Новини» [1055, с. 67].

Інший напрям співпраці югославських учених з Товариством – надання звання члена НТШ. За першим своїм Статутом (1892), НТШ «широко розкрило двері» для всіх верств населення, не беручи до уваги їхньої освіти, не кажучи вже про наукові здобутки, і надавало звання члена НТШ за адміністративну, матеріальну допомогу Товариству, а також за наукові досягнення. За ці різноманітні заслуги членства набули, як правило, львів'яни та мешканці близьких до міста регіонів. 1898 року до Статуту НТШ було внесено зміни: окрім звичайного члена, запроваджено звання дійсного члена НТШ. Новий статус надавали за наукові заслуги, наприклад, за наявність у претендента на звання власних наукових праць [862, с. 15].

Ця реформа була вагомим кроком в утвердженні НТШ як передовсім наукової інституції. Уже 1899 року відповідно до нових правил було обрано перших дійсних членів НТШ. Перші іноземці, які стали його дійсними членами, були обрані 1903 року до філологічної секції: росіянин Олександр Пипін (Петербурзький університет) і хорват Ватрослав Ягич (Академія наук у Відні) [1080, с. 19]. Стоян Новакович – перший учений із Югославії, якого обрали дійсним членом філологічної секції НТШ (1912). На той час він був Президентом Сербської Королівської Академії наук і почесним членом багатьох академій: Російської, Чеської, Польської та ін. [1080, с. 19].

У 1924–1925 рр. дійсними членами НТШ стали 12 науковців із Сербії та

Хорватії. До філологічної секції обрано: Олександра Белича, Любомира Стояновича, Івана Ерделяновича (Сербія), Франца Ілешича, Томо Маретича, Богдана Поповича, Юрія Шурмина, Міляна Решетара (Хорватія). Дійсними членами математично-природничо-лікарської секції стали Володимир Варичак (Хорватія), Живоїн Джорджевич, Боривой Милоєвич, Йован Цвийїч, Михайло Петрович (Сербія) [1081, с. 48–52]. Стоян Бошкович завершив плеяду югославських учених – дійсних членів НТШ (1928) [1082, с. 115]. Сербські та хорватські науковці склали понад десять відсотків від загальної кількості іноземних учених, які впродовж першої третини ХХ ст. отримали звання дійсного члена НТШ.

Серед дійсних членів НТШ був один українець, який жив у Хорватії, працював у Загребському університеті та знайомив хорватські наукові кола з діяльністю західноукраїнських вчених. Ідеться про Михайла Зобківа, уродженця Рогатинщини Івано-Франківської області. У вісім років хлопчик залишився сиротою, місцевий дяк опікувався ним. Згодом, як здібного учня тернопільської гімназії, його взяли студіювати право у Віденському університеті. 1889 року М. Зобків отримав ступінь доктора права. Деякий час працював у правоохоронних органах Львова, Відня, Сараєво, а 1894 року подав прохання до правничого факультету Львівського університету про габілітацію. Для цього представив книгу з німецьким заголовком, проте написану українською мовою. Керівництво факультету відмовило у захисті, пославшись на те, що запропонована М.Зобківим праця не відповідає науковим вимогам і, між іншим, наголосивши, що у Львівському університеті «нема викладів в малоруській мові, а є лише в польській, німецькій і руській» [874, с. 55–56].

За молодого вченого заступився В.Ягич, але безуспішно. Тоді 1897 року М. Зобків звернувся до керівництва Загребського університету з проханням прийняти його роботу до захисту. На відміну від Львова, вченому присвоїли звання доцента австрійського цивільного права і запросили викладати в

цьому університеті. Свій курс М.Зобків читав хорватською, а наукові праці писав українською, хорватською і німецькою мовами [874, с. 55–56].

В югославських університетах працювали ще кілька українських професорів: Степан Тимошенко (у 1920–1922 рр. викладав у Загребському університеті) [1213, с. 3206], Василь Зеньковський (1919 року викладав у Белградському університеті) [1213, с. 831], Михайло Чубинський (у 20-і рр. викладав у Белграді і в Суботиці) [1213, с. 3776], Євген Тимченко і Микола Страдомський – обидва кілька років у повоєнний період були професорами Загребського університету [759, с. 122–123]. Усі ці вчені після Першої світової війни приїхали до Югославії, але затрималися там недовго. Через кілька років вони емігрували до інших країн Європи та Америки.

Яскравою сторінкою міжслов'янських контактів у галузі славістики було спілкування хорватського ученого В. Ягича та українського громадського діяча, поета, прозаїка і фольклориста І. Франка. В. Ягич сприяв науковій діяльності І. Франка і захисту його докторської дисертації у Відні. Він публікував статті українського вченого в «Архіві», серед яких особливий ажіотаж викликала полемічна розвідка «Як творять слов'янську міфологію» (1907). Стаття І. Франка була спрямована проти інтерпретації колядок, запропонованої Олександром Веселовським*. Ставлення В. Ягича до міфологічної школи відоме, тому він охоче надав таку авторитетну трибуну І. Франкові, погляди якого були йому близькі.

В. Ягич у своїх порівняльних дослідженнях торкався питання аналогії у південно- і східнослов'янському фольклорі, зокрема в думках і в юнацьких піснях. Те ж саме можемо сказати й про І. Франка, котрий висловив цікаві спостереження аналогій в українському та хорватському фольклорі. Відстежуючи вихід фольклористичних праць і збірок у південних слов'ян, І. Франко повідомляв В.Ягичеві про свої дослідження фольклору, зокрема

---

* Веселовський Олександр Михайлович (1838–1906) – російський етнограф, фольклорист, літературознавець, професор Петербурзького університету.

про те, як просувається робота зі «Студіями над українськими піснями».

Для В. Ягича результати таких досліджень становили особливий інтерес. І. Франко писав йому в листі від 25 листопада 1910 року: «В слідуючому випуску «Записок» в наступному році розпочинається мій обширний трактат «Хмельницький і інші товариші в народних піснях, думах і віршах сучасників як продовження студій про українську народну пісню» [1104, с. 87–88]. У листопаді 1913 року І. Франко, закінчивши роботу над «Студіями», зупинив увагу на методах своїх досліджень, зокрема на історико-аналітичному, яким користувався у фольклористичних працях його колишній наставник, а згодом і колега В. Ягич: «Там я опрацював, головним чином історичні пісні [...]. Народні пісні, думи, вірші того часу я досліджував історико-аналітичним методом і впевнений, що ця інтересна і потрібна книга стосується не лише дослідників літератури, але також і спеціалістів-істориків» [1104, с. 89].

Дослідження І. Франка не могло не зацікавити В. Ягича та інших хорватських фольклористів. Метод, яким керувався український учений у своїх «Студіях», був поширений у тогочасній югослов'янській фольклористиці. В. Ягич, як і І. Франко, виявляв інтерес до вивчення українських дум та юнацьких пісень, і спостереження його українського колеги й колишнього учня могли піти дослідникові на користь.

Українська тематика цікавила хорватського славіста і на схилі віку, про що він наголошував у статті до ювілейного збірника, присвяченого І. Франкові (1914), а також у власних спогадах [1103, с. 73–99]. У листах до академіка О. Шахматова В. Ягич торкався питання розвитку й вивчення української мови як частини загальнослов'янської культури [913, с. 27–32]. У некрологах, присвячених видатному славісту, українські вчені особливою заслугою В. Ягича називали його прагнення відстояти рівноправність слов'янських народів, об'єднаних ідеями «слов'янської спільності». У статті, присвяченій пам'яті В. Ягича, львівська газета «Діло» відзначала внесок

ученого в розвиток україністики, відкриття української культури для іноземного наукового світу [980, с. 4]. Львівський учений, колишній учень В. Ягича Іван Зілінський писав, що хорватський славіст багатьох своїх вихованців спрямовував на вивчення пам'яток української культури, зокрема й фольклору [1163, с. 354].

Високої оцінки заслуговує співпраця між ученими з метою реалізації спільних наукових проектів. На жаль, упродовж 1918–1930-х рр. їх між українськими та югославськими ученими було небагато. Складні геополітичні умови того часу дозволили лише частково реалізувати деякі проекти. Усі спільні справи планувалися здебільшого на міжнародних форумах, оскільки тільки на таких зібраннях зустрічалися українські науковці з сербськими та хорватськими колегами.

1904 року львівські вчені С. Дністрянський та К. Левицький презентували НТШ на з'їзді чеських правників. Там вони зустрілися з ученими із Загреба і Белграда й уклали з ними домовленості про співпрацю [883, с. 115]. 1926 року у Празі проходив Етнографічно-географічний конгрес, на якому створили комісію для дослідження побуту мешканців полонин Карпат і Балкан. До її складу ввійшли учені всіх слов'янських народів. Перший рік керівництво комісією доручили польським ученим із Кракова [879, с. 28–29].

Львівські науковці самі проводили низку досліджень, для реалізації яких здійснили необхідні наукові експедиції в Югославії. Хоча це не були спільні проекти, але сербські та хорватські вчені знали про ці дослідження і запрошували українських учених відвідати Белград, Загреб та інші історичні міста Югославії. 1905 року етнографічна експедиція НТШ під керівництвом професора Ф.Вовка і докторанта Віденського університету З.Кузелі охопила територію між двома залізничними лініями Стрий – Лавочне – Мукачеве і Станіслав – Ясіне – Сигот. Більша частина роботи тривала на угорських землях.

Уперше львівським науковцям випала нагода провести дослідження у двох найбільших сербських поселеннях українців-русинів – у Коцурі та Керестурі, де дослідники зняли антропологічні дані з 25 осіб, зробили десятки необхідних фотографій тощо. Метою їхнього дослідження було з'ясувати: бачванські русини є ословаченими українцями чи зукраїнізованими словаками. Ф. Вовк та З. Кузеля на основі проведених антропологічних замірів і порівнянь дійшли висновку: русини – це ословачені українці [836, с. 22–26]. Окрім дослідження, вчені відвідали своїх колег у Загребі, ознайомилися з історичними пам'ятками міста.

Члени НТШ досліджували мову, історію, етнографію югославських народів, що спонукало львівських науковців знати літературну та історичну спадщину югослов'ян, а також вивчати праці сербських та хорватських колег, наукові інтереси яких перетиналися з їхніми. Наприклад, філолог, музеєзнавець і мистецтвознавець І.Свенціцький досліджував впливи візантійської духовної пісні на хорватські та сербські благовіщенські пісні. Результати свого вивчення в середині 20-х рр. ХХ ст. опублікував у праці «Угорська Русь» [890, с. 9–10]. Як філолог, І. Свенціцький вивчав мову окремих рукописних пам'яток, серед яких – Новісадських апостол XIV ст. У міжвоєнний період почав готувати нариси сербської і хорватської літератури, які, на жаль, залишилися у рукописі [1213, с. 2718].

Взаємовпливи південних слов'ян на українців вивчав М. Термаковець, який підготував збірку «Матеріали і замітки до історії українського національного відродження в Галичині» [889, с. 11–12]. Свої дослідження львівські науковці проводили і в бібліотеці НТШ, фонди якої дозволяли здійснити якісний на той час науковий аналіз.

Матеріальні перепони часто ставали на заваді живого спілкуванню між львівськими та югославським вченими. Неодноразово НТШ надсилало до університетів Белграда та Загреба лише письмові привітання з приводу різних наукових заходів, не маючи змоги відрядити туди делегацію вчених

[878, с. 33]. У НТШ свято шанували пам'ять тих югославських учених, які пішли з життя. Ці трагічні звістки до Львова надсилали сербські та хорватські інституції, в яких до останніх днів працювали науковці. Повідомлення про смерть, некрологи з біографіями вчених НТШ друкувало в розділі про закордонні наукові інституції, проводили засідання секцій, виступали з рефератами про життєвий шлях учених, які відійшли у вічність. 1905 року вшановували пам'ять Юрія Штросмаєра – професора, засновника Академії наук у Загребі [682, с. 25], 1936 року – Драгутіна Горяновича-Кромберга – професора Загребського університету [1072, с. 23], 1937 року – Томислава Маретича – президента Хорватської академії наук [1073, с. 32].

Серед меценатів, які жертвували кошти для наукової діяльності НТШ, часто траплялися й іноземці, і українці в діаспорі. Саме до когорти останніх належав Теодор Давидчак із Сараєво. 1930 року цей виходець з України перерахував на адресу НТШ у Львові 25 727 тис. динарів, що дорівнювало 440 дол. США [880, с. 65]. Це був найбільший добродійний внесок за всю історію НТШ, інші подібні пожертви не перевищували 50 доларів.

Співпраця між югославськими вченими та НТШ у Львові тривала до початку Другої світової війни; розвивали кілька напрямів дослідження, і, попри низку об'єктивних причин, пов'язаних із геополітичними подіями, давні зв'язки з колегами не перервалися. Найтісніше НТШ співпрацювало з ученими Сербської Королівської академії наук та Югославської академії наук у Загребі. Найбільш результативною формою співробітництва між ученими був обмін науковою літературою. Зауважмо, що ця форма наукової співпраці протягом 1918–1930-х рр. була менш результативною, аніж до Першої світової війни – у той час до НТШ надходили видання з 9 наукових установ і мистецько-освітніх закладів Югославії. У міжвоєнний період кількість адресатів постійно зменшувалася. Після 1935 року і до початку Другої світової НТШ у Львові отримувало літературу лише з 5 інституцій. Водночас той масив наукового матеріалу, який збрала бібліотека НТШ завдяки

книгообміну з Югославією, дозволяв львівським ученим проводити ґрунтовні наукові дослідження, зокрема з історії, філології, етнографії югославських народів. Такі праці підготували І. Свенціцький, М. Термаковець та ін.

Виконання спільних наукових проектів, зустрічі українців та югославів на міжнародних форумах у міжвоєнний період практично згорнулися. Виняток – Етнографічно-географічний конгрес 1926 року в Празі. Ми стверджуємо, що входження Західної України до складу Польщі негативно відобразилося на зв'язках львівських учених з югославськими науковцями. Польська влада не забороняла таких контактів, але й не сприяла їм. Значно легше українцям було розвивати співпрацю з науковими центрами Польщі, про що свідчать численні відрядження львівських учених до Варшави, Кракова, Познані. Також наукові видання польських університетів і наукових установ кількісно суттєво перевищували надходження з Югославії. Зі 120 видань, які отримувало НТШ, польські склали 30%, а югославські – 8,4%.

Свою повагу до наукового доробку югославських учених НТШ виявляло через надання їм звання дійсного члена Товариства. Сербські та хорватські науковці склали понад десять відсотків (21 особа) від загальної кількості закордонних учених, які за міжвоєнний період отримали звання дійсного члена Наукового товариства імені Шевченка.

Через матеріальні нестатки, труднощі повоєнної нестабільності, геополітичні зміни, які припали на 1918–1930-ті рр., спільні плани українських та югославських учених об'єктивно не мали перспектив. Однак ті контакти, які залишалися, духовно збагачували югославських та львівських учених, а сам факт співпраці зміцнював міжнародний авторитет наукових інституцій, де працювали учені.

3.3. Славістика в радянській Україні та діяльність А.І.Степовича з налагодження наукових зв'язків з ученими Югославії

У 20-30-ті рр. ХХ ст. вищим школам Югославського королівства дуже важко було спілкуватися з ученими радянської України. Пояснення такій ситуації знаходилося в ідеологічній площині: більшовицька влада, як вважали її ідеологи, не могла мати контактів із монархією. За таких обставин навіть вища школа, за «відсутності потреби», почала згортати ту науково-викладацьку діяльність, яка була пов'язана зі славістикою.

Тому можна говорити лише про фрагментарні зв'язки югославських та українських учених, які існували доти, допоки в Україні розвивалася славістика. Саме когорта науковців, сферою наукових інтересів яких було слов'янознавство, підтримували контакти з югославськими колегами. З приходом радянської влади в Україні ще деякий час в окремих університетах країни вдавалося втримати хоч якийсь рівень вивчення та дослідження мов, історій, традицій окремих слов'янських народів. Найбільшим осередком славістики у 1918–1930-ті рр. залишався Київський університет, викладачі якого продовжували традиції славістичних викладів і досліджень, що сягали 30-х рр. ХІХ ст.

За статутом Київського університету, 1835 року вперше було порушене питання про створення кафедри історії та літератури слов'янських мов. З метою надання університетові більшої відкритості для польської молоді, до Києва для викладання запрошено 15 польських професорів. Ці та інші факти відображали процес інтеграції польської молоді та наукової еліти до загального кола імперської інтелігенції. І така інтеграція стосувалася насамперед тих польських територій, котрі внаслідок трьох поділів Польщі увійшли до складу Російської імперії.

У липні 1842 року, після прийняття нового тимчасового Статуту, в Київському університеті активізувалися спроби заснувати кафедру

славістики. Рада університету мала розглянути кандидатури професорів, відомих своїми доробками у сфері славістики. Ідеться про історика та філолога М. Максимовича, польського славіста А. Кухарського, чеського філолога В.Ганки, сербського лексикографа та фольклориста С. Караджича. Але з різних причин ці плани не були здійснені. У подальшому різні курси зі славістики в університеті читали професори М. Костомаров, В. Яроцький, О. Котляревський. Вони також проявляли інтерес до вивчення історії та літератури сербів і хорватів. Зокрема В. Яроцький 1862 року перебував у відрядженні в Чехії, Моравії, Лужиці, Словаччині, Сербії, Хорватії, Галичині. Опублікований ним звіт про подорож містив яскравий опис тогочасної політичної ситуації у слов'янських народів, панівних настроїв його інтелігенції. О.О.Котляревський, з-поміж інших праць зі слов'янознавства, підготував курс «Історія літератури сербів і болгар».

Продовження справи слов'янознавства у Київському університеті стала плідна діяльність професора Т. Флоринського (1854–1919). У 1908–1917 рр. практичні заняття зі славістики проводив С. Лук'яненко, який також читав курс з історії польської літератури, слов'янського відродження, а також підготував посібник з історії сербської та хорватської літератури.

У добу Української Народної Республіки та Української держави, незважаючи на важкі умови праці та побуту викладачів, в університеті продовжували читати спецкурси зі слов'янознавства: «Історія слов'ян», «Історія болгар, сербів та хорватів» (проф. Т. Флоринський); «Історія сербської та хорватської літератури», «Граматика слов'янських мов», «Історія польської літератури» (проф. О. Лук'яненко); «Історія нової сербської літератури» (проф. А. Степанович) та ін. На слов'яно-російському відділенні викладали такі курси: «Слов'янська палеографія» (доц. С. Маслов), «Історія Росії» (акад. В. Іконников) та «Історія України» (проф. М. Грушевський) [1248].

Зі встановленням більшовицької влади в Україні лише окремі вчені

Києва, ризикуючи своєю кар'єрою та свободою, прагнули зберегти попередні досягнення зі слов'янознавства та підтримували контакти з колегами, зокрема з югославськими. Найяскравішим прикладом у цьому аспекті є постать професора Київського університету А. Степовича (Дудка-Степович) (1856–1935). Окрім нього, слід назвати ще кількох українських учених, які завдяки своїм наполяганням викладали в університеті. На відділенні слов'янської філології Є. Рихлік читав курси з історії польської літератури та історії південних слов'ян; М. Туницький викладав новітню історію болгарської та сербської літератур; С. Маслов читав курс слов'янської палеографії.

Значних успіхів у славістичних дослідженнях досягнув Євген Антонович Рихлік. Одним з основних напрямків його наукової роботи була богемістика. Аналіз першої наукової роботи вченого, присвяченій поетичній творчості Ф. Челяковського, дає підстави вважати її першим в українському літературознавстві комплексним дослідженням біографії та спадщини одного з найвідоміших поетів чеського відродження першої половини ХІХ ст.

Друга половина 1920-х рр. стала найбільш плідним періодом чехознавчих досліджень Є. Рихліка. У низці наукових та науково-популярних праць, рецензій, історіографічних оглядів він ознайомив українського читача з особливостями музичної культури Чехословаччини, досягненнями чеської етнографічної науки, новинками чеської художньої та наукової літератури.

Окрім богемістики, учений цікавився полоністикою. Основним напрямком цих досліджень стало вивчення українсько-польських літературних взаємин першої половини ХІХ ст. У другій половині 1920-х рр. Є.Рихлік оприлюднив низку наукових оглядів та рецензій, у яких інформував українську громадськість про розвиток польської етнографії та театрального мистецтва [970, с. 13].

У січні 1929 року Президія ВУАН створила Кабінет для вивчення національних меншин України при Етнографічній комісії. 17 січня 1930 року

Є. Рихліка обрали виконуючим обов'язки керівника Кабінету. Зусиллями вченого Кабінет національних меншин був внесений до кошторису ВУАН на 1929/1930 рр. і отримав власне приміщення. 5 січня 1931 року проти Є. Рихліка було висунуто обвинувачення у контрреволюційній діяльності на користь Чехословаччини. 13 червня 1931 року вченого засудили за статтями 54-6 та 54-11 КК УСРР і ув'язнили на 10 років. Покарання вчений відбував у виправних закладах Управління Сибірських виправно-трудоих таборів Народного комісаріату внутрішніх справ СРСР. 1937 року помер за нез'ясованих обставин [970, с. 12].

Не менш трагічно склалася доля українського письменника, перекладача і дослідника слов'янської філології Михайла Драй-Хмари (1889–1939). Інтерес до слов'янознавства він виявив ще під час навчання в Київському університеті. Як здібного студента університету та члена Слов'янського товариства «Семінарія», 1913 року М. Драй-Хмару було відправлено у закордонне відрядження, де він працював у бібліотеках та архівах Львова, Будапешта, Загреба, Белграда, Бухареста, вивчав слов'янські мови, написав дослідження про хорватського письменника А. Качича-Міюшича і отримав золоту медаль університету. Після вимушеного переїзду до Саратова 1917 року М. Драй-Хмара повернувся в Україну, де відновив свою працю в Київському університеті. Згодом упродовж 1918–1923 рр. працював на кафедрі слов'янознавства Кам'янець-Подільського університету як професор-славіст, редагував «Записки Кам'янець-Подільського університету» (1919–1920), співпрацював з І. Огієнком.

1923 року повернувся до Києва, де працював на кафедрі українознавства Медичного інституту, на кафедрі лінгвістики у Всеукраїнській Академії наук, у Комісії зі складання словника нової української мови, Комісії дослідження історії української мови (спільно з акад. А. Кримським редагував науковий збірник), водночас викладав у Сільськогосподарському інституті, у Польському педагогічному інституті,

працював в Науково-дослідному інституті мовознавства та в Українському інституті лінгвістичної освіти. Незважаючи на величезний внесок М. Драй-Хмари у розвиток науки і освіти, 1933 року його звинуватили в причетності до контрреволюційної діяльності та заарештували [997].

Слов'янознавство завжди перебувало в колі наукових інтересів М. Драй-Хмари. Йому належить цикл лекцій зі слов'янознавства для студентів історико-філологічного факультету Кам'янець-Подільського університету. Однак політика УСРР, як вже було зазначено, спричинила скорочення слов'янознавчих досліджень і викладів. М. Драй-Хмара боляче переживав занепад славістики. Після виходу критичної статті російського лінгвіста Романа Осиповича Якобсона «Über die heutigen Voraussetzungen der russischen Slavistik» [1103], де йшлося про проблеми розвитку славістики в Україні, М. Драй-Хмара написав своєрідну статтю-відповідь [679, с. 6]. Загалом його стаття була присвячена I Конгресу слов'янських філологів, що відбувся у Празі 1930 року і мав на меті розробити методологічну базу.

М. Драй-Хмара вказав на те, що робота радянських учених на цьому Конгресі «гостро відрізнялася» від роботи колег, насамперед через марксистське спрямування тодішньої вітчизняної науки. Письменник писав: «Справді, розквітає русистика, україністика та білорусистика. Та ще й орієнталістика. Що ж до славістики, то вона не має певної системи, певних методологічних принципів. До якоїсь міри можна говорити про розвиток у нас слов'янського мовознавства (праці Щерби, Грунського, Дурново, Трубецького, Булаховського та ін.), та поза цим, у нашій славістичній науці немає нічого ґрунтового й визначного...» [679, с. 6].

М. Драй-Хмара не тільки критикував, а й запропонував реальні кроки виходу зі складної ситуації, в яку потрапила славістика в Україні у 20-30-і рр. ХХ ст. Зокрема він звернув увагу на такі основні завдання: створити в Академії наук комісію для вивчення культурного та соціально-економічного життя слов'янських народів, де вивчали б мови, літератури, етнографію та

історію західних і південних слов'ян не тільки з генетичного, а й з функціонального погляду; налагодити систематичне видання слов'янської перекладної белетристики; встановити тісний зв'язок української науки та літератури з наукою та літературою західних і південних слов'ян, відряджаючи науковців до слов'янських країн [679, с. 6].

М. Драй-Хмара залишив чималий науковий доробок, представлений статтями, передмовами, коментарями, рецензіями на видання слов'янських колег. Для нашого дослідження значний інтерес становить рецензія на працю сербського фольклориста В. Чайкановича «Сербські народні приповідки», де вміщено 29 рукописних збірок, що зберігаються в архіві Етнографічної комісії Сербської Академії в Белграді.

Своєю активною громадською позицією та науковими доробками М. Драй-Хмара прагнув змінити стан славістичних досліджень у радянській Україні у міжвоєнний період. Проте саме радянська держава була головною перешкодою на шляху реалізації планів письменника та його однодумців.

Чимало для налагодження зв'язків із югославськими вченими, як було зазначено, зробив київський славіст А. Степович. У своїй автобіографії вчений вказав своє чорногорське походження – його предки у XVIII ст. переселилися з Балкан до Росії [506, с. 10]. Народився А. Степович 1856 р. в с. Лебединці (нині Срібнянський р-н Чернігівської обл.). Визначальним у його житті стало те, що він виріс і виховувався у будинку прилуцького поміщика Григорія Павловича Галагана разом з його єдиним сином Павлом. Там А. Степовича підготували до вступу в другий клас 2-ї Київської гімназії. Від п'ятого класу він навчався у Київській гімназії імені Павла Галагана (її відкрив Г. Галаган 1871 р. для увічнення пам'яті свого раптово померлого сина Павла), яку і закінчив 1875 року. Напевне, саме югослов'янське коріння зіграло не останню роль у тому, що А. Степович ще в гімназії зацікавився слов'янською філологією, насамперед югослов'янською. Провідну роль у становленні його як дослідника відіграли вчителі В. Сиповський, П. Житецький,

О. Котляревський.

Завершивши навчання у гімназії, А. Степович вступив на історико-філологічний факультет Київського університету св.Володимира. Після закінчення університету А. Степович отримав запрошення продовжити підготовку до професорського звання, але через матеріальні проблеми (мав утримувати сім'ю) змушений був відмовитися, натомість почав викладати одразу в кількох навчальних закладах Києва. Склалося так, що після пробної лекції 1892 року А. Степовича взяли на посаду приват-доцента кафедри слов'янської філології Київського університету, де він тривалий час читав лекції і проводив практичні заняття з історії слов'янської філології. 1920 року А. Степович став професором кафедри.

Від самого початку викладання в університеті вчений почав реалізовувати свій задум – цикл книжок з історії сербської, болгарської, чеської та польської літератур. 1893 року він надрукував «Нариси з історії слов'янських літератур», у яких подав розвідки про сербських та чеських письменників. Наступна велика праця – «Нариси історії чеської літератури» (1896) – отримала високу оцінку фахівців і була удостоєна премії графа Л.Толстого. 1899 року вийшов друком «Нарис історії сербохорватської літератури» [979, с. 246].

Свою славістичну діяльність А. Степович не обмежив університетом. Він брав активну участь у роботі товариств, які займалися такими питаннями. Зокрема у рамках Київського слов'янського товариства (створене 1869 року) уклав і опублікував славістичні науково-літературні збірники «Славянская беседа» і «Рассвет», для яких сам зробив переклади і писав статті. Під егідою Товариства А. Степович займався доброчинною діяльністю. Зібрані кошти пересилалися тим слов'янським народам, які потребували допомоги. Після таких акцій вчений часто отримував листи-подяки від своїх колег. 1896 року з Сербії надійшов лист від П. Поповича, у якому йшлося про велику роль слов'янського товариства з Києва і А. Степовича особисто у справі допомоги

югослов'янам Боснії і Герцеговини [519, акр. 2].

Київську наукову громаду А. Степович завжди приємно дивував своїми знаннями і любов'ю до літератури югослов'ян, оскільки постійно слідкував за всіма подіями у культурному житті Балкан. Саме з ініціативи вченого 22 жовтня 1899 року в Київському університеті відзначили 50-річчя діяльності сербського поета Змай Йована Йовановича. А. Степович виступив із науковою доповіддю, в якій проаналізував творчу діяльність поета, де справедливо зазначив, що з літературною спадщиною З. Йовановича мало обізнана навіть київська інтелігенція, тому більшу частину свого виступу А. Степович читав напам'ять вірші поета [512, акр. 2–14].

А. Степович намагався бути у курсі справ усіх світових наукових новацій зі слов'янської філології. Більше того, його охоче запрошували до співпраці. Зазвичай, найбільший інтерес А. Степович виявляв до співпраці з югославськими вченими. Ще до встановлення радянської влади дослідник їздив у наукові відрядження до Сербії, Хорватії, працював у бібліотеках та архівах Франції, Німеччини та Австрії [507, акр. 1]. За потреби він також робив запити до інших іноземних бібліотек, які надсилали йому літературу.

Тісну співпрацю А. Степович налагодив з бібліотекою Югославської академії наук, що в Загребі. Останні книги, скоріш за все, вчений отримав з Хорватії восени 1899 року, з-поміж яких праця «Огляд історії сербсько-хорватської літератури» [517, акр. 1]. Питання обміну літературою А. Степович обговорював з професором Загребського університету Ніколою Андричем, котрий інформував київського колегу про всі справи у науковому житті югослов'ян [516, акр. 2], зокрема про те, що на різних факультетах Загребського університету навчається 11 українців, 13 поляків і 232 росіянина [513, акр. 6]. Аж до встановлення радянської влади в Україні А. Степович теж надсилав колегам і друзям у Югославії свої книги й ті дослідження зі славістики, які публікувалися в Києві. З-поміж адресатів був сербський архімандрит Никифор Дучич, замовлення якого регулярно

виконував київський професор [518, акр. 16].

Після встановлення радянської влади в Україні А. Степович працював у Київському університеті. Проте згодом свою діяльність на кафедрі йому довелося припинити, оскільки 1924 року, за рекомендацією партійних органів, кафедру ліквідували як «неактуальну» інституцію [507, акр. 3].

Таку політичну «неактуальність» славістичних досліджень у радянській Україні А. Степович відчув ще до закриття кафедри. Щоразу вченому ставало все важче публікувати свої наукові розвідки чи видавати нову книгу. На всі запити професора щодо фінансування того чи іншого видання влада давала негативні відповіді. Тому науковець звернувся за допомогою до своїх колег у Белграді, які відгукнулися на його прохання. У серпні 1921 року А. Степович надіслав белградському професору Г. Радовичу текст своїх лекцій, який мав їх видати на державні кошти Королівства СХС [515, акр. 1]. Таке прихильне ставлення на Балканах до праць київського вченого було зумовлене не лише походженням А. Степовича, а й його науковою діяльністю, яку знали й цінували у світі.

1922 року в Берліні надрукували працю українського вченого Д. Дорошенка «Слов'янський світ в його минулому і сучасному». Долучився до цього і А. Степович як рецензент. Учений надзвичайно серйозно поставився до завдання і провів висококваліфікований аналіз роботи Д. Дорошенка, доклавши чимало зусиль, щоб внести уточнення, що загалом підвищило якість роботи [508, акр. 47].

Згодом А. Степович відзначав, що Д. Дорошенко провів велике дослідження і його робота «додала суттєвої ваги українській науці загалом. Адже це була перша книга такого змісту. До цього українські студенти змушені були вивчати славістику за російськими виданнями» [508, акр. 47]. Таким чином, А. Степович фактично долучився до видання першого українського підручника зі слов'янської філології.

Чималий інтерес мають відгуки А. Степовича на праці іноземних

учених із югославської тематики, які друкувалися в київських наукових періодичних виданнях. Через ці відгуки наукова спільнота Києва дізнавалася про останні досягнення балканських колег, адже доступними ці праці, як правило, були лише А. Степовичу, єдиний примірник яких йому висилали науковці з Сербії та Хорватії. Наприклад, розгорнуту методологічну оцінку було дано роботі Людвіка Куби «Про стару Сербію», присвячену завоюванню турками земель югославських народів [510, акр. 1–3].

Як співробітник новоствореної Всеукраїнської академії наук (ВУАН) А. Степович публікував рецензії та бібліографічні огляди. Часто відгуки київського славіста були єдиним джерелом, з якого в радянській Україні дізнавалися про наукові здобутки у славистиці Югославії та інших слов'янських країн. 1926 року в «Записках» ВУАН (УАН) було надруковано 12 праць і рецензій ученого.

Щоразу після надходження до Києва празького періодичного наукового видання «Slovensky Prehled», який друкував дослідження і югославських учених, А. Степович аналізував кожну статтю цього часопису. Він зробив огляд дослідження сербського вченого Драгутіна Прохазки, котрий свою працю присвятив новітній сербській літературі. Український вчений не погоджувався з деякими твердженнями сербського колеги, зауваживши, що визначення Воєслава Ільїча як сербохорватського модерніста було помилковим [1032, с. 526]. А. Степович був солідарним з хорватським дослідником Миланом Беговичем, який назвав В.Ільїча неоромантиком.

У «Записках» УАН А. Степович опублікував розширений відгук на книгу хорватського дослідника Векослава Клаїча «Книгарство в Хорватії» [513, акр. 5]. Український учений вказав, що дане видання подає не тільки історію розвитку книгарства в Хорватії, а й аналізує становище освіти і культури в країні упродовж кількох століть. На підставі досліджень професора Загребського університету А. Степович висловив своє захоплення успіхами хорватів у галузі друкарстві; 1909 року вони мали 97 друкарень –

«число дуже поважне для народу, що зазнавав утисків од мадьяр, німців, італійців і що добився повної національної волі вже аж тоді, як розпалася по революції Австро-Угорська держава» [1032, с. 529].

Успіхи хорватів у розвитку власної вищої школи були проаналізовані у книзі «Університет королівства сербів, хорватів і словінців», що вийшла друком у Загребі 1925 р. за редакцією професора Драгутіна Баранича. Це видання не залишилося поза увагою А. Степовича. Він написав розлогу рецензію про те, що політична доля хорватів тісно переплелася з історією становлення Загребського «всеучилища» [1032, с. 529].

Популяризуючи успіхи хорватів, сербів та інших югослов'ян, А. Степович із сумом констатував занепад славістики в радянській Україні. Наприкінці 1920-х рр. практично єдиним центром славістики в Києві залишалося Товариство Нестора Літописця. Про його тодішню діяльність ідеться у матеріалах чеського журналу «Slavia», зокрема у статті, присвяченій 50-річчю Товариства. Становище цієї авторитетної організації празьке видання визначало як достатньо критичне – «позбавлене приміщень в університеті, без можливості видання «Чтений», де лише зусиллями наукової громадськості ще проводяться зібрання».

Товариство кілька разів збиралося під головуванням А. Степовича й обговорювало питання щодо підготовки славістичного з'їду в Празі, який мав відбутися 1929 р. Проте довести цю справу до успішного завершення А. Степовичу не вдалося через стан здоров'я. Ще 1930 року вчений підтримував зв'язки зі Лексикографічною комісією АН СРСР у Ленінграді, надсилав їй деякі свої матеріали, що й стало його останньою підтримкою славістичних студій в Україні. Помер А. Степович 26 жовтня 1935 року в Києві. Нині ми по-новому відкриваємо для себе доробок і факти життя київського славіста і бачимо, що багато його справ потрібно надалі розвивати, аби гідно продовжити традицію вітчизняних дослідників.

Загалом, у радянській Україні впродовж 1920-30-х рр. лише окремі

вчені цікавилися історією, літературою і традиціями слов'янських народів. З-поміж них помітний внесок зробили Є. Рихлік, М. Драй-Хмара, М. Туницький. Вони викладали славістику у вищій школі, досліджували історію, літературу, мову південних і західних слов'ян. За відданість науці справі зазнали репресій з боку влади, оскільки їхня науково-викладацька праця не популяризувала більшовицьку ідеологію. Найяскравішим представником славістичних студій був професор Київського університету А. Степович. Після його смерті українська славістична школа, яку він створив, упродовж кількох десятиліть не розвивалася.

3.4. Громадська діяльність українців Югославії у роки Другої світової війни

Друга світова війна перервала суспільно-культурну діяльність українців, яка активно розвивалася у Югославському королівстві до війни. На той час в Югославії проживало близько 45 тис. представників української діаспори. Про ситуацію, в якій опинилися українці Югославії під час Другої світової війни, та про чинники, які вплинули на цю ситуацію, свого часу влучно сказав українець з Лішні (Боснія) Дмитро Мороз: «Інтереси різних політичних і класових угруповань були тими мечами, які схрещувалися якраз над головами українців. Всі хотіли, щоби українці підпирали саме їхній політичний чи вузьконаціональний напрям, щоби голосували за їх кандидатів, щоби ненавиділи тих, яких ненавиділи одні або другі. Так українці попали між триби сербського й хорватського націоналізму, а частинно й мусульманського. Всі вони намагалися не лише здобути українців для себе, але й асимілювати їх до свого народу. Всі ці явища досягли вершини в часі другої світової війни, яка тут почала 1941 року, а скінчилася 1945 року» [925, с. 51].

Відразу після захоплення Югославії 1941 року українці опинилися під

різними профашистськими режимами. Бачка відійшла до Угорщини; українські осередки у Сремі, Славонії та Боснії – до складу Незалежної Держави Хорватії (НДХ), яку проголошено 6 квітня 1941 року. Правили в НДХ націонал-фашистські повстанці, хорвати-усташі.* На перший погляд, українці в НДХ опинилися у кращій ситуації порівняно з українцями в Угорщині, яка запровадила тотальну мадяризацію. Прагнення до проголошення незалежної України, за прикладом НДХ, сприяло тому, що частина українців почала співпрацювати з окупаційними силами, а нова хорватська влада вирішила скористатися національними ідеями українських кіл у своїх інтересах.

Першими відкрито організувалися українські студенти, які раніше були згуртовані у загребській «Просвіті», що на початку війни припинила свою діяльність. У Загребі студенти створили Українське представництво в НДХ на рівні посольства, яке мало виконувати наступні завдання: 1) юридично-консультативна опіка над українцями; 2) самооборона українських помешкань у Боснії і частково у Славонії; 3) вироблення плану культурної автономії для українців у Боснії, Славонії і Сремі; 4) евентуальна** допомога українцям в областях колишньої Югославії, окупованих німецькою військовою адміністрацією, 5) пожвавлення інформаційної та агітаційної діяльності на користь української визвольної справи [1153, с. 57-58]. З огляду на фактичне розширення сфер діяльності Українське представництво у Незалежній Державі Хорватія розділилося й оформилося в окремі референтури (департаменти). Зокрема було створено такі референтури: секретаріат (секретар Іван Лазаренко), організаційна (референт Юрко Бондарук-Везимів), культурно-освітня (референт Олександр Статників), пропаганди й преси (референт Микола Бучко), військова (референт Володимир Паньків), скарбова (референт Гаврило Компанець), суспільна, санітарна (референт Володимир Скоморовський) [1149, с. 44–45].

Напад фашистської Німеччини на СРСР українські патріоти в Югославії

* Усташі (повстанці) – члени Повстанської революційної організації, яка була створена 1929 року для збройної боротьби проти сербського уряду за незалежну Хорватію. Очолював організацію Анте Павелич.

** Евентуальна (лат. випадок), тобто можлива за якоїсь умови, за певних обставин.

вирішили використати для реалізації своєї заповітної мрії – створення незалежної України. Тому почали організовувати Українські добровільні частини для боротьби з більшовиками – окупантами України. Їх створення почалося зі студентського відділу, який розпочав свою військову підготовку на подвір'ї агрономічного факультету Загребського університету. Згодом, доповнившись частинами самооборони, відділ мав стати Українським полком (легіоном) і Козачою дивізією у більшому військовому об'єднанні під командуванням легендарного і харизматичного кубанського козацького ватажка генерал-поручника Андрія Григоровича Шкуро. Серед основних організаторів легіону значилися В. Войнатівський та А. Івахнюк. До Українського полку (Українського легіону) записалося 505 добровольців з боснійських переселенців і студентів у Загребі, а Козача дивізія нараховувала 2 тис. козаків. Ці збройні формування чекали, коли їх перешлють на Східний фронт для боротьби за відновлення української держави. Проте наміри Українського легіону і Козацької дивізії не були реалізовані, що було пов'язано з наступними подіями.

30 червня 1941 року ОУН Степана Бандери проголосила у Львові відновлення української державності. Того ж дня у Львові урочисто зустрічали український батальйон німецького війська «Нахтігаль» («Nahtigal»), а влада НДХ видала наказ про захист 25 тис. українців у НДХ. 2 липня 1941 року видано наказ про формування легіону. В Україні того ж дня були арештовані послідовники Степана Бандери. 12 липня німецькі спецслужби арештували Ярослава Стецька і Степана Бандеру. 16 липня був сформований «Посилений хорватський 369-й піхотинський полк», який складався з 3 865 військових; до його складу входив й український легіон. 30 липня адмірал В.Канаріс відвідав у Йозвіні батальйон «Нахтігаль», пояснивши групі: «Фюрер не хоче незалежної України». Два дні по тому комендант батальйону Ганс-Альбрехт Герцнер отримав наказ повернути батальйон до Німеччини. 3 серпня оголошено наказ генерала Міллера заарештувати членів ОУН у зв'язку зі спробою формування

своєї влади в Україні. З Берліна до Загреба надійшла заборона скеровувати членів ОУН на Східний фронт. Тому Український легіон не міг бути скерований до України. Анте Павелич, на прохання членів ОУН, відповів, що зробить усе можливе для створення Української держави, але скерувати легіон до України без дозволу німців не може. Легіон направили до Вараждіну, а наприкінці 1941 року – до Боснії. 30 листопада у Піскавіці, біля гори Козари, бійці легіону склали присягу на вірність Україні. Того ж дня до легіону звернулися комуністи Боснії та Герцеговини із закликом приєднатися до югославських партизан. Згодом частини легіонерів скористалася пропозицією партизан [1148, с. 69].

Після заборони німців переслати українців на Східний фронт, Козача дивізія була реорганізована у службу варти на магістралі Загреб-Белград-Ніш-Салоніки. Українські добровольці, як окрема частина хорватського війська, були направлені на виконання каральних акцій проти комуністичних партизанів [807, с. 86–90]. Керувати частиною передали членові Українського представництва в НДХ підполковникові В. Панькову, дії якого характеризуються як сумнівні, або навіть божевільні. В. Паньков знехтував традицією частини не знущатися з полонених та мирного населення.

Операції В.Панькова викликали протести як партизан, так і четників, від яких страждало мирне українське населення. Між тим загальне розчарування українців, яких не було послано на Східний фронт, викликало хвилю протестів і було значною мірою причиною майбутнього розпаду легіону. Щоби підняти дух зневірених українців, до них звернувся один із лідерів ОУН Андрій Мельник зі словами: «І хоч Вам доводиться тепер перебувати там, на хорватській землі, та все ж таки Ви сповняєте для України велике завдання. [...] на кожному місці, де лиш не жили б українці, ми зобов'язані усюди доложити свою цеголку до великої спільної будови. Український нарід вдячний хорватам та їх Поглавникові, що Він позитивно поставився до стремлінь українського народу. [...] Перед нами великий ще

змаг, також кожний український патріот буде мати нагоду сплатити довг супроти Батьківщини на Рідній Землі» [1148, с. 46].

Водночас така непослідовна позиція тодішньої Німеччини щодо українських проблем призвела до зростання кількості антифашистських борців серед югославських українців. Коли 1941 року їх було лише 450 осіб із 45 тис., тих, що проживали на землях колишнього Югославського королівства, то у 1944–1945 рр. 10% (4,5 тис.) українців стали антифашистами [1123, с. 175]. Тих, хто сподівався на підтримку профашистських сил у боротьбі за незалежну Україну, з кожним днем війни залишалося все менше і менше.

Та частини українців, яка вступила у добровільні загони при війську Незалежної Держави Хорватія, була відзначена керівництвом країни за хоробрість. За спільну боротьбу з хорватським народом керівник збройних сил НДХ Анте Павелич нагородив, зокрема, малою срібною медаллю українських добровольців за хоробрість сотника Дмитра Луценка, хорунжого Петра Бучку та стрільця Михайла Малярчука, які воювали в першій сотні Українських добровольців. Бронзовою медаллю за хоробрість відзначили стрільців Петра Василика та Антона Тимкивича. За хоробрість і відвагу на Східному фронті влітку 1942 року відзначили Михайла Матвійківа, Михайла Мерловича та булавного Олексу Микитишина [1148, с. 46].

На югославських територіях, які відійшли Угорщини, свою політику провадив уряд Хорті. Це, насамперед, тотальна мадяризація: говорити українською мовою чи вивчати її стало небезпечно. Українські культурно-освітні товариства і «Просвіта» були заборонені. У школах навчання велося виключно угорською мовою. У Руському Керестурі (назву якого було змінено на Бачкерестур) усіх вчителів-українців звільнили і замінили угорцями. Влада закрила навіть дитячий садок, яким опікувалися черниці. Друкарня не працювала. Найважливіші деталі обладнання демонтували і заховали самі робітники [943, с. 21].

Навіть за цих обставин українська громада вела активну антифашистську

боротьбу на культурно-просвітницькому фронті. 1944 року в Міклошевцях (Хорватія) українська діаспора друкувала листівки, брошури (щоправда, угорською мовою). Було організовано читацькі гуртки, на яких обговорювали новини з фронту, методи антигітлерівської боротьби тощо. У Петровцях створили аматорський театр; його короткі антифашистські п'єси мали велику популярність. У рамках «Просвіти» було організовано товариство «Зелені листівки», яке об'єднало дітей підліткового віку і проводило активну просвітницьку роботу з культурно-національного виховання молоді. Дітям читали книжки, вчили писати вірші, невеликі оповідання про себе, свою родину тощо.

Із «Зелених листівок» вийшли професійні літератори, актори, вчителі: Сільво Ерделі, Крешимір і Антун Задаричі, Янко Костельник та інші. Згодом вони увійшли до культурно-освітніх організацій молоді, які об'єдналися у лавах Єдиного союзу антифашистської молоді Хорватії (ЄСАМХ). Союз своїми культурними програмами намагався допомогти у боротьбі за визволення Югославії від фашизму аж до завершення війни. Багато учасників ЄСАМХ ставали активними членами Єдиного народно-визвольного фронту Югославії [645, с. 12]. Спільна культурно-просвітницька діяльність українців у роки Другої світової війни згуртувала їх етнічно. Особливо позитивно вплинула на взаємини українців та русинів як одного народу їхня спільна антифашистська боротьба. Саме ці чинники згодом стали вирішальними у створенні товариства Союзу русинів та українців Хорватії у 1968 році.

На землях Югославії на початку Другої світової війни українці заснували і такі органи, які закликали до політики невтручання. 2 травня 1941 року українці створили «Український Комітет на Балкані», який після свого створення видав «Пересторогу для українців і українок замешкалих на Балкані». У цьому зверненні Комітет закликав своїх земляків, «щоб вони не вміщувалися до справ тутейших племен» і щоб «під час німецької окупації у Сербії, Хорватії, Боснії, Словенії, Сремі й Македонії не брали ніякого уділу в

політичному напрямкові, будь то в державній або громадській службі». Комітет також радив «через цілий час німецької окупації старатися бути в добрій людській згоді з сербами, хорватами, босняками, словінцями й македонцями без різниці на їхні релігійні й політичні переконання». Він проголошував «слов'янське братерство на Балкані» і закликав «помагайте один одному й уникайте служби окупантові» [757, с. 49].

Та вже через два роки після створення Комітету, 10 грудня 1943 року, його активісти почали декларувати свою згоду з рішеннями антифашистського руху в Югославії й закликали до партизанської боротьби і підтримки партизанського руху. У міру того, як перемога Радянської Армії та її союзників ставала все чіткішою, зростала кількість українців серед борців за визволення від окупації. Важливий вплив на поповнення рядів партизан і Югославського війська мала пропаганда комуністичних організацій, особливо коли вони діяли у менш розвинутих та погано поінформованих районах Югославії. Співпрацю з партизанами українці розпочали з того, що допомагали загонам їжею, зброєю, медикаментами тощо. Перші такі збори провізії югославські комуністи організували у травні–червні 1941 року у Воєводині в українських селах Беркасово, Шід, Бачанці, Бікіч-Дол та інших. У Боснії восени 1941 року теж розгорнулася співпраця українських родин з рухом опору. Цілими сім'ями (Шугичі, Вароша, Душенко, Бойко та інші) українці вступали до партизанських загонів, готувалися до збройного повстання, збирали зброю, медикаменти тощо [915, с. 71].

На хорватській землі, у місцях компактного проживання українців, антифашистська боротьба активізувалася у травні 1943 року. У Петровцях, неподалік Вуковару – столиці української діаспори, було створено перші осередки КПЮ (Комуністичної партії Югославії), до яких увійшли й українці Яким Кухар, Яким Еделінський та Еміль Дітко. Влітку 1943 року з Петровців кілька осіб пішло у партизани, а згодом до Народно-визвольної армії приєдналося ще 40 осіб, з яких 90 % були українцями [915, с. 75].

З ініціативи КПЮ в серпні 1944 року при 18-й середньобоснійській бригаді війська Югославії поляки та українці Боснії створили у Мартівцях Польський батальйон. Командиром призначено Яна Комуша, його заступником – Яна Драгана. Ця польсько-українська частина була грозою для противника, особливо її боялися четники. Батальйон визволяв Дервенти, Баня Луку та інші міста. Найбільшою трагедією югославських українців за роки війни було те, що вони опинилися у різних, як правило, опозиційних, таборах, що зумовило і моральні, і людські втрати. У боротьбі з фашистами, наприклад, у Петровцях, загинуло 30 українців, понад 10 окупанти розстріляли як учасників визвольного руху. У Міклушевцях загинуло 20 українців і 14 стали жертвами фашистського терору [915, с. 77]. Також загинули українці і від збройних формувань четників та комуністичних партизанів. Останні замордували 40 родин у Камениці, а з Нової й Старої Дуброви з 140 родин залишилося тільки 23. Хто не зумів утекти у ліс, був безпощадно знищений [757, с. 50]. Село Липовляни зазнали терору з боку усташів. Там було замордовано і вбито 260 осіб, з них 70 українців. Більшість постраждала у горезвісному концтаборі Ясеновац [1147 с. 165].

Закінчення війн не дало спокою українським родинам Югославії. У новоствореній соціалістичній Югославії почалися репресії українців, насамперед тих, котрі співпрацювали або були членами Українського легіону. Під репресії також потрапили представники Українського представництва в НДХ і члени їхніх родин, активісти «Просвіти», греко-католицькі священники. Усіх їх депортували до СРСР, а там вивозили в Сибір на довголітні каторжні роботи. У Хорватії тоді були розстріляні: Василь Барицький (ОУН), Іван Яцусь (ОУН), Гаврило Компанець (ОУН), Ілько Масиник, Олександр Сатніков (УП), Михайло Стрілець (ОУН), Михайло Степчишин (ОУН), Володимир Скоморовський (ОУН), Роман Стадник (ОУН), Іван Тимко, Василь Войтанівський (ОУН), Володимир Войтанівський, Влатка Бойтанівська. Доля багатьох інших й донині не відома. Микола Бучко (1912–1986), який видавав часопис «Думка», перед закінченням війни його арештували партизани і, як

українського націоналіста, передали каральним органам Радянського Союзу [1148, с. 47]. Припинилися арешти українців тоді, коли розпочався конфлікт Б. Тіто зі Й. Сталіним. 1948 року частину українців було випущено з югославських тюрем. До літа 1950 року в таборах для біженців у Трієсті опинилося понад півтисячі українців, яким вдалося вирватися з комуністичної Югославії. Всі вони зазнали переслідування за незалежну Україну [1148, с. 47].

Таким чином, югославські українці під час Другої світової війни засвідчили свою суспільну активність, яка у багатьох випадках була використана різними військово-політичними силами, присутніми тоді в Югославії, у їхніх інтересах. Це також вплинуло на те, що упродовж війни спостерігалася постійна зміна мети, за ради якої представники української діаспори вели активну громадську роботу, вступали у політичну і збройну боротьбу. Так, на початку війни, у 1941–1942 рр., академічна молодь українського походження розгорнули агітацію за відродження незалежної України, звільнення її від більшовицької окупації. З цією метою при війську Незалежної Держави Хорватія було створено Український легіон. Проте ці наміри були нівельовані німецькими силами, які відмовилися посилати легіон на Східний фронт. Тому колишні прихильники Українського легіону поступово переходили до іншого табору – Югославського руху опору, яким керувала КПЮ. Частина українців та русинів, розуміючи складність свого становища, бажала залишатися нейтральною. Але це були одиниці. Загалом наприкінці війни стало зрозуміло, що головним завданням усіх народів Югославії є боротьба за визволення країни від окупантів.

РОЗДІЛ 4

ДІЯЛЬНІСТЬ ДЕРЖАВНИХ ТА ГРОМАДСЬКИХ ІНСТИТУЦІЙ У НАЛАГОДЖЕННІ СУСПІЛЬНО-КУЛЬТУРНИХ ЗВ'ЯЗКІВ МІЖ ЮГОСЛАВІЄЮ ТА УКРАЇНОЮ (1945 – 1991 рр.)

4.1. Формування нормативно-правової бази співробітництва Югославії та УРСР у сфері культури

Із завершенням Другої світової війни та встановленням у Югославії влади комуністичної партії з'явилися перспективи для налагодження культурних контактів між Федеративною Народною Республікою Югославія (ФНРЮ) і УРСР, базовані на зовнішній політиці та панівній ідеології СРСР і Югославії. У березні 1945 року СРСР виступив за створення демократичного Тимчасового уряду Югославії та проголошення ФНРЮ наприкінці листопада того ж року. Урядові Югославії було надано необхідну підтримку на міжнародній арені щодо встановлення кордонів із країнами-сусідами та щодо вирішення Трієстської проблеми. Радянський Союз домогся включення Югославії до кількох міжнародних організацій. Водночас із західних зон окупації Австрії і Німеччини з допомогою СРСР повернено понад 270 югославських річкових суден.

Під час візитів Й. Тіто до СРСР (навесні 1945 року та у травні–червні 1946 року) між Радянським Союзом і Югославією було укладено договори про політичне й економічне співробітництво і підписано торговельну угоду. Товарообіг між СРСР і ФНРЮ становив майже 39 млн. крб. за 1946 р. і 60,5 млн. крб. за 1947 р. Того ж 1947 року СРСР забезпечив Югославію сталлю (100%) та нафтопродуктами (понад 50%). До цього можна додати безвідплатне постачання хлібопродуктів, допомогу у відновленні залізничної та автодорожньої мереж, розмінування Дунаю [1205]. Із часом у радянсько-югославських взаєминах виникли проблеми, розв'язання яких потребувало

особливого, тобто рівноправного, співробітництва між соціалістичними країнами. Під час радянсько-югославських переговорів на найвищому рівні в Москві (1946 р.) сторони висловили різні погляди на роботу спільних підприємств і банків, на використання і вивіз до СРСР югославської сировини, а також на статус радянських цивільних та військових спеціалістів у Югославії [1107, с. 209]. Свою позицію югославська сторона пояснювала тим, що СРСР заснував спільні підприємства в інших країнах народної демократії на базі тих підприємств, які відійшли до нього за репараціями, а це своєю чергою може призвести до того, що народне господарство Югославії опиниться у нерівноправних умовах через зменшення частки національних підприємств.

Та, попри низку спірних питань, на початку лютого 1947 року створено радянсько-югославські підприємства – пароплавство «Юспад» і спільна авіакомпанія «Юста». У зв'язку з невирішеним питанням про сировину (Югославія продавала СРСР за цінами нижчими, аніж світові) угода про торговельний обмін між двома країнами на 1948 рік не була підписана. Окрім цього, югославська сторона мала застереження щодо позиції радянських спеціалістів, котрі в деяких випадках поводитися не як радники, а як представники адміністрації, а також вважала за доцільне зменшити кількість радянських військових радників.

Невирішені питання підірвали повоєнні гарантії міцних, безперервних контактів між країнами. За даними югославської сторони, від 24 червня 1948 року по 1 червня 1950 року кількість югославських дипломатів і представників дипкорпусу, відкликаних із країн Східної Європи та СРСР, складала 145 осіб. Згодом деяких із них усупереч статусу дипломатичної недоторканності було заарештовано і відкрито судові справи [1119, с. 65].

Радянсько-югославський конфлікт 1948–1953 рр. спричинив недовіру між державами, яка тривала, фактично, впродовж усього періоду компартійного керівництва в СРСР та в ФНРЮ. Політика безпосередньо

впливала на розвиток громадсько-політичних і культурних зв'язків між радянською та югославською сторонами. Відповідно, негативних тенденцій зазнала й співпраця з УРСР, особливо в науково-технічній галузі. Зокрема 18–19 березня 1948 року радянський уряд повідомив про відкликання із Югославії своїх цивільних та військових спеціалістів, інструкторів та радників через те, що вони «оточені ворожістю» [1117, с. 64].

Політичне протистояння наприкінці 40-х рр. XX ст. призупинило будь-які зв'язки між країнами. Через низку політичних обставин до середини 50-х рр. Югославія та Україна не розвивали контактів у сфері культури. Цими питаннями займалися мистецькі колективи, наукові установи, окремі особи, громадські організації, які до політичного розколу між СРСР та Югославією 1948 року організували кілька спільних культурних заходів.

Смерть радянського лідера Й. Сталіна та хрущовська «відлига» відкрили перспективи для чергового поновлення контактів, і від середини 50-х рр. XX ст. співробітництво між радянською Україною та Югославією у галузі культури почало розвиватися одночасно зі співробітництвом в інших сферах. Саме тоді відбулися перші офіційні візити делегацій урядовців, парламентарів і партійних керівників України та Югославії, які заклали політико-правову основу майбутніх відносин.

Практично на всіх зустрічах і переговорах між представниками УРСР та Югославії порушувалися питання розвитку взаємин у галузі культури. Варто зауважити, що Україна, як одна із республік СРСР, не могла самостійно налагодити співпраці і всі рішення узгоджувала з Москвою. Культура перебувала під особливим наглядом компартії, оскільки саме через культуру ефективно насаджувалася комуністична ідеологія.

Завдяки культурним зв'язкам обидві сторони намагалися налагодити політичні, економічні та інші контакти. Радянський Союз більше цікавили політичні аспекти, а Югославію – економічні; така ситуація була зумовлена різними концепціями побудови соціалізму в кожній із країн. Культурна сфера

в радянській Україні була надзвичайно політизована і служила комуністичній ідеології, тимчасом як у повоєнній Югославії представникам культури надавали все більше свободи творчості. Культура стала особливим політичним проектом Союзу комуністів Югославії (СКЮ), через який у світі поширювалися ідеї розвитку свободи в Югославії. Керівництво країни розуміло: тільки вільна людина здатна засвідчити перед міжнародною громадськістю таку позицію. В інших сферах суспільного життя СКЮ не дозволив подібного рівня свободи.

Югославські комуністи не ставили перед своїми митцями завдання звеличення компартії та зображення її провідної ролі в консолідації міжнародної громадськості для масштабних революційних змін, як цього вимагали від діячів культури в СРСР. СКЮ практично не втручався в культурне життя країни, загалом безперешкодно розвивалися всі стилі та напрями мистецтва, що наочно демонструвало свободу в цій сфері.

За таких кардинально різних умов розвитку культури радянська Україна повинна була налагоджувати культурні контакти з Югославією. Саме за згаданих вище обставин ініціатива відновлення співробітництва у середині 50-х рр. ХХ ст. надійшла від югославського керівництва. У серпні 1955 року до України прибула з Югославії перша офіційна делегація парламентарів із метою з'ясувати перспективи подальшої співпраці. Делегацію (17 осіб) очолив член комітету із закордонних справ Союзного віче ФНРЮ В.Бакаріч. В аеропорту парламентарів зустріла делегація українських високопосадовців (150 осіб), вітальне слово виголосив Голова Верховної Ради України П. Тичина. Упродовж візиту делегацію супроводжували посол ФНРЮ в СРСР Відич, радник посольства Бабич, співробітники посольства Чулич і Шульманац [277, арк. 316–318].

На зустрічі з Головою Президії Верховної Ради України Д. Коротченком керівники югославської делегації виділили коло важливих для них питань, зокрема масштаби збитків унаслідок фашистської окупації, а

також тенденції розвитку господарства повоєнної України. Оскільки на початку 1950-х рр. Югославія запровадила принципи господарчого самоврядування, то членів делегації особливо цікавила система українського державного і господарського управління. Виступи югославських представників засвідчили повне схвалення розвитку самоврядування в Югославії, водночас було висловлено певні рекомендації щодо послаблення контролю держави у сфері економічного життя України. Представники югославської сторони своєю позицією засвідчили, що Україна – окрема, достатньо самостійна структурна одиниця Радянського Союзу, здатна самостійно вирішувати питання своєї внутрішньої та зовнішньої політики.

Відвідуючи господарські об'єкти України, члени делегації щоразу співставляли економічний розвиток в обох країнах і зауважували результативність запровадженого в себе самоуправління. Оглядаючи культурно-історичні об'єкти, вони говорили про перспективи гуманітарної співпраці. На кожній зустрічі сторони схвалювали відновлення дружніх відносин. Керівник делегації В. Бакаріч зауважив, що «теплий прийом є доказом дружнього ставлення до югославського народу» [278, арк. 49–51]. Акцентування уваги на цих моментах свідчило про недовіру – як наслідок політичного протистояння між країнами, коли СРСР нищівно критикував суспільно-політичні процеси в Югославії, звинувачуючи її у зв'язках з капіталістичним світом та відходом від принципів соціалізму. Цих звинувачень радянська пропаганда не позбулася до моменту розпаду СРСР. Тому сумніви югославів у щирості радянських чиновників були небезпідставними.

Загалом делегація Союзного віче скупщини ФНРЮ дійшла висновку, що чотириденне перебування в Україні відкрило позитивні тенденції до відновлення дружніх відносин з Югославією. Керівництво УРСР реалізовувало рішення СРСР про налагодження тісних контактів зі слов'янською країною, в якій керівні позиції, як і в Радянському Союзі,

належали комуністам, що й стало визначальним у відновленні взаємин.

Югославська сторона й надалі продовжувала шукати можливості розвитку відносин з Україною. Елементи ринкової економіки, успішно вкорінені в одній країні, були визначальними при налагодженні співпраці з іншою. Громадськість Югославії мало цікавили ідеологічні засади УРСР, тому не випадково наступна делегація, яка прибула до Києва 3 вересня 1955 року, складалася з підприємців на чолі з Вукманом Темпо. Югослави виявили інтерес до питань економічного розвитку України. Особливо їх цікавили тенденції щодо організації колгоспів, радгоспів, промислових підприємств. Україна, на їхню думку, також була перспективним ринком збуту югославських товарів. Через брак часу, як зазначалося у звітних документах ЦК КП України, члени делегації могли побачити лише незначну частину із бажаного. На останок вони висловлювали сподівання на наступний, більш тривалий, візит, що дозволить їм вивчити всі актуальні для них питання [278, арк. 165–166].

Приїзд кожної офіційної делегації з Югославії, незважаючи на її склад і тематику зустрічей, був пов'язаний із культурною співпрацею. Зокрема візит до Києва делегації членів Народних Зборів м. Белграда у травні 1956 року радянська сторона спеціально запланувала до Дня перемоги. Керівництво Радянського Союзу знало позицію югославів щодо ролі СРСР у визволенні Югославії від фашистських загарбників. ФНРЮ, за згодою керівництва країни, підтримувало думку щодо провідної ролі югославських партизанів у боротьбі з окупантами, а це категорично не влаштовувало Радянський Союз, оскільки підривало основи концепції визволителя, яка, за домовленістю з союзниками, надавала політичне право СРСР поширювати свої впливи на Центрально-Східну Європу. У зв'язку з цим радянське керівництво використовувало будь-яку можливість зайвий раз нагадати про свій внесок у визволення народів Європи від фашистської Німеччини. Аналогічну мету переслідували під час візиту членів Народних Зборів м. Белграда.

Делегацію очолив голова Зборів Мілош Мінич. Разом із ним до України приїхали: Джурич Ойкич – перший секретар Белградського міськкому Союзу комуністів Югославії, Светозар Огнякович – голова палати виробників, Дуня Блахович – секретар районного комітету СКЮ м. Белграда, Єлизавета Кушич – секретар делегації. Незважаючи на те, що час перебування чиновників припав на вихідні дні, їм показали чимало виробничих об'єктів Києва, а на заводі «Точелектроприлад» 9 травня був організований мітинг до Дня перемоги. Усі промовці говорили про спільну боротьбу з фашизмом, югослави згадували також про нещодавній конфлікт між ФНРЮ та СРСР, який за складністю прирівнювали до військових дій. Керівник югославської делегації з цього приводу сказав: «Вибачте, товариші, але я повинен нагадати про той час, коли між нашими країнами був розрив. Нам було дуже боляче це пережити» [283, арк. 234–240]. Висловлюючи задоволення від поновлення відносин із СРСР, Мілош Мінич завершив виступ словами: «Хай живе український народ!» [283, арк. 241]. Варто зауважити, що югославські політики практично ніколи не вживали заідеологізованого визначення «радянський народ». Стосовно українців, росіян чи білорусів зрідка використовували термін «східні слов'яни», або просто «слов'яни».

Члени делегацій із Югославії, перебуваючи в Україні, щоразу намагалися поспілкуватися з пересічними громадянами, почути їхню думку, розповісти про Югославію. Дієвим засобом поширення інформації серед широкого загалу, на думку югославських чиновників, могли бути зустрічі з представниками ЗМІ. Із цих міркувань делегація членів Народних Зборів м. Белграда зустрілася з українськими журналістами і поділилася враженнями про візит до Києва. Наприкінці розмови голова делегації Мілош Мінич висловив переконання, що український народ схвально ставиться до відновлення контактів із Югославією. Прагнення української спільноти отримали перспективу, оскільки ці наміри збігалися з позицією компартії СРСР. Так співпраця з балканськими слов'янами почала давати реальні

результати.

Україна, де все повинно було розвиватися за принципами плановості й відповідності союзним директивам, вимушена була дотримуватися цих норм і в реалізації культурних взаємин із Югославією. Необхідну модель співробітництва утверджено наприкінці 50-х рр. ХХ ст. Тоді зв'язки між Радянським Союзом і ФНРЮ здійснювалися на основі річних та середньотермінових планів культурної і наукової співпраці. Перший двосторонній план терміном на один рік затверджено в грудні 1960 року в Белграді. Документ підписали чиновники середнього рангу, що засвідчує невисокий рівень досягнутого співробітництва між державами. Від однієї сторони це був радник посольства СРСР у ФНРЮ П. Дедушкін, а від іншої – секретар Комісії з культурних зарубіжних зв'язків Д. Вугінич [6, арк. 32]. Аналогічні договори з Чехословаччиною, наприклад, підписували надзвичайний і повноважний посол СРСР в Чехословаччині М. Зимянін та міністр школи і культури ЧССР Ф. Кагуда [6, арк. 94].

Зазначені плани укладено на підставі ст. 5 Конвенції про культурну співпрацю між СРСР і ФНРЮ від 17 травня 1956 року та офіційних документів про співробітництво в галузі інформації від 14 червня 1956 року. Співпраця була запланована в галузях освіти, науки, культури і мистецтва, виробничої діяльності, друку, радіо і телебачення, спорту. До плану додавався фінансовий регламент, який визначав умови витрат у сфері культурної співпраці. Цей фінансовий документ про співпрацю був коротший, ніж аналогічний документ про культурну співпрацю СРСР із будь-якою іншою соціалістичною країною. Ні югославські, ані радянські митці не користувалися особливими пільгами, перебуваючи у творчих відрядженнях. Приймаюча сторона оплачувала добові, витрати на готель, харчування та внутрішні переміщення. Прибуття до країни та від'їзд оплачувала сторона, що відряджала [6, арк. 42–43].

Усі фінансові зобов'язання югославсько-радянської співпраці були

мінімальними. За розміром матеріальних витрат, які брала на себе Україна, вони були втричі меншими, аніж в угодах із країнами соціалістичного табору. Наприклад, творчі колективи Чехословаччини чи Болгарії забезпечували автобусом (кількість – за потребою) та однією легковою машиною для внутрішніх поїздок. У договорах із країнами соціалістичного табору, до яких Югославію не зараховували, було чимало застережень, згідно з якими сторони мали право додатково домовлятися про ті чи інші витрати для поглиблення культурної співпраці між країнами [6, арк. 89–91].

Такі зв'язки між Югославією та Україною стали можливими, як уже зазначалося, з відновленням дипломатичних відносин між ФНРЮ та СРСР після смерті Й.Сталіна. Югославія з великим інтересом розглядала перспективи співпраці. У червні 1956 року Радянський Союз відвідала найбільша урядова югославська делегація (понад 60 осіб). Делегацію очолили перші особи Югославії Й. Тіто, Е. Кардель, К. Попович. Керівників супроводжували їхні дружини, що теж свідчить про наміри югославської делегації відновити теплі і дружні відносини між країнами. Згідно з програмою перебування в СРСР візит югославської делегації був насичений різними культурними заходами. Югославія ніби вперше відкривала для себе радянську державу, а остання намагалася показати себе з найкращого боку. У такий спосіб зроблено реальні кроки до нівелювання старих образ, завданих у добу сталінізму. Водночас діяли обережно і виважено – організатори продумували кожен крок іноземців.

Місцем перебування делегації стала столиця СРСР – м. Москва. Та оскільки вони їхали спецпотягом, то в кожному великому місті, через який він проходив, делегацію вітало місцеве керівництво і населення регіону. В Україні визначили два таких міста – Вінниця і Київ. У Вінниці до югославів приєдналися високопосадовці з Києва – М. Підгорний, М. Гречуха, С. Ковпак і В. Чуйков. Українців запросили на спільну вечерю, під час якої відбулася неофіційна розмова: Й. Тіто, С. Ковпак та В. Чуйков ділилися враженнями

про окремі операції партизанів у роки Другої світової війни. Й. Тіто цікавився відбудовою Києва, тепло відгукувався про українців, характеризував їх як героїчний, трудолюбивий, співучий, життєрадісний народ, навіть співав українські пісні [283, арк. 256–262].

Після прибуття спецпотяга до Києва на центральному вокзалі відбувся мітинг за участю керівництва України та депутатів Верховної Ради УРСР. Упродовж 21–22 червня югославська делегація ознайомилися з історичними пам'ятками та господарськими об'єктами столиці України. Й. Тіто зустрічався з Головою Президії Верховної Ради України. Скрізь югославську делегацію супроводжували двадцять чиновників з Москви [15, арк. 13–15].

Під час дводенного перебування в Києві югославські колеги переконалися у необхідності широкої співпраці з Україною, переважали, зокрема, господарські інтереси, що визначалося стратегією суспільного розвитку ФНРЮ та сприйняттям України як перспективного економічного партнера. Водночас керівництво Югославії розуміло вагому роль співробітництва в гуманітарній сфері, і огляд культурних та історичних пам'яток Києва вкотре засвідчив широкі можливості для цього.

Югославія не могла збагнути тотальної залежності УРСР від союзних розпоряджень щодо культурної співпраці із закордоном. На початках Україна вимушена була будувати контакти з Югославією відповідно до союзного договору, оскільки не мала права виступати суб'єктом міжнародної ініціативи. Москва декларативно пропонувала розвивати культурну співпрацю в рамках Плану культурної та наукової співпраці між СРСР та ФНРЮ, який було підписано 1961 року. Цей План не конкретизував ролі кожної з республік Союзу. Більшість статей були загальними: з одного боку, вони стосувалися всіх суб'єктів СРСР як культурних центрів радянської держави, з іншого – відсутність конкретних позицій дозволяла радянським чиновникам організовувати культурні зв'язки з Югославією безпосередньо в Москві та в Ленінграді, лише раз згадано Київ, де навесні 1961 року була

запланована виставка югославських книг. Окрім Києва, виставку організували ще в Москві та в Ленінграді.

У Югославії до культурної та наукової співпраці з радянською державою залучали не тільки столиці республік СФРЮ, а й інші міста (Пула, Нові Сад, Дубровник). Радянських митців запрошували на культурно-мистецькі фестивалі національної драми «Стерійно позориште» у м. Нові Сад, Дубровницькі літні ігри, Міжнародний фестиваль сучасної музики в Загребі, Фестиваль югославського документального кіно у Белграді, Фестиваль художнього фільму в Пулі, Міжнародну виставку графіки в Любляні [6, арк. 34–35].

До культурного обміну були залучені такі республіки федерації, як Македонія, Чорногорія, Боснія і Герцеговина. Їхні представники спілкувалися з українськими творчими колективами або в столиці СФРЮ, або на території інших республік федерації. Причиною низької активності Македонії, Чорногорії та Боснії і Герцеговини виявилися матеріальні труднощі, від яких потерпали творчі колективи цих регіонів Югославії. Їхні культурні установи отримували незначні фінансові дотації від держави. Своєю діяльністю вони розвивали за принципами самоокупності. Мистецьким колективам зазначених республік важко було зібрати кошти для закордонних поїздок, що й зумовило обмежене культурне спілкування з Україною. Економічно більш успішні Сербія, Хорватія і Словенія могли собі дозволити не тільки здійснювати регулярні поїздки в Україну, а й приймати за свій кошт українських митців.

За угодами 1961 року радянська сторона зобов'язувалася приймати таку ж кількість людей, скільки відправляла до ФНРЮ. Та це вкрай рідко відповідало домовленостям: українські делегації завжди були чисельнішими, а термін їх перебування – довшим і, як правило, усі витрати на прийом делегацій оплачувала приймаюча сторона. Натомість українська сторона після відповідного узгодження з Москвою завжди зазначала кількісний склад

югославської делегації і термін її перебування в Україні; такого ніколи не допускала в своїх рішеннях Югославія. Обмежене фінансування, виділене для України на міжнародну співпрацю, зводило до мінімуму свої потреби у спілкуванні з югославами. Проте й за цих умов українська та югославська громадськість намагалися максимально використати можливості духовного взаємозбагачення.

У грудні 1961 року представники СРСР і ФНРЮ підписали Плани культурного співробітництва на 1962–1963 рр. Документи виявилися ще більш загальними: у них жодного разу не згадували ні України, ні Києва. Югославія надавала можливість трьом радянським спеціалістам упродовж одного місяця викладати російську мову в ФНРЮ, а десятьом югославським колегам упродовж місяця удосконалювати в СРСР знання з російської мови. Обидва проекти фінансувала югославська сторона [8, арк. 94–116]. Щодо фінансових зобов'язань радянської сторони у Планах на 1962–1963 рр., то вони скоротилися порівняно з 1961 роком. Тож творчі колективи Югославії могли відвідати мистецькі заходи в СРСР за власний кошт.

Офіційна делегація ФНРЮ на чолі з головою парламенту (скупщини) П. Стамболичем у червні 1962 р. перебувала в Москві, проте три дні візиту було відведено для Києва. По дорозі до столиці України парламентарі в супроводі Голови Верховної Ради СРСР І. Спірідонова та посла Югославії в СРСР Ц. Міятовича два дні провели в Криму. Достеменно не відомо про мету перебування югославської делегації на півострові. Судячи зі звітів українських чиновників, югослави подорожували по Чорноморському узбережжі України. На півострові їх супроводжували представники місцевої влади: голова виконкому Кримської обласної ради В. Дружинін, голова міськвиконкому Ялти О. Тарасов та ін. [157, арк. 34].

Першого дня візиту до Києва члени делегації ФНРЮ мали коротку зустріч із Головою Верховної Ради України Д. Коротченком, який розповів про принципи державного устрою в Україні, про економічні та культурні

досягнення республіки. Після урочистого обіду було організовано екскурсію історичними місцями Києва. Наступні два дні делегація побувала на нових господарських об'єктах Києва та Київської області [157, арк. 47–48].

Однак ця, як і багато інших зустрічей високопосадовців Югославії з українськими чиновниками, не дала конструктивних наслідків. Під час розмови із заступником Голови Ради міністрів УРСР К. Стародубовим і головою Держплану України П. Розенком югослави довідалися про здобутки республіки у народному господарстві, науці і культурі. П. Стамболич запропонував обговорити деякі питання співпраці, що не отримало підтримки української сторони; яка традиційно рекомендувала всі ініціативи узгоджувати з Москвою.

Від середини 1960-х рр. активізувалася культурна та наукова співпраця між СРСР та СФРЮ (офіційна назва Соціалістична Федеративна Республіка Югославія затверджена 1963 року), що позитивно вплинуло на Україну. Тепер радянська сторона для участі в переговорах делегувала посадовців значно вищого рангу. Зокрема 1964 року делегацію із членів радянського уряду, які відповідали за зовнішні культурні зв'язки, очолив Надзвичайний і Повноважний посол СРСР у СФРЮ. На переговорах прийняли Додатковий план співробітництва на 1965 рік, який значно розширював і деталізував напрямки культурної співпраці між країнами. Однак і в цьому Плані всі контакти, як правило, зводилися до погодження з Москвою або Ленінградом [10, арк. 135–139]. Зі свого боку, Югославія, у десятки разів менша за СРСР, намагалася залучити максимальну кількість творчих колективів та представників освіти і науки.

Співпраця між державами в галузі культури у 60-ті рр. ХХ ст. характеризувалася підписанням т.зв. додаткових угод. 1964 року, зокрема, було підписано плани про співпрацю у сфері радіомовлення і телебачення, які, з одного боку, розробив Комітет радіомовлення і телебачення при Раді міністрів СРСР, з іншого – Об'єднання югославських радіо- і телестанцій.

Документ діяв на всій території Союзу, а тому Україна мала змогу розвивати співпрацю з республіками СФРЮ.

У сфері радіомовлення сторони могли обмінюватися матеріалами про успіхи в політичному та економічному житті своїх країн. Щодо новин у сфері культури, то тут запровадили деякі обмеження. Інформацію про культурне життя можна було подавати двічі на тиждень (репортаж до 10 хв.) із використанням звукозаписів театральних вистав, концертів тощо. Сторони домовилися і про обмін інформацією та матеріалами з культурної сфери, які кожна радіостанція використовувала на власний розсуд. Йшлося, зокрема, про проведення радіоперекличок між містами-побратимами.

У галузі телебачення співпраця базувалася за таким же принципом. Щоправда, сторони зобов'язувалися готувати спільні телепередачі до національних та державних свят. Вдалося узгодити також питання відряджень спеціалістів для обміну досвідом як найбільш ефективної форми співробітництва [142, арк. 220–223].

Найдоступнішими формами спілкування українських і югославських урядовців були зустрічі з працівниками дипломатичних служб СФРЮ в УРСР. 20 грудня 1971 року міністр закордонних справ УРСР В. Кравець зустрівся з Генеральним консулом Югославії Б. Андріяшевичем. Консул розповів про поїздку до Москви, де ознайомився з проектом договору про подальший розвиток науково-технічної та культурної співпраці між СФРЮ і СРСР. Дипломат висловив міністрові своє обурення тим, що у проекті документа не передбачено співпраці між науковими і творчими колективами Югославії та України. Усе зводилося до контактів із Москвою та Ленінградом. Така позиція, на думку консула, була хибною і абсолютно необґрунтованою.

Аналогічно про Україну, яка недостатньо представлена в угоді про культурно-наукові зв'язки з Румунією, висловився і Генеральний консул Румунії в Києві А. Унгур, котрий також був присутній на зустрічі з

В. Кравцем. Обидва дипломати засвідчили своє невдоволення і з приводу того, що радянська сторона одноосібно визначає міста, куди можуть поїхати на гастролі творчі колективи їхніх країн, хоча артисти виявляли бажання, окрім Москви та Ленінграда, виступити в містах України [12, арк. 122–123].

Інколи перед підписанням домовленостей в Україну приїжджали офіційні делегації з метою ознайомитися з життям республіки, досягненнями в господарстві та в культурі. Зокрема в листопаді 1975 року в Україні кілька днів перебувала делегація Союзного віче СФРЮ (очолював його голова Д. Конич) і відвідала Київ та Херсон [171, арк. 175]. Під час зустрічі з керівником Херсонської області Л. Проценком вони дізналися про основні тенденції розвитку господарства в регіоні, ознайомилися зі структурою діяльності місцевих виконавчих органів [171, арк. 176–177]. Радянські чиновники намагалися показати українські реалії кращими, аніж вони були насправді, проте візуальне сприйняття країни дало свої результати і сприяло подальшій співпраці між народами.

Серед пересічних громадян Югославії було поширеним переконання (яке часто відповідало дійсності), що в Україні економічна та культурна ситуація безпосередньо залежить від політичних чинників. Після відвідин УРСР югослави могли об'єктивно проаналізувати побачене та накреслити подальші плани. Звичайно, низький матеріальний рівень життя в УРСР, особливо в сільській місцевості, одразу привертав увагу. Проте югославів, як і інших іноземців, позитивно вражав етнокультурний, інтелектуальний потенціал українців, а також багатство природних ресурсів. Це стимулювало бажання СФРЮ налагоджувати тісну співпрацю з Україною в усіх напрямках.

Керівництво радянської України все ж упереджено ставилося до Югославії, яка не потрапила до сфери впливу СРСР. Під «пильне око» потрапили насамперед працівники Генерального консульства СФРЮ в УРСР. Співробітники дипломатичних служб Югославії, на переконання радянських чиновників, не відповідали «стандартам поведінки». Це викликало супротив

югославської сторони, через що дипломатичний корпус спрямовував свої зусилля не на розгортання культурної співпраці, а на регулярні виправдовування перед КДБ України та на вислуховування повчань і настанов. За працівниками генконсульства стежили, а заплановані зустрічі з громадянами України трактували як вербування з боку югославських спецслужб.

Особливу увагу надавали контактам дипломатів з українською інтелігенцією. Наприклад, зустрічі Генерального консула Б. Андріяшевича з письменниками П. Загребельним, Ю. Щербаком, перекладачем А. Лисенком, кінорежисером С. Параджановим та деканом фізичного факультету Київського державного університету ім. Т. Шевченка В. Стрижаком (1973 р.) експерти КДБ розглядали як нагоду отримати необхідну інформації, яка, на їхню думку, може нашкодити державним інтересам УРСР [592, арк. 1].

Траплялися випадки, коли КДБ свідомо перешкоджав культурній співпраці. Будучи добре обізнаними з планами консульства, працівники КДБ діяли на випередження і, зокрема, проводили бесіди з українськими митцями, щоб переконати їх відмовитися від поїздки до Югославії як «неблагонадійної» країни [592, арк. 2]. З іншого боку, регулярно «обробляли» співробітників генконсульства Югославії і «рекомендували» їм, як варто спілкуватися з керівництвом ЦК КПУ, аби «не підірвати ідеї дружньої єдності між країнами» [594, арк. 13]. Радянська партійна література друкувала статті, де різко критикувала принципи соціалістичного самоврядування в Югославії [939, с. 57–68]. Югославські дипломати висловлювали своє обурення з приводу таких публікацій і не погоджувалися із тим, що на лекціях у вищій школі України Югославію трактували як країну з «національним комунізмом» чи країну, яка сповідує «ревізіонізм». На такі закиди керівництво компартії відповідало, що це не офіційна позиція ЦК КПУ, а особиста думка авторів публікацій та лекторів [594, арк. 31]. Та, попри все, тверде переконання розвивати культурні контакти формували ту

мотиваційну основу, якою керувалися представники української та югославської інтелігенції.

На 70-і рр. ХХ ст. припав пік культурних зв'язків Югославії та України, про що свідчать численні заходи, організовані двома сторонами. Зокрема в листопаді 1975 р. в Києві широко відзначали державне свято СФРЮ – День республіки. В урочистостях узяли участь перші особи столиці та представники влади: секретар Київського міськкому, міністр освіти України, міністри закордонних справ і транспорту України, а також Генеральний консул СФРЮ в Україні Славолуб Алексич [232, арк. 3]. До святкування залучили українські й югославські творчі колективи. Велику популярність серед киян та гостей столиці мали фотовиставки про сучасну Югославію, демонстрації документальних фільмів.

Активне спілкування українців із представниками СФРЮ зумовило потребу переглянути договір про співпрацю. Цю ідею висловили хорвати. На їхню думку, варто укласти окремий договір між Україною та Хорватською Республікою без посередництва Москви та Белграда. Однак тільки після попереднього схвалення в Москві Україна отримала дозвіл. І 1977 року між Україною та Хорватією було підписано Міжурядову двосторонню угоду про економічну, науково-технічну і культурну співпрацю на 1978–1980 рр. [19, арк. 148]. З цією метою до Хорватії цього ж року виїхала українська делегація на чолі з головою уряду УРСР О. Ляшко [1230, с. 11]. До складу делегації входили представники Держплану УРСР, міністерств культури, торгівлі, освіти, Академії наук УРСР та деяких культурних установ, які спільно з хорватськими колегами підготували План економічного, науково-технічного і культурного співробітництва УРСР і Хорватії.

Відповідно до Плану економічна співпраця стосувалася товарообміну (9655 тис. крб. упродовж 1979–1980 рр.) та різноманітних виставок. Хорватія запропонувала Україні самостійно представляти свої експонати на щорічному Міжнародному ярмарку в Загребі, натомість Хорватія

зобов'язалася щороку демонструвати свої досягнення в Києві [15, арк. 105].

Науково-технічна співпраця передбачала відрядження професорів КДУ ім.Т.Г. Шевченка для читання лекцій у Загребському університеті з таких дисциплін: науковий комунізм, політекономія, історія СРСР, філософія, фізика, кібернетика, юридичні дисципліни, геологія. У листопаді 1977 року до Києва запросили двох учених із Загребського університету для участі в науковій конференції. Були заплановані спільні наукові дослідження «Соціалізм та особистість», «Порівняльна характеристика складу фізичних властивостей новітніх вулканічних утворень Карпат і Динар», а також обмін викладачами російської, української, сербохорватської мов. Передбачалися щорічні обміни аспірантами-славістами та студентами для проходження переддипломної практики.

Завдяки узгодженому плану співпраці у сфері культури від 1978 року в Хорватії почали відзначати День України. У першому заході взяли участь Державний заслужений академічний ансамбль танцю ім. П. Вірського, Державна заслужена капела бандуристів України, вокально-інструментальний ансамбль «Червона Рута» за участю народної артистки України С. Ротару, майстрів образотворчого мистецтва, які презентували виставку «Пам'ятки історії і культури України» [15, арк. 109]. Найбільше зацікавлення виявляла українська діаспора, яка досі мала вкрай обмежене спілкування зі своїми співвітчизниками. До Хорватії у ці дні з'їхалися українці з усіх республік СФРЮ, щоб не тільки побувати на концертах, виставках тощо, а й поспілкуватися з українською делегацією, дізнатися більше про Україну.

Деякі заходи, заплановані Генконсульством СФРЮ на другу половину 1979 року, скасували. Це було пов'язано із трагічними наслідками землетрусу в Чорногорії в квітні того року. Дипломатичне представництво Югославії повідомило МЗС України, що зекономлені від святкувань кошти надішле Фондові солідарності з ліквідації наслідків землетрусу [30, арк. 168].

Таке рішення було сприйнято неоднозначно, оскільки СРСР пропагував іншу філософію поведінки влади в аналогічних ситуаціях. Відповідно до радянської комуністичної ідеології треба оприлюднювати лише позитивні факти, а проблеми краще приховувати від власних громадян і від світу. Натомість правляча партія СФРЮ в аналогічних ситуаціях діяла більш відкрито, про що свідчать її рішення і під час землетрусу в Чорногорії, і в інших випадках, пов'язаних із природними чи техногенними катаклізмами.

У вересні 1980 року в Києві перебувала офіційна делегація з Хорватії* з нагоди Дня культури Хорватії в Україні [36, арк. 91–95]. Під час переговорів** С. Безклубенко розповів про реалізацію планів, запропонованих хорватською стороною до Днів культури України в Хорватії (березень 1979 року). Зокрема українська вища школа підготувалася до прийому хорватських студентів – майбутніх скрипалів, віолончелістів, спеціалістів із класичного балету. Міністр повідомив про те, в яких закладах планують навчати студентів [36, арк. 92]. Для пришвидшення процесу хорватська сторона мала порушити це питання на переговорах у Москві. Цього, однак, не було зроблено. Хорвати не могли зрозуміти, чому питання культури треба вирішувати на союзному рівні, тимчасом як у СФРЮ вирішували самі республіки. Таких фактів в історії українсько-югославських відносин було чимало.

Із розповіді С. Безклубенка хорватські колеги дізналися про припинення співпраці Українського академічного театру опери та балету ім. Т. Шевченка з Хорватським народним театром м. Загреб. Такий прикрий факт С. Шувар пояснив зміною керівництва Генерального консульства

---

* До складу делегації увійшли: Стіпе Шувар – голова комітету з освіти, культури, фізичної та технічної підготовки; Коста Спаич – режисер, професор Академії театрального і кіномистецтва; Теодор Фріцкі – член Президії Союзу русинів та українців Хорватії; Мілан Раковац – письменник; Мір'ян Якелич – директор фольклорного ансамблю «Ладо»; Параскева Троскот – директор Лялькового театру в м. Задар; Борис Шмідт – референт делегації та Л. Бранко – перекладач.

** В офіційних переговорах з українського боку взяли участь: С. Безклубенко – міністр культури, С. Данченко – головний режисер Державного академічного драматичного театру ім. І.Франка; Ю.Мушкетик – письменник; М.Литвин – заступник директора РАТАУ; А.Трибушний та Б.Яременко – заступники міністра культури; Р.Бондаренко – директор Київського камерного хору; А.Капрелова – директор Київського лялькового театру; І.Суханюк – начальник відділу зовнішніх справ міністерства культури УРСР.

Югославії в Києві, а також відсутністю федерального міністерства культури, з яким хотіла співпрацювати Москва. Тому він висловив побажання, щоб надалі цими питаннями займався безпосередньо Секретаріат із культури, освіти, фізичної та технічної культури Хорватії, якому і належало вирішити ці питання.

С. Шувар висловив кілька нових пропозицій подальшого розвитку культурної співпраці: участь колективів з України у щорічних фестивалях дитячих театрів у м. Шибеник; відрядження до м. Дубровник на традиційний музичний фестиваль одного із провідних професійних музичних колективів України, який водночас на Фольклорний фестивалі в м. Загреб; участь студентського хорового колективу в заходах з нагоди 40-річчя народного повстання в Югославії.

Член делегації письменник Мілан Раковац висловив побажання щодо перекладу українських та хорватських книг, а також візитів письменників та кореспондентів літературних газет. Український письменник Юрій Мушкетик підтримав пропозиції хорватського колеги і розповів про традиції літературної співпраці між Україною та Хорватією. С. Шувар нагадав, що перший переклад творів Т. Шевченка вийшов саме хорватською мовою. М. Раковац висловив, однак, невдоволення відсутністю системних критеріїв при доборі творів українських письменників для перекладу та браком інформації про сучасні тенденції в українській літературі.

Усі ці обставини, а також переважання заідеологізованих творів, які надходили з України, ускладнювали роботу хорватських перекладачів. Про це члени делегації говорили відверто. Однак українська сторона об'єктивно не могла відреагувати на закиди партнерів. Практично всі прогалини у співпраці були зумовлені тим, що Україна не мала права приймати самостійні рішення щодо культурних зв'язків із хорватською стороною.

Задля покращення співпраці у літературній сфері було домовлено від 1982 року налагодити зв'язки між редакціями газет «Літературна Україна» й

«Око» – друкованих органів Спілки письменників України та Спілки письменників Хорватії.

Теодор Фріцкі – член Президії Союзу русинів та українців Хорватії – у своєму виступі розповів про діяльність Союзу, про видавничий дім «Нова Думка» в м. Нові Сад, про теле- і радіопередачі українською мовою, про організацію свят, фестивалів та інших заходів української діаспори, водночас він наголосив на відсутності належного зв'язку між діаспорою та Україною. Згадано було про потребу достатньої кількості учителів української мови та музики, що можливо вирішити тільки з допомогою України. Т. Фріцкі висловив сподівання, що такі зустрічі допоможуть задовольнити національні інтереси українців у Хорватії [36, арк. 93–95].

Керівництво Югославії доклало чималих зусиль, і Москва таки схвалила українсько-хорватські домовленості. 9 жовтня 1980 року підписано Програму співпраці в галузі культури між СФРЮ та СРСР на 1980–1982 рр., до якої увійшли розділи, погоджені 1980 року на переговорах у Києві. Радянська сторона не надавала цьому договору належного значення, про що свідчить той факт, що документ підписував посол СРСР у СФРЮ Н. Родіонов. Югославську делегацію очолив заступник директора Союзного управління з міжнародної співпраці у галузі науки, культури й освіти СФРЮ Янез Шенк [36, арк. 99].

Підписана угода створила реальні можливості поглибити співпрацю між Югославією та Україною. За налагодження літературних українсько-хорватських взаємин узявся Ю. Мушкетик і залучив до співпраці українські видавництва «Дніпро», «Молодь», «Веселка», де переклали та видали твори хорватських письменників М. Крлежи та М. Божича, а також антологію хорватської повісті, поезії молодих письменників. У Хорватії перевидали твори Т. Шевченка, Лесі Українки, І. Франка, П. Тичини, М. Рильського.

З ініціативи П. Величковича, Генерального консула СФРЮ у м. Києві, 25 червня 1981 року відбулася зустріч із міністром культури України

С. Безклубенком. Від імені Уряду Хорватії П. Величкович запросив українського міністра у липні 1981 року відвідати Хорватію і взяти участь у фестивалі «Дубровницькі літні ігри» та в Міжнародній нараді-семінарі «Культура і соціальний прогрес».

На прохання С. Шувара, голови Комітету з питань освіти і культури Хорватської Республіки, П. Величкович поцікавився темпами виконання завдань співпраці, схвалених у вересні 1980 року під час Днів Хорватії в Україні. С. Безклубенко повідомив, що програма успішно реалізовується: громадяни Хорватії навчаються в Державній консерваторії ім. П. Чайковського, у Харківському інституті мистецтв та в Київському державному хореографічному училищі, де отримують дипломи скрипалів, віолончелістів, спеціалістів із народного співу, танцюристів класичного балету [313, арк. 126–129].

У жовтні 1981 року П. Величкович зустрівся із заступником міністра закордонних справ України Г. Удовенком. Під час розмови дипломат відзначив позитивні тенденції щодо публікації матеріалів про Югославію в радянській пресі. П. Величкович наважувався ставити і не зовсім доречні (за радянськими мірками) запитання. Він також цікавився приготуванням до святкування 1500-ліття Києва й уточнив, чи будуть запрошені іноземні делегації. Загалом П. Величкович оцінював культурні зв'язки Хорватії з Україною як одні з найкращих в СРСР.

У липні 1983 року закінчилася каденція дипломатичної служби П. Величковича в Україні. У зв'язку з від'їздом до Югославії 25 липня 1983 року Генеральний консул СФРЮ у Києві влаштував прийом. За заслуги у справі зміцнення дружби і співробітництва між Україною та Хорватією дипломата нагородили Почесною грамотою Президії Верховної Ради УРСР [314, арк. 12]. Вручаючи П. Величковичу грамоту 26 липня 1983 року Голова Президії Верховної Ради УРСР О. Ватченко та міністр закордонних справ УРСР В. Мартиненко наголосили на великій ролі дипломата в розбудові

зв'язків між республіками [314, арк. 13].

Успішні результати українсько-хорватської співпраці спонукали обидві сторони до нових планів. На початку 1980 року українській владі вдалося отримати дозвіл Москви на візит офіційної делегації* України до Хорватії, який відбувся 6–9 липня 1981 року [314, арк. 19]. Поїздка урядової делегації України на Балкани засвідчила вагомість зв'язків між республіками, було підведено підсумки вже зроблених справ. Щодо подальших планів, то українські чиновники, на відміну від хорватських, поводити себе стримано й мало ініціативно, що знову ж таки свідчило про їхні обмежені політичні, матеріальні та інші можливості. Єдине, на що вони мали принципову згоду Москви, то це можливість запросити керівництво Хорватії до України.

Уже в травні 1983 року хорватська сторона скористалася запрошенням, і її представники відвідали Київ. До складу делегації увійшли депутати Виконавчого віча Сабору Соціалістичної Республіки Хорватії, яку очолив Голова Виконавчого віча А. Маркович. Парламентарів приймало партійне керівництво України та Рада міністрів республіки, відбулися розмови з питань майбутньої співпраці.

У Києві хорвати також відвідали Інститут надтвердих матеріалів АН УРСР [693, с. 3]. Директор Інституту, член-кореспондент АН УРСР М. Новиков розповів про основні напрями наукової діяльності колективу. Київські вчені підтримували творчі й ділові контакти з югославськими колегами. Майже сто спеціалістів із СФРЮ пройшли в інституті навчання із застосування алмазного інструменту. Делегація оглянула виставку досягнень Інституту в галузі створення і застосування синтетичних матеріалів, ознайомила з процесом алмазно-абразивної обробки матеріалів [698, с. 3]. Два дні хорватська делегація провела в Харкові, де обговорювали питання науково-технічної співпраці між харківськими та югославськими

---

* До складу делегації увійшли Г. Єфименко – міністр вищої та середньої освіти України, Ю. Гаєвський – міністр промисловості України, Г. Дзісь – заступник голови Держплану, А. Євтієва – заступник міністра торгівлі, С. Дорогунцов – помічник Голови Ради міністрів УРСР, А. Вишневський – референт секретаріату Голови РМ УРСР, А. Слинько – перший секретар МЗС України, перекладач.

дослідниками [681, с. 3].

Восени 1983 року відбувся офіційний візит представників України до Хорватії. Цього разу – делегація парламентарів на чолі з Головою Президії Верховної Ради УРСР О. Ватченком. Члени делегації зустрічалися з Головою Сабору СР Хорватії М. Рукавіною-Шаїн, Головою Президії Сабору Хорватії М. Балтичем, членом Президії Хорватії Я. Петричем, головою скупщини м. Загреб О. Варгою та ін.

16 листопада делегацію приймали в Саборі СР Хорватії, на якій учасники зустрічі обговорили подальші плани співпраці, відзначаючи сприятливі можливості розширення співпраці. Сторони пропонували більше уваги звернути не тільки на економічні зв'язки, а й на контакти в культурі [680, с. 2].

Улітку 1989 року відбулася остання зустріч хорватських та українських урядовців з питань подальшої співпраці. У липні до Києва з офіційним візитом на запрошення Верховної Ради УРСР прибула делегація Сабора Соціалістичної Республіки Хорватії на чолі з Головою Сабора А. Руничем із метою зміцнити контакти на найвищому рівні. Більшість зустрічей хорватських парламентарів у Києві стосувалися співпраці у сфері культури. Делегація побувала в Інституті електроніки ім. Є. Патона АН УРСР, де його директор – президент АН УРСР академік Б. Патон – ознайомив членів делегації з останніми науковими досягненнями цього відомого у світі українського наукового центру в сфері зварювальних робіт і технологій.

Хорватські парламентарі відвідали Київський державний університет ім. Т. Шевченка, який від 1964 року розвивав наукові зв'язки з університетом м. Загреб, проводив спільні дослідження в галузі математики, права, філософії, етнографії тощо. Делегати також взяли участь у важливій культурній акції столиці – відкритті нового кінотеатру «Загреб» [685, с. 2].

Наприкінці візиту керівник делегації А. Рунич зазначив, що перебування в Україні переконало його в існуванні подібних проблем в обох

республіках, які різняться хіба своїми масштабами. Такі зустрічі, на думку А. Руніча, мають сприяти пошукові спільних шляхів виходу із кризових ситуацій, обмінюватися досвідом, що й було зроблено під час липневого візиту хорватських парламентарів в Україну. Та застосувати здобутий досвід уповні не вдалося, оскільки в обох республіках розпочався нестабільний період розвитку, який згодом зумовив зміну політичного статусу України і Хорватії та відкрив нові перспективи культурних контактів.

Договірна база у сфері культури між Україною та республіками СФРЮ почала формуватися від середини 50-х рр., цей процес тривав до початку 80-х рр. ХХ ст. Десятиліття після Другої світової війни виявилось мало результатним унаслідок політичного розриву між СРСР та ФНРЮ. Упродовж 80-х рр. зійшла нанівець міжурядова співпраця через внутрішньополітичні процеси, які мали місце як у СФРЮ (міжнаціональні конфлікти, економічна криза), так і в СРСР (застій в усіх сферах суспільного розвитку, перебудова).

Упродовж майже тридцятирічної співпраці у сфері культури між Україною та Югославією було досягнуто чимало домовленостей. Представники влади в обох країнах це робили насамперед тому, щоб засвідчити активну міжнародну діяльність. Через співпрацю у сфері культури сторони пропагували цінності своєї системи, ідеології й при цьому вміло використовували поняття спільного історичного та слов'янського коріння. Усі форми співпраці у сфері культури та громадські контакти виявили, що, попри державну політику, український та югославські народи зуміли зберегти інтерес один до одного, ділилися своїми культурними надбаннями, спільно вирішували проблеми духовного і матеріального плану.

Розгорнути значно більшу співпрацю заважало васальне становище України в СРСР – республіка не мала змоги самостійно укладати договори з Югославією. Інша ситуація була в СФРЮ, де всі республіки користувалися у цьому відношенні значно більшою свободою. Вони виявляли інтерес до України, пропонували укласти ті чи інші домовленості, але через

обмеженість прав радянської республіки їм мало що вдавалося досягти. Найбільше зацікавлення Україною виявляла Хорватія. Така активність та зорієнтованість була зумовлена подіями «Хорватської весни», що сприяло зростанню інтересу до України як до тієї республіки СРСР, де відчутним було дисидентство. Чимало ідей українських шістдесятників перейняли хорватські демократи на початку 70-х рр. ХХ ст. Сподівання на українську підтримку та розуміння підштовхували хорватів до співпраці. Не останню роль тут відіграла українська діаспора, про яку позитивно відгукувалися в СФРЮ.

З ініціативи Хорватії наприкінці 70-х рр. почали укладати плани економічного, науково-технічного і культурного співробітництва, які значно розширили обсяг співпраці у культурній сфері. Хорватсько-українські домовленості, звичайно, уклалися за згодою Москви. З іншими суб'єктами Югославської Федерації Україна співпрацювала лише в рамках всесоюзних угод, тому здобутки були незначними.

Негативну роль у розгортанні контактів у сфері культури з Югославією відіграли закритість до зарубіжжя і незначні матеріальні можливості українських творчих колективів. Близько половини міжнародних заходів у згаданій сфері були скасовані чи то з першої, чи з другої причини. У майбутньому українська сторона під час укладання угод мала враховувати ці причини і планувати заходи відповідно до своїх можливостей. Зауважимо, що всі фінансові зобов'язання югославсько-української співпраці були мінімальними. Розмір матеріальних витрат, які брала на себе Україна в організації югославсько-українських заходів, утричі поступався перед затратами, які мала компенсувати Україна під час подібних заходів із країнами соціалістичного табору. Югославська сторона збагнула цей стримуючий фактор і більшу частину фінансових зобов'язань, як правило, брала на себе.

4.2. Зусилля югославської та української громадськості у розгортанні суспільних зв'язків між країнами

У 50-ті рр. ХХ ст. налагодженням зв'язків між Югославією та Україною у гуманітарній сфері почали займатися громадські організації. Попри те, що при владі в обох країнах перебували комуністи, це не гарантувало відкритості, щирості та постійної культурної співпраці між країнами. У той час в УРСР ще сильною було сталінське сприйняття Югославії як представника ворожого табору. Із цього приводу центральна газета ФНРЮ «Борба» від 10 березня 1957 року надрукувала статтю І. Смоле «Куди це веде?», в якій з обуренням зазначалося, що в Радянському Союзі та в деяких східноєвропейських країнах майже щодня з'являються матеріали з серйозними науковими назвами. Їх зміст повністю відрізнявся від заголовків – усі статті пройняті принциповими чи дотичними випадками проти Союзу комуністів Югославії. І. Смоле наводить сімнадцять назв статей у газетах і журналах, а також радіопередачі. Серед згаданих – стаття українського автора, кандидата економічних наук В. Чуїстова «Ленінський принцип демократичного централізму в управлінні господарством», надрукована в газеті «Правда України» від 17 лютого 1957 року. І. Смоле з жалем зазначає, що громадяни СРСР і східноєвропейських країн ще не позбавилися симптомів сталінської антиюгославської кампанії 1948 року і продовжують її підтримувати [289, арк. 141–142]. Оскільки радянське керівництво допускало такі матеріали в періодику, то, зрозуміло, великих сподівань на результативну гуманітарну співпрацю з Україною Югославія не мала.

Водночас югославське суспільство не втрачало надії відродити співпрацю з Україною. У середині 1950-х рр. югославська сторона першою ініціювала відновлення зв'язків з Україною, про що свідчив візит посла Югославії до Києва 1954 року [276, арк. 68]. Згодом приїхала делегація журналістів – перша югославська група в Україні після припинення

конфлікту між СРСР та ФНРЮ. Візит відбувся 24–27 липня 1955 року. До складу делегації увійшли: директор газети «Освобожденье» Радован Папич (Сараєво) – голова делегації, директор газети «Нова Македонія» Лазо Моїсов (Скоп'є), головний редактор газети «Політика» Данило Пурич (Белград), головний директор «Радіо Белград» Мілорад Мієвич, редактор зовнішньополітичного відділу газети «Борба» Іоже Смоле (Белград), головний редактор газети «Vijesnik» Іошко Палавсич (Загреб), головний редактор газети «Словенській Порочевалец» Сергей Вошняк (Любляна) [277, арк. 301]. Склад делегації презентував провідні масмедійні інституції усіх республік Федерації.

Після візиту таких компетентних журналістів громадськість Югославії мала змогу більш точно оцінити становище тогочасної України. За чотири дні журналісти отримали чимало вражень, щоправда, їм показували спеціально підготовлені для іноземців господарські та культурні об'єкти і належно висвітлювали дозовану інформацію. На зустрічах югославські журналісти були активними співрозмовниками й ставили безліч запитань [277, арк. 3–61]. Їх цікавили перспективи співробітництва в усіх сферах. Про це журналісти запитували як у високопосадовців, так і в простих робітників. Члени делегації цікавилися процесом подолання тоталітарного режиму в Радянському Союзі та відновленням зв'язків із ФНРЮ. Наприкінці візиту члени делегації висловили спільну думку: візит задовольнив їхні інтереси та плани щодо перебування в Україні.

1955 року у планах міжнародного співробітництва Українського товариства дружби і культурних зв'язків з'явилися заходи, спільні з установами та організаціями Югославії. ЦК КПУ у своїх зауваженнях до плану серед позитивних моментів назвав наміри Товариства відновити культурну співпрацю з Югославією. Перші заходи після семилітньої перерви були дуже обмеженими і зводилися до надсилання матеріалів про Україну [277, арк. 32–40]. Товариство не мало навіть повноважень самостійно

листуватися з югославською стороною; вся діяльність провадилася через Всесоюзне товариство культурних зв'язків: всі матеріали спочатку розглядали в Москві, потім – в Белграді у Будинку радянської культури, де приймали остаточне рішення, що й кому надсилати в межах ФНРЮ.

Під час формування списків літератури, що надсилалася, цікавим виявився погляд на статус Югославії. Керівництво СРСР не мало чіткої позиції щодо країни, а тому ФНРЮ не включили ні до списку країн народної демократії, ні до списку капіталістичних країн. Її подали окремо наприкінці списку. Така невизначеність тривала до кінця 60-х рр. ХХ ст.

Питання ґрунтовної співпраці з Югославією перебувало в центрі уваги ЦК КПУ. 1955 року вжито заходи щодо поліпшення культурних зв'язків України із зарубіжними країнами, де найбільше уваги приділено співробітництву з ФНРЮ. Окрім літератури, було запропоновано надсилати фото, грамплатівки, подарункові набори художньої української літератури для вручення провідним діячам югославської культури. У вітчизняних журналах готували до друку найкращі твори югославських письменників. Спілка письменників України взялася готувати до видання збірки поезії класиків та сучасних письменників Югославії. Товариство «Знання» мало доручення підготувати і прочитати цикл лекцій про суспільно-політичний розвиток СФРЮ для працівників різних підприємств України [277, арк. 316–318].

Міністерство культури України одержало завдання у березні 1956 року організувати на Балканах гастролі Державного українського народного хору під керівництвом Г. Верьовки. Наприкінці 1955 року українські театри розпочали працю над постановками п'єс Б. Нушича «Пані міністерша» та «Олеко Дундич». У співпраці з югославськими кінематографістами у Києві створили документальний фільм про учасника громадянської війни О. Дундича [278, арк. 45–48].

У листопаді 1955 року в Україну прибула делегація з ФНРЮ у складі

семи членів югославської профспілки. Її очолив один із керівників профспілкового руху ФНРЮ Божевич. Югослави зустрілися зі своїми українськими колегами, зокрема з головою Української республіканської ради профспілок К. Москальцем, який розповів про особливості профспілкового руху в Україні. Югославську делегацію прийняв також Голова Верховної Ради України П. Тичина. Відповідно до програми перебування, делегація ознайомила з історичними та культурними пам'ятками Києва, відвідала Запоріжсталь і Дніпрогес [278, арк. 347–353].

Зацікавлення Україною зростало. До УРСР активно прибувають, окрім службових, спеціальні делегації та туристичні групи, до складу яких входять спеціалісти різних сфер виробництва, журналісти та науковці. В Україні їх приймали як офіційні делегації, організовували зустрічі, екскурсії. Зокрема в листопаді 1957 року в Україні побувала група із 48 югославських туристів (журналісти, лікарі, агрономи, економісти, партійні й господарські працівники, керівники місцевих органів влади) [290, арк. 447–450]. Туристи відвідали спеціально підготовлені до їхнього візиту промислові підприємства, установи та колгоспи.

Відповідно до розпорядження ЦК КПУ від 18 березня 1959 року «Про заходи з поліпшення організації відряджень радянських спеціалістів та інших осіб за кордон та впорядкування запрошень зарубіжних делегацій і роботи з ними в Радянському Союзі» [298, арк. 47–48, 394] усі міністерства повинні мати у своєму активі показові об'єкти для іноземців. Для цього надсилали більше коштів, краще устаткування, залучали найкращих спеціалістів. Звіти про готовність приймати іноземців надійшли з міністерств вже через дванадцять днів після виходу постанови.

Серед громадських організацій, які виявили бажання ознайомитися з культурними досягненнями українського народу, була також і молодіжна спілка «Народна молодь Югославії». У квітні 1956 року до Києва прибула делегація югославської молоді, яку очолив Міко Тріпало. Вони побували на

Київщині та в Криму, оглянули культурні та навчальні установи регіонів, де ініціювали зустрічі з молоддю. Українська та югославська сторони виявили взаємне зацікавлення, ставили одна одній безліч запитань.

Знаковим слід вважати візит до Югославії у січні 1962 року членів Спілки українських письменників* (у складі союзної групи), який став відповіддю на візит югославських письменників до СРСР 1961 року. У Югославії члени делегації мали зустрічі з представниками сербської, хорватської, словенської, македонської літератур, із головою Спілки югославських письменників македонцем Блаже Конеським. Дискусії між митцями часто стосувалися літературних «-ізмів» чи «-істів» – так члени радянської делегації називали сюрреалістичні течії, поширені в колі югославських письменників. Зрозуміло, література в СРСР розвивалася тільки за «класичними і радянськими традиціями», у чому намагалися переконати югославів [1000, с. 143–144].

Гарячі дискусії виникли на ґрунті «недостатньої обізнаності» югославських літераторів. У СФРЮ, зокрема, поширювалася думка, що в Москві група молодих поетів і прозаїків (Є. Євтушенко, А. Вознесенський, Р. Рождественський, В. Аксьонов) зробили переворот у радянській літературі. У СРСР про ці тенденції відкрито заговорили лише в часи перебудови, а тоді, в Югославії, Р. Рождественський уперто доводив, що жодних нових рис у творчості вищезгаданих молодих літераторів немає. Югославські письменники неабияк зацікавилися розвитком національних культур в СРСР; така проблема була актуальною і для СФРЮ [1000, с. 145]. У Люблянні М. Рильський зустрічався зі своїм давнім другом, поетом і перекладачем М. Клопчичем. Словенський митець розповів про свої плани щодо перекладу творів Т. Шевченка, які він готував за оригіналом до 150-річчя від дня народження поета (досі переклади творів Т. Шевченка сербською, словенською та ін. мовами Югославії було зроблено з російської)

---

* До складу радянської делегації увійшли поети М. Рильський, А. Малишко, Р. Гамзатов, Р. Рождественський, літературознавець і критик Є. Кніпович, перекладач і літературознавець О. Романенко.

[1000, с. 145].

Для української частини делегації влаштували зустрічі з представниками української діаспори, які за «рекомендаціями» радянського посольства були заборонені. М. Рильський згадував: «Ці люди жадібно розпитують про життя України, жваво цікавляться українською літературою й мистецтвом, але мало отримують наших книжок, не все добре собі уявляють...» [1000, с. 146].

Завдяки таким зустрічам діаспора намагалася нагадати про себе, про свої національно-культурні потреби. Члени делегацій обіцяли допомогти, але, попри щирість намірів, рідко виконували обіцянки. Радянська ідеологія уникала визнання українських діаспор у Східній Європі, тому більшість запитів від українських громад із країн цього регіону, як правило, ігнорували.

Достатньо широко візит радянських письменників висвітлювала югославська преса, зокрема центральні газети «Борба» і «Политика». Особливу увагу привертав М. Рильський, якого знали як талановитого поета і перекладача югославської прози та поезії. Газета «Политика» опублікувала інтерв'ю з М. Рильським про його погляди на сучасні тенденції розвитку світової та радянської літератури [628, арк. 15].

У червні 1966 року Українське товариство з культурних зв'язків організувало поїздку до Югославії групи фахівців у галузі культури, освіти, науки, медицини. Спільна мета поїздки для всіх учасників – налагодити контакти з югославськими колегами. Для ефективної роботи делегацію поділено на три групи. Група українських письменників на чолі з П. Загребельним мала зустріч у Союзі югославських письменників (СПЮ). Українську делегацію приймали секретар СПЮ Младон Оляча і молодий прозаїк Браженір Щепанович та ін. Під час розмови з'ясувалося, що інтелігенція Югославії не знає української мови і знайомиться з українською літературою з російських перекладів, тому часто сприймає доробок українських митців як надбання російської культури [210, арк. 5–7].

Це, з одного боку, свідчить про домінування російської культури над українською, яке утвердилося на цих землях ще за часів Російської імперії. З іншого – попри наявність великої української діаспори в Югославії – її потенціал мало використовувався для популяризації української культури на Балканах, що було спричинене і низькою активністю самої діаспори, і відповідною політикою УРСР.

З огляду на такий стан справ, сторони домовилися про регулярний обмін молодими письменниками, які б особисто упродовж тривалого часу перебували в кожній із країн для вивчення відповідно української та сербської мов. Великий інтерес викликало питання прибутків літераторів. У Югославії письменники не отримували заробітної платні, як в Україні, а одержували прибутки від продажу своїх творів. Хоч книги виходили невеликим накладом, проте продавалися за високою ціною, що гарантувало письменникам достойну винагороду. Через те держава практично не втручалася у творчі справи митців. Тогочасна історія знає поодинокі випадки, коли югославські письменники зазнавали гонінь із боку влади. Найгучніша справа пов'язана з Мілованом Джиласом – найяскравішим представником опозиції у Югославії часів Б. Тіто. М. Джилас перебував під пильним наглядом навіть не як письменник, а як політичний діяч і представник югославської влади 40–50-х рр. ХХ ст. Друкованим словом М. Джилас боровся з вадами югославського соціалізму, зловживаннями влади тощо. Боротьба, яку вела СФРЮ із неблагонадійними, була лояльнішою порівняно з ідеологічними репресіями в УРСР.

Окрім письменників, до СФРЮ вирушила також група українських композиторів на чолі з П. Майбородою, які відвідали Союз композиторів Югославії і на зустрічі з секретарем СКЮ Олександром Отродовічем обговорювали плани співпраці у музичній сфері [210, арк. 8].

У 70-і рр. ХХ ст. збільшало туристичних груп із України до Югославії, до яких набирали людей однієї спеціальності, як правило,

провідних працівників, і відправляли на 7–10 днів власним коштом за кордон, зокрема до СФРЮ. Офіційна мета поїздок – обмін досвідом і зміцнення дружніх та професійних контактів. У такий спосіб радянське керівництво прагнуло показати СФРЮ політичні та економічні переваги життя в СРСР.

Для цього кандидатів на поїздку належно готували і налаштовували ідеологічно: напередодні від'їзду спеціально підготовлені викладачі вищої школи читали лекції про економічний та політичний розвиток країни, до якої вирушали; водночас проводили інструктаж щодо поведінки за кордоном. Оскільки те, що бачили радянські туристи в Югославії, часто не збігалось з тим, що вони чули на лекціях, тому поїхати до СФРЮ, як і до інших успішних країн Європи, було вкрай нелегко. Усі важливі візити, які здійснювалися до Югославії, очолювали перші особи КПУ. Зокрема в жовтні 1971 року делегацію Комітету захисту миру в СФРЮ очолив секретар ЦК КПУ Ф. Овчаренко [642, с. 48]. Питання збереження миру завжди вважалося одним із найважливіших. У СРСР воно було ще й важливим елементом пропаганди, суть якої зводилася до того, що тільки під керівництвом компартії можна зберегти мир, і тому тільки першим особам партії належить цим займатися.

Делегації, які мали вирішувати питання культури, до свого складу включали керівника первинної парторганізації, щоб уникнути зайвих претензій із боку ЦК КПУ. 14–27 жовтня 1975 року в Югославії перебувала група українських кінематографістів, які відвідали Белград, Скоп'є, Печ, Тітоград, Дубровник, Сараєво і були вражені якісною матеріальною базою кіноіндустрії цієї країни [231, арк. 12].

На початку 70-х рр. ХХ ст. у дусі комуністичних традицій розвиваються зв'язки між молодіжними спілками України та Сербії. Політичний аспект співпраці уможливив такі контакти. Вперше делегація Республіканської конференції Спілки соціалістичної молоді Сербії побувала

в Києві у листопаді 1971 року [642, арк. 53], де й було укладено перший договір про дружбу та співробітництво між молодіжними спілками УРСР та СРС. Відтоді відбулося чимало спільних акцій і плідних розмов. 1972 року студентські загони з Укарїни працювали на спорудженні залізничної магістралі Белград–Бар, а сербська молодь допомагала зводити будинки для жителів радгоспу імені Червоної Армії, що на Харківщині.

Задля поширення культури свого народу взимку 1973 року в Києві та у Вінниці гостював народно-етнографічний ансамбль Белградського університету «Бранко Крсманович», на концертах якого побували більше трьох тисяч глядачів, переважно студентська та учнівська молодь. У той же період до Югославії на гастролі вирушили самодіяльний Народний ансамбль танцю «Юність» Кіровоградського педінституту і Народно-етнографічний ансамбль «Веснянка» Київського державного університету ім. Т.Г. Шевченка [692, с. 3]. Невдовзі налагоджено контакти між журналістами молодіжних газет, поглиблено співробітництво у питаннях виховної роботи з робітничою молоддю. Восени 1976 року на запрошення організації «Народна техніка»^{*} представники України взяли участь у ювілейному конкурсі металургів СФРЮ, на якому було високо відзначено роботу електрозварника Херсонського суднобудівного заводу Р. Накидайла [692, с. 3].

У січні 1978 року в Україні перебувала делегація ССМ Сербії на чолі зі Слободаном Палаличем. Вони вивчали досвід трудового виховання молоді в Україні, ділилися своїми здобутками. Значний інтерес в українських колег викликала розповідь сербів про діяльність у Югославії молодіжних трудових бригад. Перші були створені ще 1941 року для збирання врожаю на звільнених від фашистських загарбників територіях країни. У повоєнні роки трудові молодіжні бригади споруджували промислові об'єкти, залізниці, автомагістралі, тунелі, житлові будинки [692, с. 3].

З погляду сьогодення слід зазначити: так розвивали не тільки

---

^{*} «Народна техніка» – один з одинадцяти колективних членів ССМ Сербії, добровільна організація, яка об'єднала 700 тис. осіб, переважно школярів. Організації покликана розвивати всі види технічної творчості молоді.

трудове виховання молоді, а й ефективно боролися з безробіттям. Югославія не була новатором таких починань. Так відроджувалася вся повоєнна Західна Європа. Ці методи заохочення трудової молоді використовували і в СРСР, хіба що тут будували мілітаристську державу і на це спрямовувалися всі зусилля.

У рамках співпраці між молодіжними спілками розвивалися зв'язки між молодими вченими України і Сербії. Восени 1979 року делегація з Белградського університету перебувала в Інституті історії АН УРСР. Її приймав заступник директора Інституту доктор історичних наук П. Сохань, який ознайомив югославських колег із головними напрямками наукових досліджень. Про молодіжну політику в Україні доповів науковий співробітник В. Даниленко [1078, с. 147–148].

Навесні 1981 року Україну відвідала югославська делегація на чолі з головою Республіканської конференції ССМ Сербії Драганом Іличем, щоб вивчити досвід діяльності молодіжних громадсько-політичних організацій. До складу делегації увійшли М. Коруґиц, який курував питаннями вищої школи, та головний редактор газети «Омладински новіне» («Молодіжні новини») Г. Спасович [1078, с. 147–148]. Сербські чиновники вивчали український досвід, ділилися власним досвідом роботи з молоддю, вказували відмінності в діяльності української та югославської організацій. Джерела не фіксують, про які саме відмінності йшлося, але з поставлених запитань стає зрозуміло, що сербів вражала надзвичайна заполітизованість молодіжних організацій в УРСР.

Упродовж 50-х рр. і на початку 80-х рр. ХХ ст. громадськість України та Югославії співпрацювала в рамках, визначених керівництвом насамперед Радянського Союзу. Зв'язки здійснювали офіційні громадські організації, на зразок Українського товариства культурних зв'язків із закордоном чи Югославської Ліги борців за мир, а також тимчасово сформовані громадські групи, спеціально створені для поїздок за кордон. Такі групи часто

формувалися за професійною ознакою або залежно від мети візиту. Частіше поїздки до України ініціювала Югославія, що було зумовлено і кращими економічними можливостями її громадян, так і більшою відкритістю суспільства, ніж в Україні.

Згортання контактів між країнами почалося у 80-і рр. ХХ ст. Причиною таких тенденцій стали міжнаціональні конфлікти в Югославії, які згодом призвели до розпаду СФРЮ; з іншого боку – внутрішньополітичні процеси в УРСР, пов'язані з перебудовою, зародженням нового мислення, плюралізму тощо. Водночас з'явилися інші можливості розвитку українсько-югославських контактів. Наприкінці 80-х рр. населення обох країн (завдяки новій політиці М. Горбачова) отримало змогу здійснити численні візити. Цим скористалися насамперед представники української діаспори в Югославії та їхні родичі в Україні. Активізувалися зв'язки громадських організацій української діаспори з Україною.

Зовсім інші обставини склалися у 90-і рр. ХХ ст., коли Україна здобула незалежність, а на території Югославії відновили державний суверенітет колишні республіки федерації. Проте відродження на Балканах супроводжувалося збройним протистоянням. Військові конфлікти на пост-югославському просторі упродовж першої половини 90-х рр. мали двоякий вплив на розвиток контактів з Україною: з одного боку, політична та економічна нестабільність ускладнювала зв'язки; з іншого – вкотре виявилася добротність українців щодо розв'язання проблем на Балканах. Українські підприємства фінансували перебування югославських родин, дітей у літніх таборах на території України; надсилали гуманітарну допомогу до югославських республік. МЗС України та дипломатичні служби зверталися до міжнародної громадськості з питанням вирішення проблем у регіоні. Ці й інші заходи суттєво допомогли югославським народам пережити складні 90-і роки.

4.3. Вплив Українського товариства дружби і культурного зв'язку з зарубіжними країнами на розвиток культурної співпраці з Югославією

Ще у другій половині 20-х рр. ХХ ст. Радянський Союз намагався кардинально вирішити питання міжнародної співпраці в галузі культури, через що взято під контроль контакти з іноземцями в усіх республіках. З цією метою НКВС провело роботу зі створення Всесоюзного товариства культурних зв'язків із закордоном (ВТКЗ), і така організація сформована у травні 1925 року. Відтоді ВТКЗ монополізувало роботу усіх сфер співпраці радянських (зокрема й українських) і закордонних митців та науковців.

Щоб продемонструвати світові та радянському народові функціонування в СРСР свободи й демократії, Москва дала дозвіл створити Українське товариство зв'язків із закордоном (УТЗЗ), що через тридцять років одержало назву Українське товариство дружби і культурного зв'язку з зарубіжними країнами (УТДКЗ)*. У Москві легко могли безперешкодно стежити за діяльністю такої української організації, оскільки її створили як республіканське відділення ВТКЗ, а відтак вона виконувала його вказівки та інструкції.

З іншого боку, УТЗЗ/УТДКЗ стало організатором основної частини зв'язків з іноземними митцями та інституціями. Це своєю чергою давало змогу контролювати міжнародну культурну діяльність України. УТЗЗ було створене 1926 року, але розпочало свою діяльність у липні 1928 року. ВТКЗ змогло так налагодити співпрацю в галузі культури, що вся інформація з-за кордону проходила через центр, а тоді в «належному» вигляді потрапляла із запізненням в Україну. За таких умов українські представники не завжди долучалися до різних міжнародних культурних акцій.

За кордоном добре розуміли складність ситуації. Зокрема в Парижі в лютому 1927 року орган боротьби за незалежність України «Тризуб» із цього

---

* 1926–1959 рр. – Українське товариство зв'язку з закордоном; від 1959 року – Українське товариство дружби і культурного зв'язку з зарубіжними країнами.

приводу писав: «Щоби врегулювати постійну й планомірну координацію культурних установ із закордоном, цього року мають відкрити в Україні Товариство культурного зв'язку з закордоном. Завдання Товариства дуже широкі і потреба в цьому велика. Та совітська практика, що стоїть на сторожі кожної живої думки й слова, відгородивши Україну китайським муром від Європи, не дозволяє мати багато надій на щасливий розвиток його праці...» [1062, с. 26]. Однак, попри песимістичні прогнози, УТЗЗ таки зуміло налагодити деяку співпрацю між Україною і світом, зокрема з югославами.

До Другої світової війни діяльність Товариства була незначною: воно, як правило, надсилало за кордон книжки, грамплатівки, фото та інші матеріали. Час від часу представники УТЗЗ разом із державними інституціями приймали іноземні делегації [282, арк. 364–367].

До війни через Товариство в Україну надходили «Югославський ветеринарний журнал» (Белград); «Вісник містобудування», «Огляд лісового господарства», «Ветеринарний архів» (Загреб). З УРСР надсилали «Труди Харьковского ветеринарного інститута» та «Праці Харківського ветеринарного інституту» (Харків), «Архітектура Радянської України» (Київ), «Праці Інституту лісового господарства» (Київ) [177, арк. 48–65]. Загалом Товариство на той час проводило обмін літературою із 250 іноземними видавництвами.

Обмін літературою з Югославією був обмеженим. Українські журнали мали науковий зміст, а югославські – публіцистичний. Видання з Югославії Товариство переправляло до спеціалізованих науково-дослідних установ, де журнали не користувалися за призначенням. Жодна з інституцій, залучена до обміну, не могла скористатися роботою, організованою УТЗЗ.

Суттєво зросла роль УТЗЗ після війни, коли активізувався культурний обмін між Україною та зарубіжними країнами. Товариство мало змогу підтримувати контакти з Югославією через посольство СРСР у ФНРЮ. Свої статті, фотографії тощо УТЗЗ надсилало на ім'я посла В. Сахарова, який

передавав отримані матеріали до Товариства культурної співпраці Югославії з СРСР (ТКЗЮ з СРСР), яке вже визначало долю всього отриманого з України. До речі, це Товариство знаходилося у тому ж приміщенні, що й посольство. Очолював організацію Радолюб Чолакович – голова уряду Боснії та Герцеговини [178, арк. 5].

Цікавим є той факт, що спроби створити ТКЗЮ з СРСР були ще 1940 року. Цьому завадила Друга світова війна, і лише по її завершенні роботу відновлено. Спочатку у травні 1945 року створено Товариство культурної співпраці Боснії і Герцеговини з СРСР, а в січні 1946 року створено ТКЗЮ з СРСР [635, арк. 15]. Відкрито філії Товариства у кожній югославській республіці та в Автономній області Воєводина [178, арк. 32]. Найактивнішу діяльність ТКЗЮ з СРСР розгорнуло в Сербії. Очолив філію Владіслав Рибнікар – голова комітету з мистецтв і культури при Раді міністрів ФНРЮ (12 секцій займалися різними напрямками співпраці). З усіх філій ТКЗЮ з СРСР тільки сербська надсилала звіти про свою діяльність до Києва в УТЗЗ. Проаналізувавши ці звіти, можна дійти висновку про цілеспрямовану акцію, яка реалізувала певну мету. Адже документи вказували на недоліки діяльності тієї чи іншої секції; вони здебільшого були пов'язані з відсутністю матеріалів, надісланих з України. У такий спосіб сербські колеги сподівалися покращити процес надсилання літератури, фотографій тощо, чим займалося українське Товариство.

Великим досягненням літературної секції сербської філії ТКЗЮ з СРСР було те, що у вересні 1945 року вдалося організувати приїзд до Сербії відомого українського поета М. Рильського. У Белграді М. Рильський прочитав кілька лекцій на тему «Українська література в роки війни» [178, арк. 63]. Такі події були, на жаль, поодинокими.

Значних успіхів УТЗЗ досягало завдяки безпосередньому контакту з урядом ФНРЮ. До 1948 року Москва ще дозволяла такий спосіб співпраці. На запит українських музикантів улітку 1947 року Товариство налагодило

контакти з Комітетом у справах культури і мистецтва при уряді ФНРЮ, який надсилав до Києва друковані партитури музичних творів. Голова Комітету Владіслав Рибнікар курував роботою та регулярно листувався з УТЗЗ стосовно питань обміну музичною літературою [183, арк. 1]. В Україні вперше отримали партитури 12 творів провідних югославських композиторів [183, арк. 2], серед яких п'єси С. Мокраняца* та В. Вучковича**. Професор Л. Ревуцький як керівник музичної секції УТЗЗ відразу надіслав листа до Югославії, в якому висловлював велику вдячність за музичний матеріал та сподівання на подальшу плідну співпрацю. Він повідомив, що отримані твори увійшли до основного репертуару Державного симфонічного оркестру України, і колектив одразу почав працювати над новими постановками [183, арк. 3].

В Югославії найактивніше презентувала Україну Воєводина. Саме там у перші повоєнні роки відбулося найбільше заходів з метою популяризації української культури. Протягом осені 1946 року в установах краю було прочитано 27 лекцій про Україну, проведено 5 виставок, організовано 5 курсів української мови та історії тощо.

Чималу роботу проведено в Боснії і Герцеговині. Упродовж зазначеного періоду там прочитано 14 лекцій, організовано 13 курсів з українознавства, відкрито виставку. Найменш активною виявилася Македонія, де прочитали лише дві лекції про Україну [178, арк. 64]. Загалом у регіонах компактного проживання українців національне життя організовувалося з ініціативи активних представників діаспори. Увагу надавали також інформації про тогочасні мистецькі акції в УРСР та про культурні традиції українців загалом.

---

* Мокраняц (Мокранјас) (справжнє прізвище Стоянович (Stojanović)) Стеван (09.01.1856, Неготин – 28.09.1914, Скоп'є) – сербський композитор і хормейстер. Навчався в Мюнхені у П. Рейнбергера і в Лейпцігу у С. Ядассона та К. Рейнеке. У 1887–1914 рр. очолював хор Белградського товариства співаків. У 1889–1993 рр. Мокраняц – друга скрипка Белградського струнного квартету (першого квартету в Сербії). Від 1906 року – член Сербської академії наук; від 1907 року – голова Товариства сербських музикантів.

** Вучкович (Вучковић) Воіслав (05.10.1910, Пірот, Сербія – 25.12.1942, Белград) – сербський музикознавець, композитор і диригент. Найпопулярніші твори: «Героїчна ораторія» і «Буревісник» (за М. Горьким). 1934 року захистив докторську дисертацію «Музика як засіб пропаганди» і написав книгу «Матеріалістична філософія мистецтва» (1935). Трагічно загинув у роки фашистської окупації.

У липні 1945 року УТЗЗ надіслало перші книги до Югославії. Аналогічну підбірку було надіслано до Болгарії та Румунії. У переліку – п'ятнадцять найменувань, зокрема «Шевченко в творах українських радянських композиторів», «Українські народні пісні» в обробці Б. Лятошинського, «Українська культура в двох столицях Росії» О. Дорошенка та ін. Ідеологічної літератури було обмаль. Наступного місяця до Югославії надіслали партитури музичних творів і літературу з української історії [175, арк. 44–50]. Через Товариство надсилали свої приватні листи українські митці. У вересні 1945 року П. Тичина за посередництвом УТЗЗ надіслав листа югославському колезі Й. Поповичу і передав йому збірку своїх поезій [175, арк. 90]. Усі матеріали, надіслані Товариством до Югославії, дійшли до адресатів, про що свідчать повідомлення посла СРСР в ФНРЮ [175, арк. 184].

Тоді ж УТЗЗ почало отримувати матеріали з Югославії. Спочатку література надходила до Києва безпосередньо з Белграда, що було припинено в жовтні 1945 року за розпорядженням РНК СРСР з охорони військових таємниць. У директиві зазначалося: вся література, яку надсилали до УТЗЗ, «минаючи Москву», має пройти цензуру Главліту України, і лише видання до 1917 року можуть вільно використовуватися [175, арк. 163]. Насправді ВТКЗ переглядало все, що було призначене для Товариства в Україні.

У жовтні 1945 року керівництво Товариства звернулося до заступника наркома закордонних справ України В. Коваленка з проханням надіслати списки дипломатичних представників СРСР, а також список голів товариств культурного зв'язку з СРСР у США, Канаді, Великобританії, Франції Чехословаччині, Польщі, Болгарії, Югославії, Румунії, Угорщині та Австрії. Від 1946 року УТЗЗ надсилало книги в Югославію до посольства СРСР у Белграді, редакції журналу «Югославія – СРСР», Товариства культурної співпраці з СРСР у Чорногорії, в Македонії, Воєводині та інших республіках [179, арк. 96].

У перші повоєнні роки Товариству, окрім обміну літературою, вдавалося розвивати й інші види співпраці. У жовтні 1945 року було організовано перші гастролі українських музикантів, зокрема заслуженого Державного смичкового квартету ім. Жана Батіста Вільома [175, арк. 137]. Влітку 1946 року новий голова Товариства О. Полторацький організував у Югославії концерти Державного академічного театру опери та балету України ім. Т. Шевченка, і навіть дозволив собі певну сміливість стосовно посольства СРСР в Югославії: «просить не уповільнювати» з результатами, оскільки «гастролі санкціоновані директивними органами». Така поведінка керівника Товариства, без сумніву, базувалася на підтримці партійних структур, рішення яких були обов'язковими до виконання.

У перші повоєнні роки до Югославії надсилали книги, які, на думку активістів УТЗЗ, мали зацікавити громадськість ФНРЮ та представників української діаспори. Це були «Мартин Боруля» І. Тобілевича, «Югославські нариси» М. Рильського, «Тарас Шевченко і слов'янство» А. Шамрая, «Шлюб і розлучення в СРСР» В.Бошко, «Поезії» П. Тичини [178, арк. 1–3]. У листах до Р. Чолаковича О. Полторацький просив надіслати окремі югославські видання, найчастіше замовляв історичні книги, публікації архівних документів тощо [178, арк. 9]. Завдяки О. Полторацькому виконувалися прохання українських письменників чи представників інших творчих професій. Зокрема на клопотання М. Рильського Товариство переслало голові Слов'янського комітету в Белграді Радовану Лаличу вірші М. Рильського і його переклади сербських пісень, що вийшли друком в Україні [178, арк. 17].

Проте навіть у такій звичайній справі, як надсилання літератури, українські та югославські активісти натрапляли на чималі труднощі. Це насамперед стосувалося часових рамок, які через усталені процедури надзвичайно затягували процес надходження матеріалів до адресатів. Керівництво УТЗЗ робило спроби прискорити цей механізм, і в жовтні

1946 року О. Полторацький надіслав листа до голови і секретаря ТКЗЮ з СРСР Радолуба Чолаковича та Міодрага Поповича, у якому скаржився на те, що в Києві почали отримувати літературу з Югославії через Москву, а це дуже затримує надходження, крім цього, частина матеріалів назавжди залишалася у Всесоюзному товаристві культурного зв'язку. Всі ці обставини викликали велике невдоволення, оскільки, як зазначалося в листі, «в Україні мали великий інтерес до всього югославського». О. Полторацький просив югославських колег звертатися безпосередньо до посла СРСР в Белграді, щоб той надсилав матеріали до МЗС України. У такий спосіб Товариство сподівалося пришвидшити отримання замовлених книг та періодики.

Навесні 1947 року з'ясувалося, що далеко не все отримували адресати і в Югославії. Про це дізнався О. Полторацький зі звіту, який надійшов із Белграда. У переліку літератури не було жодного журналу, книги чи газети, які надіслало УТЗЗ. Зокрема в січні 1947 року – 1099 примірників, у лютому – 1357, у березні – 1150 тощо [178, акр. 88]. За умов суворої цензури матеріали проходили перевірку в ЦК КПУ, і, як правило, кілька статей забороняли пересилати до Югославії. Наприклад, у травні 1947 року із 15 статей до ФНРЮ дозволили надіслати лише 11.

Згодом стало відомо, що українські матеріали, надходячи уже з Москви, в Югославії маркували як посилки ВТКЗ, а не українського Товариства. До слова, українські активісти надсилали до Югославії те, що замовляли югославські колеги, а не лише ідеологічну літературу, яка переважатиме у 50-ті рр. ХХ ст. [178, арк. 90]. Загалом традиція, започаткована УТЗЗ стосовно надсилання літератури до ФНРЮ, дала позитивні результати. З Югославії до Києва надходили регулярні звіти про нові находження, які свідчили про успіхи міжнародної діяльності українського Товариства. За звітами, з України до Югославії щомісяця надходило на 100–120 книг (це більше, ніж надсилала Москва); проте ВТКЗ надсилало близько 180 примірників періодичних видань щомісяця, а УТДКЗ

– до 80 [183, арк. 29].

Успішно розвивалася українсько-югославська співпраця з Боснією і Герцеговиною. У травні 1947 року з Сараєво надійшов лист, в якому повідомлялося, що всі матеріали з України отримано [178, арк. 95]; натомість у Києві не отримали з Сараєво жодної газети чи журналу [178, арк. 149].

З огляду на вищесказане, УТЗЗ шукало нові шляхи співпраці. На початку 1948 року О. Полторацький звернувся до ТКЗЮ з СРСР із проханням надати списки та адреси організацій у Югославії, до яких можна надсилати літературу, фотографії і загалом налагодити постійні зв'язки. ТКЗЮ з СРСР задовольнило прохання УТЗЗ і надіслало їм свої пропозиції. У списку можливих партнерів були: Союз літераторів Югославії, Союз народної молоді Югославії, Югославська академія наук і мистецтв, Словенська академія наук та інші [183, арк. 45].

Аналогічний запит О. Полторацький надіслав А. Калініну, уповноваженому від Всесоюзного товариства культурного зв'язку з Югославією, на що той відповів: «Здесь на месте мне виднее, какой материал рекомендовать». Попри це, керівництво ФНРЮ підтримало ідею видання журналу «Югославія – СРСР» українською мовою, що й почали робити наприкінці 40-х рр. ХХ ст. [183, арк. 44]. Часопис регулярно надходив до українських бібліотек, він був ілюстрований якісними фотографіями, які доповнювали текстову інформацію про суспільно-політичне життя в Югославії. Неабиякий інтерес мала реклама, до якої український читач не звик. Для розширення співпраці О. Полторацький запропонував Белградським колегам організувати в Україні концерт югославських музикантів будь-якого жанру і просив керівництво ТКЗЮ з СРСР посприяти [178, арк. 19].

Наприкінці 1940-х рр. у зв'язку з політичним конфліктом між ФНРЮ та СРСР культурна співпраця України з Югославією почала згортатися. До хрущовської «відлиги» УТЗЗ не працювало в цьому напрямку. У Югославії

поступово припиняють працювати товариства, які підтримували зв'язки з СРСР, а отже, і з Україною. Формально вони існували, але не вели жодної роботи.

За ці роки до товариств деколи надходила література з СРСР (як правило, агітаційного змісту), яку члени товариств відмовлялися популяризувати. Деякі осередки Товариств дружби, наприклад, у м. Спліті, раз на три тижні проводили лекції про творчість Т. Шевченка та М. Салтикова-Щедріна [638, арк. 31]. Югославія проявляла також інтерес до радянських статистичних видань і просила їм надсилати. Та, за рекомендацією міністерства іноземних справ СРСР, ЦСУ СРСР відмовляло у таких замовленнях, пояснюючи це тим, що всі необхідні дані опубліковані в пресі [638, арк. 52–54].

Відновлювати зв'язки з Югославією після такого протистояння українському Товариству було нелегко; рішення щодо того, з ким співпрацювати, приймала Москва. Тому Товариство насамперед звернулося до ВТКЗ за вказівками і отримало відповідь: всі матеріали необхідно надсилати до Москви, а вже звідти їх будуть надсилати до Будинку радянської культури в Белграді [185, арк. 8–9]. Нові сподівання на співпрацю, які з'явилися після розвінчання культу особи Сталіна і часткової відкритості до світу, не особливо розширили такі можливості. У ФНРЮ було ліквідовано Товариство культурного зв'язку з СРСР, натомість створено Комісію з культурних зв'язків із закордоном ФНРЮ при федеральному уряді [188, арк. 5]. Така реорганізація в Югославії засвідчила вагу міжкультурних зв'язків, і від 1955 року міжнародними контактами опікувалася влада, а не лише громадські організації.

Розширення діяльності українського Товариства було пов'язане з низкою організаційних і структурних питань. 1956 року керівництво Товариства звернулося до центральних урядових і партійних установ щодо реорганізації УТЗЗ. Товариству бракувало кваліфікованих працівників,

особливо перекладачів, фахівців з усного та письмового перекладу. До роботи Товариства майже не залучалися діячі науки і культури таких областей України: Харківська, Одеська, Львівська, Станіславська (Івано-Франківська).

Кількість матеріалів, які надсилало Товариство, не могла задовольнити великого інтересу до повоєнної України. Водночас зростало бажання українських громадян пізнати культурне життя інших країн. Наприкінці 50-х рр., після розвінчання культу особи Сталіна, з'явилася політична можливість реорганізувати і розширити повноваження Товариства. За цих умов 1956 року прийнято новий Статут, здійснено структурну реформу, змінено назву на Українське товариство дружби і культурного зв'язку з зарубіжними країнами (УТДКЗ). Загалом зміни мали радше кількісний, аніж якісний характер. Насправді лише збільшився штат працівників (від 38 до 80 осіб); незмінними залишилися права, обов'язки і функції Товариства. Свою діяльність УТДКЗ і надалі мало координувати із ВТКЗ у Москві, узгоджувати свої дії з ЦК КП України тощо.

Умови, в яких працювало Товариство, вимагали від його співробітників за будь-яких нестандартних ситуацій (щоб уникнути нищівної критики чи взагалі заборони діяльності) звертатися до Москви для отримання відповідних інструкцій. Нерідко такі «інструкції» радили ігнорувати пропозиції СФРЮ про співпрацю. Цим також можна пояснити відсутність югославських туристів наприкінці 40-х і до 60-х рр. ХХ ст., хоча у цей період Товариство щороку приймало десятки груп (найчисленніші – з Канади, Польщі, Румунії, Угорщини, США та Італії), серед членів делегації завжди були вихідці з України [189, 190].

Українське Товариство розгортало свою діяльність в Югославії насамперед завдяки Будинкові радянської культури в Белграді. Працівники Будинку, на вимогу югославської громадськості і представників діаспори, презентували українську культуру та історію, підтримували активні зв'язки з

УТДКЗ. Від УТДКЗ просили надавати літературу, кінофільми, фотоматеріали. Найчастіше Будинок замовляв книги українською мовою, путівники про Київ, фотоальбоми про життя в Україні та в її столиці. Траплялися випадки, коли з України надсилали більше, ніж просили, але, як правило, до цього списку потрапляли матеріали ідеологічного змісту, до того ж по 5–8 примірників. Це могли бути праці В. Леніна, брошури типу «Перемога Жовтневої революції на Україні». Працівники бібліотеки при Будинку радянської культури в Белграді відразу писали до Києва і просили не надсилати так багато згаданої вище літератури, яка не користується попитом [220, арк. 10]. Від кінця 50-х рр. із Югославії регулярно отримували періодику, зокрема газету «Комуніст», журнали «Піонер», «Товарищ» і «Наша жёна» [204, арк. 4].

У другій половині 50-х рр. ХХ ст., за рекомендацією ВТКЗ, Будинок радянської культури надіслав листа до УТДКЗ із проханням скоротити обсяги україномовної літератури, яку надсилали до бібліотеки Будинку. 1957 року Товариство отримало листи з Люблянського університету, з Прнявора з проханням надсилати художню літературу українською мовою, підручники з української мови, літератури, культури [192, арк. 2–3]. За такої ситуації новий голова УТДКЗ К. Литвин* повідомив посольству СРСР у ФНРЮ, що в Югославії існує великий попит на україномовну літературу, а ВТКЗ має наміри скоротити обсяги її надсилання. К. Литвин попросив допомогти Товариству налагодити співпрацю з югославською урядовою Комісією з культурних зв'язків [192, арк. 11–12]. Посольство задовольнило клопотання Товариства, і кількість надісланих до Югославії українських книг не зменшилася.

Чималим досягненням для УТДКЗ було те, що його керівника К. Литвина включили до складу урядової делегації до Хорватії у жовтні 1957 року. У Дубровнику проходила Друга конференція Європейської комісії

---

*Від 1956 до 1963 рр. – голова Українського товариства дружби і культурних зв'язків з іноземними державами.

у справах ЮНЕСКО, на якій К. Литвин отримав інформацію про успіхи Югославії у сфері культури, зустрічався з колегами і представниками української діаспори [194, арк. 113–114]. У розмові з вихідцями з України К. Литвин поводився стримано, бо не мав гарантії, що зможе посприяти їхнім проханням організувати поїздку до України чи відрядити вчителів української мови тощо.

Про популярну в бібліотеці при БРК літературу можна довідатися з листа завідувача Н. Парадієвої, яка у вересні 1970 року просила надіслати російсько-українські та українсько-російські словники, путівники по Києву, видання українських університетів з літературознавства і славістики, особливо про югославів, журнал «Українське слов'янознавство» тощо [220, арк. 18]. Такі замовлення практично не виконувалися; у листах-відповідях зазначали, що згадані видання відсутні в книгарнях або взагалі не вийшли друком.

Матеріали, які БРК отримував із СРСР, визначали зміст його діяльності. Відповідно заходи, що організовував БРК, були прогнозованими, чітко спланованими радянським керівництвом і мали яскраве ідеологічне забарвлення. Література, фільми, фотографії тощо, які презентували в БРК, вихваляли досягнення Радянського Союзу, прославляли провідну роль КПРС на міжнародній арені та прагнення СРСР до мирного й дружнього співіснування зі світовою громадськістю. Надзвичайно дієвими засобами пропаганди у популяризації радянських стандартів були дитячі малюнки на щорічних виставках у БРК. Розрахунок був правильним: творчість дитини може викликати позитивне враження та довіру. Такі виставки відвідували великі групи югославських школярів; бувало, їх оглядало до 3 тис. дітей [220, арк. 12–13]. Подібні заходи формували у молоді СФРЮ схвалення ідей, виражених на малюнках українських однолітків, а також позитивне сприйняття самих авторів.

1963 року БРК очолив Ю. Єрьомін, який продовжив політику свого

попередника Г. Шумілова щодо україномовної літератури в Югославії. Він регулярно передавав книги до осередків української діаспори [205, арк. 17]. Новий голова БРК спостерігав і за іншими заходами УТДКЗ, завжди давав свою оцінку з урахуванням побажань югославської сторони.

Від 1964 року УТДКЗ налагодило співпрацю з редакцією журналу «Міжнародна політика», Культурно-освітнім віче СФРЮ, Культурним центром у Белграді, університетською бібліотекою у м. Любляна; з ними усіма відбувався обмін періодикою тощо [206, арк. 1–62]. 1965 року голова Товариства К. Колосова мала розмову з радником посольства СФРЮ в СРСР Мілівоє Максимом, який запропонував усю пропагандистську літературу надсилати до БРК, а українські матеріали порадив розсилати на адреси Белградського, Люблянського, Сараєвського, Скоп'єнського, Загребського і Новісадського університетів та на адреси народних бібліотек Югославії [206, арк. 23–24].

У 70-і рр. з'явилися нові форми роботи БРК – так звані Декади культури, під час яких радянські республіки почергово презентували свою культуру. Упродовж декади України в Будинку організовувалися виставки прикладного мистецтва, графіки, книг, демонструвалися фільми про Україну. Ці заходи, окрім ідеологічних матеріалів, показували зразки творчості народних митців України. Записи у книгах відгуків свідчать про інтерес пересічних громадян до української культури; відвідувачі вказували на схожість їхніх національних елементів побуту та українських [221, арк. 94]. Практично в усіх записах відвідувачів висловлено побажання частіше організувати такі заходи.

Працівники посольства СРСР в СФРЮ, особливо в період каденції посла І. Бенедіктова, уважно слідкували за діяльністю працівників Будинку. Зважаючи на інтерес югославського суспільства до України, І. Бенедіктов рекомендував українському Товариству активізувати свою діяльність: надсилати більше матеріалів, які користуються попитом і які замовляють

директори югославських бібліотек. Отож за 1960–1970 рр. бібліотека Будинку зібрала понад 1000 найменувань українських книг, якими користувалися студенти філологічного факультету Белградського університету, науковці-славісти, перекладачі. Неодноразово книги брали для організації виставок [220, арк. 12–13]. Посол рекомендував активізувати співпрацю з Віче культурно-освітніх організацій Югославії, університетськими бібліотеками в Любляні, Загребі, Белграді, із видавництвом «Міжнародна політика». І. Бенедіктов одним із перших запропонував відряджати до СФРЮ спеціалізовані групи, розширити візити українських творчих колективів. Він особливо відзначав важливість фотовиставок, що формували візуальне уявлення про Україну.

Показовою була подорож хорватських громадян до України влітку 1970 року за сприяння УТДКЗ. 11 серпня до Товариства звернулися два автотуристи із СФРЮ – художник Франьо Хоті з м. Корія, поблизу Загреба, та викладач фізкультури Душан Смолич із м. Подравська Слатіна – із проханням допомогти оглянути культурно-історичні пам'ятки Києва, зустрітися з українськими художниками. УТДКЗ надало хорватським туристам не лише інформаційну допомогу, а й залучило до цього необхідні ресурси. За сприяння товариства, Спілка художників України організувала хорватам зустріч з українськими художниками в одній із київських майстерень. Хорвати побували на виставці творів українського художника Олексія Фіщенка, які тоді експонувалися в Києві, відвідали історичні місця столиці України [222, арк. 1–5].

Зустрічі з Ф. Хоті та Д. Смоличем свідчили про те, що в Хорватії існувала двояка думка стосовно радянської України. Скептичну позицію у цих суперечках займали художники, журналісти, лікарі, більша частина з яких свого часу відвідала СРСР. Їхня критика радянського ладу стосувалася насамперед панівних правових та ідеологічних норм. Усі іноземці з вдячністю та симпатією відгукувалися про гостинність українців.

Перебуваючи в Києві, хорвати згадували, що майже двадцять років мріяли приїхати до СРСР, щоб на власні очі все побачити та сформуванати власну думку про країну та її громадян. Свій тур їм довелося оформляти дуже довго. У Загребі жодна туристична агенція не бралася за організацію поїздки. І тільки після численних візитів до посольства у Белграді вони змогли оформити подорож. Проте і в Белграді їх запитували: «Навіщо вам їхати до СРСР? Що там цікавого?» Побувавши в Україні, Ф. Хоті та Д. Смолич дійшли висновку, що в СФРЮ недооцінюють позитивні факти про Україну, що, на їхню думку, було недоліком інформаційної діяльності української влади за кордоном.

Пасивність української сторони пояснювалася небажанням брати відповідальність за співпрацю. Цьому сприяла і подальша політика Москви, як від середини 70-х рр. надто обмежувала діяльність УТДКЗ. У листопаді 1975 року Союз радянських товариств дружби і культурного зв'язку із зарубіжними країнами надіслав Президії УТДКЗ директиву, в якій рекомендував в обов'язковому порядку узгоджувати з міністерством культури СРСР усі питання відрядження творчих колективів за кордон [233, арк. 63]. Згодом Союз радянських товариств перебрав на себе деякі види роботи українського Товариства, залишаючи Україні незначний відсоток для самостійної роботи. Зокрема в жовтні 1975 року до СФРЮ поїхала спеціалізована група спеціалістів із дитячої літератури та естетичного виховання; до її складу увійшов лише один представник від України – завідувач одного з відділів журналу «Піонерія» [233, арк. 18].

Діяльність українського Товариства обмежувалася тим, що в Югославії не було Товариства дружби з СРСР, через яке УТДКЗ вело культурну співпрацю з іншими країнами, де ці товариства працювали. Тому з СФРЮ українське Товариство підтримувало зв'язки через Будинок радянської культури в Белграді, а також через посольство СРСР в Югославії та Генеральне консульство в Загребі. На адресу цих установ та організацій

Товариство надсилало газети, журнали, прес-бюлетені, кінофільми, художню та пропагандистську літературу, матеріали для мистецьких виставок.

Наприкінці 70-х рр. діяльність Товариства розвивалася за новими тенденціями; це виявилось в діях керівництва УТДКЗ, яке намагалося розширити свої повноваження. 1977 року голова Президії Товариства М. Орлик звернулася до Уряду України з проханням спростити процедуру організації прийому іноземців і дозволити Товариству самостійно вирішувати питання витрати коштів на такі прийоми. М. Орлик посилалася на традицію Всесоюзного товариства, яке самостійно вирішувало питання проведення прийомів на 100 осіб, і тільки тоді, коли присутніх мало бути більше, ці питання узгоджувалися з міністерством фінансів СРСР [236, арк. 149]. Проте Товариству не дозволили самостійно витратити кошти та рекомендували запрошувати лише тих іноземців, які «дійсно потрібні для цього прийому». УТДКЗ мало право самостійно організувати прийом із 10 іноземних і 10 радянських осіб; якщо зарубіжних громадян було більше, українці мали скласти не більше 50 % від кількості іноземців [236, арк. 152].

Значних успіхів Товариство досягло в організації поїздок українських діячів до Югославії. Не становило зусиль отримати дозвіл владних структур, коли витрати на відрядження брала на себе приймаюча сторона. 1977 року за сприяння УТДКЗ дві групи українських медиків та активних членів Товариства відвідали СФРЮ. Наступного року в Югославії побувала делегація Товариства з фотовиставками «Наш основний закон» і «Столиця Радянської України – Київ». Протягом року до СФРЮ було надіслано понад десять фільмів («Скульптор Бородай», «Олімпійці серед нас», «Сім'я майстрів» та ін.), які презентували культурні досягнення українського народу. Від початку 1970-х рр. в Україні щорічно відзначали національне свято СФРЮ – День Республіки (29 листопада). Його проводили в Києві, Запоріжжі, Одесі та Ялті – містах-побратимах хорватських міст Обровац, Спліт, Рієка. В українських містах у рамках святкувань відбувалися

фестивалі югославського кіно, книжкові виставки [235, арк. 1–6].

До цієї дати провідні українські та всесоюзні газети («Правда України», «Робітнича газета», «Молода гвардія», «Известия», «Правда» та ін.) і журнали («Під прапором ленінізму», «Коммунист Украины» та ін.) друкували статті про Югославію, при чому всі матеріали прискіпливо перевіряли в ЦК КПУ. Попри необхідну пропаганду, автори статей подавали чимало цікавої інформації про різні аспекти життя в СФРЮ*, про співробітництво з СРСР і зокрема з Україною**. Часто публікації готували співробітники інститутів АН УРСР, для яких суспільно-політичні та економічні процеси в Югославії були об'єктами наукового дослідження [1030, с. 79]. Надрукувати статтю до Дня Республіки СФРЮ було престижно; фактично, тільки з таких публікацій пересічні українці могли дізнатися про Югославію.

Чимало зусиль докладало УТДКЗ для того, щоб включити своїх представників та керівників творчих колективів України до складу урядових делегацій, які відвідували Хорватію. У такий спосіб Товариство намагалося налагодити творчий контакт між українським та югославським мистецькими колами. 1978 року, за рекомендацією міністерства культури України, Товариство організувало відрядження українських бібліотекарів до Югославії для вивчення досвіду бібліотечної роботи, механізації й автоматизації бібліотечних процесів [236, арк. 58]. Тоді ж бібліотеки Києва налагодили зв'язки зі 117 бібліотеками Югославії. Найактивніше до цього були залучені Державна бібліотека імені КіпрС (тепер – Національна парламентська бібліотека України) і ЦНБ АН України (тепер – Національна бібліотека України ім. В.І. Вернадського НАН України), які налагодили контакти з бібліотеками Белграда, Загреба, Любляни, Сараєва та Скоп'є.

* Журавский В. Белградский меридиан / В. Журавский // Правда. – 20 нояб. 1981; Пясецкий В. Путешествие с фотокамерой. Югославия: страна и люди / В. Пясецкий // Комсомольское знамя. – 29 нояб. 1981. – С. 3; Осипов А. Молодість «Бірача» / А. Осипов // Робітнича газета. – 28 листоп. 1982. – С. 4.

** Гризунов С. Віхи співробітництва / С. Гризунов // Рад. Україна. – 29 листоп. 1983. – С. 4; Журавский В. «Красный жнец» / В. Журавский // Правда. – 28 нояб. 1981. – С. 4; Потульницька Н. Нашій дружбі міцніти / Н. Потульницька // Молода гвардія. – 29 листоп. 1981. – С. 3; Кузнецов В. Гигант расправляет плечи / В. Кузнецов // Сельская жизнь. – 29 нояб. 1986. – С. 3.

Активізація літературних зв'язків між Україною та СФРЮ набрала широкої підтримки в Югославії. Спеціалістам було відомо, що за допомогою УТДКЗ можна налагодити свою дослідницьку діяльність. З цієї причини у червні 1979 року до Товариства надійшов лист від перекладача з Белграда Срджана Рашковича, який досліджував українську мову та літературу і мав потребу у відповідних словниках, енциклопедіях, літературно-історичних виданнях. Список необхідних книг, який надійшов на адресу Товариства, був надзвичайно довгим, але, як написав сам С. Рашкович, дослідження «матимуть велике значення для популяризації українського слова в СФРЮ» [236, арк. 15–17]. Високий професіоналізм автора листа були очевидні, тому Товариство надіслало максимум матеріалів, які вдалося зібрати.

Взявши до уваги основні напрями діяльності УТДКЗ, слід зазначити, що з тими завданнями і обмеженнями, які мало Товариство з боку комуністичних партторгів, важко було досягти значних результатів. Головна мета діяльності УТДКЗ, за офіційними документами, зводилася до пропаганди за кордоном «досягнень радянського народу», популяризації рішень з'їздів КПРС і добробуту республіки. Свою діяльність Товариство мало насамперед спрямовувати на співпрацю з країнами народної демократії (соцтабором), згодом це «країни соціалістичної співдружності». Дозволяли деяку співпрацю з капіталістичними країнами, особливо з тими, де проживала українська діаспора. Югославію, як уже зазначалося вище, тривалий час не відносили до жодного з таборів, і лише від 70-х рр. зараховували до країн народної демократії.

Через численні листи від українців Югославії до державних і громадських установ УРСР влада надала Товариству право відповідати на них. Таким чином, УТДКЗ отримало ще одну можливість розвивати контакти з СФРЮ. Загалом, зв'язки з українцями Югославії розцінювалися не як контакти з діаспорою, а як співпраця з іноземними установами, оскільки цей напрям діяльності Товариства в нормативних документах визначався як

основна функція УТДКЗ.

До конфлікту між СРСР та ФНРЮ українська діаспора Югославії мала епізодичні зв'язки з Товариством. Як правило, цю співпрацю ініціювали вихідці з України. Зокрема у м. Баня-Лука (Боснія і Герцеговина) працювало Українське товариство «Згода», яке очолював Микола Каган. Товариство організовувало діаспорне життя в цьому регіоні, що було нелегкою справою. Про це свідчили листи М. Кагана до УТЗЗ: наприклад, у жовтні 1947 року він надіслав прохання допомогти навчальною літературою з української мови, літератури, історії. Товариство не мало права самостійно вирішити це питання і звернулося до посольства СРСР у ФНРЮ за інформацією щодо діяльності «Згоди» і БіГ [178, арк. 153–154]. Такі процедури ускладнювали процес надсилання книг до українських шкіл чи окремих класів у югославських школах.

В окремих випадках зв'язки діаспори з Україною налагоджувало Товариство культурної співпраці Сербії з СРСР або його філії. Зокрема представництво в м. Нові Сад передало 400 українських книг, надісланих УТДКЗ, для культурно-просвітницьких товариств українців-русинів у Воєводині. У листі-подяці від голови філії Бранка Шинжара йшлося про таке: «Русини – це українці, які поселилися в нашій Воєводині із Прикарпатської України і живуть головним чином в селах». Б. Шинжар і голова культурно-просвітнього товариства «Руская матка» з Руського Керестура, зазначили, що одержані книги – перші книги українською мовою для діаспори Воєводини. Було висловлено також сподівання, що Україна надасть також свої підручники, в яких була особливо нагальна потреба [183, арк. 95].

Не обходилося і без того, що за допомогою УТДКЗ до Югославії (спеціально для діаспори) надходила пропагандистська література. Під грифом «секретно» до посольства СРСР у ФНРЮ потрапляли статті на зразок «Истинное лицо бандеровцев и мельниковцев», «Украинские националисты на службе поджигателей войны» [183, арк. 102–104]. Такі

матеріали скептично сприймали не лише вихідці з України, а й самі югослави, які могли реально оцінювати ідеологічні прийоми радянської влади.

За перші повоєнні роки траплялися випадки, коли представники української діаспори писали до УТДКЗ з проханням налагодити співпрацю. Листи, зокрема, надходили від В. Семака, який займав високий статус у Югославії – був депутатом югославського парламенту і докладав чимало зусиль для організації національного життя українців у ФНРЮ. В одному з листів В. Семак писав, що в Югославії близько 10 тис. українців, які до війни мешкали переважно в Боснії, а згодом переселилися до Хорватії, Словенії, Воєводини. Найбільша проблема для українців Югославії, вважав В. Семак, – це можливість відвідати Україну, про що він завжди просив допомогти. Із цим проханням він звертався і до посольства СРСР в Югославії, і до делегацій, що приїжджали з України, проте ніхто не зміг допомогти. На початку 1948 року із тією ж проблемою В. Семак звернувся до УТДКЗ – єдиної організації, яка підтримувала зв'язок з українцями у ФНРЮ. Це давало йому надію на те, що Товариство зможе допомогти організувати поїздку, чи навіть переселення на батьківщину. «Хочемо у нашу рідну Україну, – писав В. Семак, – без різниці, в котру сторону, а між своїх, бо на чужині тяжко жити...» [183, арк. 39–43].

Співробітники УТДКЗ прагнули допомогти співвітчизникам. У березні 1948 року голова правління Товариства М. Скачко звертається до надзвичайного та повноважного посла СРСР в Югославії А. Лаврентьєва з проханням надати можливу інформацію, а точніше, дозвіл налагодити контакти з українськими товариствами «Руське слово» і «Згода», а також з окремими особами (В. Семаком, М. Романюком та ін.) [183, арк. 46]. Слід відзначити й іншу особливість діяльності УТДКЗ на югославському просторі. Товариство найдовше з-поміж інших радянських структур контактувало з Югославією у період конфлікту Сталін – Тіто. Ще в квітні 1949 року УТДКЗ

надсилало матеріали до культурно-просвітницького товариства українців у Югославії «Руський Керестур» і «Тарас Шевченко» в Джуржево-Бачка [184, арк. 6].

Кількість і якість матеріалів, які розсылало Товариство до і після конфлікту, не задовольняли все бажання дізнатися про Україну. З іншого боку, постійно зростав інтерес українських громадян до життя зарубіжних країн. У середині 50-х рр. Товариство дістало більше можливостей сприяти спілкуванню українців зі світом.

У червні 1955 року до Товариства надійшов лист від В. Семака, який висловив сподівання, що після підписання нової угоди між СРСР та Югославією можна буде і надалі спілкуватися з українцями на рідній землі, а то «після 1947 року ні вітру, ні хвилі з нашої України...» [182, арк. 2–5]. Взаємини справді відновилися: на прохання В. Семака УТДКЗ почало надсилати різноманітну літературу; її одразу поширювали серед української громади Хорватії, яка відчувала надзвичайний «голод на рідне слово» [188, арк. 18].

До УТДКЗ постійно звертався і мешканець м. Шибалин (Сербія) І. Федчишин, який замовляв літературу для своїх дітей та родин українського походження, котрі проживали в цьому місті. У списку замовлень були «Кобзар» Т. Шевченка, твори С. Руданського, художні твори про Другу світову війну тощо [218, арк. 16].

Свої листи до УТДКЗ часто надсилав Тимків Роман із Сараєво і також просив україномовну літературу, якої не вистачало в Боснії і Герцеговині. Із розповідей своїх колег із діаспори Р. Тимків знав: замовляючи матеріали з України, насамперед необхідно просити книги чи брошури ідеологічного змісту, а вже на останніх позиціях вказувати твори українських класиків. Тож у своєму спискові замовлень Р. Тимків першими подав брошури «Велика Жовтнева соціалістична революція» і «Про будівництво комунізму на Україні». Основними книгами, яких родина Р. Тимківа чекала з України,

були читанки для 5–6-х класів, збірки українських казок і байок, різноманітні дитячі книги [218, арк. 32]. Отриманими книгами Р. Тимків згодом ділився з іншими українськими родинами в Сараєво.

Відчуваючи інтерес громади Боснії і Герцеговини до українського слова, голова УТДКЗ К. Литвин 1956 року звертається до уповноваженого ВТКЗ з Югославією В. Кузьменка, щоби той висловив свої міркування стосовно необхідності розширити культурні зв'язки УТДКЗ з боснійськими українцями. Відповідь була негативна. В. Кузьменко покликався на позицію посольства СРСР у ФНРЮ, яке заявило, що такі контакти недоцільні [188, арк. 19–21]. Через місяць В. Кузьменко продовжив свою активну роботу з вивчення ситуації щодо пересилання української літератури до Югославії. У листі до заступника голови ВТКЗ Н. Візжиліна він зазначає: Будинок радянської культури останнім часом отримує багато літератури з України та Білорусії, а відвідувачі не висловлюють бажання читати українською та білоруськими мовами, то «не понятно, чем руководствуется УОКС и ВОКС, когда направляет Дому издания на украинском и белорусском языках, потому считаем целесообразным прекратить посылку Дому газеты на украинском и белорусском языках, а также сократить количество направляемых в ДК журналов на этих языках» [188, арк. 22]. Звичайно, до Белграда не могли доїхати всі представники української діаспори, які неодноразово просили надіслати їм україномовну літературу, а керівництво Будинку радянської культури не робило ніяких спроб переслати літературу до місць компактного проживання українців. Ні в УТДКЗ, ні в посольстві не взяли до уваги зауваження «внимательного уполномоченного» і надалі активно продовжували надсилати матеріали до Югославії.

Проблемами україномовних видань перейнявся представник ВТКЗ в Югославії Г. Шумілов. На початку 1958 року він побував у м. Нові Сад, відвідав Товариство русинів ім. М. Горького і побачив складні матеріальні умови роботи організації: у невеличкій кімнаті (40 кв. м.) зберігалися книги

українською та сербською мовами. Від уряду Товариство русинів отримувало щорічну допомогу обсягом 30 тис. динарів, що дорівнювало місячному окладу професора. Цих грошей вистачало на олівці для недільної школи. Г. Шумілов, перейнявшись проблемами Товариства, звернувся до УТДКЗ із проханням активніше йому допомагати. Насамперед необхідні були підручники для початкової школи, грамплатівки з українськими піснями, ноти, альбоми з вишивками, фотоматеріали про Україну, фільми. Все це потребували активісти Товариства для проведення «великої роботи в сільській місцевості серед русинів», як зазначав Г. Шумілов у листі до УТДКЗ [195, арк. 2]. І вже наприкінці січня 1958 року Товариство русинів ім. М. Горького отримало посилки з України [195, арк. 9]. 1959 року на прохання Г. Шумілова заступник голови УТДКЗ К. Литвин допоміг Товариству з м. Нові Сад придбати три бандури для чоловічого хору і переслав інструменти до Сербії [197, арк. 21].

1960 року до УТДКЗ продовжували надходити листи і від приватних осіб з Югославії. Зокрема писали Марія Вукович (Воєводина, Старий Жеднік), Микола Каган (БіГ, Баня-Лука), Параска Василян (БіГ, Прнявор) та ін. [233, арк. 1–17]. Дописувачі дякували за посилки, а також просили надіслати художню літературу, підручники. Керівництво Товариства, певно, щоб перестраховатися, вирішило звернутися до Г. Шумілова з приводу доцільності співпраці УТДКЗ із приватними особами Югославії і попросило надати довідку про українське населення в цій країні. Надійшла досить несподівана відповідь: Товариство може на свій розсуд приймати рішення щодо літератури і ці потреби «треба задовольнити». Стосовно інформації про українське населення в Югославії, то представник ВТКЗ нічого не сказав, оскільки на той час офіційних даних не було, а дістати інформацію іншим способом не вдавалося [195, арк. 26].

Після такої схвальної позиції представника ВТКЗ щодо діяльності українського товариства УТДКЗ мало більше свободи для зв'язків з

українською діаспорою. Налагодили зв'язки зі Спілкою українських культурних товариств у містах Вербас і Баня-Лука, куди почали надсилати матеріали про Україну, музичні твори та українську художню літературу [195, арк. 6]. Згодом діаспора Вербаса запропонувала не тільки обмінюватися літературою, а й делегаціями, а також просила приймати їхню молодь в українських університетах для підготовки спеціалістів з української мови, літератури, історії тощо, в яких діаспора Югославії мала велику потребу [195, арк. 23–24].

Навіть за таких обставин Товариство не могло самостійно надсилати періодику до Югославії. У розпорядженні за 1959 рік про відправку газет та журналів ФНРЮ знаходилася у кінці списку країн «народної демократії», до того ж назва країни була дописана від руки. Періодика надходила лише на адресу Будинку радянської культури в Белграді. Із 53 найменувань, які йшли за кордон, до Югославії надсилали 16, до того ж по одному примірникові. До Товариства надходили замовлення на часописи «Український історичний журнал», «Українська мова в школі», «Перець» тощо, але співробітники УТДКЗ відповідали, що не займаються розсиланням цих видань (до речі, в інші країни ці журнали таки надсилали).

Така ситуація зберігалася до кінця 60-х рр., а вже на початку 70-х ці й інші видання з'являються у списку на відправлення до СФРЮ [201, арк. 9]. Представники діаспори часто особисто зверталися за допомогою до представника ВТКЗ Г. Шумілова, який мав чималі повноваження і допомагав югославським українцям. Наприклад, у грудні 1960 року до Г. Шумілова прийшов лист від учителя з м. Нові Сад М. Ковача, який просив посприяти в отриманні журналів «Барвінок», «Піонерія», «Україна», «Мистецтво» [203, арк. 2].

Про цікавий факт ідеться у листі Т. Зуєва – заступника голови Всесоюзного товариства культурних зв'язків із закордоном, який наприкінці 1961 р. звернувся до УТДКЗ із проханням надіслати підручники з російської

мови для українських шкіл Югославії [203, арк. 25]. З одного боку, це свідчило про повноцінне функціонування українських шкіл у ФНРЮ, з іншого – на початок 60-х рр. у цих школах вже не бракувало українських підручників, і в Югославії почали вивчати популярну російську мову.

1964 року нові дописувачі* просили Товариство посприяти в отриманні творів Т. Шевченка, О. Кобилянської, П. Тичини, М. Стельмаха та ін., які згодом їм було надіслано [206, арк. 1–62]. Та ці позитивні тенденції в роботі УТДКЗ з діаспорою тривали недовго. На середину 60-х рр. склалася непроста ситуація: листи писали українці з усієї Югославії і просили надіслати книги чи інші матеріали; Товариству не вистачало коштів задовольнити всі прохання. Тому керівництво УТДКЗ за рекомендацією республіканських органів влади надіслало до Будинку радянської культури у Белграді прохання, в якому йшлося, що на майбутнє листи українців не треба пересилати до Києва, а розглядати їх на місці, в адміністрації Будинку, і там вирішувати, як реагувати на прохання діаспори [206, арк. 59].

Югославська сторона сприйняла такі заходи як заборону з боку Москви, і мала рацію. Тому вирішили запропонувати співпрацю без посередництва ВТКЗ. Керівництво посольства СФРЮ в СРСР 1964 року запропонувало Товариству отримувати з Югославії листи та посилки, минаючи Москву [206, арк. 36]. Проте скористатися цією пропозицією Товариство не змогло, оскільки в СРСР існували закони, за якими вся дипломатична пошта переходила через центральні союзні органи.

Звичайно ж, у Югославії відчували дефіцит матеріалів, аби презентувати тогочасне життя в Україні, її історичне минуле. На щастя, Товариству не забороняли, і навіть більше – виділяли кошти на організацію святкування ювілеїв Т. Шевченка. З усіх дозволених заходів цей мав чи не найбільший інтерес серед югославської громадськості. Навесні 1964 року УТДКЗ надіслало до БРК чимало матеріалів для святкування 150-річчя від

---

* Василь Демченко з м. Сарасво, Марія Ханасенчук з м. Лішня-Прнявор, Михайло Феженко з м. Митровиця, Степан Тимків з м. Загреб та ін.

дня народження Т. Шевченка. Із цієї нагоди у великих містах СФРЮ було організовано виставки про життя й творчість Кобзаря, проведено лекції, радіопередачі, демонструвалися кінофільми «Лілея», «Безсмертя Кобзаря» та ін. [206, арк. 44].

До співпраці з Україною долучалися громадські організації української діаспори в Югославії. Свою діяльність вони, зважаючи на радянські заборони, не могли організовувати на офіційному рівні, тому їхня робота проводилася здебільшого у приватному режимі. У серпні 1971 року Україну відвідала група югославських громадян – представників української діаспори.* Свою подорож югославські українці розпочали з м. Ужгород. Там вони зустрілися з головою Закарпатської обласної ради та головою Закарпатського відділення Українського товариства дружби Ю. Стенчуком, де обговорили питання участі колективів художньої самодіяльності Закарпаття у щорічних фестивалях «Червона ружа» у Воєводині.

Великі сподівання покладали югославські активісти на зустрічі в Києві, які мав організувати А. Шостак – керівник Будинку радянської культури в Белграді з 1964 року. Вони прагнули відвідати Українське товариство дружби і культурних зв'язків, міністерство культури України, Укрпрофраду з метою обговорити питання українсько-югославської співпраці. А. Шостаку було відмовлено у сприянні, оскільки, як заявила українська сторона, такі зустрічі не запланувала жодна з установ [225, арк. 6]. Пояснення не задовольняло іноземців, вони збагнули суть примітивної відмови.

На відміну від українських чиновників, керівництво посольства СРСР в СФРЮ було більш відкритим для роботи з діаспорою (при цьому переслідуючи, звичайно ж, власну мету). Зокрема після участі самодіяльного ансамблю «Юність Закарпаття» з Ужгорода у святкуванні ювілею Русинсько-українського товариства «Червона ружа» із Руського Керестура (червень

---

* Серед них були: генеральний секретар Союзу культурно-освітніх організацій Югославії Мілош Споич, директор Будинку культури в Руському Керестурі Янко Олеяр, помічник головного редактора м.Нові Сад, шеф-редактор русинського відділення Семен Сакач, член оргкомітету фестивалю «Червона ружа» Юлін Новта.

1971 року) радянське посольство високо оцінило діяльність українського колективу, спрямовану на зміцнення дружніх відносин з емігрантами та популяризацію української культури в Югославії. Колектив «Юність Закарпаття» дав два концерти для мешканців сіл Коцура, Црвенка, Петрівці, Прнявор, Руський Керестур та інших, де проживало багато українців-русинів. Концерти відвідало понад 15 тис. глядачів. Посольство, помітивши великий інтерес місцевого населення до творчості українського колективу, запропонувало УТДКЗ продовжувати свою діяльність у такому ж напрямі та сприяти приїзду мистецьких колективів з України [225, арк. 9].

Проте такого визнання та пропозиції посольства було замало. Товариству доводилося шукати нестандартні шляхи для реалізації своєї міжнародної діяльності. Найефективнішою в цьому аспекті могла бути підтримка ЦК КПУ. Усі ідеї, схвалені керівництвом компартії, реалізовувалися, тож помітно зростала ефективність діяльності Товариства. До прикладу, отримати дозвіл на виїзд до Югославії завжди було складно, проте коли поїздка збігалася з партійними (радянськими чи югославськими) ювілеями, то такі дозволи давали одразу. Зокрема 1970 року під час святкування 100-річчя від дня народження Леніна, а 1972 року – 50-річчя утворення СРСР; тоді без зайвих перешкод голова УТДКЗ В. Дмитрук організував виїзд українських колективів на фестиваль «Червона ружа» в Руський Керестур. За сприяння ЦК КПУ Товариству навіть вдалося отримати профспілкові кошти на поїздку [227, арк. 12]. Таким чином, УТДКЗ мало у своєму бюджеті великі на той час кошти, адже на кожну особу (а відряджали 20 осіб) Укрпрофрада виділила 260 крб.

Югославська сторона надзвичайно гостинно приймала представників з України. У СФРЮ знали, що громадянам України заборонено спілкуватися з представниками української діаспори, особливо з Американського континенту, тому, аби уникнути непорозуміння, на фестиваль до Югославії не запрошували українців з Канади та США. На початку 70-х рр.

організатори, скориставшись незнанням радянських чиновників історії української діаспори в Югославії, влаштували виступи творчих колективів з України у місцях компактного проживання українців-русинів у містах Нові Саді, Суботиці, Куля, Вуковар, Баня-Лука, Прнявора. Та коли цю хитрість було розкрито, довелося змінити маршрут фестивалю, і з середини 1970-х рр. його проводили на Адриатичному узбережжі та в Белграді [227, арк. 14–16]. Для прихильників українського мистецтва це не було великою перешкодою, і всі вони приїжджали на Адриатику, аби почути рідні пісні та поспілкуватися зі співвітчизниками.

Югославські чиновники не розуміли бюрократизму, який панував в УРСР; вони не звикли до тих повільних темпів виконання домовленостей, які супроводжували діяльність УТДКЗ. Зокрема влітку 1975 року завідувач освітньо-педагогічного відділу Республіки БіГ Субхія Крневич під час візиту до Києва замовила підручники з української мови та літератури для українських класів і шкіл, які працювали у місцях компактного проживання українців-русинів у республіці. У листопаді 1975 року книги ще не надійшли до замовників, тому Субхія Крневич черговий раз написала листа до Товариства з проханням надіслати хоча б по одному примірникові, оскільки гальмувався навчальний процес. Література дійшла до адресата майже через рік після першого замовлення [231, арк. 15].

У 80-і рр. ХХ ст. активізувалася міжнародна діяльність УРСР і вдавалося долати дефіцит літератури в українській діаспорі. Восени 1983 р. Союз українців та русинів із Хорватії звернувся до Генконсульства СРСР у Загребі з проханням сприяти в отриманні підручників для 8-літньої української школи у Вуковарі. Генконсульство підтримало цю ідею та адресувало її УТДКЗ для виконання [240, арк. 8]. Згодом між Товариством і школою у Вуковарах налагодилася тісна співпраця. Наприкінці 1983 року її учні вирішили листуватися зі школярами однієї з київських шкіл. Нею за сприяння Товариства стала СШ № 152, що в Дарницькому районі. Між

учнями налагодилися дружні взаємини: вони листувалися, надсилали один одному матеріали про свої країни [241, арк. 47].

Саме тоді за підтримки Генконсульства в Загребі Товариство могло активніше співпрацювати з діаспорою. Матеріали, які УТДКЗ надсилало емігрантам, надходили через радянське дипломатичне представництво. Тому від позиції працівників Генконсульства залежала подальша доля надісланої літератури та контактів загалом. Рішення приймали переважно на користь дружніх відносин між Україною та українською діаспорою в Югославії.

Багато конструктивного для цього зробив віце-консул Є. Гоцарідзе. Він завжди уважно вислуховував прохання активістів діаспори, підтримував контакти з Союзом русинів та українців, особисто їздив на вручення школі чи іншим культурним закладам Вуковара матеріалів з України. Позитивно сприйняв Є. Гоцарідзе ідею керівника Союзу русинів та українців щодо стажування вчителів української мови та літератури в Києві. Проводячи велику роботу з популяризації українського мистецтва, Союз відчував значний дефіцит у хореографах, концертмейстерах. Віце-консул і тут пообіцяв допомогу, залучивши активістів Товариства [241, арк. 54].

Загалом співпраця українців з діаспорою, особливо в духовній сфері, розвивалася повільно і була мало ефективною, що не задовольняло національних потреб емігрантів. Про це свідчила зустріч нового Генконсула СРСР у Хорватії А. Карпачова з делегацією Союзу русинів та українців у січні 1985 року.

Учасники делегації* висловили свої проблеми, які стосувалися культурно-освітньої діяльності української громади в Хорватії. Вони насамперед зазначили, що їм не вистачає кваліфікованих кадрів для викладання в українських школах. Це питання, на думку Ж. Мудрого, важко вирішити без допомоги України. Ще 1981 р. ці питання стосовно України і Хорватії були погоджені на урядовому рівні. Але навіть на початок 1985 року

---

* Презентували діаспору Желько Мудрий – голова Союзу, Михайло Щур – заступник голови, Поліна Фумінц – секретар Союзу, Семен Музичка та Габріел Такач – члени Союзу.

домовленості не були виконані. Вся допомога з України звелася до надсилання підручників.

На черговій зустрічі з дипломатами активісти Союзу русинів та українців знову просили прислати одного-двох учителів української мови та літератури, а також висловили бажання скерувати в Україну на стажування трьох учителів. Чимале зацікавлення діаспори викликала можливість налагодити співпрацю із журналістами українських літературних видань, про що теж просили сприяння у Генконсула. Серед нових форм співпраці, які запропонували члени Союзу, була і пропозиція встановлення прямих контактів між Етнографічним музеєм русинів-українців у Петровцах та Історичним музеєм на Закарпатті. На два місяці до Хорватії запрошували музичних працівників і хореографів, які б надавали допомогу художнім колективам діаспори. Усі витрати Союз брав на себе [242, арк. 6–7]. Були й інші пропозиції, які вдалося реалізувати лише наприкінці 80-х рр.

Окрім УТДКЗ, відносини з діаспорою могло налагоджувати Товариство «Україна», створене саме для зв'язків із українцями за кордоном. Це Товариство мало проводити насамперед пропагандистську роботу серед емігрантів. Основними країнами, на які поширювалася діяльність Товариства «Україна», були Канада, США, Франція та Великобританія [12, арк. 149]. Офіційно визнавалося, що в цих країнах живе велика українська діаспора. Хоча насправді на той час чимало країн мали навіть більшу українську діаспору, якщо брати відсоток від усього населення країни (зокрема Бразилія, Польща, Чехословаччина, Югославія).

Товариство «Україна» мало потужну видавничо-методичну базу і могло б легко подолати інформаційний голод у країнах соцтабору на українську культуру серед українських емігрантів. Товариство видавало газету «Вісті з України» українською та англійською мовами, де, як правило, друкували матеріали про досягнення радянської держави. Лише за 1971 рік у газеті було опубліковано 41 статтю, спрямовану проти українських буржуазних

націоналістів та їх провідників. Найбільший інтерес серед емігрантів викликали матеріали-лекції з української мови, за якими вони могли вивчати мову. А від 1971 року, на прохання українців з-за кордону, Товариство «Україна» надрукувало ці лекції як брошури «Розмовляйте по-українськи з нами» [12, арк. 160]. Від кінця 60-х рр. організація надсилала свої статті про Україну в діаспорні видання, зокрема за 1971 рік було надіслано понад 400 таких матеріалів. Упродовж 1969–1972 рр. «Україна» налагодила відносини з тридцятьма організаціями українських емігрантів; це були, зокрема, клуби емігрантів з Канади (8), США (3), Голландії (3), і жодної установи чи організації із країн соціалістичного табору [12, арк. 166–169].

Співробітникам «України» уряд часом надсилав протоколи зустрічей югославських делегацій із представниками української влади. Після чергового такого вивчення документів перебування офіційної делегації Хорватії в Україні у вересні 1980 року Товариство висловило бажання налагодити відносини з українцями та русинами Хорватії [35, арк. 91–95]. У ЦК КПУ їм «пояснили», що це не їх компетенція, оскільки зв'язками українців із соціалістичних країн займається Українське товариство дружби [35, арк. 96].

Таким чином, від Другої світової війни і до розпаду СРСР Українське товариство дружби і культурного зв'язку із зарубіжними країнами було практично єдиною громадською організацією, яка мала офіційний дозвіл розвивати співпрацю з українцями Югославії. Завдяки зусиллям її активістів українці СФРЮ отримували різноманітні матеріали, які частково задовольняли потреби діаспори. Через панівні в радянській Україні ідеологічні догми УТДКЗ не могло розгорнути повноцінної співпраці з діаспорою, а Товариство «Україна», спеціально створене для налагодження відносин з українцями за кордоном, взагалі щодо Югославії було позбавлене такої можливості. УТДКЗ листувалося з окремими представниками діаспори, організувало їхній приїзд в Україну та виступи українських творчих

колективів у СФРЮ, що загалом реалізовувало мінімальні національні інтереси українців на Балканах.

Пік діяльності Українського товариства дружби і культурного зв'язку (його створено у другій половині 20-х рр. ХХ ст.) припав на 70-і – початок 80-х рр. ХХ ст. Це було пов'язано з позитивним політичним кліматом у відносинах між СФРЮ і СРСР. Загалом на початок 70-х рр. УТДКЗ підтримувало зв'язки із 64 країнами, 548 закордонними організаціями (зокрема 92 посольствами і 39 центрами радянської культури), 178 діячами культури у 102 країнах світу [12, арк. 70–76].

Українсько-югославські контакти мали відносно незначний відсоток, проте були важливими з кількох міркувань. По-перше, Югославія – «дисидент» соціалістичного табору; культурно-соціальний і політично-економічний розвиток СФРЮ сприяв спілкуванню з її народами та був надзвичайно важливим для формування в українських громадян відчуття свободи, розуміння європейської культури, необхідності матеріального зацікавлення у праці. По-друге, слов'янська та культурно-історична єдність завжди викликала взаємоповагу між українським та югослов'янськими народами, і зв'язки необхідно було всіляко підтримувати для подальшого взаємозбагачення. По-третє, у СФРЮ проживала чимала українська діаспора, яка постійно відчувала потребу в спілкуванні з батьківщиною і будь-яку роботу Товариства із презентації України у СФРЮ сприймала з великим інтересом.

УТДКЗ, долаючи ідеологічно-партійні перепони, загалом робило більше, ніж дозволяли радянські стандарти, і лише в поодиноких випадках активісти Товариства працювали за партійними принципами. Таким чином, по завершенні Другої світової війни і до розпаду СРСР основна роль у розгортанні співробітництва у сфері культури між радянською Україною і Югославією належала Українському товариству дружби і культурного зв'язку із зарубіжними країнами.

4.4. Роль Сербської православної церкви у формуванні контактів між українським та югослов'янськими народами

Міжцерковні відносини завжди були важливою формою співпраці у галузі культури і, залежно від геополітичних обставин, вони мають свою специфіку. Такі відносини сприяють взаємному духовному збагаченню народів, утвердженню авторитету церков. Специфікою україно-югославських відносин було те, що в часи політичного протистояння між двома політичними лідерами (Тіто і Сталін) саме православна церква давала змогу спілкуватися, вирішувати нагальні питання культури, науки тощо.

У силу давніх релігійних традицій, православна церква як в Україні, так і в Югославії, протягом 1945 – початок 1990 рр. ХХ ст. і надалі посідала провідні позиції. Політичне керівництво обох республік (насамперед для демонстрації перед світовою громадськістю свободи совісті) дозволяло православному кліру та вірним розвивати співпрацю у релігійній сфері. Зокрема не без схвалення державного керівництва майже одразу по закінченні Другої світової війни – у листопаді 1946 року – в Югославії відбулися переговори про співпрацю між делегаціями Руською ПЦ, яку очолював патріарх Алексій, та Сербської ПЦ [636, арк. 14]. Домовленості, прийняті на цій зустрічі, заклали фундамент подальшої співпраці між православними церквами в СРСР та Югославії. Українські православні – фундамент православ'я в СРСР (на той час в Україні була зареєстрована більшість православних парафій Руської ПЦ) – брали активну участь у розвитку таких контактів.

Слід відзначити, що в післявоєнний період Сербська ПЦ переживала значні труднощі у своєму розвитку, подібні до тих, які переживало православ'я на теренах України у 20–40-і рр. ХХ ст. Ідеться про автокефальні рухи і намагання македонців отримати автокефальний статус для своєї церкви. Як відомо, у березні 1945 року відбувся Перший

македонський церковно-народний собор, який порушив питання відновлення самостійності (реанімацію історичної Охридської архієпископії). На Другому македонському церковно-народному соборі (1958) було проголошено автокефалію Македонської ПЦ, проте Сербська ПЦ погодилася лише на статус автономії. Подальші переговори між церквами були безуспішними. І тому після завершення роботи Третього македонського церковно-народного собору (1967), який остаточно проголосив автокефалію Македонської ПЦ на чолі з архієпископом Охридським і Македонським (з осідком у м. Скоп'є), відбувся остаточний розрив між церквами. Упродовж ХХ ст., і особливо на початку 90-х рр., яскраво виявилися самостійницькі тенденції у чорногорців, які до створення Королівства сербів, хорватів і словенців (1918) мали сильну автокефальну православну церкву.

Окрім югославів, значний інтерес до спільних контактів мали не лише ієрархи Руської ПЦ, а й політичне керівництво СРСР. Річ у тім, що 1921 року в м. Стремські Карловци (Югославія) відбувся архієрейський собор ієрархів та кліру Російської ПЦ в еміграції. На соборі було обговорено питання арешту Московського патріарха та діяльності церкви в умовах комуністичного режиму. Собор прийняв рішення про створення Російської ПЦ Закордонної (РПЦЗ), яка об'єднала всі єпархії Російської ПЦ поза межами СРСР. РПЦЗ від перших днів свого існування зайняла вкрай опозиційну позицію як до Російської/Руської ПЦ на теренах СРСР (аж до проголошення їй анафем – відлучення від православ'я за співпрацю із богоборським режимом), так і до радянської влади загалом. Це значною мірою пояснює увагу радянських державних органів усіх рівнів та ієрархів Руської ПЦ до делегації з Югославії.

Відтак Сербська ПЦ постійно шукала і шукає нові форми співпраці з іншими православними церквами, особливо з тими, які мали чи мають подібні відцентрові проблеми. Однією із найпоширеніших таких форм стали

візити югославського духовенства та паломників в Україну, де у першій половині ХХ ст. діяли потужні автокефальні церкви (Українська автокефальна православна церква і Українська православна автокефальна церква), автономна ПЦ у складі Російської ПЦ тощо.

Особливістю цих контактів було те, що українці як релігійні туристи майже не виїжджали за кордон, а переважно приймали у себе офіційні церковні делегації з Балкан. Представники православних кіл, паломники з Югославії прибували в Україну завдяки «Інтуристу», на запрошення Московського патріархату та інших інституцій чи релігійних організацій, а також (значно рідше) за приватними запрошеннями. При цьому співробітники «Інтуристу» зобов'язані були інформувати Раду у справах релігії при уряді УРСР про склад групи та маршрут її подорожі. Рада погоджувала маршрут, і це ставало розпорядчим документом для співробітників «Інтуристу».

У такий спосіб співробітники Ради слідкувати за тим, щоб іноземці не потрапляли на «небажані» об'єкти, наприклад храми, які потребували ремонту чи були переобладнані під об'єкти господарського чи іншого призначення. Якщо і траплялися випадки, коли маршрут екскурсій пролягав повз занедбані релігійні будівлі, то це замовчували. Від середини 80-х рр. ХХ ст., у період перебудови, в Україну приїжджало все більше делегацій, які виявляли великий інтерес до київської синагоги Бродського. Чинovníки дозволили проводити там екскурсії і про синагогу розповідали як про діючу, хоча насправді там працював Київський театр ляльок. На запитання туристів про те, де рабин, відповідали, що він або вчиться в Ізраїлі чи США, або ж відпочиває на курорті. Приблизно такі ж «правдиві» відповіді отримували іноземці на запитання про інші культові споруди в Україні.

Після від'їзду туристів екскурсіводи чи клірики, які супроводжували делегацію, зобов'язані були надіслати в Раду у справах релігії довідку із детальним описом перебування іноземців в Україні, включно із переліком

запитань та відповідей.

Серед загальної кількості релігійних туристів югославів було мало. Переважали групи із США, Канади, ФРН, Фінляндії – звідти, як правило, приїжджали представники української еміграції. У групах із Югославії вкрай рідко траплялися вихідці з України, хоч там існувала велика українська громада. Це було наслідком страху перед радянським режимом, про нього в Югославії знали з власного досвіду. Правління комуністичної партії у СФРЮ часто вдавалося до методів керівництва, які практикували у СРСР. Тому представники української діаспори на Балканах з осторогою ставилися до ідеї поїздки в Україну, боячись затримання, арешту чи пильної уваги спецорганів. Друга особливість, характерна для візитів представників Сербської ПЦ і в Україну, і в інші соціалістичні країни, – у складі делегацій вони, як правило, були найстаршими за віком. Справді, після Другої світової війни Сербська православна церква недостатньо піклувалася про кадрові зміни, таким чином, молодь Югославії не цікавилася ідеями православ'я і життям церкви.

Один із перших офіційних візитів православних кліриків Сербської ПЦ в Україну у жовтні 1956 року – знаменна подія в історії відносин ФНРЮ та СРСР. Приїзд ієрархів СПЦ, як додаткова ланка політичного примирення, практично засвідчував відновлення давньої дружби між духовенством, яке внаслідок розриву радянсько-югославських відносин вимушено припинило спілкування. Візит сербських кліриків майже на рік випередив приїзд членів уряду ФНРЮ. Делегація СПЦ у складі 12 осіб,* перебувала в СРСР 21 день: 14 днів – у Москві, 4 – в Ленінграді, 3 – в Києві [690, с. 1–2].

Ніхто із членів югославської делегації досі не відвідував СРСР, тому кожен неабияк цікавився життям радянських людей. Приймаюча сторона

---

* Патріарх СПЦ Вікентій, митрополит Добробосанський Нектарій, єпископи Велеріан Шумадійський, Хрізост Бранічевський, Вісаріон Банатський, протоієреї Милан Смилянч із Белграда, Петер Капичич із Лесковца, Тихомир Попович, Торче Жунич, лікар Йович Ненадич і настоятель подвір'я РПЦ в Белграді Василій Тарасьєв. Із кліриками прибув представник уряду ФНРЮ Мілоє Долпарич – секретар комісії із віросповідань Союзного виконавчого Віче Югославії.

виявила приїжджим належну увагу. У Москві їх приймав Патріарх РПЦ Алексій І і голова уряду СРСР М. Булганін. На прохання югославської сторони, було організовано поїздки до Києва. Перебування в столиці УРСР виявилось насичене різними заходами. На той час митрополит Київський і Галицький Іоан був хворий і особисто не зміг зустріти делегацію; від його імені кліриків в екзархаті прийняв архієпископ Херсонський і Одеський Борис.

За святковим обідом Патріарх Сербський Вікентій виголосив промову, в якій подав цікаві факти зі спільної історії. Він, зокрема, зазначив: «Ми відвідали три головні центри Радянського Союзу: Москву, Ленінград і Київ. Скрізь нас зустрічали сердечно, і важко сказати, де було краще. Але хочу відзначити, що Київ для нас, сербів, особливо дорогий тому, що ми саме з Києва отримували допомогу і моральну підтримку в найважчі моменти нашого підневільного життя, коли нам загрожувала денаціоналізація і коли вороги православ'я хотіли нас відвернути від православної віри. У 1721 року ми звернулися до Св.Синоду за допомогою, і він доручив Києву допомогти нам і послав допомогу в особі вчителя Максима Суворова та інших, які привезли з собою богослужбові книги та іншу літературу, відкрили школи і зайнялися просвітництвом сербського народу». Патріарх Вікентій наводив ще й інші приклади допомоги, а наприкінці зробив висновок: «А найголовніше те, що ми зберегли православ'я при допомозі Києва» [62, арк. 14–21]. Ці слова, на наш погляд, мають стати чинником подальшого зміцнення співпраці українських і югославських православних віруючих. Адже православ'я і в Україні, і на Балканах надалі потребує зміцнення своїх позицій та зростання кількості прибічників, а спільними зусиллями і співпрацею цього буде легше досягти.

Під час згаданого візиту делегація Сербської ПЦ також зустрілася з головою Київської міської ради Давидовим, побувала на різних господарських об'єктах столиці. Представник уряду ФНРЮ М. Дилпарич

мав зустріч з українськими чиновниками, на якій розповів про принципи державного регулювання державно-церковних відносин у Югославії. На завершення візиту урядовці запросили своїх кийвських колег до Белграда. Проте українські ієрархи за умов тотального переслідування церкви, яке з ініціативи М. Хрущова почалося наприкінці 50-х рр. ХХ ст., не змогли скористатися цим запрошенням. Їм довелося відмовитися і в жовтні 1961 року, коли в Києві з візитом перебував новий Патріарх СПЦ Герман, українців знову запросили відвідати ФНРЮ [64, арк. 6].

До складу делегацій, які відвідували Україну, югослави обов'язково включали викладачів теологічних закладів. У ФНРЮ теологічну освіту здобували на богословському факультеті Белградського університету: факультет відкрили 1921 року, а 1946 року він став самостійним вищим навчальним закладом; при ньому діяв Богословський інститут із дворічним курсом навчання [784, с. 511–512]. Після 1961 року рівень духовної освіти значно підвищився (відкрито православні семінарії в Белграді, Призрені, Сремских Карловцах і при монастирі на о. Крк). На думку аналітиків, на початку 70-х рр. ХХ ст. у духовних навчальних закладах Югославії значно покращилися побутові умови та рівень навчання [66, арк. 92–95].

Зацікавлення Україною проявляли насамперед ті представники югославського кліру, які свого часу були студентами Московської чи Ленінградської духовних академій. Під час навчання вони бували в Україні, пізнали її особливості, а тому використовували кожен нагоду знову побувати на українській землі. Зокрема 9–10 липня 1971 року в Києві перебував ієромонах із Югославії Дамаскін (Душан Давидович). У 1967–1968 рр. він навчався в Московській духовній академії, успішно її закінчив, а після захисту дисертації «Літургійні особливості Руської і Сербської православних церков» отримав ступінь кандидата богословських наук. Д. Давидович згадував, що, навчаючись у Москві, жодного разу не їздив додому, бо боявся втратити змогу тут вчитися, оскільки постійно існувала

проблема заборони в'їзду до СРСР [66, арк. 76–86]. 1971 року Д. Давидович охоче погодився поїхати до СРСР; його цікавили зміни в релігійному житті, збереження та охорона релігійних святинь Києва, Одеси.

Перебуваючи того року в Україні, Д. Давидович бажав дізнатися більше про історію українських міст, про стан релігійних пам'яток. Він багато розповідав про події в СПЦ, зокрема про Карловацький розкол, який, на думку священника, мав національні корені і користувався підтримкою лише представників російської діаспори [66, арк. 92–95].

Тема «розколу» була головною і під час поїздки священника Василя Тарасьєва, настоятеля подвір'я Московського патріархату в Белграді, до Одеси 21–23 липня 1973 року. У приватних розмовах він зазначив, що «карловацькі розкольники» ще від 20-х рр. ХХ ст. «ведуть ворожу політику стосовно РПЦ». Ієрей поділився й деякими іншими спостереженнями, зокрема вважав, що найвідданішими православними вірянами в Югославії є чорногорці. Сам отець проживав на Балканах від 1917 року, коли його батько священник Віталій Тарасьєв, родом із Маріуполя, емігрував до Белграда і разом із сином почав служити у храмі Російської ПЦ [71, арк. 118–123]. Уперше приїхавши до України 1973 року, священник Василь Тарасьєв висловив жаль, що з різних причин не міг зробити цього раніше, хоч без особливих проблем відвідав десятки країн світу. Українські ж клірики, позбавлені такої можливості, з великим зацікавленням слухали розповіді членів делегації, дізнаючись більше про релігійне життя у СФРЮ, в інших країнах, куди без перешкод їздили югославські громадяни.

У 70-х рр. ХХ ст. часто відвідували Україну ті іноземні студенти (насамперед югославські), які навчалися у духовних закладах Росії, проте з певних причин не могли виїздити до себе на батьківщину під час літніх канікул, а також на Різдво, Великдень, Покрову. Тоді Україну мали дозвіл відвідати лише найкращі студенти; за час навчання декотрим із них вдавалося побувати в Україні по кілька разів.

Приїзд іноземних студентів до українських міст був не менш цікавим і для приймаючої сторони, оскільки під час неформального спілкування югослави розповідали про історію та тогочасний стан православ'я, про враження від релігійного життя в Україні.

Один із перших «студентських» візитів відбувся 27–29 червня 1973 року, коли до Києва приїхав студент Московської духовної академії Єфрем Мілутинович. Він володів достатньою інформацією про релігійну ситуацію у своїй країні, а тому українським священикам багато розповідав про різні конфесії Югославії, про екуменічний рух і ставлення до нього Сербської ПЦ. Є. Мілутинович, зокрема, зауважив, що Сербська ПЦ тримається осторонь від Всесвітньої ради Церков (ВРЦ), і це при тому, що Сербський патріарх Герман сім років (1969–1976 рр.) очолював ВРЦ [107, акр. 238]. А католики Югославії «почувають себе найбільш упевнено, бо є найбагатшими» серед інших конфесій, зазначив Є. Мілутинович [70, акр. 93–99]. На його думку, не тільки матеріальний статок католиків дозволяв їм почувати себе впевнено. Велике значення мали також зміни в державній політиці СФРЮ стосовно християн латинського обряду. Після тривалих переслідувань католиків Югославії, 1960 року Й. Тіто нагородив високою державною нагородою католицького архієпископа в Белграді з нагоди його 80-річчя, а 1966 року між Югославією і Ватиканом розпочалися офіційні переговори, що завершилися підписанням угоди та обміном представниками, які вже через чотири роки отримали статус послів. 1969 року в Югославії виходили 29 релігійних журналів накладом 10 млн. примірників, з них 8 млн. – католицькі.

Зазначимо, що у 70-х рр. ХХ ст. у Хорватії активно обговорювали питання про прийняття до комуністичної партії практикуючих католиків. Про революційність такого кроку говорить той факт, що у 60-х рр. лише за підозру в тому, що член партії святкував Різдво, могли виключити з партії, а це, своєю чергою, призводило до втрати роботи, пільг тощо. Ці новації

стали частиною світового руху, який започаткував на початку 60-х рр. ХХ ст. Папа Іван ХХІІІ, запропонувавши католикам змінити на краще ставлення до комуністів. Таким чином, енцикліка Папи Пія ХІ про заборону будь-якої співпраці з комуністами відійшла у минуле. З іншого боку, кардинально змінилося ставлення югославських комуністів до віруючих. Нові тенденції зміцнили позиції католицької церкви. У 1970-і рр. зросла кількість відвідувачів релігійних шкіл. У Словенії 60 % назвали себе практикуючими католиками, проте тільки половина з них регулярно відвідувала храм. Таких змін не відбулося в Сербській ПЦ, бо вона не зазнала утисків у повоєнні роки, як це було з католиками, а тому не мала підстав для такого бурхливого відродження [804, с. 203–207].

Через рік, 6–11 серпня 1974 року, Є. Мілутинович удруге приїхав до Києва; цього разу з ним був співвітчизник – студент МДА ієродиякон Григорій (Милан Калинич). Після відвідин київських монастирів студенти у розмові з одновірцями зазначили: їх вразило те, що в монастирях переважають ченці похилого віку і майже відсутня молодь. Українські клірики, боячись доносів, не могли обговорювати цю тему, а тому почали цікавитися, як віруючі в Югославії сприйняли відокремлення Македонської ПЦ від Сербського патріархату (події 1967 року на Третьому македонському церковно-народному соборі). Є. Мілутинович пояснив, що Сербська ПЦ намагається не загострювати ситуації, а тому «дуже обережно ставиться до релігійних подій у Македонії в надії, що колись наступить примирення й об'єднання» [75, арк. 63–65].

Окрім Києва, югослави також побували в Одесі, де їм влаштували зустріч із викладачами та ректором Одеської духовної семінарії – архієпископом Агафангелом. Є. Мілутинович, на прохання керівництва навчального закладу, розповів про релігійну освіту для православних на теренах Югославії, відповів на запитання семінаристів, зокрема про те, що в Югославії православні мали 3600 приходів і 96 монастирів і що православну

віру сповідує більшість населення країни [75, арк. 131–136]. Цифри свідчили про поступальний розвиток сербського православ'я, що на той час особливо контрастувало з українським церковним життям. 11–15 жовтня 1975 року в Одесі побувала спеціалізована екскурсійна група, яка складалася з викладачів та студентів семінарії у Югославії. Очолив делегацію професор Белградської семінарії ім. Святого Сави архімандрит Доменціан.* Зупинилася делегація в готелі Свято-Успенського чоловічого монастиря. Їх ознайомили з монастирем, патріаршою резиденцією, монастирськими храмами та містом. Разом із духовенством монастиря делегація брали участь у богослужіннях.

13 жовтня серби відвідали Одеську духовну семінарію. Зустрічалися з ректором – архімандритом Агафангелом, який влаштував на честь югославів святковий обід. За обідом архімандрит Доменціан подякував за гостинність і відзначив, що «в усьому світі існує духовна криза, і руські духовні школи відіграють велику роль» у відродженні православ'я. Ці школи, на думку архімандрита, посідають третє місце в світі після Єрусалима і Афона, де дійсно існує духовне життя. У книзі почесних гостей Одеської духовної семінарії залишено запис: «Делегація Сербської ПЦ – представники сербських семінарій – уперше відвідали братську семінарію РПЦ після її відродження. Ми захоплюємося устроєм і роботою цієї семінарії» [78, арк. 242].

Об'єктивно ці слова були не лише виявом ввічливості, а й своєрідною підтримкою українських кліриків, яким доводилось докласти значних зусиль, аби належно організувати релігійну освіту в атеїстичній країні, де свобода віросповідання зазнавала різноманітних переслідувань і заборон.

Свобода совісті в Югославії була на значно вищому рівні, аніж в

---

* До складу делегації ввійшли: Сінгеят Нікодим Чураков – в.о. ректора семінарії ім. Св.Кирила і Мефодія в Призрені, викладач Белградської семінарії Милан Драган, який одночасно був редактором дитячого журналу «Дзвіночок»; вихованець IV класу семінарії Зарко Недич, Василій Тарасьєв – настоятель подвір'я Московського патріархату в Белграді. Делегацію супроводжував співробітник Відділу зовнішніх церковних відносин ієромонах Агафангел (Гавриїлов) із Ленінграда.

Україні. Проблеми взаємовідносин держави і церкви в СФРЮ були не меншими, проте вони мали інші причини й характер. Найсуттєвішою проблемою, про яку говорили самі сербські священики, було зниження інтересу до релігії серед молоді. Зокрема у 70-і рр. ХХ ст. до православних храмів у Сербії приходило у двадцять разів менше молоді, ніж у довоєнний період. Проблема, на нашу думку, полягала не скільки в падінні духовності молодого покоління, скільки у відсутності належної співпраці православних священиків із молоддю. Адже в цей період збільшується кількість прихожан в інших церквах СФРЮ – протестантських, мусульманських, католицьких, які вели активну місіонерську роботу. Відвідини сербськими православними кліриками релігійних осередків України давали їм своєрідні уроки відродження свого впливу на батьківщині.

Пізнавальним для православних мирян України та Югославії був візит в Україну громадянина СФРЮ Ніколая Цернокрака, який навчався на III курсі Сергієвського богословського інституту, що у Франції. Прибув гість до Києва напередодні Великодня, 23 квітня 1976 року. Його перебування в Україні проходило за стандартним розкладом: екскурсії містом, відвідини храмів, монастирів, богослужінь [79, акр. 143]. Проте, на відміну від інших студентів з Югославії, які приїжджали в Київ з Московської чи Ленінградської духовних академій, Н. Цернокрак виявляв неабияку активність у спілкуванні, зацікавлення різними аспектами релігійного життя в Україні: чи є духовні академії та семінарії, скільки діючих храмів і монастирів, як фінансуються релігійні установи тощо. Водночас із розповідей Н. Цернокрака українські священики дізналися багато нового про СПЦ та релігійну освіту у Франції.

Виступ Н. Цернокрака на Великодньому прийомі в екзарха України митрополита Філарета став своєрідною доповіддю. З виступу академіста українські клірики дізналися, що у Сергієвському богословському інституті навчаються студенти з різних країн Європи, але, як не прикро, там не було

жодного француза. Професура складається переважно з російських та українських емігрантів. Навчання платне і ведеться французькою та російською мовами. Повний цикл освіти триває чотири роки. Також Н. Цернокрак зауважив, що такої повноти церковного життя, яке він побачив у Києві, досі ніде не бачив [79, арк. 145].

Такі відгуки іноземців були своєрідною компенсацією українським священикам за їхню працю та службу в умовах постійних утисків і переслідувань церкви в УРСР. У червні 1976 року серед невеликої групи студентів МДА, які прибули до Києва, двоє були з Югославії: Лонгин Крчо та Григорій Калинич. Академісти відвідали історичні місця Києва, побували на богослужіннях у Володимирському соборі та Флорівському монастирі. Через короткотривалість подорожі студенти мали обмаль часу для спілкування зі своїми українськими колегами. Більшу частину свого перебування в Києві, за їх власним бажанням, вони провели з українськими священнослужителями, завдяки чому отримали додаткові навички для своєї майбутньої священничої практики.

Корисним для налагодження співпраці українського та югославського православного духовенства був візит протоієрея з Белграда Лазара Милина до Києва в жовтні 1976 року. Напередодні, на Реформаторсько-православному конгресі-діалозі в Ленінграді, він представляв Сербську ПЦ. У Белграді Лазар Милин був настоятелем церкви пресвятої Параскеви Сербської, а також професором богословського факультету Белградського університету, де викладав апологетику та історію релігії [81, акр. 191]. Незважаючи на короткий термін перебування в Києві, він відвідав усі «дозволені» православні релігійні храми міста, пам'ятки архітектури. А 27 жовтня на запрошення митрополита Філарета Лазар Милин побував на обіді у резиденції екзарха України. Сторони обмінялися думками про реформаторсько-православний діалог, схвально оцінили зміцнення міжконфесійних контактів у світі. Гість порушив актуальне на той час для

Югославії питання про визнання Македонської ПЦ. Він зазначив, що проголошену автокефалію у Македонії клір СПЦ намагається сприймати якомога спокійніше, не загострюючи і так непростой ситуації, і висловлюють надію, що з часом відбудеться об'єднання Македонської та Сербської православних церков.

Загалом 1976 року екзархат України відвідали 519 осіб із 36 країн світу. З них: 42 делегації – на запрошення Московського патріархату, 20 – через «Інтурист» та інші організації. То були переважно громадяни США, Австрії та Греції. З Югославії – 4 туристи, це мало порівняно із загальною кількістю візитерів, проте з інших слов'янських країн було лише троє осіб: двоє із Чехословаччини і один із Польщі. Як правило, майже всіх приїжджих екзарх приймав особисто у своїй резиденції, а за його відсутності туристів запрошував до резиденції вікарій Київської єпархії єпископ Варлаам [81, акр. 303].

У червні–липні 1979 року делегація семінаристів МДА побувала в Одесі. Групу склали професорські стипендіати МДА. Серед шести членів делегації троє були з Югославії: Лонгин Крчо, Никанор Богунович і Борислав Петрович. Супроводжував туристів аспірант МДА Василь Головін. Поселили академістів в Успенському чоловічому монастирі. Окрім відвідин релігійних та історичних місць Одеси, студенти мали цікаву і корисну для їхньої професійної діяльності зустріч із митрополитом Одеським і Херсонським Сергієм [92, арк. 281–284].

До міст, дозволених для відвідування, належав і Харків. Сюди теж приїжджали югославські громадяни – студенти духовних академій Росії. Зокрема 31 травня – 3 червня 1980 року в Харкові перебували Сава Мілошевич і Борислав Петрович. Їм показали найбільші православні храми міста: Іоанно-Усікновенський, Петропавлівський, Трьохсвятительський, Озернянський і Казанський. Під час екскурсій студенти виявляли інтерес до історії міста, храмів, ставили багато запитань. При зустрічі зі священниками

вони цікавилися богословською практикою. Наприкінці візиту студентів прийняв єпископ Никодим, який розповів про парафіяльне життя в регіоні. Після Харкова югослави відвідали Київ (4–6 червня), Львів (7–10 червня), Ялту (11–19 червня). З особливим захопленням приїжджі згадували Ялту, оскільки жили вони там не у готелі, а вдома у протоієрея М. Дрічковського, який супроводжував їх у поїздках по місту, влаштовував цікаві дискусії [97, арк. 157–161].

Завдяки насиченій поїздки і враженням від неї С. Мілошевич дійшов висновку, що в Югославії помилково вважають, ніби в СРСР чиниться тиск на духовенство та відсутня свобода совісті, адже у храмах, стверджував він, на богослужіння збиралося багато людей. Такий висновок свідчить, з одного боку, що югославські студенти не завжди помічали (через свою молодість, добре організовану ідеологічну роботу тощо) обмеження та заборони у релігійно-церковному житті України; з іншого – українці, попри ідеологічний тиск і переслідування, постійно плекали християнські традиції і дотримувалися їх.

Напередодні Олімпійських ігор 1980 року в Москві було посилено роботу ідеологічних відділів та контроль влади за іноземними туристами. Працюючи з такими делегаціями, радянські чиновники мали «обмежити вплив іноземців на свідомість радянських людей» і показати «переваги соціалістичного способу життя» [94, арк. 224–233]. Іноземці самі добре бачили «радянські реалії свободи совісті», «хороший стан храмів», тому старання радянських гідів часто-густо не давали ефекту. Іноземці болісно сприймали занедбані історико-архітектурні та релігійні пам'ятки, водночас були вражені надзвичайною релігійністю українців. Того 1980 року в Києві побувала одна, але чисельна югославська делегація (51 особа), яку очолив єпископ Даниїл Маргошсткі. Українську столицю вони відвідали на свято Покрови 14 жовтня, їх приймав в екзархаті архієпископ Макарій. Після привітального слова Макарій вручив усім членам делегації пам'ятні

сувеніри та висловив сподівання на тісну співпрацю між церквами і країнами [98, арк. 125].

У жовтні 1981 року велика група югославських туристів (33 особи – священики і миряни, переважно представники російської діаспори) після подорожі до Ленінграда прибула до Києва. Делегацію очолював згаданий вище протоієрей Василій Тарасьєв – настоятель Троїцького подвір'я Руської ПЦ в Белграді. Діаспоряни з Белграда оглянули релігійні та історичні місця Києва, побували на службі у Володимирському кафедральному соборі. На Покрову югославські представники культу взяли участь у святковій літургії у Покровському жіночому монастирі, яку очолював митрополит Київський і Галицький Філарет. Увечері делегацію приймали в резиденції митрополита. Під час розмови белградці відзначили, що в Україні діє чимало храмів, є церковна література, календарі [103, арк. 230–332]. Ці враження були не стільки наслідком так званої західної «антирадянської пропаганди», скільки того, що православ'я в Югославії, за умов більш реальної свободи, ніж в СРСР, опинилося в складніших умовах, викликаних спадом інтересу населення до цієї віри.

Загалом протягом 1981 року екзарх України зустрівся із 42 делегаціями, з яких лише одна була з Югославії. Подібна ситуація склалася з іншими європейськими країнами, де діяли православні церкви (Болгарія, Румунія, Чехословаччина, НДР), від них було по одній–дві делегації. Найбільше (сім делегацій) приїхало зі США [104, арк. 257–261].

14–16 червня 1983 року в Києві перебувала група студентів Московської духовної академії, з них двоє з Югославії: ієромонах Нектарій (Радованович) і Сава (Яковлевич). Супроводжував їх студент МДА українець О. Антонюк. Характеризуючи цих югославів, протоієрей Володимирського собору Іоанн Чернієнко зазначив: обидва студенти були повільні «у слові і ділі». Нектарій дуже любив фотографувати і знімати фільми, а Сава надавав перевагу прогулянкам на самоті. Від югославських

студентів українські священники дізналися, що у Югославії діють 180 монастирів, одна духовна семінарія і буде відкрито духовну академію [108, арк. 57–60].

Ці показники стосувалися тільки православної спільноти СФРЮ, яка охоплювала 70% населення країни. Порівняно з українськими реаліями – це високі цифри. В Україні, де проживало вдвічі більше населення, ніж у Югославії, з проголошенням радянської влади ситуація склалася така: Київську духовну академію закрили і відновлювати не планували; духовна семінарія функціонувала лише в Одесі; діючих монастирів було близько двадцяти; релігійні споруди ремонтувати заборонено, не кажучи вже про будівництво нових тощо. Водночас радянській ідеології не під силу було знищити духовний потенціал українців, який в умовах тотального контролю і заборони релігійної діяльності не тільки був збережений, а й викликав повагу і захоплення іноземців, що, своєю чергою, морально підтримувало українських парафіян і священнослужителів.

У січні 1985 року в Києві з групою іноземних студентів ЛДА побував Владіслав Вулович, який походив із сербської священничої родини. За спогадами друзів, був веселим, оригінальним, критичним, як, зрештою, і більшість югославських ченців. Про це свідчить випадок, який трапився під час повернення до Ленінграда: студентів обурили побутові умови у потязі (холод, бруд, плутанина з квитками); вони вийшли з вагона і повернулись до готелю; через кілька годин їх відправили іншим, кращим, потягом [118, арк. 82–87]. Це був урок для українського кліру, якого вразив не стан радянських потягів, а відмова прийняти такий стан речей, адже за десятки років радянської влади не одне покоління звикло до злиднів, а ті, хто повернулися з таборів, не скаржилися на радянську дійсність.

Загалом за 1983 рік Україну відвідали 1664 особи із капіталістичних країн і 1432 із країн третього світу; із соціалістичних країн була представлена лише Югославія [109, арк. 180–184]. Зокрема в жовтні

1983 року група паломників на чолі з протоієреєм Васи́лієм Тарасьєвим удруге відвідала Україну. До складу делегації були включені 6 священників і 27 вірян Сербської ПЦ. Як і 1981 року, на свято Покрови югослави побували в Покровському жіночому монастирі, а священники спільно відслужили святкову літургію. Паломники розповідали про своє враження від перебування в Україні, про релігійне життя в Югославії. Після Києва югославська делегація вирушила до Тбілісі, де мала намір ознайомитися з духовним життям православної Грузії [109, арк. 130].

Приїздити до Києва на свято Покрови стало своєрідною традицією. Священик Василій Тарасьєв у жовтні 1985 року знову привіз до Києва групу туристів із Югославії. Частина з них уже не вперше приїздила в Україну, і тому саме ця поїздка була для них суто паломницькою.

Восени 1986 року делегація Сербської ПЦ перебувала в Москві, а у вересні прибула до України. Очолював її Святіший патріарх Сербський, архієпископ Печський Герман (Джорич).^{*} Поважну делегацію із Сербії зустрічали перші особи РПЦ в Україні на чолі з екзархом України митрополитом Київським і Галицьким Філаретом, а також українські урядовці – уповноважені з релігійних справ та представник МЗС.

Своє перебування в Києві діячі СПЦ розпочали з відвідин Києво-Печерської Лаври, Покровського жіночого монастиря, Музею Великої Вітчизняної війни. У Флорівському жіночому монастирі сербське духовенство відслужило всеношну. В обох монастирях Святішого патріарха зустрічали дзвонами і співом церковного хору. Патріарх Герман привітав і поблагословив усіх присутніх. На святковому обіді митрополит Філарет виголосив вітальне слово, в якому відзначив давню українсько-сербську дружбу між народами та їх церквами; він також висловив сподівання, що

---

^{*} До складу делегації входили: митрополит Дабро-Босанський Владіслав (Дмитрович); єпископ Зворничко-Тузланський Василій (Качавенда); єпископ Банялукський Єфрем (Милотинович); протоієрей Душан Кашич, викладач церковної історії, колишній ректор духової семінарії; протоієрей Мілан Янкович – секретар Синоду; протоієрей Васи́лієм Тарасьєв – настоятель Російського патріаршого подвір'я в Белграді; протоієрей Момірчу – секретар патріарха; протодиякон Владо Микич – викладач співів у духовній семінарії; протодиякон Томіслав Міланович – секретар Белградської архієпископії; Мічета Станков – келійник патріарха. Із Москви делегацію супроводжували архієпископ Кримський та Сімферопольський Леонтій і диякон Борис Даниленко.

патріарх приїде до Києва на святкування 1000-ліття хрещення Русі. У слові-відповіді патріарх Герман подякував за гостинність, щирі побажання і зауважив, що нарешті здійснилася його давня мрія відвідати Київ, поклонитися його святиням, і він проситиме в Бога здоров'я приїхати на святкування хрещення Русі (на час цього візиту йому минуло 87 років). Проте ні патріарх, ні інші представники Сербської ПЦ не змогли 1988 року приїхати на святкування 1000-ліття хрещення Русі.

У Києві сербських кліриків цікавили питання: на які кошти живуть ченці; який у них розпорядок дня; чи мають господарства та земельні наділи; чи одержують допомогу від держави; коли було закрито Софійський собор і Лавру, скільки років Київ перебував в окупації тощо. І, як відзначив патріарх Герман, найбільше його вразила гостинність і щирість прийому, організованого в Україні [127, арк. 107–117].

Після Києва делегація відвідала Львів і Почаїв. Упродовж усієї подорожі іноземців супроводжували представники української влади, які забезпечували повне сприяння візитові, були присутні на всіх зустрічах, виступали з привітаннями; це позитивно сприйняла сербська делегація.

Спілкування українського і югославського православного кліру відбувалося також на різних міжнародних релігійних форумах та урочистостях в Україні, Югославії та в інших країнах. Зокрема після призначення 1966 року на посаду екзарха України архієпископа Філарета (М. Денисенка) українське православне духовенство стало активніше долучатися до міжнародної співпраці. Часто лише він один, як представник Руської ПЦ, виїздив за кордон. Отриману інформацію митрополит доводив насамперед до українського духовенства, а згодом до всього загалу Руської ПЦ, тим самим в Україні були обізнані з найважливішими подіями міжнародного релігійного життя.

Митрополит Філарет зарекомендував себе як досвідчений дипломат, і тому з усіх владик Руської ПЦ став одним із головних претендентів на

закордонні відрядження. Не раз митрополитові доводилося залагоджувати складні ситуації, коли священнослужителів із СРСР західний світ сприймав відверто негативно. Екзарх України не тільки змінював на краще думку про Руську ПЦ, а й сприяв покращенню міжнародного авторитету СРСР. Це, звичайно, помітили і в Москві, тож від 70-х рр. митрополит Філарет часто очолював закордонні делегації Російської ПЦ, а згодом увійшов до складу урядових та громадських делегацій.

Одне з перших закордонних відряджень архієпископ здійснив вже через кілька місяців після призначення його екзархом України. У Греції в листопаді 1966 року проходили святкування 1100-ліття апостольської діяльності святих братів Кирила і Мефодія. Саме там відбулася перша зустріч архієпископа Філарета з представниками Сербської ПЦ – митрополитом Жігським Стефаном і єпископом Герцеговинським Васиєм. Урочистості у Греції тривали понад двадцять днів, тому ієрархи мали багато часу для спілкування. Серби спочатку із засторогою прийняли українського архієпископа: «Чому на Київську кафедру, де завжди були митрополити, тепер призначили архієпископа?». Але упродовж святкування владики Сербської ПЦ все більше й більше проявляли інтерес до українця. Вони розповідали про непрості події в житті сербського православ'я, про закордонні єпархії церкви, стверджували, що в них складаються подібні ситуації, коли на посаду треба призначити священників, яким «ранувато її обіймати» [65, арк. 195–215]. Укоотре давалося взнаки засилля в обох країнах світської, точніше комуністичної, ідеології. Тиск влади об'єктивно зменшував кількість охочих ставати священниками.

Відтак особистісний фактор зіграв позитивну роль у налагодженні діалогу між українським та сербським кліром. Контактам сприяв і той чинник, що обидві церкви часто мали однакові проблеми, а обмін думками щодо їх вирішення допомагав сторонам подолати труднощі, заручитися підтримкою один одного. Відвертість і щирість у спілкуванні стирали

бар'єри між ієрархами, зміцнювали підґрунтя для тіснішої співпраці.

У контексті співпраці православних церков світу в листопаді 1976 року відбулося Перше передсоборове загальноправославне засідання у Шамбезі (Швейцарія). У ньому взяли участь представники 12 із 15 взаємовизнаних, т.зв. «диптихіальних», помісних православних церков: не було делегатів від Грузинської, Олександрійської та Американської (і до нині не визнана всіма помісними церквами) ПЦ. Делегацію Руської ПЦ очолив митрополит Київський і Галицький Філарет. До складу делегації увійшли також митрополит Тульський Ювеналій та єпископ Виборзький Кирило – ректор Ленінградської духовної академії [82, арк. 133].

Шамбезький форум для українського православного духовенства був важливим у кількох аспектах. По-перше, він порушив питання співпраці всього православного світу. По-друге, виражена позиція митрополита Філарета засвідчилала чітке прагнення Руської ПЦ до діалогу. По-третє, делегація Сербської ПЦ, яку очолював професор С. Гошевич, підтримала всі ініціативи митрополита Філарета. На Першому передсоборовому загальноправославному зібранні мали вирішити три питання: 1) створення умов для скликання Святого і Великого Всеправославного Собору; 2) подальший розвиток екуменічного руху з метою християнської єдності; 3) забезпечення міжрелігійної терпимості і служіння людству.

Робота форуму була ускладнена через звинувачення, яке висловили представники грекомовних помісних православних церков. Особливо активні були представники Елладської ПЦ у протидії ідеям Руської ПЦ, яка, на думку греків, мала намір зірвати засідання з допомогою прокомуністичних сил. З одного боку, така заява мала певні підстави, оскільки Руська ПЦ до цього не раз блокувала подібні ініціативи, окрім цього, у радянський період РПЦ в СРСР перебували під тотальним контролем державних інституцій, які не схвалювали ініціатив, і про це добре знали за кордоном.

Проте, судячи зі змісту роботи, проведеної делегацією Руської ПЦ в Шамбезі, зрив заходу не був запланований. Наприкінці зібрання з цим погодилися й опоненти. Митрополит Філарет і члени його делегації зайняли конструктивну позицію і плідно попрацювали для вирішення питань, порушених на форумі. Закономірним наслідком такої позиції стало те, що елладська делегація, яка наполегливо висувала звинувачення, на останньому пленарному засіданні попросила вибачення у представників Московського патріархату і заявила, що грецькі делегати повністю змінили свою думку щодо намірів делегації РПЦ. Активна підтримка та співпраця на форумі між представниками болгарської та сербської делегацій та делегації РПЦ, яку очолював митрополит Філарет, як було відзначено іншими учасниками зібрання, посилила авторитет Болгарської і Сербської церков у православному світі [82, арк. 137–148].

Результатом складної організаційної та дипломатичної роботи загальноправославного засідання у Шамбезі стало те, що делегати виявили прагнення налагодити діалог з іншими релігіями. Вони висловили бажання створити комісію науковців (астрономів, істориків, духовенства) для вивчення питання про одночасне святкування Великодня, способу обчислення інших свят тощо. Загалом Перше передсоборове засідання дало змогу виявити здатність православного світу до діалогу, а виважена позиція делегації Руської ПЦ на чолі з митрополитом Філаретом забезпечила конструктивну роботу самого форуму.

Показовим було святкування у травні 1978 року 25-річчя відновлення патріархату Болгарської ПЦ. До складу делегації Руської ПЦ увійшли також українські священнослужителі; очолював делегацію митрополит Одеський і Харківський Сергій [90, арк. 200–214]. У святкуваннях не брали участі представники Сербської ПЦ, що всі присутні сприйняли як прояв їх недружелюбного ставлення до Болгарської ПЦ. Адже на той час склалися вкрай напружені відносини між обома церквами, викликані проголошенням

у липні 1967 року автокефалії Македонської ПЦ. Помісні православні церкви по-різному відреагували на цей крок македонців. У Москві не підтримали автокефалії македонської церкви [776, с. 132]. Болгарська ПЦ сприйняла цей акт із співчуттям і не оголошувала про розрив відносин із Македонською ПЦ, що започаткувало прохолодність у відносинах Сербської та Болгарської православних церков.

Сербське й українське духовенство часто контактували на зібраннях представників інших конфесій. Така практика поступово закріпилася у повоєнний період. Українські священники долучалися частіше до співпраці з католиками, протестантами, мусульманами. Священники Сербської ПЦ були стриманішими щодо міжнародних ініціатив. Позицію очільників сербського православ'я можна пояснити історичними та політичними чинниками, які свого часу мали місце у відносинах з іншими релігіями і продовжували надалі впливати на життя православних югославів. Насамперед слід зазначити поліконфесійний характер Югославії; провідні позиції на початок ХХ ст. посідали три конфесії: православ'я, католицизм та іслам.

Наприкінці ХІV ст. сербські території захопила Османська імперія, яка на п'ять століть встановила тут своє панування. За тривалий час на землях югослов'ян не лише укорінився іслам, а й сформувався новий народ – мусульмани як результат перебирання турецьких релігійних і народних традицій та укладення змішаних шлюбів.

Від ХІХ ст. на території югослов'ян поширила свій вплив Австро-Угорщина, яка створили більш сприятливі умови для релігійного життя католиків. Усе це залишилося в історичній пам'яті православного населення Югославії, проте переважно у негативному сприйнятті. До і після Другої світової війни католики та мусульмани Югославії користувалися моральною і, що важливо, матеріальною підтримкою з-за кордону. Цього дуже не вистачало православним, що й зумовило їхнє складне економічне і соціальне становище.

Ці й інші фактори загалом спричинили тривале відсторонення Сербської ПЦ від екуменічних тенденцій, які посилювалися в міжнародній релігійній спільноті. Сербські священики обережно ставилися до різноманітних екуменічних зібрань. Інколи посилали на той чи інший форум одного-двох священиків, тимчасом як інші православні церкви відряджали великі делегації ієрархів.

Спільний досвід українське та сербське духовенство отримало в рамках співпраці у Всесвітній раді церков (ВРЦ) як одного з важливих напрямів екуменічного руху. ВРЦ – міжнародна релігійна організація, яка проголосила своєю метою розвиток співпраці між християнськими церквами, офіційно була заснована 1948 року в Амстердамі на Асамблеї діячів екуменічного руху. 1920 року Константинопольський патріарх уперше запропонував створити зібрання (кінонію) церков [1211, с. 40–43].

Окрім цієї пропозиції, в окружному посланні Вселенського патріарха Афінагора були передбачені практичні кроки сприяння добрій волі, зокрема заяви про те, що розбіжності у питаннях віровчення не повинні завадити спільним діям церков. Уперше прозвучав заклик до православних відмовитися від звичного обережного ставлення православ'я до західної релігійної культури і показати бажання православного кліру відігравати вагомую роль у розвитку екуменічного руху. У результаті такої політики вісімнадцять представників від семи помісних православних церков взяли участь у підготовці руху «Віра та устрій».

До ВРЦ Руська ПЦ приєдналася 1961 року, а Сербська – 1966 року [784, с. 390–391]. Проте консерватизм обох Церков перешкоджав їм стати найактивнішими учасниками екуменічного руху. Ці церкви у багатьох випадках займали солідарні позиції щодо несприйняття багатьох аспектів екуменічного руху та його проявів у рамках ВРЦ. Хоча офіційна позиція їхніх ієрархів не завжди була зрозумілою для інших представників духовенства Руської та Сербської ПЦ, які не заперечували екуменічних

ідей, підтримували відновлення християнської єдності, створення спільних християнських соціальних проектів.

Від моменту створення ВРЦ і завдяки її фінансовій підтримці понад 200 православних богословів більшості православних церков отримали блискучу теоретичну підготовку, також було реалізовано 500 церковних соціальних проектів. Це, наприклад, вишкіл духовенства в Сербії, створення притулку для літніх людей у Польщі, організація прийому біженців на Кіпрі. 1980 року членами ВРЦ стали 300 церков, переважно протестантських, а також практично всі православні; ця інституція загалом об'єднала віруючих із 90 країн світу [105, арк. 48–80]. ВРЦ має також своє представництво в ООН – Комісія з міжнародних справ, а штаб-квартира ВРЦ знаходиться в Женеві.

Україна теж долучилася до поширення ідей екуменізму. Зокрема 3–7 червня 1979 року в Києві працювала Комісія з міжнародних відносин, а 7–9 липня 1979 року в Одесі – регіональна Європейська комісія церков ВРЦ. На засіданнях обговорювали тему «Роль екуменічного руху у формуванні довіри між народами». Протягом 1972–1982 рр. ВРЦ організувала 17 консультаційних зустрічей між православним духовенством, чотири з них проходили у слов'янських країнах: «Роль і місце Біблії в літургійному і духовному житті православ'я» (12–18 вересня 1977 р., Чехословаччина, м. Прага); «Проповідь і вчення християнської віри в наш час» (20–25 вересня 1980 р., Югославія, монастир Зікі); «Участь православ'я в співтоваристві та діяльність ВРЦ» (23–31 травня 1981 р., Болгарія, Софія); консультація Комісії церков з участі та розвитку (КЦУР) ВРЦ «Справедливий розвиток для повноти життя і православний підхід» (22–30 червня 1982 р., Україна, Київ).

У засіданні в Києві взяли участь 60 осіб, з них – 40 іноземців, зокрема більше десяти богословів* зі слов'янських країн [105, арк. 1–28]. Під час

---

* Ієромонах Дамаскин (Югославія, Сербська ПЦ), професор Іван Панчевські та доцент Славов (Болгарія, Болгарська ПЦ), протоієрей Серафим Желязнякович і місіонер Ніколай Козловський (Польща, Польська ПЦ),

консультацій ієромонах Дамаскін (Давидович) попросив сприяння в пошуку «Літопису громадянських і церковних подій в Далмації», який може, на думку Давидовича, зберігатися в бібліотеках Києва (рукопису, однак, не вдалося знайти) [105, арк. 97].

За сприяння Єкуменічного форуму жінок-християнок Європи, 20–25 квітня 1983 року в Києві проходила конференція «Свідчення і служіння жінок-християнок із соціалістичних країн Європи в єкуменічному русі та їх діяльність на благо миру, справедливості й життя». Такий форум уперше проходив на теренах СРСР під егідою православної церкви. Його успішне проведення відбулося саме завдяки організаторському таланту митрополита Київського і Галицького Філарета, який постійно контактував із Радою у справах релігій при уряді, узгоджував із чиновниками навіть дрібні побутові речі, без яких організувати форум на високому рівні було неможливо [107, арк. 161].

У міжнародному релігійному зібранні в Києві взяли участь 43 жінки (29 іноземок), переважно із країн соціалістичного табору (Болгарії, ЧССР, НДР, Угорщини, Польщі, Румунії, Югославії та СРСР), проте були представниці зі Швейцарії та ФРН. Від Югославії приїхали Ольга Срданович (1912 р.н.) і Мілена Петкович (1916 р.н.) – найстарші учасниці форуму, що не завадило їм активно проявити себе. Основна мета конференції полягала в підготовці VI Асамблеї Всесвітньої ради Церков, яка мала відбутися у Ванкувері (Канада) у липні–серпні 1983 року. Робота форуму була спрямована на обговорення кількох тем: «Життя у Христі та сучасна загроза життю людства», «Життя у Христі і наша відповідальність перед Церквою, сім'єю і суспільством» і «Життя у Христі – чи готові ми до VI Асамблеї ВРЦ у Ванкувері?» [107, арк. 220].

У своїх виступах учасниці конференції порушували важливі і життєво

протоієрей Михаїл Дандар (Прага, Чехословацька ПЦ), професор Олексій Осіпов (Москва, Руська ПЦ), професор Василій Стойков (Ленінград, Руська ПЦ), архієпископ Краснодарський і Кубанський Володимир (Руська ПЦ).

необхідні для релігійної громадськості, і не тільки, питання, які не втратили своєї актуальності й донині. Справедливо було зазначено: жінки переважають серед парафіян у церквах, а відтак саме на них лежить тягар освіти та виховання підростаючого покоління. На київському форумі говорилося про важливу місію жінки як у суспільстві, так і в розвитку контактів між країнами. Особливу увагу на форумі було приділено проблемі пошуку взаєморозуміння між соціалістичними та західними країнами у справі подолання й викорінення усталеного стереотипу ворога.

Участь у конференції взяли і представники трьох екуменічних міжнародних організацій: ВРЦ, Європейського форуму християнських церков (ЄФХЦ), Конференції європейських церков (КЕЦ). Усі іноземні доповідачі наголошували на хорошій організації та успішній роботі конференції, за що висловлювали вдячність українським священикам і особисто митрополитові Філарету.

Перебуваючи під позитивним враженням від зустрічі в Києві, сербська письменниця Ольга Срданович написала статтю «Русько-українська душа в теперішній час. Враження про Конференцію жінок екуменічних країн РЕВ, що відбулася 20–25 квітня в м. Києві» для сербського журналу «Православ'я». У публікації О. Срданович зазначає, що до Києва її та професора Мілену Петкович делегував Сербський патріарх Герман, який добре розумів важливість цього форуму, оскільки очолював ВРЦ у 1969–1976 рр.

Із вдячністю і захопленням О. Срданович розповідала про організаторів форуму та пересічних громадян України, з якими О. Срданович спілкувалася у Києві. «Проходить час, змінюються погляди, але руська душа залишається такою ж прекрасною, сповненою доброти, пожертв і містичної відданості Богу», – завершує статтю письменниця [107, арк. 238]. Ці слова, з одного боку, висловлювали великі сподівання на відновлення духовного спілкування між народами, яке було частково

втрачено після 1948 року, з іншого – такий висновок сербської письменниці демонстрував розуміння того, що навіть тотальна радянська ідеологія не могла викоринити найсвятіше в українській душі – її духовність.

Окрім жіночого форуму в Києві, 6–10 червня того ж таки року в Одесі відбулося засідання IV міжправославної консультації на тему «Розуміння традиції в православних і реформаторських церквах і їх нинішня відповідальність у суспільстві». Для участі у заході запросили Генерального секретаря Всесвітнього союзу реформаторських церков (ВСРЦ) Е. Перрета (Швейцарія), секретаря ВСРЦ Р. Сміта і ще понад двадцять представників православних і реформаторських церков світу. Представник Югославії Імре Ходосі поінформував про ставлення югославської релігійної громадськості та суспільства до екуменічних процесів у світі [107, арк. 161–171].

У 80-х рр. Одеса стала своєрідним центром міжнародних міжрелігійних консультацій. 1980 року відбулося засідання представників православної та римо-католицької церков. 2–19 вересня 1983 року зібралися делегати спільної богословської Комісії з православно-англіканської співбесіди. Коли на першому форумі Югославію представляв лише один делегат [98, арк. 125], то на наступному – окрема делегація Сербської ПЦ. Для участі в Одеській конференції 1983 року прибуло понад 50 іноземних представників від православних і англіканських церков. Сербський патріархат презентували єпископ Лаврентій (парафія Сербської ПЦ у ФРН) і професор Стоян Гошевич із Белграда [108, арк. 2–30].

Діалог між православними і англіканами був започаткований у період «відлиги» в СРСР. 1956 року відбулася перша зустріч духовенства обох церков. Згодом 1966 року в Лондоні вдруге зустрілися богослови Руської ПЦ і англіканської церкви, після чого розпочалася активна співпраця між православними та англіканами.

Цьому діалогу передувало засідання Міжправославної богословської комісії, яке відбулося 1966 року в Белграді. На ній православні церкви

окреслили питання майбутнього діалогу з англіканами. В Одесі проходила вже третя зустріч православних і англіканців (дві перші – 1973 року в Оксфорді та 1976 року – у Москві).

Свої делегації відрядили Константинопольський, Олександрійський, Антиохійський, Єрусалимський, Московський, Сербський, Румунський патріархати. Були також представники Елладської, Фінської та Польської православних церков. Усього від православних було двадцять делегатів, а від англікан – дев'ятнадцять (з Австралії, Англії, США та інших країн). Цей міжнародний та міжконфесійний форум продемонстрував відкритий діалог, пошук шляхів взаєморозуміння громадськості з різних країн і різних політичних систем, релігій. Югославський делегат Стоян Гошевич виголосив доповідь «Традиція, богослужіння і сімейна молитва в православ'ї» [108, арк. 105–106], яка викликала великий інтерес в учасників форуму, оскільки С. Гошевич показав прагнення сербської спільноти до консолідованих рішень з актуальних питань сучасного духовного буття християн.

Проте варто зазначити, що широка громадськість України практично нічого не знала про цю та інші міжнародні зустрічі в Одесі, Києві та в інших містах СРСР. Лише газета «Известия» опублікувала невеличке повідомлення [108, арк. 107]. Водночас за кордон, насамперед у західні країни, ТАРС та іноземні журналісти передавали максимум інформації.

Активний обмін ідеями відбувся також між українськими та сербськими делегаціями на Міжнародному міжконфесійному форумі в Болгарії (3–6 червня 1984 року, Софія). Тут працювала Комісія зі справ людини при Конференції європейських церков*. З України був делегований ректор Одеської духовної семінарії протоієрей О. Кравченко; від Югославії – єпископ євангельської церкви Андрій Береді. На форумі були представники з Румунії, Болгарії. Від СРСР, окрім протоієрея О. Кравченка,

---

* Конференція європейських церков (КЕЦ) – міжнародна екуменічна організація, яка об'єднує 120 православних і протестантських церков; створена у 60-і рр. ХХ ст.

приїхали ще чотири священики з Росії.

Делегати обговорили важливі питання біблійно-богословських основ прав людини, духовного підґрунтя прав людини, право людини на соціальну справедливість, християнський внесок у реалізацію прав людини. Від радянської делегації виступив протоієрей О. Кравченко з доповіддю «Життя і діяльність духовних шкіл Московського патріархату». Югославський представник доповіді не виголошував, а тому про стан порушених на конференції проблем ділився з українським делегатом у приватних розмовах [115, арк. 44–55].

Визначною для Києва була Міжнародна наукова церковна конференція, присвячена 1000-літтю хрещення Русі (21–23 липня 1986 року). На форум прибули делегати зі 150 країн світу, зокрема представники майже всіх помісних православних церков, за винятком Сербської та Елладської [126, арк. 18]. На Київському форумі усі доповіді були присвячені історії своїх помісних православних церков. Така форма співпраці між кліром різних церков духовно збагачувала, дозволяла орієнтуватися у тенденціях історичного та сучасного релігійного життя і зміцнювала їх авторитет у світі.

Отже, можемо дійти висновку, що візити православного духовенства та вірних із Югославії до України були найважливішим елементом міжцерковної співпраці. Зв'язки між югославами та українцями в цій сфері мали давню історію, що зумовило їхню специфіку. По-перше, серед слов'янських країн Югославія опинилася на першому місці за кількісним та якісним наповненням візитів православної спільноти в Україну. По-друге, представників Югославії вражала релігійність українського народу, яка, попри ідеологічні заборони, не зменшувалася. По-третє, відвідуючи українські міста, духовенство і вірні СПЦ відзначали велику духовну й матеріальну підтримку, яку свого часу надав Київ у справі збереження православ'я серед югослов'ян.

Важливою частиною міжцерковних контактів залишалися контакти студентів духовних навчальних закладів Югославії та України. Україна в радянські часи перестала бути центром релігійної освіти для православних слов'ян, однак вона все ж викликала в них значний інтерес. Від югослов'янських студентів українське духовенство отримувало інформацію не тільки про події в житті Сербської ПЦ, а й про життя православного світу загалом.

Для співпраці православного духовенства вагомими були міжнародні форуми й інші зібрання, на яких обидві сторони часто позиціонували себе однодумцями і, за потреби, сприяли у прийнятті рішень, обмінювалися міркуваннями про тогочасні актуальні питання в релігійному житті своїх країн та світу. Взаємна підтримка посилювала авторитет церков, засвідчувала реальну взаємоповагу та допомогу, що стало прикладом для інших помісних церков. Звичайно, були й суперечливі моменти стосовно окремих проблем чи співпраці. Зазвичай вони траплялися внаслідок консервативності самого духовенства, зокрема щодо екуменічного руху.

РОЗДІЛ 5

МИСТЕЦЬКІ ТА НАУКОВО-ОСВІТНІ ЗВ'ЯЗКИ ЯК ВАЖЛИВА СКЛАДОВА ЮГОСЛАВСЬКО-УКРАЇНСЬКИХ ВІДНОСИН (1945 – 1991 рр.)

5.1. Візити творчих колективів як одна з форм мистецької співпраці

Неабияке значення в пізнанні культурного доробку народів світу має ознайомлення із творчістю мистецьких колективів. Дипломат, театральний режисер і письменниця Віда Огненович із Сербії із приводу мистецьких контактів зауважила, що колишня Югославія в цьому сенсі досягла значно більшого, аніж сьогодні це робить Сербія [1247]. СФРЮ заснувала культурні центри у столицях і містах світу, наприклад у Нью-Йорку, Парижі, Москві. Сербія успадкувала їх, щоправда, культурний центр у Нью-Йорку ліквідовано. Взаємні візити творчих колективів і митців Югославії та України посіли чималу частку зарубіжних культурних контактів обох країн. Свого часу республіки ФНРЮ мали значну свободу дій стосовно налагодження мистецьких зв'язків із закордоном, натомість можливості України, як частини СРСР, були дуже обмежені.

Презентація музичного, вокально-хорового, хореографічного мистецтва, театральної творчості відбувалася здебільшого двома шляхами – завдяки науковим працям, перекладам, які готували українські та югославські дослідники, а також через виступи професійних колективів і виконавців з України та Балкан. Такий обмін досвідом розпочався від кінця ХІХ ст. Музичні та пісенні твори югославів були об'єктом дослідження українських славістів і громадських діячів, зокрема О. Бодянського, Ю. Венелина, Ф. Колесси, О. Потебні, М. Сумцова, М. Халанського, І. Франка. Українську культуру вивчали провідні югославські діячі різних періодів, які й визначали шляхи розвитку національної культури, – С. Враз,

А. Шенов, А. Харамбашич, С. Краньчевич та ін.

Зауважмо, що пересічні українці мали змогу прилучитися до мистецтва югославів завдяки виступам мандрівних музикантів із Балкан, які гастролювали майже в усіх регіонах України. Такі аматорські колективи перебували тут у роки Першої світової війни, до того ж для них це було нагодою знайти роботу, оскільки на той час Балкани перебували у значно складніших економічних умовах, аніж Україна. Окрім цього, югославські мандрівні артисти, попри постійні перевірки жандармерії, отримували моральну та матеріальну підтримку українського народу, який радо сприймав мистецтво культурно близьких югослов'ян.

Через складні суспільно-економічні та політичні обставини на Балканах початку ХХ ст. виступи професійних колективів балканських слов'ян перед українським глядачем невдовзі припинилися. Колоніальна політика Австро-Угорської адміністрації на землях югослов'ян була спрямована на нівелювання національних ознак у розвиткові культур балканських народів. Натомість влада проводила мадяризацію та онімечення слов'ян імперії. Ускладнювали ситуацію також військові конфлікти початку ХХ ст. – Балканські війни та Перша світова війна, що перешкоджали діяльності культурних діячів та функціонуванню мистецьких закладів. Отже, югослави не мали жодних умов до популяризації свого мистецтва не тільки на рідних землях, а й перед міжнародною громадськістю.

У 20–30-і рр. ХХ ст. через взаємне політичне несприйняття держав, до складу яких увійшли українські та югослов'янські землі, будь-які контакти, зокрема й у культурній галузі, було втрачено. І щойно після завершення Другої світової війни та утворення ФНРЮ як потенційного політичного соратника СРСР на Балканах з'явилися нові можливості налагодити контакти між українськими та югославськими митцями. Перспективам співпраці сприяли позитивні тенденції динамічного розвитку культурного життя у повоєнній Югославії.

Усвідомлення неабиякого значення духовної складової в побудові держави змусило комуністичну владу ФНРЮ серйозно поставитися до проблем культури як чинника суспільного розвитку. Мистецтво стало важливим політичним проектом. У період гострого протистояння із СРСР Югославія підтримувала авангардні напрями мистецтва, щоби сформувати імідж нетипової східноєвропейської держави – ліберальної, відкритої і прогресивної. Мистецтво визначено інструментом творення престижу країни. 1967 року засновано один із найбільших фестивалів Європи ВІТЕФ – Белградський міжнародний театральний фестиваль, проведення якого давало унікальну змогу побачити виступи артистів зі Сходу і Заходу Європи. Фестиваль, що налагоджував діалог із творчими людьми країн із різних політичних таборів, став своєрідним містком між культурами.

Дбаючи про авторитет влади у країні та поза її межами, у Югославії за кошти з державного бюджету розпочали фінансувати роботу закладів культури, що дало водночас повне право владі контролювати їхню діяльність. Аналогічні норми за радянської влади існували й в Україні. У Югославії перелік та обсяг витрат був більшим, аніж в Україні, що згодом позначилося на контактах між митцями обох країн. Югославська влада фінансово допомагала творчим об'єднанням та колективам, надавала їм приміщення, квартири, призначала стипендії для навчання, сприяла стажуванню за кордоном та займалася питанням соціального забезпечення. Така організація була надзвичайно ефективною в умовах повоєнного відновлення країни. Кількість театрів, кінотеатрів, картинних галерей, музеїв та інших закладів культури зросла удвічі. Однак із часом стало зрозуміло, що важливою є не тільки кількість, а і якість. У Радянському Союзі за порушення такого питання людина щонайменше могла утратити роботу. У Югославії тоталітарний режим мав більш м'який характер: боротьбу за поліпшення якості роботи загалом сприймали позитивно. Без особливих претензій із боку влади ці процеси розгорталися і в культурній галузі. Після

упровадження принципів самоуправління в середині 50-х рр. ХХ ст. громадськість та й самі митці отримали змогу ще більше впливати на якісні показники культурного розвитку.

Самоуправління сприяло ліквідації арбітражних позицій та рішень форумів у питаннях мистецтва та в оцінці результатів культурної діяльності загалом. Завдяки скасуванню бюрократичних обмежень виникла нова, сприятлива суспільна атмосфера для творчості. Дух свободи, що поширювався в колах югославських митців, ставав особливо помітним на тлі радянських реалій. Це вимагало від контролюючих структур України мінімізувати вплив свободолюбних настроїв Югославії на радянську громадськість. Для українців, зокрема, було незрозумілим походження великих матеріальних статків югославських митців і творчих колективів. Запровадження самоокупності в мистецтві суттєво покращувало фінансові можливості творчих колективів Югославії. Незважаючи на позитивні результати суспільно-економічних експериментів у Югославії, радянська ідеологія трактувала їх негативно – як впливи імперіалістичного Заходу – та замовчувала їх зв'язок із позитивними змінами в мистецтві.

Із запровадженням у ФНРЮ принципу розподілу прибутків відповідно до результатів праці зросла ефективність роботи закладів культури. Вони отримали широкі повноваження в організації своєї гастрольної діяльності як у країні, так і за її межами. Однак із поїздками в Україну існувала проблема, здебільшого із в'їздом. Українських митців чекало значно більше перешкод (матеріального та політичного змісту), і самотійно вони не могли вирішувати питань своєї міжнародної діяльності. Влада радянської України ставила перед митцями не мистецьке, а політичне завдання – популяризувати радянські цінності, тому запрошення українських колективів на міжнародні фестивалі чи конкурси набувало політичного змісту.

У перші повоєнні роки серед югославських митців дедалі більше поширювалися та міцніли свободолюбні настрої. Скажімо, у творчості

молодих композиторів неважко помітити впливи різних стилістичних напрямів, характерних для західноєвропейської музики; з'являлися ознаки нового на той час модернізму, який критикували та навіть забороняли в СРСР. Керівництво Югославії розуміло, що мистецтво може стати надійним союзником, тому ліберально сприймало нові тенденції 50–80-х рр. минулого століття, коли в середовищі творчих людей одночасно розвивалися реалістичні та антиреалістичні тенденції. Твори деяких тогочасних митців були близькі до національних традицій; інші ж утверджували абстракціонізм, модернізм тощо.

Реалії свободи в культурній галузі гарантувала державна політика Югославії. Митці, розуміючи таке сприяння з боку влади, не відмовлялися створювати мистецьких образів, які б звеличували минулі (визволення від фашизму під керівництвом комуністів) і тогочасні дії (розбудова ФНРЮ) керівництва країни. Чимало творів композиторів, особливо молодих, присвячено партизанській боротьбі в роки Другої світової війни. До найбільш відомих належать симфонічна поема «Ліси співають» Блаже Арничча, «Йлова гора» та «До моря» Маріана Козини, «Лірична балада» Оскара Данона, «Партизанська рапсодія» Івана Бандура, «Боротьба за Югославію» Йосипа Славенски та ін. [799, с. 103–104].

Натомість представники старшого покоління музикантів повоєнної Югославії залишалися вірними національним традиціям і дотримувалися думки, що мистецтво має віддавати шану давньому минулому свого народу чи людству загалом. Прибічником такої позиції був, зокрема, С. Христич. 1947 року він завершив роботу над найвідомішим балетом «Охридська легенда», побудованим на казковому сюжеті. У творі композиторові вдалося продемонструвати красу народного побуту рідної землі. Музика балету віддзеркалювала національний дух, хореографію побудовано на ритмах народного танцю. Інший провідний композитор Югославії – П.Коньович – 1952 року завершив роботу над фольклорною оперою «Селяни».

Яскравим свідченням того, наскільки вільно міг працювати в нових умовах югославський митець, є діяльність хорватського композитора Й. Славенски, чий музичні твори поєднували елементи балканського фольклору та прийоми модерну, властиві тогочасному музичному мистецтву. У такому стилі створено серед іншого симфонії «Балканофонія», «Релігіофонія», фольклорну п'єсу «Пісні і танці Балкан» та ін. [799, с. 106].

Зауважмо, що натомість в СРСР дбали не стільки про створення умов для розвитку мистецтва у країні, скільки про закріплення авторитету супердержави на міжнародній арені. На правах переможця і визволителя радянська сторона ініціювала співпрацю з іноземними митцями. У руслі таких тенденцій навесні 1946 року до України запрошено югославських композиторів, письменників, художників, щоб домовитися про подальшу співпрацю. В урочистому прийомі на честь делегації узяв участь завідувач кафедри історії української і зарубіжної музики Київської державної консерваторії Пилип Омелянович Козицький – відомий український композитор [502, арк. 1], якому керівництво республіки доручило налагоджувати творчі контакти з югославськими митцями.

Діловий підхід П. Козицького відразу помітили організатори візиту – співробітники УТДКЗ. За їхніми рекомендаціями, українського композитора призначили заступником голови Комітету зі справ мистецтва. На цій посаді П. Козицький енергійно взявся за доручену йому справу [502, арк. 1]. Упродовж 1946–1947 рр. він підтримував ділові зв'язки із чиновниками та діячами культури Югославії. Композитор листувався з Головою уряду Боснії і Герцеговини Радолубом Чолаковичем та із секретарем уряду Міодрагом Поповичем, домовлявся про надсилання до України праць з історії музики Югославії, збірок народних пісень, грамплатівок, які планували використовувати для популяризації югославської творчості в Україні [504, арк. 1].

Надбання югославської культури у другій половині ХХ ст. мали

широкий міжнародний резонанс. На початку 50-х рр. ХХ ст. ФНРЮ підтримувала культурні зв'язки із 33 країнами світу. Югославські твори мистецтва посідали призові місця на міжнародних культурних конкурсах та на фестивалях. Зокрема 1956 року на фестивалі театрального мистецтва у Вестбадені високу оцінку отримали презентовані в югославських театрах опери «Хованщина» М. Мусоргського, «Князь Ігор» О. Бородіна та балет югославського композитора К. Барановича [191, арк. 5].

Організацією виступів іноземних та вітчизняних творчих колективів у Югославії займалися концертні бюро в Белграді, Загребі, Люблянці та в інших містах – столицях республік федерації. Кожна агенція діяла незалежно, могла самостійно запрошувати іноземців, відряджати свої колективи на гастролі за кордон [799, с. 116–117]. Натомість в Україні організацією виступів іноземних митців займалося Українське гастрольне об'єднання «Укрконцерт», засноване 25 серпня 1959 року для планування та організації гастрольної діяльності художніх колективів, ансамблів, концертних бригад та солістів України, союзних республік. Із такими функціями Українське гастрольне об'єднання пропрацювало майже тридцять років, а 1987 року у складі міністерства культури УРСР створено ще один самостійний підрозділ – «Київконцерт», що мав опікуватися столицею і Київською областю, але насправді його діяльність поширювалася й на інші міста України. Це спричинило деяку плутанину та неузгодженість у роботі обох організацій, заважало міжнародним зв'язкам українських творчих колективів. Зазначмо, що плани українських агенцій могли реалізуватися тільки після отримання спеціального дозволу аналогічних союзних установ. Київконцерт та Укрконцерт не мали права самостійно вирішувати питань налагодження культурної співпраці з іноземними колективами, як це було заведено в СФРЮ.

На початку 60-х рр. ХХ ст. організацією концертів зарубіжних митців займалося також Українське товариство дружби і культурних зв'язків із

зарубіжними країнами, яке, однак, узгоджувало свої рішення зі Всесоюзним товариством. На запрошення УТДКЗ югославські представники приїздили переважно до західних регіонів України. Така географічна зорієнтованість виступів пов'язана з досить чисельною українською діаспорою в Югославії – серед членів художніх колективів були вихідці із західних областей України. На їхнє прохання, керівництво колективів висловлювало бажання відвідати той чи інший регіон республіки. Саме так представники української діаспори з Югославії відвідували рідні краї або місця походження своїх предків. Водночас югославські колективи налагоджували творчі зв'язки з місцевими українськими колективами та запрошували їх на гастролі до Югославії, де організовували виступи у місцях компактного проживання українців. У травні 1960 року в Мукачеві та Ужгороді гастроловав камерний оркестр Загребського радіо (10 осіб) [310, арк. 217]. У відповідь на запрошення творчі колективи Закарпаття побували на гастролях у Югославії.

Улітку 1962 року до Чернівців приїхали естрадний оркестр Люблянського радіо і телебачення під керівництвом композитора Бояна Адимича, вокальна група та колектив солістів. Окрім запланованих концертів, хорвати дали безкоштовний концерт у центральному парку міста. Творчий колектив із Хорватії у ці дні побував на концерті Державного народного хору України під керівництвом Г. Верьовки, який тоді гастроловав на Буковині. За відгуками хорватських артистів, вони отримали велике творче натхнення, побувавши на концерті українських колег [149, арк. 107].

На гастролі до України приїжджали також оперні співаки з югославських театрів. Саме з опери ще у 20–30 рр. ХХ ст. розпочалося європейське визнання югославських митців. Сербський класик П. Коньович у своїй оперній творчості став послідовником вокального стилю російського композитора М. Мусоргського та чеського Л. Яначека. Народно-комічна опера хорватського класика Я. Готоваца «Еро з того світу» на сторінках

зарубіжних видань не раз була названа «серед трьох кращих слов'янських комічних опер поряд із «Сорочинським ярмарком» М.Мусоргського та «Проданою нареченою» Б.Сметани [857, с. 214]. Значний внесок у розвиток національної музики зробив словенський композитор Л. Шкерьянц.

Звичайно, міжнародна громадськість була зацікавлена у спільних проєктах із митцями Югославії. Свої твори югославські артисти презентували й українському глядачеві. Зокрема влітку 1964 року Словенський національний театр (м. Любляна) представив у Києві комічну оперу «Еро з того світу». На той час її прослухали у п'ятдесяти країнах Європи, виконували більш ніж вісьмома мовами [857, с. 121]. Причина успіху – в оригінальності та свіжості національного колориту твору. Звернення до жанру народної комічної опери було викликане тенденціями розвитку тогочасної югославської культури, що тоді перебувала у процесі інтенсивного професійного становлення. «Еро з того світу», яку вперше поставили ще 1935 року, – яскравий приклад хорватської національної оперної школи.

Восени 1964 року в Одесі виступила хорватська оперна співачка Мірка Кларич із Загреба, яка вперше відвідала не тільки Україну, а й Радянський Союз. На концертах М. Кларич виконувала партію Чіо-чіо-сан з однойменної опери Дж. Пуччіні. Хорватська співачка була єдиною артисткою в Югославії, яка виконувала титульну партію в опері Д. Шостаковича «Катерина Ізмайлова», це і стало одним з основних аргументів для запрошення виконавиці до України [164, арк. 92].

Починаючи від 1966 року, югославські артисти систематично давали концерти в Україні. Лідерами стали представники естрадного жанру. Упродовж січня–лютого 1966 року югославська естрадна група із 20 осіб дала 22 концерти у Києві, Харкові, Луганську, Донецьку, Запоріжжі, Ялті. Естрадні концерти цього ж року дали югославський колектив під керівництвом Сіміча (22 концерти) [568, арк. 3], естрадна група із солісткою

Косовія (17 концертів) [565, арк. 14-15], естрадна група за участю Джордже Мар'яновича (11 концертів) [565, арк. 12], естрадна група під орудою Саші Суботи (12 концертів) [564, арк. 1] та ін. Здебільшого концерти естрадні колективи давали, приїжджаючи до України із гастрольми двічі на рік. Про популярність артистів свідчить, серед іншого, те, що під час другого приїзду часто концертів було більше, аніж під час першого. Скажімо, 1966 року співак Джордже Мар'янович упродовж шести днів дав шість концертів у Києві, збираючи при цьому повні зали глядачів [566, арк. 45]. У ті часи техніка ще не була настільки досконалою, щоб артист міг співати під фонограму, тому співак безпосередньо виконував кожен пісню.

Більш ніж десятиліття югославські естрадні виконавці були найактивнішими іноземними виконавцями на українських концертних майданчиках. Загалом від початку 70-х рр. ХХ ст. в Україні з кожним роком зростала кількість виступів зарубіжних артистів. 1973 року в Україні було організовано 500 концертів іноземних виконавців, 1975 року – 1218, 1976 – понад 1500 концертів [584, арк. 5–8]. Частка югославських виконавців, як уже зазначено вище, була найбільшою. 1976 року вони дали рекордну кількість концертів – 528 [586, арк. 10–13], 1977 року – 170 концертів, у яких взяли участь 184 артисти та 11 естрадних колективів. Для порівняння наведемо приклади інших іноземних музикантів, які також були серед лідерів на українських сценах. Зокрема Польща 1977 року провела 94 концерти (140 учасників), Чехія – 99 концертів (197 учасників). З інших країн соцтабору артисти давали не більш ніж 20–30 концертів на рік [588, арк. 9–10]. Виконавців із західних країн у 60–70-і рр. минулого століття в Україні було обмаль, особливо в естрадному жанрі. Зрідка запрошували представників класичної музики, оперного співу тощо.

Югославська естрада буквально захопила сцени України. Зі 191 концерту, що дали югославські виконавці упродовж 1978 року, 164 програми представили естрадні виконавці [589, арк. 13–15]. Лідерами стали ансамбль

«Амбасадор» (20 концертів щороку), «АВС» (24 концерти) та естрадна група під керівництвом Саші Суботи (20 концертів) [590, арк. 12–13]. Окрім цього, в українського глядача мали популярність близько десятка інших естрадних колективів із СФРЮ: «Студію», «Трілери», «Рев'ю молодих», «Ентузіасти», «Привіт із Далмації», «Семеро молодих» та ін.

За виступом іноземних артистів уважно стежили органи державного контролю України, що, зокрема, здійснювали цензуру. У разі виявлення невідповідностей нормам радянської моралі доручали українським музичним режисерам вилучати слова із пісень, інколи навіть окремі пісні; «рекомендували» артистам не говорити зі сцени на ті чи інші теми, «рухатися без будь-яких зайвих чи не естетичних жестів» тощо [573, арк. 9]. Такі «перевірки» влаштовували на репетиціях; часто планували, щоб гастролі артистів розпочиналися не у столиці, а на периферії, де зручніше було контролювати роботу артистів на сцені. Після того перевіряючі давали свої рекомендації та на наступному концерті стежили за їх виконанням. Із доповідних записок українських чиновників дізнаємося, що югославські артисти здебільшого виконували всі «рекомендації» українських «режисерів» [573, арк. 9]. Під таку прискіпливу увагу спецорганів 1971 року потрапила югославська естрадна група «Ілліри» (14 осіб), у яких вилучили з репертуару кілька пісень, зробили багато зауважень щодо поведінки артистів на сцені тощо. «Ілліри» скорегували свою програму відповідно до «радянських вимог» та успішно дали 23 концерти у великих містах України [574, арк. 23].

Цілком інакше складалася ситуація із цензурою в соціалістичній Югославії. Провідний режисер Сербії Аня Суші в інтерв'ю від 27 травня 2010 року на Інтернет-сайті «Teatre» із приводу обмежень у мистецтві в СФРЮ зазначила, що деякі форми цензури, звичайно, були, але це аж ніяк не порівняти з радянським досвідом. «Були автори, чийі спектаклі чи книги критикувалися, забороняли, але нічого серйозного. За це не кидали до тюрми», – переконувала А. Суші [1246]. Натомість у тогочасній Югославії

були поширені ситуації, коли, наприклад, режисери, яким цензура відмовила у фінансуванні фільму, отримували дозвіл та підтримку в іншій республіці Федерації, де й реалізували свої плани. Найчастіше з такими проблемами їхали до Словенії, яку вважали найдемократичнішою.

Зауважмо, що в Україні менше уваги цензори приділяли представникам класичної музики, оперного співу. На переконання радянських ідеологів, класичне мистецтво не уособлювало ворожих елементів, його без особливих застережень демонстрували широкому загалові у виконанні як вітчизняних, так й іноземних артистів. 1966 року в українських театрах виступило 10 югославських оперних виконавців. Майда Радич брала участь у спектаклях Державного академічного театру опери і балету України імені Т. Шевченка, а у виставі «Кармен» була виконавицею головної ролі [564, арк. 24]. Оперний співак Благоє Ніколаєвич (тенор) восени 1966 року виступав у Львівській опері, виконуючи арії із «Травіати», «Севільського цирульника», «Євгенія Онегіна». Тоді ж Радміла Бакович (сопрано) в Одеській та у Львівській операх співала у спектаклях «Фауст», «Чіо-чіо-сан», «Богема» [565, арк. 46].

Із цікавою концертною програмою гастролював у Києва Македонський камерний оркестр, який у жовтні 1982 року виступав у Київській державній філармонії. Заснований щойно 1978 року, мистецький колектив зі Скоп'є, художнім керівником та диригентом якого був Фімчо Муратовські, зібрав у складі оркестру досвідчених музикантів, викладачів музичної академії зі Скоп'є. До програми київського концерту увійшли твори музичного бароко А. Вівальді, Г.-Ф. Телемана, чеського передкласика Я. Стамиця та сучасного македонського композитора Т. Зографського. Незважаючи на невеликий творчий стаж, оркестр продемонстрував високу професійну майстерність, про що свідчили аншлаги в концертному залі Київської державної філармонії [565, арк. 46].

На українських сценах побували югославські піаністи, гітаристи, скрипалі. Вони виступали в обласних філармоніях республіки, давали сольні

та колективні концерти. У 1966–1967 рр. у Львові та в Чернівцях виступала піаністка Дубравка Томчиш [564, арк. 38; 571, арк. 6, 12]; 1967 року в містах Криму, у Черкасах, Кіровограді, Херсоні гастролював скрипаль Д. Бравнічару [569, арк. 4]; гітарист Йован Йович 1967 року виступив на сценах Ялти, Луганська, Запоріжжя, Донецька [565, арк. 9, 11–12]; 1976 року скрипалька Мая Дешпаль та піаніст Владімир Крпан дали чотири концерти у кількох містах України [585, арк. 1–8].

На запрошення українських колег із Югославії приїжджали диригенти зі своїми оркестрами, або ж під їхнім керівництвом проходили виступи українських музикантів. Зокрема диригент Цветко Іванович 1971 року одним із перших приїхав в Україну разом зі своїм оркестром і дав концерт у Львові [574, арк. 25]. Згодом Живоїн Здравкович мав чотири концерти у Харкові та Луганську (1972); Бого Лескович дав два концерти у Запоріжжі (1972) [576, арк. 14], Антон Колор 1976 року диригував українським оркестром у Києві [585, арк. 1–8]. Така активність югославських митців була зумовлена й матеріальними чинниками. Виконавці отримували солідні гонорари за свою роботу, оскільки оплата праці в Югославії, зокрема й артистів, залежала від прибутку, який вони приносили виробництву, у цьому випадкові – організаторові гастролей. Часто югославські мистецькі колективи самі ставали організаторами своїх поїздок, і тоді їхні прибутки зростали. Такої практики, звичайно, радянська Україна не могла мати.

Рідше до України приїжджали югославські театри, хоча вони представляли вагому частку культурного життя югославів. Театральне мистецтво повоєнної Югославії відзначало різноманіття, тут не було єдиного центру, який би диктував іншим канони. Свій стиль, власні традиції мали театри в містах Белград, Загреб, Любляна, Скоп'є, Сараєво, Подгориці, Нові Сад, Спліт та Дубровник. Зокрема в Сербії від 60-х рр. ХХ ст. з'являється покоління письменників, які працюють у драматургії, що до цього часу майже не розвивалася серед сербських митців. Найяскравішим

представником цього напрямку став Міодраг Джурджевич, автор театральних п'єс, радіодрам і кіносценаріїв. Найвідоміша з них – «Кроки у сусідній кімнаті» – мала успіх на сцені експериментального театру «Ательє 212» [1079, с. 143].

Популярність драм у Сербії забезпечувала чимала кількість театрів, на сценах яких ставили драматичні твори. На початку 70-х рр. XIX ст. лише в Белграді працювало шість таких театрів: Національний (заснований 1869 року), Югославський драматичний театр, Сучасний театр, «Ательє 212», Пересувний театр і Дитячий театр імені Бошки Бухи [1178, с. 23]. Порівняймо: у Києві, де проживало у п'ять разів більше населення, драми ставили тільки у двох театрах – у Державному академічному драматичному театрі імені І.Франка й у Державному театрі російської драми імені Лесі Українки. Загалом в усій Югославії (населення – 18 млн осіб) на початку 70-х рр. працювало 55 професійних театрів і близько 100 аматорських. Щороку тільки професійні театри відвідувало до 5 млн глядачів [683, с. 4].

В Україні на цей час також відзначено поживлення в національно-культурному житті, зростання інтересу громадськості до театального мистецтва. У республіці діяло 60 професійних театрів, які упродовж року відвідувало близько 15,5 млн. глядачів. Упродовж 1958–1965 рр. кількість глядачів у театрах республіки зросла від 14,3 до 15,5 млн. осіб на рік. Однак порівняно із процесом долучення югославського глядача до театального мистецтва, ситуація в Україні була менш успішною.

Популярністю у сербського глядача користувалися п'єси про події Другої світової війни, які розповідали про драматизм людської долі як на фронті, так і в тилу. Серед найкращих назвімо п'єсу А. Обреновича та Д. Лебовича «Небесна команда» про життя у концентраційному таборі, написану на досвіді одного з авторів. Д. Лебовичу також належить авторство драми «Алілуя», яку вперше поставив у Народному театрі Варшави К. Деймека. 1965 року на фестивалі в м. Нові Сад вистава отримала премію.

У грудні 1966 року «Алілуя» Д. Лебовича і «Страдію» Р. Доленовича переглянули київські глядачі в театрі імені І. Франка [675, с. 3]. Слід відзначити сміливість сербських артистів, які у п'єсах висміювали бюрократизм в одній вигаданій країні, хоча всі розуміли, що йшлося саме про минуле Радянського Союзу.

Проблеми повоєнного життя висвітлив Драгутін Добричанин у п'єсі «Комунальна квартира», яка здобула популярність на вітчизняній сцені та в зарубіжних, зокрема й в українських, театрах [1079, с. 145]. Провідним драматургом Хорватії того часу був Мирослав Крлежа, який продовжував декларувати прогресивні цінності. Одна з перших його повоєнних п'єс «Аретей» возвеличує ідеї гуманізму, критикує злочинні дії нацистів проти людства. Окрім М. Крлежи, до когорти загребських драматургів входили Ранко Маринкович, Маріан Маткович, Владен Десниця та Мірко Божич. Драматургія Словенії розвивалася в іншому напрямі. Два провідні письменники того часу – Домінік Смоле і Прімож Козак – у своїх творах* порушували питання відносин між державою та її громадянами. Вистави розповідали про події в невідомій диктаторській державі.

Автори п'єси намагалися привернути увагу глядачів до тенденцій розвитку в їхній країні, де також панував культ особи. Завдяки творчості словенських драматургів, югославський глядач міг не тільки бачити проблеми в інших країнах, а й задуматися над долею власної держави. Загалом югославська драма отримала високу оцінку вітчизняного та іноземного глядача. Її слушно називали «совістю нашого часу», що вміла показати чесно і водночас поетично, тонко і дотепно всі ті проблеми, які виникали в різноманітних галузях суспільного буття. Звичайно, митці могли це зробити тільки в умовах творчої свободи, яка займала міцні позиції у СФРЮ.

Нечасті гастролі югославських театрів мали також і матеріальне

---

* П'єси Д. Смоле «Ангігона» і П. Козака «Діалог».

обґрунтування. Їхні виступи не збирали таких мас глядачів, як, наприклад, концерти естрадних артистів, і гастролерам чи стороні, що приймала, було не вигідно організовувати виступи театральних колективів. Водночас театральне мистецтво Югославії український глядач добре знав. Одне з перших знайомств відбулося влітку 1956 року, коли югославський драматичний театр під час гастролей у Радянському Союзі побував у м. Києві. На гастролі виїхало 65 співробітників театру. Упродовж чотирьох днів вони поставили дві вистави: «Єгор Буличов» М. Горького і «Дундо Мароє» М. Држича.

У Києві югославам для виступу було надано приміщення театру імені Лесі Українки. Загалом приїзду цього колективу югославських акторів приділили велику увагу. Їх зустрічала українська делегація провідних митців України, яку очолив міністр культури УРСР. Для кожного члена югославської делегації організатори забронювали окремих номер у готелі «Інтурист». Такий прийом зазвичай влаштовували тільки для високих урядових чинів із-за кордону. У вільний від репетицій і вистав час артистам проводили екскурсії містом тощо [7, арк. 147–154.].

У вересні 1972 року відбувалися гастролі загребського театру «Комедія» – одного з найпопулярніших у Югославії творчих колективів. Артисти показали виставу режисера В. Штефанчича «Людина з Ламанчі», створену за мотивами відомого роману М. Сервантеса «Дон Кіхот», і прем'єру спектаклю М. Држича «Дундо Мароє» [169, арк. 63]. 1976 року, у рамках днів культури Югославії в СРСР, Македонський театр у приміщенні театру імені Лесі України демонстрував глядачам Києва п'єсу словенського автора Івана Ункара «Зваблення у долині Святого Флоріана», поставлену ще 1907 року [583, арк. 63]. У листопаді 1983 року в Києві на гастролях черговий раз перебував Белградський драматичний театр. Окрім виступів, артисти мали творчі зустрічі зі своїми колегами зі столичного театру імені І. Франка [240, арк. 20]. Однак, на жаль, на цьому гастролі югославських театрів у

радянську Україну припинилися. Інші мистецькі колективи ще раніше згорнули свою діяльність в Україні.

Як свідчать звітні документи Укрконцерту, 1980 року відбулися останні концерти артистів із Югославії. На той час кількість виступів югославських артистів усіх жанрів відчутно зменшилася. Загалом 1980 року 96 виконавців дали 169 концертів, переважно естрадних. Зокрема група під керівництвом Міро Унчара дала 30 концертів, а ансамбль «Ентузіасти» – 20 [591, арк. 8–9]. Значною мистецькою подією стали Дні культури Хорватії в Україні, які проходили у вересні 1980 року. Хорватські творчі колективи провели 38 концертів, спектаклів, вечорів дружби, до яких залучили понад 200 працівників мистецьких колективів [559, арк. 2].

Отже, 60–70-і рр. ХХ ст. стали плідним періодом презентації театрального, естрадного та класичного мистецтва югославських народів українському глядачеві. Така активна культурна «експансія» на українських просторах була посилена суспільно-політичними змінами, що відбувалися в СФРЮ в результаті перемоги ліберальних настроїв серед представників влади. Прибічники ліберальної позиції вимагали децентралізації влади та збільшення громадянських свобод. Протистояння консерваторів та лібералів призвело до відставки (червень 1966 року) лідера консерваторів О. Ранковича. Він був другою за впливом особою у країні, посідав важливі державні посади – віце-президента і керівника служби безпеки СФРЮ, його сприймали як найсерйознішого наступника Б. Тіто. Проте О. Ранковичу інкримінували не тільки спротив реформам, а й прагнення забезпечити сербам більшість у федеральних органах влади.

О. Ранкович допустився політичних прорахунків, які негативно сприйняли очільники країни та громадськість. Під його керівництвом державна служба безпеки вдавалася до незаконних дій – використання апаратури для підслуховування в будинках головних політичних лідерів країни, зокрема й у резиденції Тіто [747, с. 492]. О. Ранковича звинувачено у

корумпованості та насильстві. Він залишив усі свої посади, хоча до суду справа так і не дійшла. Разом з ним на пенсію було відправлено деяких його прибічників.

Наступного року після усунення О. Ранковича кордони СФРЮ було відкрито. У країні з'явилися мільйони західних туристів, стрімко зростали міжнародні контакти югославської інтелігенції [1245, с. 726]. Збільшилася кількість візитів представників югославського мистецтва й до України. Творчі колективи із СФРЮ виступали майже в усіх обласних центрах України. Югославські митці знайомили зі своєю майстерністю й інші республіки СРСР, але загальна кількість їхніх концертів поза межами України становила меншу частину від того, що мав змогу побачити український глядач. Обидві сторони відчували близькість культур і потребу в подальшому розвитку духовних взаємозв'язків. Доробок югославських артистів високо оцінила українська публіка, особливо приваблювала творча свобода, нове, модерне трактування «вічних цінностей» мовою мистецтва.

Цілком інакше складалася ситуація з організацією гастролей українських творчих колективів до Югославії. Візитів українських артистів було мало, виступи були однотипними, тому української культури в республіках Югославії практично не знали. Українське мистецтво в той час репрезентувала здебільшого українська діаспора у СФРЮ. Із радянської України артисти почали приїжджати щойно в 60-і рр. ХХ ст., хоча ще 1958 року на зустрічі з радянськими представниками директор Концертного бюро Сербії Бекич звернувся із проханням відрядити до них українських артистів – танцюристів, співаків, виконавців на народних інструментах. Бекич наголосив, що існують широкі передумови для організації концертів українських артистів у містах Сербії [620, арк. 10]. На ці запрошення Україна відреагувала досить слабо, організувавши гастролі фольклорних колективів у Сербії та в інших республіках Югославії. Від початку 60-х рр. до Югославії виїжджають переважно колективи класичного мистецтва.

Скажімо, навесні 1962 року в ФНРЮ відбулися гастролі солістки Державного академічного театру опери і балету України ім. Т. Шевченка Єлизавети Чавдар, яка виступила у театрах міст Белград, Загреб, Сараєво і Скоп'є. Концерти за участі української співачки мали великий успіх [628, арк. 11]. У серпні 1962 року Державний український народний хор під керівництвом Г. Верьовки (33 особи) гастролював містами Югославії. Найбільший інтерес до виступів колективу виявили в місцях компактного проживання української діаспори – у Воєводині, у містах Північної Хорватії, Боснії і Герцеговини [335, арк. 159]. За два тижні відбулося 11 концертів, які відвідало 80 тис. глядачів.

Газета «Борба» писала: «На переповненому стадіоні, який вміщує 8 тис. осіб, белградці жваво аплодували майстрам найвищого класу» [335, арк. 161]. Високу професійну оцінку київським хористам дала й інша провідна югославська газета – «Политика» [335, арк. 162]. Югославів, окрім виконавчої майстерності, приваблювала близькість їм української культури, презентованої колективом.

Улітку 1963 року впродовж двох тижнів у Югославії гастролював Державний академічний театр опери і балету України ім. Т. Шевченка (230 осіб). До репертуару увійшли опери П. Чайковського «Мазепа» та С. Гулака-Артемівського «Запорожець за Дунаєм», а також балет «Дон Кіхот» Л. Мінкуса. Окрім цього, деякі солісти театру брали участь у виставах Белградського оперного театру [630, арк. 1].

Про успіх гастролей Київської опери в Югославії 1963 року свідчить той факт, що після їх закінчення на адресу міністра культури СРСР К. Фурцевої надійшов лист від керівництва Югоконцерта, у якому відзначено великий успіх театру. Київських акторів запросили приїхати влітку 1964 року із значно більшими за часом та репертуаром гастрольми [631, с. 1]. Колектив театру скористався запрошенням й упродовж місяця (липень–серпень 1964 року) гастролював у СФРЮ, збираючи повні зали глядачів [632, с. 9].

У відповідь на виступи майстрів київської оперної сцени в липні 1964 року у столиці України гастролював Словенський оперний театр (м. Любляна), до репертуару якого увійшли опери «Еквінокцій» М. Козини, «Еро з того світу» Я. Готоваца, «Золотий півник» М. Римського-Корсакова і «Дон Кіхот» Дж. Верді [632, арк. 15]. Для виступу у сольних концертах до Югославії виїжджали народна артистка СРСР Є. Мірошніченко (1968), народна артистка СРСР Б. Руденко (1970), заслужений артист УРСР, скрипаль О. Криса (1969, 1970) [560, арк. 1].

На зламі 60–70-х рр. ХХ ст., у період Хорватської весни, культурне життя в Хорватії дедалі більше набирає національних ознак. У пошуках союзників для підтримки таких тенденцій хорватська мистецька інтелігенція активізує зв'язки з Україною, проявляє посилений інтерес до надбань української культури. Завдяки активній культурній та громадській діяльності українців Югославії хорвати були добре обізнані із шанобливим ставленням українців до своєї мови, історії, культури. Численні фестивалі, конкурси, які тоді проводили в Хорватії, мали етнографічний зміст. Колективи з України, наскільки це було можливо, брали в них участь.

Серед іншого в липні 1972 року в Загребі пройшов традиційний Міжнародний фестиваль народного танцю. Від України на це свято поїхав ансамбль народного танцю «Волинянка» з Луцька. Це був єдиний колектив, що презентував не тільки УРСР, а й увесь Радянський Союз. Ансамбль провів гастролі на Балканах досить продуктивно. Окрім участі у фестивалі, він здійснив творче турне містами Югославії [168, арк. 356].

Тричі (1974, 1976, 1977) на різних мистецьких форумах у Хорватії та в інших республіках Югославії побував струнний квартет ім. М. Лисенка Київської державної філармонії [228, арк. 3, 19]. Згодом участь у таких заходах узяли артисти Київської консерваторії О. Пархоменко, Н. Марущенко, які дали кілька спільних концертів у великих містах СФРЮ [14, арк. 5].

Національні настрої хорватів підхопили інші республіки Федерації. Організація етнічних фестивалів ставала пріоритетним явищем масової культури у СФРЮ. Влада вітала такі події культурного життя республік, оскільки це була демонстрація свободи національного життя у країні.

Улітку 1976 року в республіках Югославії проходив фестиваль етнографічного мистецтва, на якому Україну представив ансамбль народної музики «Веселка» Білгород-Дністровського районного Будинку культури (Одеська обл.) та ансамбль танцю «Пролісок» Баришівського районного Будинку культури (Київська обл.) [559 арк. 1]. На міжнародний театральний фестиваль, що відбувся в червні 1976 року в Югославії, приїхав головний режисер Київського театру юного глядача М. Равицький [14, арк. 31]. Оскільки поїздки передбачено у плані культурної співпраці України та Югославії, то особливих проблем із виїздом за кордон режисер не мав.

Зазначмо, що отримати дозвіл на позапланові виїзди до Югославії для українських артистів було практично неможливим, тому таких виїздів у той час не засвідчено. У середині 70-х рр. через брак фінансування опинилися під загрозою зриву навіть заздалегідь заплановані відрядження. У зв'язку з погіршенням матеріального становища установ культури заступник Голови Ради міністрів УРСР П. Тронько звернувся до Ради міністрів СРСР з офіційним запитом щодо вирішення цієї проблеми.

У доповідній записці П. Тронько зазначив: упродовж останніх років «за рішенням союзних органів відбувалися постійні скорочення державних дотацій усіх установ культури», що спричинило закриття тих чи інших мистецьких закладів. 1940 року в Україні діяв 141 театр, 1946 року – уже 92, 1976 року – 74 театри. Скорочення фінансування не давало змоги нормально працювати навіть тим осередкам культури, які залишилися. Тому П. Тронько просив забезпечити фінансування на 1977 рік на рівні 1976 року – 9,333 млн. крб. і не скорочувати його на 2,964 млн. крб., як це запропонувала Рада міністрів СРСР [14, арк. 120–121]. Окрім цього, відзначмо, що фінансування

українських установ культури було найнижчим у СРСР. Наприклад, на діяльність одного українського театру держава виділяла 62 тис. крб.; порівняймо: у Росії і Білорусії ця сума становила 74 тис. крб., у Литві – 99 тис. крб., у Молдові – 115 тис. крб. Такий стан фінансування українських театрів призвів до того, що вони були заповнені працівниками лише на 62% від потреби [14, арк. 137]. Аналогічну ситуацію спостерігаємо й в інших українських культурних закладах.

Попри фінансові труднощі, із якими стикалися працівники української культури, 1978 року представникам творчих колективів вдалося успішно долучитися до культурного спілкування з югославами. Того року в СФРЮ побувало 96 артистів. Найбільші групи митців представлено ансамблем давньої музики «Гармонія» Київської державної філармонії та ансамблем танцю «Веселка» з Івано-Франківщини, який брав участь у Міжнародному фестивалі «Червона ружа» (Югославія, 1978) [20, арк. 55]. За успішний виступ «Веселку» нагороджено дипломом Лауреата фестивалю та гран-прі «Золотий постріл» [979].

З ініціативи югославської сторони наприкінці 70-х рр. ХХ ст. започатковано традицію проводити Дні культури. До такої співпраці було залучено деякі республіки СРСР та СФРЮ. Україна співпрацювала із Хорватією, Росія – із Сербією та Чорногорією, Узбекистан – із Македонією, Білорусія – зі Словенією [1003, с. 7]. Ці мистецькі акції (зазвичай тривали 7–10 днів) мали свої переваги, оскільки поєднували кілька тематичних напрямів, під час їх організації використовували різні форми презентації культурного життя. Перші Дні української культури в Хорватії відбулися навесні 1979 року. Українські митці взяли участь у кінофестивалі, на якому продемонстрували чотири художні фільми. Три з них – від кіностудії ім. О. Довженка («Карпати, Карпати...»), «Ати-бати, йшли солдати» – про події Другої світової війни, «Весь світ в очах твоїх» – про життя молоді 70-х рр. ХХ ст.), та один («Де ти, Багіро?») – від Одеської кіностудії. Також було продемонстровано 4

документальні, 2 науково-популярні фільми та кілька мультфільмів українського виробництва. На святкування до Хорватії приїжджали режисери й актори Т. Левчук, Л. Биков, К. Степанков, які зустрічалися з хорватськими колегами, обмінювалися досвідом роботи та планами на майбутнє [24, арк. 50].

У рамках Днів української культури в Югославії проходили виставки образотворчого, народно-декоративного та прикладного мистецтва, пам'яток історичної культури, фотовиставка «Радянська Україна». Здебільшого ці виставки не поверталися до України, а залишалися у розпорядженні посольства СРСР в Югославії. Наприклад, під час проведення перших Днів української культури в Хорватії 1979 року серед іншого було організовано виставку декоративно-прикладного мистецтва. Генеральний консул СРСР в Загребі В. Гусєв після закінчення виставки використав експонати як сувеніри та прикрасив ними інтер'єр консульства [238, акр. 1].

На Дні української культури до Хорватії прибуло чимало творчих колективів (близько 290 артистів), які давали концерти у різних містах югославської республіки [559, арк. 3], – Державний академічний ансамбль танцю УРСР ім. П. Вірського, Державна капела бандуристів, естрадні колективи та ін. [22, арк. 3]. Серед глядачів було чимало представників української діаспори, які не тільки приходили подивитися на виступи співвітчизників, а й хотіли налагодити зв'язки, повчитися мистецтву українського співу, хореографії – того, у чому вони відчували потребу і чого не могли сповна отримати через обмежене спілкування із батьківщиною.

У відповідь на успішні візити українців, югославські дипломатичні представництва взяли за організацію Днів культури Югославії в Україні. Перші та єдині такі святкування, що відбулися у вересні 1980 року, провели хорвати. Для участі у святі до України на 5 днів приїхала делегація Сабору (парламенту) Республіки Хорватія на чолі із Головою Сабору Юре Биличем. Під час перебування в Україні парламентарі, окрім столиці, відвідали Одесу, зустрілися з українськими колегами – Головою Верховної Ради УРСР,

депутатами Одеської обласної ради, відвідали кілька підприємств Київщини та Одещини [22, арк. 2].

Від кінця 70-х рр. ХХ ст. в Україні також запроваджено традицію відзначати День Республіки Югославії. У межах цих святкувань проводили концерти українських та югославських артистів, демонстрували кінофільми та виставки, які презентували різноманітні аспекти життя Югославії. Матеріали для виставок надсилали югославські організатори [238, арк. 1–23]. Заходи до Дня Республіки Югославія здебільшого проводили в Києві.

У 80-і рр. ХХ ст. візити українських артистів до Югославії суттєво скоротилися. Політична нестабільність та економічні негаразди в СФРЮ і УРСР стали головною причиною згорання культурних зв'язків між країнами. А від середини 80-х рр. такі контакти практично припинилися. 1980 року в Югославії ще побував оркестр народних інструментів «Рапсодія» Івано-Франківського Будинку культури, який взяв участь у Міжнародному фестивалі «Голубий Дунай», де колектив завоював першу премію [238, арк. 1–23]. Наступного року відбувся традиційний літній фестиваль мистецтва в м. Дубровник, у якому взяла участь Державна заслужена капела бандуристів України. Того ж року проходив ХVІ міжнародний огляд фольклорних колективів у м. Загреб, на якому виступив народний самодіяльний ансамбль танцю «Смерічка» Вижницького будинку культури Чернівецької області. Наступного року в цьому фестивалі взяв участь самодіяльний ансамбль танцю «Полісянка» Рівненського будинку культури [238, арк. 1].

На міжнародному музичному фестивалі в м. Спліт (1982) виступив заслужений артист УРСР І. Пономаренко, виконавши головні партії в операх Д. Верді «Набукко» та «Аїда». Для участі у традиційному Белградському міжнародному театральному фестивалі 1982 року запрошено акторів Державного академічного українського драматичного театру ім. І. Франка, які приїхали з виставою «Украдене щастя» за І. Франком. Прикладом успішної культурної співпраці УРСР та СФРЮ слугує робота балетмейстера-

постановника Державного академічного театру опери і балету УРСР ім. Т. Шевченка, заслуженого діяча мистецтв УРСР, народного артиста УРСР А. Шикера. 1982 року він поставив у Македонському народному театрі балет А. Мелікова «Легенда про кохання», прем'єра якого відбулася на початку 1983 року з нагоди відкриття нового приміщення театру [238, арк. 2]. Відомо, що режисери-постановники Державного академічного театру опери і балету УРСР ім. Т. Шевченка та Сербського національного театру співпрацювали, здійснюючи постановки. Головний балетмейстер київської опери Р. Клявін упродовж двох місяців (1983) працював у Белграді, готуючи балетну трупку театру до прем'єр балету П. Чайковського «Лебедине озеро» та балету А. Адана «Жизель» [238, арк. 2].

Югославські й українські артисти, попри все, намагалися гідно представити національне мистецтво. Наголосімо, що гастрольна політика обох сторін істотно відрізнялася. Тимчасом як югославські артисти презентували здебільшого сучасне мистецтво, популярне в українського глядача, що давало високі прибутки учасникам гастролей, з України приїжджали переважно представники класичного та фольклорного мистецтва. Такий стан речей був зумовлений тим, що в радянській Україні новітніх тенденцій у мистецтві не схвалювали, їх оцінювали як впливи ворожого капіталізму. Саме тому служби державного контролю ретельно перевіряли зміст і характер виступів югославських акторів. Із програми вилучали номери, проводили перевірку пісень, «рекомендували» відповідну поведінку артистів на сцені та ін.

Загалом динаміку та зміст співпраці в сфері культури між Югославією та УРСР визначало кілька чинників. По-перше, їх культурні зв'язки безпосередньо залежали від зовнішньополітичних тенденцій, на яких ґрунтувалися відносини СРСР та Югославії. По-друге, спалахи громадських і національних рухів у республіках СФРЮ супроводжувалися зростанням зацікавлення культурними надбаннями України і тому зазвичай корегували інтенсивність співпраці. По-третє, співпрацю обох країн визначав також

економічний чинник, який по-різному проявлявся в Україні та в Югославії. Зокрема постійний дефіцит фінансування мистецьких колективів радянської України додатково стримував їх міжнародну активність. Натомість прояви ринкової економіки у СФРЮ давали змогу закладам культури і творчим колективам отримувати, окрім державних дотацій, додаткове фінансування. До того ж змога покращити своє матеріальне становище спонукала югославських артистів до інтенсифікації зарубіжних гастролей.

У другій половині ХХ ст. югославські митці стали лідерами концертної діяльності в Україні. Кількість їхніх виступів суттєво домінувала над виступами інших закордонних артистів. Зали були переповнені, існувало повне взаєморозуміння між українським глядачами та югославськими артистами. Пік візитів югославських колективів до України припав на 70-і рр. ХХ ст. До прикладу, 1973 року в УРСР організовано 500 концертів іноземних виконавців, 1975 – 1218, 1976 – понад 1500. Югославські гастролери склали третину всіх виступів іноземців. 1976 року вони дали рекордну кількість концертів – 528.

Порівняймо, інші іноземні виконавці, яких вважали частими гостями на українських сценах, 1977 року презентували: Польща – 94 концерти (140 учасників); Чехія – 99 концертів (197 учасників). З інших країн соцтабору артисти давали не більш ніж 20–30 концертів на рік. Виконавців із західних країн у 60–70-і роки минулого століття в Україні було обмаль, особливо в естрадному жанрі. Часом запрошували представників класичної музики, оперного співу тощо. Через політичну «закритість» радянської України, її творчі колективи не так часто були в Югославії, як югославські – в Україні. Як наслідок – югославські народи, попри мовну, релігійну, історичну близькість, мало знали про українське мистецтво. Водночас українські фахівці проводили велику практично-постановну діяльність у югославських театрах і творчих колективах, що сприяло формуванню серед творчої еліти Югославії професійної поваги до українських митців.

5.2. Розвиток зв'язків у галузі радіомовлення, телебачення та кінематографа

Розвиток радіомовлення, телебачення та кінематографа як важливих галузей культурного розвитку в Югославії та Україні після Другої світової війни і до кінця 80-х рр. ХХ ст. перебував під впливом низки чинників, зміст яких в обох країнах не завжди збігався. Це позначилося на співпраці між югославськими та українськими представниками радіо, кіно й телебачення. Умови тоталітарного суспільства в Югославії та Україні вимагали від цих ділянок культури виконувати передусім агітаційно-пропагандистські функції. Адже через їх діяльність влада здійснювала наймасовіший контакт із населенням країни та поширювала потрібну для керівної партії інформацію про різноманітні напрями суспільного розвитку держави та зарубіжжя, провадила ідеологічне виховання громадян.

Звичайно, ЗМІ частково задовольняли культурні потреби населення, представляючи, відповідно, різноманітні мистецькі жанри, проте допуск до напрацювань митців перебував під суворим контролем цензури. До глядача, слухача і читача надходили ті програми радіо, кіно і телебачення, які відповідали комуністичним стандартам, і в кожній країні вони були свої. Найбільше відмінностей – у технічній та фінансовій організації роботи працівників культури.

У Югославії - як соціалістичній країні з елементами ринкової економіки – радіо, кіно й телебачення перебували на частковому державному забезпеченні або ж повністю діяли за принципом самоокупності. Це змушувало ЗМІ зважати насамперед на економічну доцільність та стимулювало таку діяльність, яка була б прибутковою. В Україні так питання взагалі не стояло. Економічний інтерес практично був відсутній. Мізерність державного бюджету на потреби культури спричинила обмеженість та застарілість матеріально-технічної бази українських радіо, кіно й

телебачення. Це аж ніяк не можна порівняти з Югославією, де створено умови для економічного зростання мистецьких організацій. Перебирати господарський досвід у своїх колег українські митці не могли й не мали потреби. Вони були змушені розвивати співпрацю у рамках радянських стандартів, пропагуючи комуністичні ідеали, велич СРСР і КПРС.

Творча співпраця українських та югославських кіно-, радіо- й телепрацівників розпочалася від другої половини ХХ ст. На той час країни ще мали однакові стартові можливості в технологічному та мистецькому вимірах, які, щоправда, із роками почали змінюватися на користь Югославії, якщо брати до уваги перший чинник – технологічне оснащення радіо, телебачення та кіно. Після Другої світової війни в Україні та Югославії працювало по десять радіостанцій, однак станом на 1965 рік в УРСР діяло вже понад 50 потужних довгосередніх-, коротко- і ультракороткохвильових радіостанцій, а в Югославії – близько 180 [1240, с. 80]. В Україні більшість ефірного часу на радіо виділяли для транслявання передач із Москви. На початку 1965 року обсяг республіканського радіомовлення становив лише три години на добу. Окрім 10 випусків «Останніх вістей», які передавала щодоби Київська радіостанція, програми радіостанцій в УРСР передбачали лекції, бесіди, консультації, загальноосвітні, літературні і музичні передачі. У Югославії кожна республіка мала по кілька окремих власних радіопередач, а також спеціальну передачу для іноземних слухачів.

Телебачення розвивалося власним шляхом. Перші телецентри в Україні (Харків та Київ) почали працювати з 1951 року. 1976 року їх налічували вже 13. У Югославії 1983 року існувало вісім телецентрів. Забезпеченість населення телевізорами була приблизно однаковою. В Україні 1975 року на 4,4 особи припадав один телевізор, у Югославії 1983 року 1 телевізор – на 6 осіб [1226, с. 93]. За таких матеріально-технічних умов розпочалася співпраця українських та югославських митців у галузі телебачення та радіомовлення. Сторони прагнули насамперед перейняти досвід один одного у цих видах

культурної діяльності. Співпраця була не регулярною і тільки на рівні поодиноких югославських республік. В Україні найбільше стримувало розвиток те, що УРСР мала отримувати дозвіл на співпрацю у союзних установах, що загалом негативно позначилося на динаміці, змісті, насиченості та на обсягах культурних контактів у цій галузі культури.

Перші відомості про співпрацю зафіксовано в середині 60-х рр. ХХ ст. у листуванні, яке вів Комітет з радіомовлення і телебачення при Раді Міністрів УРСР з радіотелевізійними компаніями Югославії, яких у СФРЮ на той час нараховано більш ніж десять. Київські мас-медійники листувалися з колегами з Белграда, Любляни, Сараєва. Зміст листування засвідчив, що ділові стосунки з югославськими колегами не були надто інтенсивними. З України до Югославії регулярно надсилали тільки російськомовний бюлетень «По Советской Украине». Водночас майже в кожному листі, окрім офіційної інформації, можна натрапити на особисті дописи керівників українського Комітету та югославських компаній, що демонструють дружні стосунки колег. Вони вітали один одного зі святами, запрошували у гості тощо [140, арк. 42–62].

В Україні до складу мистецьких делегацій потрібно було вводити партійних працівників, чиновників та представників спецслужб, що збільшувало фінансові витрати на відрядження і сковувало творчі наміри працівників культури. Поїздки обов'язково присвячували якійсь політичній чи партійній події. Попри всі нюанси, візити наповнювали діловими зустрічами, учасники яких обмінювалися досвідом, окреслювали майбутні плани співпраці. Часто організатори намагалися урізноманітнити поїздки історико-культурними екскурсіями. Зазвичай подорожі тривали 10–20 днів. Представники обох делегацій отримували матеріальне забезпечення на паритетних засадах.

Серед перших таких поїздок – перебування 23–30 березня 1966 року в Україні на київській телестудії режисера югославського телебачення

Чедомира Мачури. Прийом організували на державному рівні. Скрізь Ч. Мачуру супроводжували працівники Міністерства культури УРСР і телебачення. Поселили режисера в одному з найпрестижніших на той час готелі Києва «Дніпро» [141, арк. 22–23]. Проте така надмірна увага здебільшого заважала нормальній роботі й спілкуванню як українських, так і югославських телевізійників. За виявленням почесей українські чиновники намагалися приховати слабку забезпеченість київської телестудії, яка за своїм технологічним рівнем значно поступалася аналогічним установам у Югославії. Українські колеги всі мінуси своєї телеіндустрії бралися компенсувати насиченою культурною програмою. Ч. Мачурі організовували цікаві прогулянки історичними місцями Києва, відвідування театрів, музеїв. Усі витрати з перебування режисера в Україні взяв на себе Комітет держтелерадіо СРСР, про що було домовлено раніше [141, арк. 25]. У міжнародному культурному житті України така щедрість центральних органів була рідкістю. Здебільшого всі мистецькі заходи міжнародної співпраці Україна фінансувала із власного бюджету. Якщо ж кошти на поїздку українців виділяла приймаюча сторона, то Україна також запрошувала делегації із цих країн за кошти республіканського бюджету.

Навесні 1967 року в Києві перебував головний редактор літературно-драматичного відділу Загребського радіо, відомий в Югославії театральний критик Бранко Хечемович, який хотів ознайомитися з театральним життям столиці України. Особливо гість зацікавився новітньою драматургією, а також добирав матеріали для створення документального фільму про Україну. Б. Хечемовичу українські колеги організували насичену програму. За три дні він відвідав оперний театр ім. Т. Шевченка, драматичний театр ім. І. Франка, театр російської драми ім. Лесі Українки, побував на Кіностудії ім. О. Довженка, мав зустрічі в Комітеті з радіомовлення і телебачення УРСР, обмінювався досвідом із головним редактором літературно-драматичного мовлення українського радіо Л. Кузьмінім, ознайомився з

радіоспектаклями та іншими радіопередачами [141, арк. 27–32]. Б. Хечемович частково був не задоволений візитом, оскільки матеріали для його майбутнього фільму про Україну були перенасичені агітаційною пропагандою, із чим він стикався і у своїй країні. Однак найбільше його вразив розмах радянської ідеології.

Найчастіше до України приїжджали делегації із двох республік СФРЮ – Сербії та Хорватії, рідко – з інших республік Югославії. Зокрема у червні 1967 року в Києві перебувала делегація радіо і телебачення із Сараєво у складі генерального директора радіо і телебачення Боснії і Герцеговини Воя Савича, директора телебачення Драгана Кечмана, заступника головного редактора інформаційно-політичних програм радіо Ірини Любардич. Делегація з БіГ такого професійного рівня вперше прибула в Україну. Мета поїздки – встановити ділові зв'язки з керівниками та співробітниками радіо-й телестанцій Києва [141, арк. 32]. У перспективі сторони домовилися про обмін творчим матеріалом, насамперед музичного змісту.

Як уже йшлося вище, значну увагу в радянській Україні зосереджували на ідеологічних аспектах організації міжнародної культурної співпраці. Радіо- й телепередачі були одним із найефективніших способів вплинути на людську свідомість. Перед працівниками засобів масової інформації ставили завдання – популяризувати роль партії не лише у власній країні, а й поза її межами. Тому керівництво заохочувало запрошувати на радіо- і телепередачі зарубіжних громадян, насамперед із соціалістичного табору, особливо членів комуністичної та соціалістичної партій. До кожного державного свята, що обов'язково мало ідеологічний зміст, на радіо й телебаченні виходили святкові програми, у яких прославляли комуністичну партію, її ідеологів й тогочасне керівництво. Залучаючи іноземних колег до створення таких передач, влада демонструвала перед міжнародною спільнотою важливість партії, а також нав'язувала відповідні радянські стандарти щодо організації культурного життя.

У листопаді 1967 року в ефір вийшла низка радіо- й телепередач, присвячених річниці Жовтневої революції. Усупереч ідеологічним вимогам, українські працівники радіо творчо підходили до створення програм – намагалися зробити передачі цікавими й пізнавальними. Зокрема саме такі принципи організації роботи були у співробітника Уккрандіо А.Майданюка. Готуючи концерт «Святкові голоси друзів», він звернувся по допомогу до югославських колег, які підготували розповідь про Олеко Дундича – учасника революційних подій 1917 року в Україні – та святковий концерт популярного югославського співака Д. Мар'яновича [141, арк. 40].

Висловлюючи вдячність за допомогу, А. Майданюк в особистому листі до Белграда просив також про подальшу співпрацю: із нагоди встановлення радянської влади в Україні югославські колеги підготували поздоровлення відомого югославського політика, члена Ради Югославської федерації Павла Савича. На прохання А. Майданюка, надіслали запис українських пісень у виконанні югославських артистів [141, арк. 50]. Отже, у Югославії любили, знали і виконували українські пісні. Не останню роль у цьому відіграла українська діаспора, яка зберігала традиції і культуру землі свого походження та популяризувала їх серед югославів.

Натомість, коли представники української діаспори в Югославії зверталися по допомогу до своїх співвітчизників, то не завжди отримували бажане, що було викликано передусім неспроможністю України самостійно вести міжнародну культурну співпрацю. Скажімо, у жовтні 1966 року в одному з найбільших міст Воєводини Нові Сад із дозволу місцевої влади було відкрито українську редакцію новісадського радіомовлення, яке вело передачі для українців, котрі мешкали в Югославії. Завідувач редакцією Симеон Сакач надіслав листи в Україну до всіх найбільших радіостанцій Києва, Львова, Івано-Франківська, у яких просив допомогти матеріалами – україномовними піснями, особливо дитячими програмами й музичними композиціями [140, арк. 56].

Це прохання передали до Москви, яка вирішила проігнорувати запит [141, арк. 19]. Такі випадки свідчили про політичну залежність працівників культури від ідеологічних принципів в УРСР, про несміливість деяких митців, які переймалися радше власною безпекою і благонадійністю, аніж підтримкою української культури у світі.

Ознайомитися з культурою Києва та зібрати інформацію про Україну до української столиці в червні 1968 року приїжджала директор Загребського радіо Люсія Спаїч. Під час візиту вона мала ділові зустрічі з головою Комітету з радіомовлення і телебачення УРСР М. Скачком, ознайомилася з роботою колег на Укррадіо та на республіканській студії телебачення [142, арк. 236].

Співпрацю у галузі кіноіндустрії зазвичай ініціювали югослави. Вони розуміли: причиною української пасивності був не брак бажання співпрацювати, а політичні чинники, що обмежували міжнародні творчі зв'язки митців України. Для представників СФРЮ було важливим розвивати відносини у цій ділянці мистецтва, оскільки для них це був новий напрям культурного розвитку. До того ж, завдяки кіношедеврам О. Довженка Київська кіностудія була відома на увесь світ і викликала значне зацікавлення.

До Другої світової війни кіноіндустрія Югославії розвивалася не достатньо інтенсивно. Щойно 1905 року перші зйомки на цих землях здійснив один із місцевих ентузіастів – фотограф із Брітоля (Македонія) Мільтона Манакі. Перші кадри присвячено македонським ткалям. На інших стрічках М. Манакі – антитурецькі демонстрації* та інші події із життя Македонії.

Значна кількість хронікально-документальних кадрів, які створили піонери югославського кіно Йосип Хала, Славко Йованович, Міка Міхайлович та ін., присвячена Першій балканській війні, а також участі

---

* 3 серпня 1905 р. (на Іллі) в Македонії почалися антитурецькі повстання, які були жорстоко придушені.

Югославії в Першій світовій війні. Про боротьбу з іноземними загарбниками розповідає перший югославський фільм «Карагеоргій» (1911). Автором сценарію та режисером стрічки став провідний актор Народного театру в м. Белград Ілля Станоєвські, оператором – француз Жюль Бері [789, с. 6]. Серед початківців югославського ігрового кіно – Владімір Тотович, який 1915 року у м. Нові Сад за власним сценарієм поставив комерційну стрічку «Злодій у ролі детектива».

З утворенням Королівства сербів, хорватів і словенців розпочався новий етап розвитку югославської кіноіндустрії. До кінця 1918 року створено першу кінофірму «Кроатія», що випустила перший фільм «Матія Губец» (1919) про селянське повстання в Хорватії середини XVI ст. Попри витрачені значні матеріальні та людські ресурси, картина не здобула бажаного успіху, а «Кроатія» збанкрутувала [1122, с. 255]. Зазначмо, що фільм «Матія Губец», як і попередні, мали вузьконаціональне спрямування, висвітлювали історію того чи іншого югославського народу, почасти і протистояння між ними, тому такі стрічки не мали належного попиту. Однак це аж ніяк не є негативною ознакою розвитку кіномистецтва у югославських народів, а навпаки – його позитивом. Такі тенденції підкреслюють абсурдність збирання у межах єдиної країни всіх югославів, які віддавна прагнули створити власні національні держави, і кінопродукція початку XX ст. яскраво це засвідчує.

На технічній базі «Кроатії» 1919 року Йосип Колин організував кінофірму «Акціонерне товариство Югославія». Як бачимо, уже в назві засновник прагнув об'єднати населення Королівства, поки що СХС, на створення кіно. Досить швидко співробітники кінофірми відчували кадровий дефіцит. Щоби вирішити проблему, 1922 року «Югославія» заснувала Школу кіноакторів; її викладацький колектив очолив російський актор А. Верещагін, професійно «досить посередній», але він був іноземцем, і цього виявилось достатньо, щоб у Югославії визнали «професором» [803, с. 291–292].

Силами першого випуску А. Верещагін поставив фільм «Пристрасть до пригод», який, проте, не мав бажаного успіху. Акціонерне товариство «Югославія» проіснувало ще до 1925 року, випустило майже 20 ігрових стрічок, значну кількість кіножурналів та ін. Без матеріальної підтримки держави кінофірма швидко відчула фінансові труднощі, до яких додалися вимоги цензури, викликані демонстрацією спецвипусків засідань правлячої Хорватської селянської партії. Остання причина визначила долю Товариства.

Міжвоєнне югославське кіно так і не змогло витримати конкуренції потужних іноземних фірм США, Німеччини, Франції. Закордонні кіновиробники пильно стежили за тим, аби влада Югославії не надала місцевому кіно жодних пільг. Коли на початку 30-х рр. ХХ ст. уряд країни ухвалив закон про сприяння розвитку вітчизняного кіно, американські кінокомпанії висловили ультиматум, погрожуючи забрати з прокату всі свої фільми [1122, с. 256–257]. Їх підтримав Союз югославських кінотеатрів, які отримували надприбутки від демонстрацій іноземних стрічок. За таких обставин кіновиробники Югославії зосередилися на випускові рекламних і культурно-наукових фільмів. У цьому досягнуто помітних результатів: стрічки мали цікаву композицію, динамічний і продуманий монтаж.

Поява звукового кіно почала стримувати експансію великих іноземних кінофірм. Після Другої світової війни звуковий бар'єр стимулював розвиток національного кіно в Югославії. Окрім революційних досягнень у кіноіндустрії, ще більшим поштовхом розвитку югославського кіновиробництва стала нова влада, очолювана комуністами, яка вдало використовувала досягнення ЗМІ з агітаційно-пропагандистською метою. 1945 року відкрилися кіностудії «Зірка-фільм» і «Авала-фільм» (Белград), «Ядран-фільм» (Загреб), «Триглав-фільм» (Любляни), згодом – «Босна-фільм» (Сараєво, 1947), «Вардар-фільм» (Скоп'є, 1947), «Ловчен-фільм» (Подгориці, 1949) та ін. Загалом наприкінці 70-х рр. ХХ ст. у країні працювало 15 кіностудій [1222, с. 35], на яких тільки за десять повоєнних

років випустили 400 документальних, 300 наукових, 45 художніх фільмів [191, арк. 3–4]. Суттєво зріс відсоток югославської кінопродукції в кінотеатрах ФНРЮ, кількість яких на кінець 70-х рр. порівняно з довоєнним часом зросла у чотири рази і становила 1700 кінотеатрів (порівняймо: 1939 року їх було тільки 413) [1222, с. 35].

Практично всі югославські фільми різних жанрів другої половині ХХ ст. мали інформаційний зміст та виконували агітаційно-пропагандистські завдання, спрямовані на підтримку комуністичної влади країни. Перші повоєнні ігрові фільми присвячували партизанській тематиці та розбудові нового життя у ФНРЮ*. Новим підходом у становлення югославського кіномистецтва стала екранізація відомих вітчизняних літературних творів. У 50-і рр. ХХ ст. на екрані ожили образи Б.Нушича, І.Андрича, І.Войновича, Б.Чопича та інших видатних югославських письменників.

Українські глядачі мали змогу переглянути деякі югославські стрічки. Із кінця 50-х рр. ХХ ст. в Україні організують фестивалі югославського кіно. Зокрема у грудні 1959 року в Києві пройшов один із перших таких мистецьких заходів. У кінотеатрі «Жовтень» глядачі столиці зустрічалися з діячами югославської кінематографії, які приїхали в Україну для відкриття фестивалю. Делегацію очолив режисер Самойло Амадач.** Вітав югославських колег голова Союзу кінематографів України Т. Левчук. Під час фестивалю демонстрували художні кінофільми «Потяг в нікуди», «Пані міністерша», «Н-8...» і «Вітер припинився вранці» [191, арк. 3–4].

Поліетнічність Югославії та національна політика влади по-своєму позначилася на розвитку кіномистецтва у країні. Керівництво ФНРЮ заохочувало взаємовпливи та взаємодію національних традицій. Якщо в міжвоєнній Югославії серби знімали стрічки про сербів, а хорвати – про хорватів, то в соціалістичній Федерації ситуація змінилася. Наприклад,

---

* Фільми: В. Афріча «Славіца», Н. Поповича «Буде жити цей народ», В. Нановича «Безсмертна молодість», Г. Гаврина «Життя належить нам» та ін.

** До складу делегації увійшли: режисер Ніколу Танховера, артисти Олівер Маркович і Антуан Врдоляка.

сербський режисер Н. Попович поставив свою першу ігрову картину «Буде жити цей народ» на загребській студії «Ядран-фільм», хорватський режисер Ф.Хаджекович екранізував «Стояна Мутикашу» на кіностудії в Боснії, словенець Ф.Штиглиц здійснив постановку македонського фільму і т.д. [762, с. 714–715]. Ще більшою була «міграція» операторів, художників, акторів. Так влада хотіла розбудовувати мистецтво без національних особливостей і кордонів, яке мало пропагувати комуністичні ідеали та цінності.

Нові тенденції в кіновиробництві з'явилися на початку 60-х рр. ХХ ст. Щоб отримати прибуток, студії зосередили свою увагу на випускові комерційно доцільних стрічок. Радянські кінокритики писали, що це були «легковажні і беззмістовні комедії і музичні ревію» [789, с. 22]. Значно м'якшу оцінку таким стрічкам давав друкований орган Союзу комуністів Югославії «Комуніст», зазначаючи, що подібні картини відповідали одному критерію – критерію мистецтва [701, с. 9].

Отже, кіно в Югославії у 60-і рр. ХХ ст. намагалося дистанціюватися від ідеологічного навантаження, до якого його спонукала керівна партія. Водночас кіновиробництво не втрачало свого головного призначення – бути часткою мистецького життя країни. Однак у тоталітарному суспільстві деідеологізація не могла бути масовим і довготривалим явищем. Надалі провідними залишалися теми про партизанське минуле часів Другої світової війни, про побудову нового життя в соціалістичній Югославії та ін. – теми, які підтримувала влада. Звичайно, і в цих фільмах порушували вічні проблеми добра, вірності, кохання, самопожертви тощо, однак залишалися незмінними агітаційно-пропагандистські завдання зі звеличення комуністичної партії, керівництва країни.

Маючи в кіновиробництві технічне забезпечення на достатньо високому рівні, югославські майстри цікавилися роботою українських кінематографістів; у центрі їхньої уваги – питання постановки стрічок, вирішення головної сюжетної лінії, гра акторів. У грудні 1963 року до Києва

приїжджала делегація митців із СФРЮ, серед яких були відомі кінорежисери Бранко Бауер і Франц Штиглиц. Упродовж чотирьох днів югославів знайомили з містом, його історичними та культурними пам'ятками. Демонстрацію своїх успіхів сторони вирішили презентувати через перегляди українських та югославських стрічок. З Югославії привезли кінокартину Б. Бауера «Обличчя до обличчя», а господарі продемонстрували фільм «Три доби після безсмертя» [205, арк. 21].

Попри те, що Югославія не була серед перших у списку країн, із якими Україна спільно виробляла фільми, проте така практика відома найчастіше у документальному кіно. Скажімо, 1968 року югославські колеги зняли п'ять документальних фільмів про СРСР і один із них зробили на київській телестудії. Це була тридцятихвилинна документальна стрічка «Радянська молодь» [142, арк. 21–25].

Контакти між представниками кіноіндустрії України та Югославії на середину 70-х рр. посіли помітне місце у культурних зв'язках двох країн, тому колеги вирішили відсвяткувати ювілей співпраці. У листопаді 1974 року в Києві на Кіностудії імені О. Довженка урочисто відзначили 10-річчя творчих відносин українських та югославських кінематографістів. На святкуванні переглянули новий фільм спільного виробництва «Весілля», створений за однойменним романом югославського письменника М. Лалича. Стрічку присвячено боротьбі чорногорців із гітлерівською окупацією. Фільм відзняли молодий чорногорський кінорежисер Р. Шаранович і довженківці – оператор В. Ільєнко та художник А. Мамонтов.

На прем'єру до Києва приїжджала делегація з Югославії, яку очолював генеральний директор радіо і телебачення Чорногорії В. Попович. Разом із ним прибули заступник міністра культури Чорногорії В. Цвієвич, режисер Р. Шаранович, виконавець головної ролі – актор Д. Боянич [205, арк. 212]. З українського боку делегацію вітав перший заступник голови Держкіно УРСР Д. Сиволап, який говорив про результати співпраці українських та

югославських кінематографістів. Представник згадав попередній досвід спільної роботи, адже за кілька років до цього югославські та українські режисери створили картини «Перевірено – мін не має» та «Наперекір усьому» [205, арк. 214]. Ці фільми не випадали з контексту традицій соціалістичного кіно Югославії. Військова тематика залишалася провідною до останніх днів існування СФРЮ. Українським майстрам легко було консультувати колег та проводити спільну роботу над такими фільмами, оскільки в радянській Україні влада всіляко схвалювала теми військових баталій, особливо тоді, коли йшлося про міжнародну співпрацю у такому контексті.

Нові плани співпраці в кінематографії закладено на 1978 рік. Того року Держкіно України мало провести в Хорватії фестиваль кінофільмів українських кіностудій. Однак показ та зйомка радянських фільмів за кордоном були винятково компетенцією Держкіно СРСР. Тому кінокомітет України звернувся до всесоюзної установи із проханням надати їм право провести кінофестиваль у Хорватії та профінансувати необхідні витрати. Держкіно СРСР надало необхідний дозвіл, проте коштів не виділило, пояснюючи браком фінансових резервів. Ця обставина не зупинила українських митців – вони звернулися до мінфіну України із проханням виділити необхідні фінанси. Для фестивалю потрібно було 20 664 тис. динарів (760 крб.) на 6 осіб, які упродовж 7 днів мали брати участь у фестивалі, а також 127 тис. динарів (4 674 крб.) для 5 осіб на 25 днів, котрі мали зняти кілька фільмів про Хорватію [17, арк. 218–221]. Міністерство фінансів УРСР не відмовило, лише провело консультації з хорватською стороною про скорочення витрат з окремих статей [17, арк. 223].

Наприкінці 1978 року вже на студії Держкіно України остаточно затвердили роботу над документальними фільмами про Хорватію за матеріалами, привезеними з відрядження [15, арк. 109]. Український глядач мав об'єктивну потребу у фільмах такого змісту; вони знайомили із зарубіжжям, яке було недоступне для загалу. Перегляд цих фільмів частково

задовольняв потребу українського громадянина в пізнанні світу поза межами СРСР та долучав українців до міжнародної спільноти. Була й ідеологічна сторона випуску подібних стрічок. Фільми про інші країни в радянський період або давали негативну оцінку життя в тій чи іншій державі (порівняно з СРСР), або демонстрували однакові успіхи та можливості у Радянському Союзі та за кордоном, як у випадку зі згаданими стрічками.

Щоправда, повернувшись із Югославії, кіномайстри не змогли використати всіх відзнятих матеріалів, оскільки мали враховувати норми радянської цензури. Однак навіть той мінімум, що побачив глядач у стрічках, давав змогу українському громадянину зрозуміти, що коментар відрізнявся від показаного сюжету.

Одна з останніх поїздок українських кіновиробників до СФРЮ відбулася 12–23 грудня 1983 року. Це спільна делегація працівників культури, серед яких були представники кінематографії (4 особи), викладачі ВНЗ (2 особи), колектив художньої самодіяльності «Політ» (11 осіб) та ін. Група фахівців, відповідно до специфіки своєї діяльності, ознайомила із системою виробництва фільмів у Югославії, із вищою освітою, із діяльністю мистецьких колективів країни. Українська делегація відвідала кілька міст СФРЮ – Белград, Осієк, Загреб, Опатію та Люблян [240, арк. 23]. У Белграді в Будинку радянської культури українська делегація організувала вечір «Радянська Україна сьогодні». Доповіддю про Україну вечір відкрив керівник делегації М. Микитюк. Під час заходу презентували фотовиставку та фільм «Радянська Україна».

У Загребі українські кіновиробники зустрілися з хорватськими колегами: Мате Релья – голова Держфільму Хорватії, Другажин Вунак – секретар Держфільму Хорватії, режисери і працівники хорватської кіностудії «Фільмотека–16». Учасники переглянули українські фільми «Крила», «Небачене життя лісу», «Золоте перевесло» та хорватські короткометражні мультфільми «Фільмотеки–16». Хорватські колеги зацікавилися спільним випуском продукції кінематографії з використанням технічної бази

українських кіностудій. У Белграді українські кіномитці зустрілися з Мілодрагом Вунічем – директором Белградфільму, який розповів про систему організації показу кінофільмів у місті та про принципи складання репертуару кінотеатрів [241, арк. 4–7]. Загалом зв'язки між югославськими та українськими митцями розвивалися спонтанно і здебільшого з ініціативи саме югославів. Однак така співпраця продемонструвала великий інтерес митців обох країн до спільної творчості.

Отже, співпраця в галузі радіо-, теле- та кіноіндустрії перебувала під впливом ідеологічної політики, особливо тієї, яка поширювалася в Україні. Радіо- і телепередачі, фільми, які спільно готували українські та югославські митці, мали чітке політичне забарвлення, їх обов'язково присвячували відповідним державним або партійним подіям, ювілеям тощо. Зокрема українські і югославські режисери на початку 70-х рр. створили спільні художні картини «Весілля», «Перевірено – мін не має» та «Наперекір усьому». Ці три фільми присвячено військовій тематиці, яку вітало радянське та югославське керівництво. До українських глядачів надходила тільки незначна частка робіт югославських кіновиробників.

Свою потужність у цьому напрямі Югославія помітно нарощувала у другій половині ХХ ст. Тільки за десять повоєнних років випущено 400 документальних, 300 наукових, 45 художніх фільмів. Із-поміж художніх картин в Україні 1959 року продемонстровано «Потяг в нікуди», «Пані міністерша», «Н-8...» і «Вітер припинився вранці». І надалі така тенденція зберігалася.

До працівників українського радіо не раз зверталися представники української діаспори щодо співпраці: керівник української редакції радіомовлення м. Нові Сад, яке готувало передачі для українців Югославії, Симеон Сакач звернувся до найбільших українських радіостанцій Києва, Львова, Івано-Франківська із проханням допомогти матеріалами – україномовними піснями, дитячими програмами й музичними композиціями.

Однак, за рекомендацією союзного керівництва, такі зв'язки УРСР була змушена проігнорувати.

Найтісніше співпрацювали з Україною у галузі радіо-, теле- та кіноіндустрії Хорватія та Сербія. Часом до цих зв'язків долучалися інші югославські республіки. Економічно найуспішніша Словенія могла собі дозволити відійти від ідеологічно забарвленої культурної співпраці з українськими представниками мас-медіа. Західні орієнтири цієї республіки не піддавалися особливій критиці з боку влади СФРЮ, а економічна та мистецька доцільність співпраці з не-комуністичною Європою була значно цікавіша для Словенії.

Навіть такі незначні спільні напрацювання українських та югославських діячів радіо, телебачення й кінематографії збагачували культурний доробок обох сторін, забезпечували культурно-мистецьке спілкування в нових на той час напрямках культурного розвитку. Особливо цінною така співпраця була для українців, які жили в ізольованій від світу державі, і будь-який контакт із чужим простором поширював інформацію про надбання української культури.

5.3. Основні напрями наукових контактів

Після Другої світової війни і до кінця 80-х рр. XX ст. розвиток науки в Югославії та в Україні ґрунтувався на подібних принципах та мав спільні ознаки. Основними осередками наукових досліджень в обох республіках були інститути, лабораторії чи центри у складі академій наук, при вищій школі чи при господарських підприємствах. У Югославії на початок 80-х рр. нараховано близько 850 науково-дослідних організацій і закладів. Найбільші наукові центри входили до складу академій наук і мистецтв, які працювали в кожній республіці та в автономних краях СФРЮ. 1960 року створено

спільний орган – Раду Академій наук і мистецтв, що координувала діяльність академій, здійснювала міжнародну наукову співпрацю [1227, с. 86–87].

Від середини 40-х і до кінця 80-х рр. ХХ ст. з державного бюджету Югославії на розвиток науки йшло дедалі більше коштів. На середину 80-х рр. ця цифра досягла 1,5% національного валового прибутку. В Україні виділяли стільки ж, однак порівняно із країнами Заходу, де на науку призначали 4–7%, а в США – 10% національного прибутку, сумарно більшого за югославський чи український, – це були незначні кошти. Недостатнє фінансування наукових проектів як у Югославії, так і в Україні згодом далося взнаки та суттєво вплинуло, зокрема, на розвиток співпраці українських та югославських учених, викликало негативні тенденції у спілкуванні між науковцями обох країн.

Але це не були головні чинники, що диктували політику наукових зв'язків між українськими та югославськими вченими. Основні важелі впливу на ці процеси виходили з концепції політичного розвитку та з панівної ідеології у радянській Україні та у СФРЮ. Розбудова соціалізму під тотальним контролем комуністичних партій в обох республіках сформувала в них подібні умови розвитку для науки та зовнішніх контактів. Як частка міжнародної діяльності, наукові зв'язки опинилися під прискіпливою увагою державних та партійних органів контролю, які лімітували всі напрями наукового життя. За таких обставин складно було організувати плідну співпрацю українських та югославських колег. Їхня спільна робота ставала можливою тільки завдяки тим амбітним ученим, яким вдавалося витримати ідеологічний тиск партії, захищаючи інтереси науки.

Контакти югославських та українських науковців почали налагоджуватися у перші повоєнні роки. Від 1946 року систематичне листування вели між собою директор Пастерівського інституту з м. Нові Сад Мілан Ніколин та керівник Одеського інституту епідеміології та мікробіології ім. І. Мечникова кандидат медичних наук Аніна Радченко.

Оскільки на той час наукові розробки українських колег у цій галузі дослідження були вищі за успіхи сербських медиків, то на прохання останніх до Югославії з Одеси надсилали інформацію, якою цікавилися науковці Пастерівського інституту [178, арк. 161].

Чимало зусиль для налагодження наукової співпраці між українськими та югославськими вченими вказаного період доклало Українське товариство культурного зв'язку, що організувало обмін науково-теоретичними матеріалами, у яких мали потребу дослідники обох країн. Українські науковці отримували з Югославії літературу переважно гуманітарного змісту. Філологи, історики, юристи особливо цікавилися архівними документами – як опублікованими, так і не залученими до наукового обігу. Водночас українці надсилали югославським колегам необхідну літературу, свої останні дослідження.

Однак траплялися випадки, коли доводилось відмовляти у виконанні замовлень. Така ситуація, наприклад, склалася 1947 року, коли з Югославії надійшов запит на наукові роботи з питань осушення та зрошення земель. Однак на той час в Україні не велося жодних досліджень у цій галузі, а старі напрацювання вже давно втратили актуальність, тому українські вчені нічим не змогли допомогти колегам [178, арк. 146].

Загалом наукові контакти мали позитивні тенденції. Зокрема з ініціативи українських фтизіатрів до Югославської Національної протитуберкульозної ліги влітку 1947 року надіслано кілька наукових праць із проблем лікування туберкульозу. На той час ліги вже не існувало, тому матеріали надіслали до Сербського товариства лікарів, які були надзвичайно вдячні своїм київським колегам за необхідний для них матеріал, адже під час війни їхні наукові розробки було знищено або вивезено окупаційними військами, а по війні вчені ще не провели нових досліджень. На переконання югославських лікарів, останні наукові розробки українських колег, що надійшли з Києва, мали допомогти їм подолати дефіцит матеріалів для нових

досліджень [182, арк. 5].

Щойно зв'язки між українськими та югославськими науковцями налагодилися, як наприкінці 40-х рр. через політичні обставини співпрацю було згорнуто майже на десять років. У подальшому ініціаторами відновлення зв'язків здебільшого виступали вчені ФНРЮ. Цьому сприяла політична та економічна кон'юнктура країни. Елементи ринкової економіки та самоврядний соціалізм, які поступово вкорінювалися в Югославії із 50-х рр. ХХ ст., стимулювали у країні економічну доцільність наукових розробок. Із настанням хрущовської «відлиги» перші візити здійснили югославські урядовці, парламентарі та журналісти. За ними естафету «освоєння» України перебравли науковці: вони добре знали інтелектуальний потенціал країни, мали за плечима досвід наукової співпраці з українськими вченими, а тому намагалися відновити колишні контакти.

У червні 1957 року до Києва прибула югославська експертна комісія з науково-технічного співробітництва*. Делегація пробула в Києві п'ять днів. За цей час югославські експерти відвідали Київський завод верстатів-автоматів, хлібозавод № 6 у Дарницькому районі, Київський лікеро-горілчаний завод, Ірпінський цегельний завод, Київський завод залізобетонних виробів, Київську взуттєву фабрику № 4.

Окрім цього, іноземці ознайомилися з культурно-історичною спадщиною столиці, побували на виставах провідних театрів Києва [290, арк. 227–300]. Югослави були задоволені запропонованою програмою перебування в Україні. Особливе схвалення мала ділова частина: члени делегації отримали консультації з усіх питань. Також під час відвідування підприємств окреслено шляхи науково-технічної співпраці між Україною та Югославією.

Основними формами науково-технічної співпраці було визначено

---

* До складу делегації увійшли: Владо Вуйович – голова делегації, секретар Союзної промислової палати ФНРЮ, Богдан Лакович – начальник відділення Союзної промислової палати ФНРЮ, Святослав Сіманович – експерт комісії, Чето Бортич – радник Посольства ФНРЮ у Москві.

взаємообмін технічною документацією та інформацією, відрядження спеціалістів для вивчення досвіду й ознайомлення з досягненнями у галузі науки і техніки, обмін експертами, студентами-стипендіатами і практикантами. Більшість наукової документації з України, отримана Югославією, стосувалася машинобудування, металургії, електротехнічної та хімічної галузей промисловості. Загалом югославській стороні передавали ті матеріали, у яких мала потребу економіка їхньої країни. Своєю чергою Югославія до 1970 року передала Радянському Союзові 280 комплектів документації, частину якої було використано на українських підприємствах [740, с. 74].

В Україні також проходили підготовку югославські спеціалісти. Зокрема при українському заводі «Запоріжсталь» 1965 року створили міжнародні курси з підготовки інженерів-металургів. Упродовж 1967–1970 рр. ці курси закінчили 15 металургів із Югославії [740, с. 75]. Значних успіхів досягнула співпраця українських та югославських фахівців у будівельній галузі. Відповідні науково-дослідні та проектно-конструкторські організації України та Югославії почали спільну діяльність 1966 року. Тісні зв'язки налагоджено між Держбудівництвом України, Головкиївбудом і югославським будівельним об'єднанням «Інпрос», будівельним центром та Інститутом з дослідження матеріалів. У рамках домовленостей упродовж 1966–1970 рр. 37 українських спеціалістів вивчали діяльність югославських будівельних організацій. А югославські будівельники з аналогічною метою перебували у Києві та Ялті [740, с. 76]. Використання досвіду югославських будівельників у спорудженні житлових комплексів дало змогу скоротити терміни будівництва та його вартість, і при цьому затрати робочої сили зменшувалися на 8–10%.

Багатоплановою та плідною виявилася співпраця українських і югославських фахівців у галузі сільського господарства. Обидві сторони були зацікавлені в обміні досвідом. Саме тому 1964 року група кримських

спеціалістів відвідала Югославію, вивчаючи новітні, ще не відомі в Україні методи (кокосової пальмети) формування фруктових дерев. Восени 1964 року і навесні 1965 року за цим принципом було закладено сади у 34 господарствах Криму. З ініціативи Кримського облвиконкому, до Югославії згодом скерували ще одну групу спеціалістів, які відвідали господарства й науково-дослідні установи Белграда, Загреба, Задара, Самобора, Сремских Карловац, де вивчали особливості організації господарств із вирощування садів [740, с. 77].

Наступна поїздка українських садівників відбулася в жовтні 1980 року. До СФРЮ вирушили: Л. Мальковський – завідувач сектору садівництва й виноградарства при Управлінні справами ЦК КПУ, В. Майдебур – генеральний директор науково-виробничого об'єднання Головлплодвипром. Мета поїздки – удосконалити розвиток виноградарства та вирощення посадкового матеріалу винограду, плодових і ягідних культур [32, арк. 60–61]. Упродовж 10 днів на Адриатичному узбережжі в садово-виноградних господарствах Хорватії та Чорногорії українські фахівці вивчали ці питання.

У 70–80-х рр. ХХ ст. розвивалися контакти українських учених із селекціонерами м. Нові Сад та з ученими белградського передмістя Земун. На той час югославські селекціонери займали передові позиції з вирощування кукурудзи. За врожайністю цієї рослини СФРЮ на середину 80-х рр. входила до десятки лідерів країн світу. Новісадський і Земунський наукові центри співпрацювали з науково-дослідними установами в 90 країнах світу. З українського боку учасниками такої співпраці стали Харківський інститут рослинництва, селекції і генетики та Одеський всесоюзний селекційно-генетичний інститут [686, с. 3].

На хорошому рівні склалися відносини югославського об'єднання «Енергоінвест» (м. Сараєво) та Інституту електрозварювання ім. Є. Патона АН УРСР (м. Київ). Скажімо, у 70-і рр. ці установи працювали над трьома науково-практичними темами. Колективи Інституту проблем

матеріалознавства і надтвердих металів АН УРСР та Сербського інституту фізики і технічних наук за спільною програмою проводили пошук шляхів отримання матеріалів із необхідними властивостями. На замовлення югославських підприємств, український Інститут надтвердих матеріалів надіслав до Югославії понад 120 типорозмірів і найменувань інструментів [1030, с. 76].

Київський інститут також підтримував зв'язки з Інститутом ім. Б. Кидрича в Боснії і Герцеговині. Співробітники останнього стажувалися у столиці України, проводили школи-семінари із проблем порошкової металургії в містах Герцег Нова та в Києві, публікували спільні наукові праці. Про плідну співпрацю матеріалознавців свідчить і те, що академіків АН УРСР В. Трефілова, І. Федорченка обрали дійсними членами Міжнародного інституту науки про спікання, організованого в СФРЮ під керівництвом професора М. Ристича [1030, с. 77].

У першій половині 80-х рр. ХХ ст. співпраця між інститутами Академії наук УРСР та науковими установами Югославії набрала максимального розмаху. Упродовж 1981–1985 рр. над проблемами зварювання українські науковці працювали спільно з югославськими колегами з об'єднання «Енергоінвест», із підприємства «Ульяник» (м. Пула) та з Інституту зварювання (м. Любляна). Дослідження проводили із п'яти тем, за якими вивчали фізичні особливості процесу розробки і створення обладнання для електронно-променевого зварювання, застосування математичних методів вивчення процесів зварювання й оптимізації технологічного процесу та ін. [563, арк. 1].

Наприкінці 1979 року було затверджено й розпочато спільні дослідження Інституту органічної хімії АН УРСР із хімкомбінатом «Хромос-Катран-Кутрилін» (м. Загреб) і Центрального республіканського ботанічного саду АН УРСР з Інститутом окультурення і виробництва рослин (м. Загреб). Ці установи працювали над проблемами синтезу пестицидів, виведення

високопродуктивних сортів кормових рослин. Інститут проблем матеріалознавства й Інститут надтвердих матеріалів АН УРСР також співпрацювали з Інститутом ім. Йозефа Стефана (м. Любляна) і Відділом природничо-математичних наук Сербської академії наук і мистецтв. Вони досліджували питання поведінки матеріалів під високим тиском, вивчали високотемпературні матеріали та ін. [563].

Інститут фізіології ім. О. Богомольця АН УРСР разом із Комітетом біомедичних досліджень Сербської академії наук і мистецтв та Ветеринарним факультетом Белградського університету проводив дослідження ендокринної системи [563, арк. 2].

Окремим напрямом наукової співпраці були зв'язки між університетами України та СФРЮ. Першими такі відносини почали розвивати Київський державний університет ім. Т.Г. Шевченка та Загребський університет. Відповідний договір сторони уклали 1964 року. Упродовж двадцяти років (1965–1985) університети здійснювали обмін викладачів, проводили спільні наукові дослідження, конференції, мовні курси та семінари. Також відбувався обмін студентами для проходження виробничої практики. За цей період із Київського до Загребського університету було скеровано 52 викладачі та 197 студентів. Відповідно, КДУ прийняв 60 викладачів та близько 200 студентів Загребського університету [561, арк 1].

Із початку 70-х рр. ХХ ст. між ВНЗ активізувалася наукова співпраця. Викладачі університетів працювали над спільними науковими проектами та проходили наукове стажування. З-поміж 52 викладачів Київського державного університету ім. Т.Г. Шевченка, які побували в Загребському університеті, 36* мали звання доктора наук або професора [561, арк. 1].

Інтенсифікація українсько-хорватських наукових контактів стала відлунням Хорватської весни, початком якої зазвичай вважають подану 1967

---

* Серед них були провідні вчені М.І.Білий, П.Г. Богач, К.О.Джеджула, І.І.Ляшко, В.І. Наулко, В.І.Стрижак, В.П.Хижняк, О.О. Чухно, М.І. Щербань та ін.

року декларацію 130 хорватських інтелектуалів, яких очолив відомий письменник Мирослав Крлежа. У петиції вимагали визнати сербську й хорватську мови двома різними мовами й окремо викладати хорватську мову у школах республіки.

Відзначмо, що союзна і республіканська влада не заперечувала існування тієї чи іншої мови, офіційно не забороняла функціонування котроїсь із них, як це траплялося в історії інших народів. Вимоги декларації підтримувала тогочасний партійний лідер Хорватії Савка Дабчевіч-Кучар та її соратники Нікола Тріпало і Перо Піркер. Цей процес у Хорватії відзначився також активною позицією широкої громадськості. Активісти замальовували написи кирилицею, влаштовували заворушення на футболі, друкували критичні статі у пресі на тему реалізації мовних прав та ін.

Важливою складовою «Хорватської весни» можна вважати початок спільного наукового проекту викладачів ВНЗ – партнерів із підготовки українсько-хорватського словника (обсягом 698 с.), який було опубліковано 1979 року за редакцією професора Київського державного університету А. Коваль та професора Загребського університету А. Менац [561, арк. 2].

У рамках співпраці між вищими навчальними закладами завідувач кафедри історії зарубіжних соціалістичних країн, доктор історичних наук, професор К.О.Джеджула восени 1973 року упродовж двох тижнів читав лекції у Загребському університеті, вивчав досвід наукової роботи колег і ознайомлював їх із навчальним процесом у Київському державному університеті [613, арк. 29–30].

У 80-х рр. університети проводили спільні дослідження із семи тем у галузі природничих, технічних, гуманітарних і суспільних наук, вивчали способи вдосконалення форм наукової організації університетської освіти, запроваджували спільні заходи з обробки нових наукових даних, обмінювалися досвідом організації науково-дослідної роботи студентів, спільно організовували наукові форуми, обмінювалися студентами для

проходження виробничої практики.

На початку 60-х рр. ХХ ст. розвивається співпраця викладачів Харківського державного університету ім. О.М. Горького (від 1999 року – ім. В.Н. Каразіна) із югославськими вищими навчальними закладами. 1962 року 18 днів у науковому відрядженні до ФНРЮ перебував професор, доктор геолого-мінералогічних наук, завідувач кафедри мінералогії і петрографії Харківського університету М.В. Логвиненко, який побував у вищих освітніх закладах Белграда, Загреба і Любляни і прочитав лекції про методи дослідження осадочних порід, вугленосних формацій, про стадії осадочного породоутворення. М.В. Логвиненко домовився про обмін науковою літературою між закладами вищої школи та про спільні дослідження із професорами Белградського університету [562, арк. 1].

Побратимські відносини Харківського університету було встановлено також із університетом Сараєво, коли 1967 року Харків відвідав його проректор професор Драгослав Миркович, який і став ініціатором майбутніх контактів. У грудні 1969р. делегація ХДУ відвідала Сараєво, запропонувавши план співпраці. Проект договору підтримала та схвалила югославська сторона, і вже 1 січня 1970 року угода набула чинності [562, арк. 2].

Згідно з домовленостями, у жовтні 1970 року Харківський університет відвідала делегація університету Сараєво. Делегацію ознайомили із загальною структурою університету, із його науковою діяльністю, із принципами організації навчального процесу та ін. З аналогічною метою відбувся візит харківських колег до м. Сараєво у листопаді 1970 року. Окрім цього, викладачі з Харкова прочитали лекції з різних дисциплін [562, арк. 2]. Загалом до початку 80-х рр. ХХ ст. між університетами розвивалися контакти, які згодом через внутрішньополітичні причини, викликані етнічними проблемами в Боснії і Герцеговині, було перервано.

Плідні відносини розвивалися між університетами м. Нові Сад та м. Ужгород, які 1969 року підписали договір про співпрацю (обмін

викладачами для читання лекцій та проведення спільних наукових досліджень, поїздки студентів, аспірантів, молодих учених на навчання і стажування). Встановлено зв'язки між кафедрами і факультетами. Для цього до Югославії приїхали проректор з наукової роботи доцент С. Кишко, проректор з навчальної роботи доцент Г. Чекрій, завідувач кафедри ботаніки професор В. Комендар, завідувач кафедри фізики напівпровідників професор Д. Чепур, декан фізичного факультету Д.Семак та ін. [687 а, с. 2].

Щоправда, на наукових контактах позначилися чинні тоді комуністичні норми і стандарти. Відповідно до традицій один із перших візитів колег із м. Нові Сад було присвячено ювілеєві до дня народження В. Леніна (1970). Новісадський університет представляв його ректор, професор Драголюб Димкович; решта членів делегації – партійні та урядові керівники Белграда [600, арк. 61–64]. Звичайно, перебування в Ужгороді супроводжувалося візитами до партійних організацій різних установ Закарпаття. Однак це не вплинуло на наукову співпрацю між університетами, яка розвивалася в трьох напрямках: дослідження спектрів двоатомних молекул, вивчення фізико-хімічних властивостей халькогенідного скла і спорідненість сербохорватської та української мов на рівні лексики. 1980 року до СФРЮ прибув професор Д. Чепур із курсом лекцій для викладачів та студентів фізичного відділення природничо-математичного факультету та електротехнічного відділення факультету технічних наук. Разом із представниками Інституту фізики, енергетики та електроніки, із директором Інституту фізики і деканом природничо-математичного факультету сторони розробили проект робочого плану зі спільної теми дослідження. Улітку 1981 року в Ужгородському університеті югославські студенти-фізики проходили виробничу практику, а українські – за програмою обміну їздили до м. Нові Сад.

Окрім цього, улітку 1981 року в Ужгороді побували декан природничо-математичного факультету Єврем Янич, директор Інституту фізики Драгослав Петрович. Тоді ж закарпатський дослідник, завідувач кафедри

загального і слов'янського мовознавства професор П. Чучка під час перебування в м. Нові Сад погодив із сербськими колегами з Інституту південнослов'янських мов обсяг, джерела й методи двостороннього дослідження з теми «Порівняльно-історичний словник антропооснов сербохорватської та української мов» та проект відповідної монографії [687, с. 2].

Нові тенденції науково-технічного співробітництва України з Югославією з'явилися у 80-і рр. ХХ ст. Проте, попри розширення тематики спільних досліджень, їх результативність залишалася на невисокому рівні, навіть дедалі знижувалася. Зокрема із 17 тем, передбачених Програмою основних напрямів співробітництва між Україною і Хорватією на 1988–1990 рр. (зварювання, металокераміки, інших видів матеріалів, екології, сільського господарства, будівництва), 12 тем не розроблялося через відсутність інтересу зарубіжних партнерів [707, с. 71]. Отже, застійні явища і відставання радянського суспільства від передових західних зразків позначилися й на українській науці, яка вже мало що могла запропонувати колегам.

Нелегко вдавалося налагоджувати співпрацю в гуманітарній галузі. Тут потрібно було враховувати ідеологічні стандарти УРСР і СФРЮ. В обох країнах історики, філологи, етнографи та представники інших суспільних наук формували школи славістів. Існували об'єктивні чинники, що мали б сприяти розвиткові таких напрямів досліджень. По-перше, належність до слов'янської спільноти, яка зумовила мовну, релігійну та історичну близькість. По-друге, комуністичні орієнтири, на яких ґрунтувалися ідеологічні системи України та СФРЮ, сприяли суспільно-політичному діалогові країн, отже, і науковому інтересові один до одного.

Славістичні дослідження в Югославії проводили насамперед у суспільствознавчих відділах та інститутах Сербської академії наук і мистецтв. Інтерес сербських учених до українознавства був не менший, ніж, наприклад, до русистики. У дослідженнях української історії, літератури,

етнографії та ін. сербські науковці такі терміни, як *український*, *руський* та *малоруський*, уживали як синоніми. Наприклад, в Інституті літератури та мови один із провідних науковців Воїслав Йованович, рецензуючи 1951 року роботу М. Старицького «Сербські народні пісні», використав поряд вислови «малоросійська мова», «український письменник». Важливо, що В. Йованович дає високу оцінку перекладам М. Старицького, зазначаючи, що його роботи точніші, аніж праці польського колеги Романа Зморського, який зробив аналогічний переклад польською мовою [842 а, с. 120–121].

Етнограф Мірош Кічович на початку 50-х рр. ХХ ст. займався дослідженням впливу українських традицій на становлення сербського різдвяного вертепу як важливої частки народної драматургії. Учений досить ґрунтовно вивчив різдвяні звичаї слов'янських народів і дійшов висновку про те, що сербський вертеп має найбільше спільного з українською шопкою (вертеп). Саме ці дві версії різдвяної вистави, зазначив М. Кічович, більше, ніж в інших народів, наповнені сатирично-гумористичними елементами [843, с. 142–144]. Зазначмо, що дослідник у роботі використовував терміни, похідні від «український», а також виокремлював українців із-поміж інших східнослов'янських народів.

У 60-х рр. ХХ ст. культурні контакти Сербії з українцями опинилися в центрі уваги Т. Радойчича. Науковець досліджував участь «освічених людей із Кам'янець-Подільська та Галичини» у становленні книгодрукування в Сербії упродовж XV–XVII ст. [1029, с. 272–274]. Їх запрошували вельможі зі Срему для складання і переписування книг.

Визначаючи етнічну належність переписувачів, Т. Радойчич не використав термінів *українці*, *малороси* чи *росіяни*. Він вважав за доцільне вживати давню назву українців – *руські*. До подібних питань у своїх дослідженнях також звертався Й. Скерлич. Учений писав про значення навчальних закладів Києва в розвиткові книгодрукування в Сербії у XVIII ст. [1029, с. 100–104].

Традицію дослідження культурних зв'язків Сербії та України у 80-і рр. ХХ ст. продовжив С. Маркович, зосередивши увагу на вивченні тривалого відтинку таких контактів – починаючи від часів Київської Русі і закінчуючи ХІХ ст. Учений дійшов такого висновку: між Києвом і Сербією культурні відносини проявлялися в тому, що чимало сербів навчалось в Києві та в інших великих містах України. Найбільшу популярність у сербів, зазначив автор, мала Київська духовна академія, випускники якої ставали священиками і провідними культурними діячами на Балканах і в Україні. До прикладу, Глігорій Терлаич та Афанасій Стойкович були професорами в Харкові [757. с, 396–399]. Попри те, що С.Маркович у роботі не використав назви *Україна*, в екскурсі культурних відносин сербів із мешканців руських земель аж до кінця ХІХ ст. учений згадував лише про українські міста й території. Топонім *Україна* він замінив на *Київська*, чи *Руська земля*, або коротко – *Київ*.

Провідним істориком Сербії ще з міжвоєнного періоду вважають Міта Кістича, якого 1953 року удостоїли звання академіка Сербської академії наук і мистецтв. Йому належать сотні робіт з історії сербського народу. До кола наукових інтересів М. Кістича належать питання про сербські поселення на українських землях, утворення там Нової Сербії та Слов'яносербії [902; 903; 904]. Окрім цього, М.Кістич вивчав творчість українського вченого, першого ректора Київського університету М. Максимовича [903, с. 62–72].

Щоб зрозуміти, яку частку наукових досліджень україністика посідає серед славістичних розвідок сербських учених, варто передусім указати, які ще питання слов'янознавства вивчали в наукових установах Сербської академії наук і мистецтв. Насамперед зауважмо, що в інститутах суспільствознавчого відділу академії вчені не займалися історією, філологією чи етнографією лише одного слов'янського народу. Зазвичай та чи інша слов'янська народність ставала предметом дослідження, коли питання вивчення перетиналися із сербською або чорногорською проблематикою, що

характерно і для робіт з українознавства. А декларації комуністичних політиків СРСР та СФРЮ про споконвічну російсько-сербську дружбу не знайшло масового віддзеркалення в наукових інтересах сербських учених часів соціалістичної Югославії. Зокрема М.Ристич, аналізуючи діяльність архімандрита Спїрїдона Фїліповича-Сундевича в Петербурзі, називає його русофілом і захисником російських інтересів у Сербїї [845, с. 188].

Свого часу російсько-сербські відносини вивчав В. Вучкович, досліджуючи дипломатичну діяльність І. Мариновича в Петербурзі 1876 року [846, с. 428]. Н. Шкерович працював над темою «Зв'язки Чорногорїї та Росїї у першому десятилітті ХХ ст.» [848, с. 88]. Ще від 50-х рр. ХХ ст. російсько-сербськими політичними контактами займався Бранко Павїчевич. Упродовж 50–70-х рр. він двїчі працював у московських архївах і бїбліотеках. Наприкінці 50-х рр. досліджував тему «Відносини Росїї з югослов'янськими землями у ХVІІІ–ХІХ ст.» [847, с. 106]. 1973 року після відрядження до СРСР опублікував працю «Документи із російських архївїв» [849, с. 326]. Загалом авторству Б. Павїчевича належить найбільша кїлькїсть праць про російсько-сербські відносини.

Росїйські колеги намагалися стимулювати у сербських науковцїв інтерес до русистики. З огляду на пропонованї для спїльного дослідження теми ця ініціатива не обїйшла без втручання партїйного керївництва СРСР. Зокрема 1973 року з Москви надїшли наступні пропозиції для спїльного вивчення: «Росїя і національно-визвольна боротьба югославських народїв», «Полїтичні, революційні і культурно-їсторичні зв'язки народїв СРСР і Югославії», «Росїйсько-сербські відносини у другїй половинї ХVІІІ ст. – на поч. ХІХ ст.», «Радянський Союз і національно-визвольна боротьба Югославії у перїод Другої свїтової вїйни» та їн. [850, с. 362-363]. Кожна із запропонованих тем демонструвала домінування російського чи радянського чинника. Однак аналіз звїтів учених Сербської академії наук і мистецтв за 70–80-ї рр. ХХ ст. свїдчить про те, що зацікавлення виявили тїльки до теми

«Російсько-сербські відносини у другій половині XVIII ст. – на поч. XIX ст.», яку сербські науковці розробляли ще до пропозицій із Москви.

Значно більший інтерес до русистики виявляли філологи. Зокрема в Нові-Садському університеті на філософському факультеті від 1954 року викладали російську мову. 1961 року там відкрили кафедру східних і західних слов'янських мов і літератур за двома спеціалізаціями – російською та словацькою. Щодо словацької мови – це була вимога законодавства стосовно національних меншин. У Воєводині проживало понад 50 000 словаків, а це означало, що у школах компактного проживання меншини навчання мало провадитися словацькою мовою. В університеті готували фахівців для словацьких шкіл Югославії і для культурної роботи серед югославських словаків. Для студентів чотири семестри викладали курси польської мови і літератури та чеської мови.

Незважаючи на багатотисячну російську діаспору в Югославії, офіційно Радянський Союз це приховував. На «прохання» радянського керівництва не афішувала цього і югославська влада. Саме тому політику сприяння з боку СРСР вивченню російської мови в СФРЮ аж ніяк не можна було обґрунтувати наявністю на Балканах співвітчизників. Підтримка Радянського Союзу вивчення російської мови (постачання літератури, обмін фахівців тощо) передбачала насамперед політично-ідеологічні цілі – масове поширення радянських стандартів, а мова в цьому контексті виступала одним з основних засобів поширення інформації. Офіційно вивчення російської мови пояснювали необхідністю готувати фахівців для шкіл, ВНЗ, для видавництв Югославії. Тільки Нові-Садський університет наприкінці 60-х рр. XX ст. щороку випускав понад 300 спеціалістів російської мови і літератури [838, с. 85]. Студентів скеровували на практику до Москви. До м. Нові Сад регулярно приїжджали викладачі з Росії. Разом із посольством СРСР у СФРЮ викладачі та студенти організували Славістичні вечори, де ознайомлювали громадськість міста із творчістю російських письменників, з особливостями

російської культури та ін.

Те, що університет у м. Нові Сад посів вагоме місце у розвитку русистики в Югославії, свідчить про наявність потужного наукового осередку при кафедрі славистики. Більшість викладачів кафедри займалася дослідженням тих чи інших питань російської мови і літератури. Скажімо, професор Перт Джорджич вивчав вплив старослов'янської мови на становлення російської і сербської мов. Результатом його багатолітньої праці стала монографія «Історія сербської кирилиці», що вийшла друком на початку 70-х рр.

Кандидат філологічних наук Джордж Язич досліджував проблеми фонетики, акцентології і лексикології сучасної російської мови та опублікував монографію «Основи фонетики російської мови». Олександр Музалевський – автор праці «Морфологія сучасної російської мови». Питаннями російської літератури цікавилися викладачі кафедри Міла Стойнич, Витомир Вулетич, Милорад Живанчевич та ін. [838, с. 86]. Загалом у середовищі філологів Новісадського університету русистика у 60–80-і рр. ХХ ст. розвивалася достатньо активно, чому сприяла політична кон'юнктура тогочасних радянсько-югославських відносин. Дипломатичні установи СРСР усіма способами підтримували науковців-русистів: забезпечували необхідною літературою, організовували їхні поїздки до наукових установ і бібліотек Москви, Ленінграда, влаштовували славистичні форуми та ін.

Науковий інтерес сербських учених до західної гілки слов'ян мав свою специфіку. Дослідження провадили передусім у контексті світової історії. Зокрема професор Ж. Гойке вивчав витоки польської культури та її місце в Європі [846, с. 271]. Упродовж 50–80-х рр. ХХ ст. філологи Сербії працювали над виданням багатотомного чесько-польсько-сербохорватського словника. Хоча досліджень про західних слов'ян було мало, однак звіти сербських учених про відрядження свідчать, що науковці часто спілкувалися з колегами на міжнародних наукових форумах. На жаль, з українськими вченими

співробітники Сербської академії наук і мистецтв зустрічалися досить рідко.

Як зазначено вище, у 90-і рр. ХХ ст. ситуація у славистиці в Сербії почала набирати нових ознак. Крах комуністичної ідеології, що визначала діяльність керівництва СРСР та СФРЮ у розбудові внутрішнього устрою держав та його зовнішньополітичні орієнтири, відразу позначився на тематиці наукових досліджень гуманітаріїв. Сербські вчені майже повністю перестали досліджувати східну гілку слов'ян, оскільки зникла потреба в демонстрації «споконвічної дружби» слов'янських народів Радянського Союзу та Югославії.

Сербські дослідники не відразу змогли скористатися новими обставинами та послабленням тиску, оскільки міжетнічні конфлікти на постюгославському просторі упродовж останнього десятиліття ХХ ст. спричинили виникнення низки проблем і зумовили деякі застійні явища в дослідній діяльності. Випуски наукових видань Сербської академії наук і мистецтв стали нерегулярними, монографічні дослідження виходили рідко, проте робота тривала, оскільки вже від другої половини 90-х рр. одна за одною почали з'являтися монографії, словники та ін. Водночас у Сербії змінюється тематика суспільствознавчих досліджень та формуються модерні методи організації наукового процесу. Окрім роботи в інститутах, деякі вчені почали працювати над новими проектами, отримувати гранти для розробки тем, яких академія здебільшого ж фінансувала.

Публікації того часу свідчать про зростання інтересу до проблем славистики. Однак не до всіх груп слов'ян сербські дослідники виявляли однакову увагу. Філологів більше цікавила західна, а істориків – південна група слов'ян. Східні слов'ян практично не були об'єктом вивчення вчених. Урешті, 1996 року Інститут мови і літератури видав чесько-сербський і польсько-сербський словники [853, с. 196-213] – результат півстолітньої праці когорти філологів академії. За час існування САНМ це були перші видання такого змісту.

Від середини 90-х рр. ХХ ст. учені Інституту історії під керівництвом академіка Фанула Папазоглу працювали над проектом «Етнографічні джерела з античної історії Македонії» [853, с. 233–234]. У роботі брали участь і македонські учені, зокрема Елеонора Петрова – директор Археологічного музею в м. Скоп'є. Тема проекту була не випадковою, адже саме в цей час тривала боротьба македонців за визнання державної незалежності Республіки Македонія. Тим самим САНМ продемонструвала свою підтримку і право македонців на розбудову власної країни. Серед усіх республік колишньої Югославії саме Македонії довелося пройти найдовший шлях визнання державності через претензії Греції до назви країни, які, зрештою, неврегульовані й досі.

Окрім цього, при Інституті почав працювати відділ історії БіГ, який очолив академік Мілорад Екмечич [853, с. 243]. В інших підрозділах закладу також досліджували історію народів югослов'ян. Наприклад, у відділенні візантології серед іншого опрацьовували теми: «Історія Візантії та візантійсько-югослов'янські зв'язки», «Візантійські джерела з історії народів югослов'ян» та ін. [852 д, с. 256]. У рамках цих тем учені намагалися виокремити історію кожного народу, який населяв югослов'янські землі. Науковці вже не мушили сповідувати ідеї югославізму, культивованої в комуністичній Югославії, коли слід було «писати» спільну для всіх народів історію СФРЮ.

Вивчаючи історію, мову та культуру слов'янських народів, учені САНМ багато уваги зосереджували на дослідженнях власної історії. Зокрема від 1997 року сербські вчені під керівництвом академіка Владіслава Поповича працювали над проектом «Історія слов'ян і сербська культура IV–IX століть» [852, с. 256]. Академік Мілутіч Гаришанин керував проектом «Античні некрополі в Сербії і Чорногорії». У проект «Балканістика» серед інших учених до досліджень залучено науковців із Болгарії для вивчення питання спільного минулого болгарського та сербського народів.

Керівництво роботою здійснював член-кореспондент Нікола Тасич [852, с. 256]. Завдання цього проекту – вирішити суперечливі моменти болгарсько-сербських відносин, якими була насичена спільна історія цих народів.

Натомість хорватські вчені у 50–80-і рр. ХХ ст., на відміну від сербських науковців, не виявили великого зацікавлення ні славістикою, ні тим паче українознавством. Зі славістичних досліджень назвімо праці Л. Діка і Р. Петровича. До прикладу, Л. Дік писав про чехословацько-югославські відносини, що розвивалися упродовж 1935–1939 рр. [1102, с. 111–207], Р. Петрович – про становлення історичного права БіГ під впливом Франко Рашки [1110, с. 217–225].

Промовистим фактом у контексті нашої проблематики стало проведення 1975 року під егідою Югославської академії наук міжнародного форуму, присвяченого Другій світовій війні (м. Загреб). Наголосімо, що від югославських учених та від науковців з інших країн слов'янського світу не було жодного виступу про радянську місію у визволенні Центрально-Східної Європи. Ці питання, звичайно, порушили науковці з СРСР*, чиї доповіді висвітлювали «провідну роль» Радянського Союзу у визволенні Європи від фашистської загрози, натомість інші доповідачі акцентували на житті підпілля, руху опору, повоєнній відбудові та ін. [1212]

Найкращі економічні досягнення югославської республіки Словенії не відобразилися у становленні її наукового товариства школи славістів. При Словенській академії наук і мистецтв функціонував Інститут опису словенського народу, працівники якого займалися історичними дослідженнями та аналізували проблеми історії, етнографії, культури, традицій словенців та їх місця в європейській історії [1114; 1115]. Інші інститути гуманітарного напрямку також вивчали питання слов'янознавства. Якщо йдеться про взаємовпливи чи взаємозв'язки, то здебільшого такі теми мали західний вектор – німецький, італійський, угорський, зумовлений

---

* В.А. Наумов виступив з доповіддю «Тенденції радянської історіографії про Велику Вітчизняну війну», Г.А. Куманев – «Вклад Радянського Союзу у розгром фашистської Німеччини».

давніми історичними зв'язками словенців із цими народами та багатолітньою належністю до Австро-Угорської імперії.

Історичне минуле стало об'єктом досліджень македонських учених. Славістичні розвідки науковців Македонської академії наук і мистецтв (МАНМ) були присвячені, зокрема, спільним сторінкам минуло македонського та болгарського народів [1105, с. 204–210]. Серед тем дослідження – колишні дипломатичні зв'язки Македонії з Російською імперією [654, с. 171–172]. Загалом у Македонії сформувалася кваліфікована школа славістів. Підтвердженням цього слугує той факт, що навесні 1974 року при МАНМ під керівництвом Божидара Відоескі працювала Комісія зі славістичної термінології від Міжнародного комітету славістики [927, с. 20]. У роботі комісії брали участь учені з СРСР, Чехословаччини, НДР та СФРЮ. Темою зібрань стало редагування словника ономастичних термінів. І хоча працю опублікували тільки через десять років, досі це єдиний словник такого змісту.

Македонські вчені були активними учасниками різних міжнародних славістичних форумів. Упродовж 70–80-х рр. ХХ ст. вони кілька разів на рік були за кордоном на міжнародних конференціях та семінарах. Скажімо, 1975 року Блаже Конески брав участь у роботі Міжнародної комісії зі слов'янської мови і літератури у Кракові та Міжнародній комісії зі славістики у Берліні. Академік Харалампіє Поленаковик працював у Міжнародній комісії з історії славістики у Празі, Млатко Петрушевскі брав участь у VI міжнародному колоквиумі зі славістики у Швейцарії та ін. [928 с. 22–23]. Часто на аналогічних міжнародних зустрічах лише македонські вчені презентували наукову громадськість СФРЮ, що свідчить, з одного боку, про їхній значний інтерес до проблем славістики, з іншого – про внесок у надбання славістики загалом.

Така увага до славістики македонських дослідників не була втрачена у складні 90-і рр. ХХ ст. У МАНМ з'явилися нові наукові напрями, наприклад

«Росія і Македонія: співпраця у політичному житті та культурі» [929, с. 62]. Вагома частка досліджень – питання історії походження македонського народу, його мови, традицій і под., що стало особливо актуальним у період відродження македонської державності після розпаду Югославії.

Певний інтерес до співпраці югославських та українських колег викликаний обсягом досліджень, які в Україні проводили в різних галузях суспільних дисциплін, що вивчали різноманітні проблеми з історії, літератури, мови, фольклору, етнографії югослов'янських народів. Провідне місце в цьому посідали інститути суспільних напрямів Академії наук України. Плідну роботу в галузі славістики здійснювали також провідні українські університети: Київський, Львівський, Харківський, Чернівецький, Ужгородський.

В інших ВНЗ було створено кафедри слов'янознавства, які також спеціалізувалися на викладанні та на розробці теоретичних проблем славістики. Щоб координувати всю наукову роботу, при АН України було створено Український республіканський комітет славістів. Чимало досліджень стосувалося вивчення різних напрямів історії та культури югослов'янських народів. Відзначмо особливу увагу українських учених до наукової спадщини видатного югославського літератора Вука Караджича (Інститут мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М.Рильського АН України).

У контексті презентації югославської усної культури в Україні було видано твори сербського епосу. 1955 року вийшла друком велика збірка «Сербська народна поезія», яку впорядкували академік М. Рильський та поет Л. Первомайський. У виданні широко представлено різноманітні жанри сербської народної творчості в перекладі цих видатних майстрів словесності, до збірки також увійшли твори у перекладах М. Старицького та І. Франка, що, окрім іншого, надало цій книзі значної історичної перспективи у вивченні надбань сербського народного епосу [734, с. 47].

Зазначмо, що впродовж ХХ ст. такі українські переклади були не дуже поширеним явищем. Причина – не тільки в економічних проблемах чи ідеологічних розбіжностях. Усупереч усьому в цей період було здійснено у десятки разів більше перекладів українською з інших слов'янських мов: польської, чеської, російської. Насправді проблема полягала у відсутності в Україні фахово підготовлених перекладачів із сербської, хорватської, македонської мов.

Окрім згаданих перекладів із сербської, у 50-і рр. ХХ ст. українською опубліковано такі твори: роман Б. Чопича «Прорив» (1957); збірки І. Андрича «Проклятий двір», «Міст на Дрині» і «Зеко» (1958); твір Б. Нушича «Комедія на чотири дії» та роман М. Реновчевича «Симела Шолая» (1958). Натомість у 60-і рр. не було здійснено жодного перекладу, а в 70-х з'явилися нові роботи українських перекладачів: роман О. Воїновича «Вигнанець» (1971); збірка віршів «У югославському колі» (1972); роман Н. Мариновича «Одчайдушні вершники» (1977); роман Р. Домановича «Страдія» (1978); збірка повістей С. Смац (1978). Кілька сербських збірників надруковано у 80-і рр. ХХ ст.: добірку творів Л. Лазаревича (1980), збірку М. Лалича (1981), лірику Д. Максимовича (1985) [1238, с. 64–67].

Щодо перекладів українських книг сербською, то ситуація складалася ще гірше. Можна назвати лише два помітні видання: 1969 року вийшло друком перше видання творів Т. Шевченка сербською мовою, а 1972 року з'явився «Підручний термінологічний словник сербо-хорватсько-русько-український» М. Кочіша (м. Нові Саді). Загалом усе, що стосувалося питань україністики як напряду досліджень югославських учених, до 90-х рр. ХХ ст. традиційно сприймалося як частка російської культури.

Із-поміж досягнень літературних зв'язків між українськими та македонськими літераторами відзначмо надруковану 1975 року в журналі «Всесвіт» велику представницьку добірку «Поети Македонії» в перекладах Б. Олійника, І. Драча, Д. Павличка, М. Сингаївського, а також випуск 1978

року українським Державним видавництвом художньої літератури «Дніпро» антології «Македонські новели». За роки радянської влади твори югославських авторів видавали 78 разів загальним накладом понад 3,8 млн примірників [1145, с. 54].

У 70–80-х рр. ХХ ст. в Києві регулярно проводили книжкові виставки чи декади югославської книги з нагоди національного свята СФРЮ – Дня проголошення Югославської Республіки. Хоча ці заходи мали чітко виражений кон'юнктурний характер, проте важливо, що на виставках презентували сотні книг мовами народів Югославії та українські переклади [1145, с. 54]. Ці акції мали важливе практичне значення для популяризації друкованого слова югославів в Україні. Виставки ставали об'єктом уваги викладачів, учителів, студентів, митців, які мали змогу ознайомитися з новими виданнями із СФРЮ та придбати їх.

Популяризації та налагодженню культурного діалогу між українським та югославськими народами сприяли дослідження українських учених про взаємовплив української мови та мов народів Югославії. Ці проблеми наукового аналізу опинилися в центрі уваги українських мовознавців уже в 60-х рр. ХХ ст. Перші такі праці належать Й. Дзензелівському, який зробив лінгвогеографічний аналіз генетичних зв'язків між південними слов'янами та південно-західними українськими говірками. Результатом роботи ученого став опублікований двотомний Лінгвістичний атлас українських народних говірок Закарпатської області [744]. Із-під пера видатного українського мовознавця вийшла не одна праця, присвячена проблемам славістики. Десятки збірників він випустив у світ як головний редактор. Одну з останніх таких праць надруковано 1996 року [1183]. А 2000 року в Ужгородському університеті, де Й. Дзензелівський провадив основну наукову та викладацьку діяльність, відбулася Міжнародна наукова конференція на тему: «Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства», присвячена 80-річчю ученого.

У 70–80-і рр. ХХ ст. дослідження мовних контактів провадили Я. Закревська та М. Онишкевич [904 а]. Зокрема 1976 року Я. Закревська опублікувала ґрунтовну працю про діалектне словотворення [748], яку рецензував провідний сербський лінгвіст Д. Петрович [1167 а]. 1983 року вийшла друком ще одна книга: на підставі вивчення контактів української та південнослов'янських мов дослідниця дійшла висновку про те, наскільки у слов'янському мовному просторі мало праць, присвячених цій проблематиці [748].

Для налагодження співпраці в історичній науці у вересні 1965 року до Югославії їздила українська делегація на чолі з Ю. Кондуфором*. Усі ділові переговори проводили з керівництвом Культурно-освітнього віча СФРЮ. Сторони обмінялися пропозиціями щодо бачення цього напрямку співпраці [207, арк. 39]. Однак хоча домовленості передбачали подальші ділові зустрічі та спільну роботу над дослідницькими темами, проте контакти істориків практично припинилися. Наступна зустріч відбулася під час міжнародного форуму у вересні 1978 року. Тоді в м. Загреб тривав VIII Міжнародний з'їзд славістів, на якому з доповіддю «Національно-визвольна боротьба південнослов'янських народів в 70-х рр. ХІХ ст. і громадськість України» виступив заступник директора Інституту історії АН УРСР, доктор історичних наук П. Сохань.

Виступ член-кореспондента АН УРСР І. Мельникової, підготовлений у співавторстві з докторами історичних наук П. Калениченком та І. Кулиничем, був присвячений тогочасним проблемам культурного співробітництва слов'янських народів. Учасникам з'їзду також представлено доповідь член-кореспондента АН УРСР В. Клокова «Бойова співдружність слов'янських народів у Другій світовій війні». Окрім цього, І. Мельникова та П. Сохань брали участь у засіданнях Міжнародної комісії з історії суспільної думки слов'янських народів і Міжнародної комісії з історії світової славістики [998,

---

* 1958–1968 рр. – завідувач відділу науки та культури ЦК КПУ.

с. 155]. А вже наступного року сербські колеги здійснили візит до Києва: Інститут історії АН УРСР у 1979 р. відвідали молодий науковець В. Терзіоський та аспірант Белградського університету Й. Алексич [998, с. 155–158].

Українські історики не раз поверталися до питань історії Югославії. У радянський період в Україні захищено п'ять кандидатських дисертацій з історії югослов'ян*, тоді як за перші п'ятнадцять років незалежності відбулося близько тридцяти захистів, п'ять із яких – докторські роботи.

Гуманітарний напрям досліджень також був представлений співпрацею юристів. У цьому аспекті відзначмо пошукову роботу київської дослідниці, кандидата юридичних наук О.Тіхонової – співробітниці АН України. Улітку 1966 року вона проводила наукову роботу на юридичному факультеті Белградського університету, де зустрічалася із провідними юристами СФРЮ О. Сідояновичем, С. Врачаром та ін. Об'єкт зацікавлення О. Тіхонової – юридичне забезпечення національних прав народів Югославії. Окрім цього, на прохання белградських юристів учена ознайомила своїх колег із радянським законодавством стосовно забезпечення національних прав в Україні [210, арк. 16–19]. Тема дослідження була надзвичайно актуальною для обох сторін як багатонаціональних республік, однак, зважаючи на тогочасні політичні реалії в обох країнах, ці дослідження не містили об'єктивного аналізу, як, зрештою, і не мали практичного застосування.

В Югославії та в Україні як частині СРСР права національних меншин, визначені де-юре в конституціях, де-факто не могли реалізуватися. Народи СФРЮ і Радянського Союзу не мали достатніх політичних, економічних, соціальних можливостей для реалізації своїх національних потреб. Розпад СФРЮ та СРСР засвідчив недовість національних політик цих тоталітарних

---

* Мовчан С.П. Філіп Філіпов – дослідник новітньої історії Югославії : дис. ... канд. іст. наук: 07.00.02 / С.П. Мовчан. – Львів, 1970. – 214 с.; Чудиновский Э.И. Торговля Далматинских городов с Центральным и Восточным Средиземноморьем в конце XIII – первой половины XV вв. (по материалам Тригории, Дубровника, Котора) : дис. ... канд. ист. наук: 07.00.02 / Э.И. Чудиновский. – Свердловск, 1967. – 293 с.; Фомин Ю.Е. Общественность Украины и национально-освободительное движение южных славян в 1875-1887 годах : дис. ... канд. ист. наук: 07.00.02 / Ю.Е. Фомин. – К., 1971. – 307 с.; Милич В.М. Словянско-югославское культурное сотрудничество (1945-1948) : дис. ... канд. іст. наук: 07.00.02 / В.М. Милич. – Одесса, 1967. – 320 с.

держав, а етнічні конфлікти призвели до краху комуністичних режимів.

На співпрацю молодих науковців України та Югославії покладали великі надії. Заздалегідь визначали теми зустрічей творчої молоді обох республік. Проведення таких акцій припало на початок 80-х рр. ХХ ст. 1980 року відбулася зустріч молодих археологів, а 1981 року для обміну досвідом у м. Белград збиралися молоді вчені різних галузей науки. Українські вчені ознайомили своїх сербських колег із роботою Малої академії наук і гуртків при палацах піонерів.

У Сербії наукову роботу молоді провадили здебільшого у групах за відповідними напрямками, де поряд із досвідченими вченими працювала й молодь. Зокрема учасники фізичної секції будували сонячну батарею. Економісти досліджували історію розвитку окремих регіонів республіки. Свої рекомендації з районування готували члени сільськогосподарської групи. Туристи вивчали можливості розвитку гірських курортів. Окрім цього, югославська молодь проводила дослідження з розведення свиней, збирала зразки фольклору та багато іншого [682, с. 3].

Окремий напрям наукових зв'язків між Україною та Югославією – обмін літературою. Першою налагодила книгообмін Сербська академія наук і мистецтв. Від 1956 року в м. Белград почали отримувати літературу з наукових установ Києва та Львова. Звичайно, домінували російськомовні видання, навіть надіслані збірники праць працівників Львівського університету були російською мовою [852, с. 217–257]. Радянська влада швидко змогла зламати такий потужний осередок українства, як Львів, і змусила дублювати наукові видання російською мовою, які науковці університету потім мали надсилати за кордон та в інші республіки СРСР.

1963 року югославський Бібліографічний інститут (м. Белград) як головний національний центр міжнародного книгообміну за посередництвом УТДКЗ розпочав книгообмін з українськими установами [206, арк. 6]. Завдяки домовленостям Товариства, до наукових інституцій України надходили

основні наукові видання Югославії. Ішлося передусім про періодичні видання найбільших наукових осередків країни та монографії югославських учених. Ситуація в цій ділянці міжнародної наукової співпраці для України погіршилася наприкінці 70-х рр. ХХ ст. Причина полягала в тому, що упродовж 1976–1982 рр. сума, яку АН УРСР виділяла на закупівлю іноземної наукової літератури (45 тис. інвалютних рублів), не змінювалася. Через інфляційні процеси цих коштів систематично не вистачало навіть для передплати найнеобхідніших журналів, каталогів, довідників тощо.

До того ж щороку кількість замовлень скорочували. Якщо 1976 року для АН УРСР передплачували 1 320 найменувань журналів, то 1980 року – лише 825. Аналогічна ситуація склалася й із науковими збірниками та монографіями. Зокрема 1979 року отримано 1 517 одиниць літератури, 1981 року ця кількість зменшилася до 492 одиниці [25, арк. 5–9; 37; 76–80]. Збільшити витрати на зарубіжну літературу міг Держкомітет з науки і техніки СРСР, до якого, на прохання керівника української Академії наук Б.Є. Патона, звертався Уряд України про збільшення асигнувань. Проте жодних додаткових коштів так і не виділили. Фінансування не давало змоги забезпечити науково-дослідні інститути України зарубіжними виданнями. Відтак науковцям довелося скоротити замовлення наукових видань і з Югославії [218, арк. 3–4].

Із початком 80-х рр. ХХ ст. в Югославії також почали виникати економічні проблеми. Під час їх обговорення відзначали, що негативні явища в економіці загострилися через прорахунки у структурній та науково-технічній політиці керівництва країни. У СФРЮ стали фінансово підтримувати вітчизняні наукові розробки і запроваджувати їх у виробництво. Підраховали, що упродовж 70–80-х рр. ХХ ст. із 230 тис. іноземних ліцензій, закуплених на Заході, використано 90%. Це, на думку експертів, спричинило залежність виробництва від імпорту палива, сировини, матеріалів і запасних частин для закупленого обладнання [1047, с. 92]. Саме

тому чимало дисциплін почало зникати, фінансування наукових досліджень зменшуватися; відповідно, у багатьох наукових інституціях відбулося скорочення штату [812, с. 31]. Аналогічні тенденції малоефективного впровадження власних наукових здобутків у виробництво виникали й в Україні. Однак, на жаль, ці проблеми не стали предметом активного спільного обговорення в наукових інституціях України та Югославії, що могло б полегшити кризові явища в економіці та науці обох країн.

Наприкінці 80-х рр. у радянській періодиці з'являються публікації югославських та радянських аналітиків із критикою негативних тенденцій у розвитку югославської науки. Скажімо, професор Белградського університету Надан Пашич, аналізуючи суперечності самоуправління в Югославії, рекомендував політичним інституціям країни не втручатися в наукові дослідження; це, на його думку, дасть змогу науковцям подолати кризу в галузі [981, с. 113].

Нездорові тенденції розвитку науки в Югославії у 80-х рр. ХХ ст. через кілька років починають проявлятися і в українській науці. Знижується інтерес суспільства до наукових досліджень і до підготовки висококваліфікованих кадрів. Матеріальні труднощі змушують учених відмовлятися від наукової діяльності та займатися більш прибутковою діяльністю. Як наслідок – «старіння» наукових кадрів. Незважаючи на це, держава не проводила спеціальної політики й не заохочувала творчої молоді до наукової діяльності.

Загалом у повоєнний період аж до 90-х рр. ХХ ст. югославські та українські вчені співпрацювали в різних галузях наукових знань, однак слід визнати, що ці зв'язки не були регулярними і потенціал обох сторін використано тільки частково. Про це свідчать поодинокі виробничі зустрічі вчених, кілька спільних науково-дослідних проектів тощо. Попри це, Югославія мала широкі наукові контакти з розвинутими країнами Заходу. Надмірне захоплення іноземними здобутками у 70–80-і рр. ХХ ст. негативно

позначилося на розвиткові югославської науки. Співпраця з українськими вченими не мала таких наслідків, оскільки будувалася на принципах партнерства та взаємозбагачення.

Успішних результатів досягнуто передусім у галузі сільського господарства. Результатом міжнародної співпраці в середині 60-х рр. ХХ ст. стало впровадження нового методу (кокосової пальмети) формування фруктових дерев (сади у 34 господарствах Криму). У 80-і рр. Новісадський і Земунський наукові центри мали змогу обмінюватися новими досягненнями селекціонування з Харківським інститутом рослинництва, селекції і генетики та з Одеським всесоюзним селекційно-генетичним інститутом.

Співпраця югославської металургійної компанії «Енергоінвест» (м. Сараєво) та Інституту електрозварювання імені Є.О.Патона АН УРСР (м. Київ) сприяла успішній реалізації трьох науково-практичних тем. Інститут проблем матеріалознавства і надтвердих металів АН УРСР та Сербський інститут фізики і технічних наук за спільною програмою провадили пошук шляхів отримання матеріалів із необхідними властивостями. У рамках співпраці київські вчені надали югославським колегам понад 120 типорозмірів і найменувань інструментів, що допомогло останнім запровадити нові технології у виробництво.

Університети України та СФРЮ налагодили зв'язки в науковій галузі. Зокрема співпраця розвивалася між університетами Харкова та Сараєво, Нові Сади та Ужгорода, Києва та Загреба. Упродовж 60–80-х рр. ХХ ст. найбільш продуктивними були зв'язки між КДУ ім.Т.Г.Шевченка та Загребським університетами. За цей період із Київського до Загребського університету було відряджено 52 викладачі та 197 студентів. Відповідно КДУ прийняв 60 викладачів та близько 200 студентів із Загреба.

Рівень співпраці між югославськими та українським філологами з-поміж іншого демонструють результати перекладацької діяльності. Зокрема за роки радянської влади твори югославських авторів видавали 78 разів

загальним накладом понад 3,8 млн примірників.

Звичайно, Югославія була готова поглиблювати співпрацю з науковими інституціями України. Однак закритість науково-дослідних установ УРСР та обмежений вихід на світову арену змушували СФРЮ скорочувати плани співпраці з українськими колегами. Здебільшого замість безпосереднього спілкування вчені були змушені обмежуватися ознайомленням з успіхами один одного через наукову літературу, яка з меншими перешкодами потрапляла до Югославії та України.

5.4. Співпраця югославських та українських освітян

Співпраця між українськими та югославськими освітянами стала частиною зв'язків між народами обох країн у галузі культури. Обидві сторони були зацікавлені у вивченні галузевого досвіду, в обміні фахівцями, учнями, студентами. Югославії та Україні було вигідно впроваджувати спільні програми в освітній справі. Цьому сприяло кілька чинників: освіта в обох республіках перебувала на приблизно однаковому рівні, мала багато подібних системних ознак.

У повоєнний час перед ФНРЮ постало завдання: не тільки відновити зруйновану країну, а й подолати успадковану від королівської Югославії загальну цивілізаційно-культурну відсталість. Реалізація цієї мети потребувала від нової влади подолати серйозні перешкоди, пов'язані із суттєвою відмінністю культурного розвитку народів, які увійшли до складу федеративної держави. На цьому шляху панівний режим нав'язував суспільству комуністичні ідеали та цінності. Саме освіта як вагомий чинник культурного розвитку держави в нових умовах потребувала суттєвих реформ.

Серед першочергових освітніх завдань – подолання неграмотності. До

війни найскладніша ситуація склалася у Боснії та Герцоговині (БіГ), а також у Сербії. Станом на 1938 рік 40% дітей Сербії та 60% БіГ не відвідували школи [940, с. 112]. Як наслідок – 47% населення Сербії та 70% БіГ взагалі не вміли читати й писати. Для порівняння зазначмо, що на той час неграмотність, наприклад, у Польщі була поширена на рівні 23%, у Болгарії – 30%, і менш ніж 5% – у Чехословаччині [1028, с. 97]. У югославських республіках проживала найбільша кількість, порівняно з іншими регіонами, мусульманського населення, сім'ї були багатодітними, але через архаїчні традиції ставлення до освіти, особливо серед жіночої частини населення, дітей рідко віддавали до школи.

Загалом на середину 40-х рр. ХХ ст. чверть дорослого населення Югославії залишалася неграмотною. Саме тому терміново у країні почали створювати спеціальні курси та розширювати мережу шкільної освіти. На перешкоді виникли проблеми, спричинені браком приміщень для навчання. Адже по війні 50% навчальних закладів Югославії були непридатними для організації навчального процесу. Найгірше ситуація склалася в БіГ, де лише 139 шкіл із 1 043 могли прийняти учнів [1028, с. 101]. Вирішуючи всі проблеми комплексно, у Югославії від 1945 року запровадили обов'язкову семирічну освіту, а від 1951 року – восьмирічну. Водночас відбулося відокремлення всієї системи освіти від церкви. У 50–60-і рр. ХХ ст. у країні остаточно сформувалася єдина централізована система шкільної освіти. Від середини 60-х рр. відповідальність за рівень і стан освіти відійшла до компетенції суб'єктів федерації.

Однак навіть ці заходи не допомогли вирішити проблеми та цілком подолати неграмотності. Згідно з переписом населення 1981 року в СФРЮ нараховано 9,5% неписьменних (14,7% – серед жінок). Керівництво Югославії так і не змогло вивести грамотності громадян федерації на один рівень. 1981 року у Словенії неписьменні становили 0,8%, у Чорногорії – 9,4%, Сербії (без Косова) – 11%, Македонії – 10,9%, Боснії і Герцеговині – 14,5% [1000].

Незважаючи на це, система середньої та вищої освіти Югославії продовжувала динамічно розвиватися. Наприкінці 80-х рр. XX ст. у СФРЮ функціонувало 18 університетів, а кількість середніх навчальних закладів досягла майже 1,4 тис. Нові вищі школи відкрито в містах Сараєво, Скоп'є, Подгориці, Нові Сад, Бітоль, Приштині, Марібор, Осіек, Сплит, Баня-Лука. Там навчалось понад 75 тис. студентів, що у 5 разів більше, ніж до війни. Майже 9 тис. студентів (із-поміж 75 тис.) отримувало стипендію. За десять повоєнних років у Югославії вищу освіту здобуло 10 тис. осіб [191, арк. 1–2].

Зазначмо, що у СФРЮ особливо не прагнули забезпечити населенню вищої освіти, як це було, наприклад, у Радянському Союзі. Навпаки, усі освітні реформи 50–70-х рр. XX ст. були спрямовані на збільшення кількості висококваліфікованих робітників зі спеціальною середньою освітою. Цього вимагала індустріалізація югославської економіки, яку супроводжували міграційні процеси із села до міста. Влада популяризувала робітничі професій, як наслідок – зменшення кількості дітей, які йшли навчатися до гімназій. У Югославії вступ до гімназії свідчив про намір у подальшому здобути вищу освіту. Станом на 1967 рік тільки четверта частина учнів планувала вступати до вищого навчального закладу, інші – отримували фахову підготовку у спеціальних середніх навчальних закладах.

З огляду на багатонаціональний склад освітня система Соціалістичної Федеративної Республіки Югославії вимагала особливих кроків. Тому в місцях компактного проживання національних меншин відкривали школи з навчанням рідною мовою або двомовні. Окрім цього, навчальні програми передбачали вивчення тем національної історії та культури відповідного народу.

**Школи для представників національних меншин
та кількість учнів у них у 1971/72 навчальному році [1045]**

<i>Народності</i>	<i>Початкові школи</i>	<i>Кількість учнів</i>	<i>Спец. школи</i>	<i>Кількість учнів</i>	<i>Гімназії</i>	<i>Кількість учнів</i>
Албанці	1071	252 855	121	18 513	45	14 657
Болгари	82	4 491	-	-	-	-
Чехи і словаки	42	7 048	3	101	2	237
Італійці	30	1 489	4	167	5	654
Угорці	211	37 515	55	6 779	12	1 859
Румуни	29	3 232	2	71	1	113
Русини	4	1 038	1	25	1	61
Турки	60	7 720	5	332	7	441
<i>Разом</i>	<i>1529</i>	<i>315 388</i>	<i>191</i>	<i>25 988</i>	<i>73</i>	<i>18 022</i>

У Югославії багато уваги зосереджували на підготовці й перепідготовці вчителів для основних та середніх шкіл. Заслуговує на увагу досвід Педагогічної академії в Хорватії щодо вдосконалення майстерності молодих учителів: для них читали лекції, проводили семінари, давали самостійні завдання творчого характеру. Після дворічної педагогічної практики й самостійної роботи, під час якої молодим фахівцям допомагали територіальні інститути вдосконалення, випускники академії склали іспити й одержували другий диплом, який давав право на роботу в основній (восьмирічній) школі. Учителям, які закінчували університети, присвоювали звання професора середньої школи, і вони відразу могли займатися педагогічною діяльністю [694].

Подібна ситуація в освітній галузі склалася й в Україні. На середину 50-х рр. у республіці функціонувало 132 вищих навчальних заклади, у яких навчалося 344 тис. студентів. Загалом на освіту та культуру в Україні тоді

виділяли 23,1% бюджету (10 млн крб.) [194, арк. 174–181]. На відміну від республік Югославії, Україна не користувалася широкими повноваженнями щодо розбудови власної системи освіти і не могла самотійно розвивати контактів зі своїми колегами на Балканах та в інших країнах.

У Югославії вже були знайомі із цією ситуацією, отже, саме тут першими почали ініціювати співпрацю в освітній галузі. Через політичний розрив зв'язки стали налагоджувати щойно у 50-і рр. ХХ ст. Зокрема 29 серпня – 6 вересня 1955 року в Україні перебувала югославська делегація вчителів*. Їх – серед іншого – цікавила система оздоровлення українських дітей у літній період. Югославія, як і Україна, у своєму розпорядженні мала чималі рекреаційні зони, більша частка яких розташовувалася на узбережжі Адріатики, тому ці питання були актуальними для югославських освітян.

Відповідно до запитів членів делегації програма візиту передбачала перебування в Ялті та Києві. У Криму вони зустрілися з колегами, відвідали піонерський табір «Артек», побували в інших дитячих оздоровчих закладах Ялти. Із делегацією зустрілися керівники обласного й міського відділів освіти та на прохання членів делегації обговорили питання організації навчального процесу в українських школах [278, арк. 107]. Югославські вчителі помітили деякі особливості в організації шкільного життя в Україні. Насамперед їх вразила діяльність політично зорієнтованих дитячих та юнацьких організацій при середніх навчальних закладах. У югославських школах на ідеологічному вихованні також зосереджували увагу, проте цей процес не набував такого розмаху, як це було в СРСР.

Поважне ставлення до югославських педагогів засвідчує той факт, що їм влаштували зустріч із заступником міністра освіти О.Руськом, який не тільки провів бесіду із членами делегації, відповів на всі їхні запитання, а й для наочної демонстрації організував відвідування навчальних установ

---

* До складу делегації увійшли голова ЦК профспілки працівників освіти ФНРЮ Міловоє Урошевич, член ЦК профспілки Петер Борчич, голова профспілки вчителів Хорватії Мато Дорчача, викладач белградської школи Цветі Шитин і викладач з м.Тузла Владо Кнора.

столиці та Київщини [278, арк. 107].

Позитивне враження від візиту першої групи югославських освітян до України викликало масове зацікавлення педагогів до українських реалій в галузі освіти. У жовтні 1956 року в Києві перебувала делегація працівників освіти з Герцеговини, Сербії та Македонії. Під час цього візиту югославській делегації організували зустріч із міністром освіти УРСР Г. Пінчуком. Югославські освітяни відвідали кілька дошкільних і шкільних закладів столиці та відзначили високий рівень матеріального забезпечення цих установ [17, арк. 110].

Наголосімо, однак, що така ситуація не була типовою для української системи освіти. Від середини 50-х рр. ХХ ст. в Україні готувалися спецсписки, укладені в Міністерстві освіти і погоджені з ЦК КП України, до яких вносили поодинокі школи, дитячі садки та інші освітні установи, які можна було демонструвати іноземним делегаціям. Такі заклади працювали в Київській, Херсонській, Харківській, Чернігівській, Одеській, Сталінській, Полтавській, Закарпатській, Ворошиловградській (Луганській), Запорізькій, Дніпропетровській і Львівській областях України [289, арк. 124–231]. За цими закладами вівся прискіпливий контроль щодо матеріального забезпечення, ідеологічного виховання дітей, добору колективу працівників тощо.

Послаблення зовнішньої закритості радянської держави в період хрущовської «відлиги» дало змогу українським педагогам долучатися до вивчення процесу югославського шкільництва та до методики виховання дітей безпосередньо в республіках ФНРЮ. Для цього у квітні 1957 року до Югославії вирушила радянська делегація освітян, серед яких Україну презентував заступник міністра освіти УРСР Т. Петрусенко [291, арк. 250–252]. Упродовж місяця перебування в Югославії Т. Петрусенко побувала у багатьох навчальних закладах Югославської Федерації, спілкувалася із працівниками цих установ, розповідала про українські успіхи та проблеми,

переймала досвід югославських учителів.

Заслуговує на увагу система музичного та художнього виховання у школах колишньої Югославії. Загалом культурному вихованню там надавали великого значення. Уроки музичного виховання (так називали навчальний предмет у школі та гімназії) у 1–2 класах проводили один раз на тиждень, у 3–8 класах шкіл на предмет виділяли дві години на тиждень, у гімназії – щотижня одну годину. Більшість часу відводили для вивчення історії музики, ознайомленню із творами провідних композиторів, стилів і напрямів музики [840, с. 17–18]. При кожній школі та гімназії діяв хор, у якому співало близько 100 дітей. У словенському м. Целе щороку проводили Міжнародний фестиваль дитячого і молодіжного хорового співу, що збирав учасників з Австрії, НДР, Чехословаччини, Угорщини.

Югославські освітяни відзначали, що із-поміж усіх проблем у галузі музичного виховання наприкінці 60-х рр. найбільшою була кадрова. У зв'язку із цим у деяких педагогічних академіях відкрили музичні відділення, де готували вчителів музичного виховання; у школах дозволили працювати випускникам середніх музичних шкіл і музичних академій. На початок 70-х рр. XX ст. дефіцит спеціалістів було практично подолано [840, с. 17–18].

Художнє виховання у школах СФРЮ, як відзначали після візиту на Балкани вчителі із СРСР, «трохи відрізняється від системи, прийнятої у нас» [1076]. У початковій школі дітей навчали різним видам образотворчого мистецтва: акварелі, мозаїці та ін. У 7–8 класах школи і в гімназії читали історію мистецтва, широко використовуючи діафільми і репродукції картин. Учителі тісно співпрацювали з музеями, де часто проводили уроки, заохочували дітей вивчати мистецтво, влаштовували конкурси дитячих доповідей про художню творчість тощо. За художнім вихованням у школах спостерігали педагоги та психологи зі спеціально створеного центру в м. Белград.

Науковці досліджували вплив мистецтва на розвиток дітей. Часто у

непрофільних середніх школах учителями художнього виховання ставали художники, скульптори чи інші митці, які експериментували у класах, застосовуючи свій стиль викладання. Спеціальні училища прикладного мистецтва, де навчалася молодь у віці 15–20 років, виконували замовлення підприємств, які із цікавістю співпрацювали з учнями училищ, цінуючи їхню креативність у вирішенні поставленого завдання.

Українські колеги із захопленням сприймали стиль художнього виховання в Югославії. Однак запровадження такого позитивного досвіду в українських школах наштовхувалося на труднощі – від обмежених можливостей республіканських органів освіти до концепції радянської школи, яка основні зусилля спрямовувала на виховання ідеологічно зорієнтованої молоді.

Водночас професійні здобутки та відкритість до спілкування щоразу привертати дедалі більшу увагу українських освітян до роботи югославських колег. 1961 року в Югославії перебував заступник міністра вищої та спеціальної освіти України І. Дзюбо, який ознайомився з новітніми успіхами країни у розвитку вищої школи, розповів про українські досягнення. Відрядження міністра організувало Українське товариство дружби і культурного зв'язку з закордоном. І. Дзюбо відвідав вищі та середні навчальні установи Югославії, виступив із доповідями про освіту в Україні [204, арк. 4]. Його візит викликав зацікавлення югославських колег освітніми процесами в Україні та став додатковим поштовхом до подальшої співпраці.

Традиціями функціонування української радянської освіти зацікавилися у Словенії, про що, зокрема, відзначили під час міжнародної виставки з графіки в м. Любляні, яка проходила у липні 1961 року, словенські професори Братко Крефт і Міле Клопчи. Словенські освітяни вказали на доцільність встановити зв'язки між вищими навчальними закладами УРСР та Словенії, на потребу обмінюватися викладачами, студентами, новою

літературою, підручниками, налагодити зв'язки між діячами мистецтва та вченими академії наук обох республік [626, арк. 18]. Відзначмо, що такі настрої та рекомендації словенських науковців згодом позитивно вплинули на розвиток культурної співпраці між Україною та Югославією загалом.

На початку 60-х рр. ХХ ст. в Україні існувала розгалужена система так званого «комуністичного» культурно-освітнього виховання молоді та трудових колективів. Основним її мінусом була ідеологічна зорієнтованість на пропагування радянських стандартів, які не відповідали принципам демократії, національним інтересам України, терпимості до інакодумців тощо. Незважаючи на це, в Україні організатори культурно-освітнього виховання – наскільки можливо – ігнорували ідеологічне навантаження цього процесу й досить успішно вели освітню та культурну роботу серед молоді та у трудових колективах. Члени югославських делегації перейняли такою системою культурно-освітнього виховання, оскільки в них на батьківщині вона була слабо розвинута. Тому, щоб вивчити досвід українських колег, у липні 1964 року до України прибула делегація югославських урядовців*. Упродовж десятиденного відрядження вони побували, окрім столиці України, у Донецьку та Одесі. У кожному місті делегацію ознайомили з культурними та історичними пам'ятками. На початку візиту в Києві вони зустрілися з головою УТДКЗ О.Колосовою та розповіли про діяльність культурно-освітнього віча Югославії. Делегацію прийняв заступник міністра культури України В. Єфременко. Югослави ставили чимало запитань українському урядовцеві, наприклад, цікавилися, скільки театрів в Україні, які вистави показують, яких більше – радянських, російських, українських чи іноземних авторів, яка заробітна плата акторів, яка система управління театрами [209, арк. 1–10] тощо.

У Донецьку з делегацією працювали І.Хохлов – заступник завідувача

---

* Склад делегації: Франко Сертич – голова освітнього віча Хорватії, член секретаріату культурно-освітнього віча Югославії, Від Штемпахар – секретар Союзу культурно-освітнього віча Словенії, Міодраг Павлович – співробітник культурно-освітнього віча Югославії, генеральний секретар Організації музичної молоді Югославії.

відділу пропаганди і агітації Донецького облкомітету КПУ, та І.Овінніков – заступник голови Донецької міськради. Відвідуючи культурні установи – бібліотеки, театри, телестудії, югослави довідалися чимало нового, не властивого для Югославії, тому намагалися зібрати максимум інформації. Цікавою та корисною для обох сторін була зустріч делегації із заступником голови Донецького облвиконкому І. Сидоренком, під час якої розповідали про культурні традиції Донбасу. Інтерес викликали питання про шкільну освіту в регіоні, про виховання в інтернатах, яких на Донеччині було багато. Знайомлячись зі специфікою роботи українських дитячих установ, югославські колеги говорили про стан освіти у своїх республіках, зокрема В. Штемпахар розповів про діяльність навчальних закладів Словенії, Ф.Сертич – Хорватії.

Упродовж візиту члени делегації часто ініціювали дискусії, обговорення. Вони відзначали різноплановість української культури, високопрофесійність фахівців, тому для югославської громадськості, вважали, буде цікаво ознайомитися з надбаннями української культури, із традиціями, системою освіти та виховання. Наголосивши на необхідності поглиблювати подальшу співпрацю, делегати запропонували налагодити регулярний обмін кінофільмами, книгами, виставками тощо. Однак установи, у співпраці із якими були зацікавлені представники республік Югославії, не мали повноважень провадити таку міжнародну діяльність. Це була прерогатива УТДКЗ, яке свої дії мало обов'язково узгоджувати з відповідними московським установами. Представники СФРЮ щоразу висловлювали здивування і стурбованість із цього приводу, оскільки їхні республіки користувалися широкими повноваженнями в системі освіти, зокрема щодо міжнародної діяльності. Ці права офіційно зафіксовано в Конституції СФРЮ 1963 року.

1964 року встановлено контакти між українським Науково-дослідним інститутом педагогіки АПН УРСР та Югославським інститутом вивчення

проблем школи й освіти. Установи почали обмінюватися спеціалістами, які приїжджали читати лекції, консультувати з питань освіти й виховання. У рамках цієї співпраці на запрошення Міністерства освіти УРСР 1964 року до Києва на республіканську конференцію з питань психології приїхав представник СФРЮ [633, арк. 8]. Окрім цього, від 1964 року відповідно до плану культурної і наукової співпраці між СРСР та СФРЮ до югославських ВНЗ почали відряджати одного викладача для проведення практичних занять з української мови [633, арк. 19].

У 70-х рр. традиції зустрічей українських та югославських освітян, започатковані в 50-і рр., перервано. Деякий час український Інститут педагогіки та Югославський інститут з вивчення проблем школи та освіти іще продовжували обмінюватися виданнями [605, арк. 198].

Застійні явища радянського суспільства викликали втрату зацікавлення чиновників України до організації взаємних візитів та до розвитку співпраці з Югославією в освітній галузі. Порівняймо: скоротилися контакти з югославськими колегами навіть колись активних у цьому процесі педагогів із Російської Федерації.

Прогалини у зв'язках радянські педагоги намагалися компенсувати публікаціями в періодиці. Однак автори статей, критикуючи освіту в Югославії, «забували» вказувати, що навчальний процес у школах СРСР не позбавлений таких самих проблем, а інколи їх набагато більше. Зокрема критикували, що діти в СФРЮ навчаються у дві зміни, що не всі мешканці села грамотні, що якість освіти низька, оскільки чимало дітей залишається на другий рік навчання та ін. [940, с. 112]. Неприйняття радянською ідеологією невластивих їй освітніх традицій спонукало до критичної оцінки таких навчальних закладів Югославії, як гімназії. Навіть їхні плюси намагалися подати в негативному контексті, наприклад, звинувачуючи гімназії в надмірному пануванні «духу інтелектуалізму» [940, с. 114].

Після тривалої перерви зв'язки було відновлено – із югославської

ініціативи у 80-х рр. У листопаді 1983 року, щоб ознайомитися із системою народної освіти, до Києва прибули радники Управління освіти СФРЮ Олівер Радованович і Александра Дерганц. Вони відвідали школи (за бажанням членів делегації лише україномовні), будинки творчості та Будинок вчителя у столиці. Югославські чиновники помітили багато відмінного від того, що на той час було в їхній країні в системі освіти, і загалом відзначили вищий ступінь професійної зорієнтованості освіти в Югославії на рівні середніх загальноосвітніх шкіл, аніж вони це виявили в Україні [240, арк. 19].

Отже, спілкування югославських та українських освітян у другій половині ХХ ст. не було послідовним та систематичним. Проте усі зустрічі та візити, які відбулися у ці роки між освітянами, демонстрували зацікавлення й прагнення сторін до співпраці. Контакти розвивалися в багатьох галузях освітнього процесу – від дошкільного виховання до науково-дослідних інститутів, які займалися питаннями освіти та виховання. Освітяни югославських республік намагалися розширити тематику зв'язків, збільшити кількість спеціалістів, котрих долучали до вивчення досвіду, запровадити регулярний обмін учнівськими та студентськими групами тощо. Однак обмежені можливості УРСР у галузі міжнародного спілкування не давали змоги повноцінно реалізувати пропозицій, які надходили з Югославії.

Югославські педагоги та чиновники, які працювали в системі освіти, відрізнялися від українських колег більшою відкритістю та критичністю в оцінках діяльності освітніх установ як в Україні, так і в Югославії. Вони не боялися відверто говорити про свої проблеми. Це, звичайно, насторожувало українських педагогів, вихованих у радянських традиціях ідеологічної визначеності та всесхвалення. Саме тому українські освітяни не могли втілювати у життя низки позитивних сторін організації освіти та виховання, які практикували в Югославії. Ішлося насамперед про професійну зорієнтованість, яка починалася у СФРЮ на рівні середньої освіти, про диференційований підхід у доборі учнів для навчання у вищих навчальних

закладах та ін.

Югославські колеги виявляли інтерес до всього того, чого не практикували в них в освітній галузі та у вихованні молоді. Найбільше таких новацій югославські фахівці спостерігали в розгалуженій системі комуністичного культурно-освітнього виховання молоді та трудових колективів, поширених в УРСР. Члени югославських делегацій відзначали ідеологічну зорієнтованість та пропаганду радянських стандартів у такій роботі українських колег. Також югославські освітяни наголосили на необхідності більше залучати до виховного процесу твори української та світової культури. Саме останні методи роботи та українські фільми, фотографії, книги та інше цікавили югославів найбільше. Вони намагалися налагодити регулярний обмін необхідними матеріалами.

Домінування західних методів роботи в системі освіти, надання переваги національним творам мистецтва та ігнорування радянськими, творчі підходи у педагогічній діяльності, які декларували югославські колеги, викликали деяке несприйняття в освітян радянської України та – як наслідок – призвели до обмеження зв'язків СФРЮ з Україною в 70-х рр. І надалі співробітництво у цій галузі так і не повернулося до тих обсягів, які практикували у 50–60-х рр. XX ст.

На сучасному етапі співпраця югославських та українських освітян практично відсутня. Поодинокі проекти ініціюють лише між вищими навчальними закладами України та новими незалежними республіками постюгославського простору. Жодна зі сторін не використовує свого потенціалу для того, щоб розгорнути плідні контакти в системі освіти, яка переживає непрості часи модернізації, а спільними зусиллями ці зміни можна було б оптимізувати і прискорити.

РОЗДІЛ 6

КУЛЬТУРНЕ ЖИТТЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ В ЮГОСЛАВІЇ У КОНТЕКСТІ ПРЕЗЕНТАЦІЇ УКРАЇНСТВА У СВІТІ

6.1. Становлення суспільно-культурного життя українців на югославських землях (1918–1930 рр.)

На території колишньої Югославії (тепер – Сербія, Хорватія, Словенія, Македонія, Чорногорія, Боснія і Герцеговина) проживає близько 50 тис. українців. Їхні предки почали переселятися на Балкани із прикарпатських сіл та селищ в середині XVIII ст. Активний громадський діяч діаспори Юліан Колесар писав про цих піонерів: «Вимучені бідною, худі, пелехаті, зодягнуті у розписані кожухи й широкі грубі холошні, покидали вони свої підгірські селища і з клунками в руках зорганізовано або й самотужки прямували на рівнину, до Бачки і Банату, де могли дістати землю на обробіток. Спускались гірськими переходами найбільшій мешканці Югаші, Барнове, Горняки й інші» [943, с. 18].

Переселення з України до земель югослов'ян відбувалося кількома хвилями, як наслідок – утворювалися колонії українців. Першу, найбільш чисельну колонію було засновано 1746 року в регіоні Бачка (Сербія) у с. Руський Керестур групою переселенців із Закарпаття і Лемківщини, переважно із Пряшівщини й околиці Горлиці. Наприкінці XX ст. ця громада нараховувала близько 7 тис. осіб, а їхня парафія Святого Миколая є найстаршою, найбільшою і найбагатшою у Сербії. Наступні поселення Бачки, де зупинилися українці, – це Коцур (1765), Нові Сад (1780), Вербас (1848), Дюрдьове (1870), Господинці (1780), Кула та ін.

Це була перша група емігрантів цього регіону. Їхні нащадки себе називають «русинами», як це започаткували свого часу їхні предки, а місцеве населення ще уточнює – «бачванські» (від назви околиці Бачка). Вони

розмовляють стародавнім прашівським діалектом – мовою своїх предків [934, с. 148–149].

Другу групу переселенців на зламі XIX – XX ст. сформували галичани, які поселилися в регіонах Боснії і Славонії за часів айстро-угорського цісаря Франца-Йосифа I. Місцями компактного проживання українців стали населені пункти: Прнявор, Деветіна, Храпчани, Баня-Лука, Вуковар, Сремська Митровиця, Сараєво і Загреб. Вони розмовляли вже іншим діалектом – «галицьким» – і називали себе «українцями».

У документі, знайденому у фундаменті греко-католицької церкви в с. Козарц (побудовано 1911 року), окрім іншого, записано: «Усі русини у Боснії греко-католицької віри прийшли зі Східної Галичини, поселилися спочатку у м. Прнявор, а пізніше в Деветіні, Храпчанах, Дуброві, Камениці, Челінцу біля Баня-Луки, у Яблонові, Козарцу, Марічці, Домброві, у Предору, у Церовлянах біля Градішки. Окрім того, багато робітників-русинів у Заводовічах і у Варешу біля Сараєва. Ось як розмістилися бідні переселенці» [943, с. 18].

Перша та друга хвиля переселенців з України – представники т.зв. трудової еміграції, чия основна мета – знайти вільну землю і провадити на ній сільське господарство. Як з'ясувалося згодом, порівняно з місцевим населенням українці володіли передовими методами обробітку землі. Вони вперше запровадили на цих теренах залізний плуг, продемонстрували переваги глибокої оранки. Принесли зі собою раніше не відомі в Боснії культури – жито, гречку, картоплю, хміль, а ще збагатили країну досвідом садівництва, городництва і бджільництва. Від українців місцеве населення запозичило звичай використовувати солом'яну січку для годівлі худоби, навчилося штукатурити і білити будівлі, використовувати у побуті ліжко і кухонну плиту.

Попри економічні труднощі та клопоти, із якими доводилося справлятися на чужині, переселенці намагалися не втрачати зв'язку з рідною

землею. Краще освічені – переважно галичани – підтримували контакти з Товариством «Просвіта» у Львові, звідки переселенцям надсилали книжки, календарі й часописи, забезпечуючи їхні мінімальні національно-духовні потреби. Однак найважливіше те, що на нових землях українські емігранти (незалежно від інтелектуального рівня) відразу облаштовували своє життя: засновували парафії, будували церкви і школи.

За перше десятиліття ХХ ст. культурна і громадська діяльність українських переселенців відбувалася повільно, наражаючись на різні проблеми, найбільша з них – дефіцит освічених людей, особливо в сільській місцевості. Серед переселенців інтелігентів було мало, а ті, які таки емігрували до Югославії, оселялися в містах, де зазвичай працювали в органах місцевої адміністрації. Мешканці сіл намагалися самотужки вирішити основне питання культурного розвитку – питання освіти. Спочатку через брак навчальної літератури, матеріальні проблеми вихідці з України зверталися із проханням про допомогу не до місцевих органів управління, а до галицьких культурних організацій, до митрополії, до учених – В. Гнатюка, К. Студинського, М. Павлика [957, с. 27]. У колективних та особистих листах просили надіслати українські підручники, книги, кошти для будівництва шкіл. У селах переселенці віддавали своїх дітей на навчання до місцевих народних шкіл. Батьки просили дати для їхніх дітей учителя, який би розмовляв українською мовою. 1901 року найбільша група українських дітей (33 учні) була в м. Прнявор, куди за сприяння греко-католицького духовенства було скеровано україномовного вчителя.

Із кожним роком переселенці зміцнювали свої матеріальні та суспільні позиції на югослов'янських землях. Вони дедалі сміливіше захищали свої права та вимагали виконання даних їм обіцянок. Зокрема 1911 року сараєвські газети повідомляли, що делегація українських емігрантів поскаржилася до уряду у Відні на дії місцевої влади, яка відмовилася надавати дотації для утримання українських шкіл. Делегати заявили, що

через це 4 тис. колоністів змушені будуть продати своє майно і повернутися на батьківщину. У відповідь урядовці запевнили скаржників, що справу буде залагоджено [968, с. 12].

Поступово українські емігранти утворювали низку громадських об'єднань. 1909 року в м. Прнявор, а 1912 р. у с. Каменица було відкрито «Руську читальню» Товариства «Просвіта». Тоді ж у Прняворі почали діяти ощадна і позичкова каси [757, с. 46]. Книжки для читалень, газети, журнали надходили з Галичини, зв'язки з якою не припинялися.

З утворенням Королівства сербів, хорватів і словенців правове становище українського населення у суті речі не змінилося. Як і в часи австрійського панування, національні меншини більшими правами не користувалися. Щоправда, югославські освітні закони дозволяли створювати початкові школи, де навчання проводили рідною мовою (клас мав налічувати не менш ніж 30 учнів) з обов'язковим вивченням сербохорватської. Такі школи відкрито в найбільших осередках українців, – Керестур, Коцур, Вербас, Дюрдьово. Після Першої світової війни зв'язок українських емігрантів із рідними землями перервався і культурно-освітнє життя українців опинилося у зовсім інших, складніших умовах.

Зрозуміло, що ні про які контакти з радянською Україною не могло навіть ітися, адже Югославія не мала дипломатичних відносин із СРСР*. Із часом почали налагоджуватися зв'язки з Галичиною. У поселеннях українців відновлювали й розвивали свою діяльність філії львівської «Просвіти», активними учасниками якої ставали насамперед представники політичної еміграції в Югославії у повоєнний час [943, с. 20]. У рамках товариств «Просвіта» працювали бібліотеки, драматичні гуртки, створювалися хори, які вивчали народні, церковні та класичні твори. Наприкінці 20-х рр. ХХ ст. при цих товариствах почали функціонувати спортивні секції, які згодом отримали назву «Соколи» [963, с. 11].

---

* Дипломатичні відносини Югославії з СРСР встановив уряд Д.Цветковича у червні 1940 року. 5 квітня 1941 року підписано радянсько-югославський договір про дружбу та ненапад.

Неабияке значення для становлення громадського і культурного життя українських переселенців мала столиця Хорватії м. Загреб. Писемні пам'ятки свідчать, що українці, які тут проживали уже від I половини XIX ст., були членами «Іллірійського товариства», захоплювалися ідеєю слов'янофільства, писали пісні, читали лекції, загалом брали активну участь у культурному житті не тільки Загреба, а й усієї Хорватії.

Першу українську організацію в м. Загреб заснували студенти. Хоча початково це планували студенти Сербії. Сюди на початку 20-х рр. XX ст. вони приїхали, щоб навчатися на Балканах. На той час українці частіше контактували із сербами і менше з хорватами, словенцями та іншими народами Югославії. Однак ця ситуація в регіоні швидко змінилася. Українські студенти не знайшли підтримки в сербській спільноті щодо т.зв. «українського питання». Значна частина тогочасної сербської еліти не поділяла думку про те, що Україна має стати незалежною державою. Йован Жуйович – голова Сербської Королівської академії наук – говорив: «Ми, серби, вважаємо, що невиправдане прагнення деяких малоросів, щоб з України створити державу зовсім автономну, без будь-яких зв'язків з Росією. [...] це було б проти інтересу найбільшої слов'янської держави Росії, і нашої сербсько-хорватсько-словенської держави, і всього слов'янства» [944, с. 3].

Така позиція громадських кіл Сербії призвела до переселення українських національно свідомих студентів із Белграда до Загреба та Любляни. Як наслідок – 12 жовтня 1920 року при хорватському академічному католицькому товаристві «Домагой» за домовленістю із греко-католицьким єпископом Янком Шимраком виникла організація, яка на той час складалася із шести студентів Загребського університету [916, с. 114]. 1922 року товариство «Домагой» модернізувалося в Українську студентську громаду (УСГ), єдину на той час українську організацію, діяльність якої була дозволена в Хорватії. Улітку 1923 року після кількох місяців очікування Громада отримала урядовий дозвіл на діяльність.

У червні 1922 року у столиці Хорватії м. Загреб засновано Товариство «Просвіта», яке декларувало союз українців та русинів, на відміну від аналогічних Товариств, які діяли у м. Нові Сад та у с. Руський Керестур* [1123, с. 174]. На першому спільному засіданні загребської «Просвіти» члени Товариства ухвалили поміркований у національному питанні Статут, що передбачав об'єднати всіх українців на ґрунті культурно-просвітньої роботи і так спробувати задовольнити «духовні і моральні потреби українців-емігрантів з Великої України і Галичини, як також національне усвідомлення місцевих русинів-українців» [1065]. Незважаючи на таку поміркованість, Статут було затверджено у Белграді тільки 7 лютого 1925 року. До складу керівництва загребської «Просвіти» увійшли: Василь Войтанівський (голова правління), Іван Будз і Янко Колій (заступники голови), Йосиф Філяс (секретар) і Антон Жук (скарбник) [910, с. 56–57].

Ця подія викликала негативну реакцію керівництва Русинського народного товариства «Просвіта» (РНТП) через їх т.зв. русинську зорієнтованість [1123, с. 174]. Заступник голови РНТП священник Юрій Біндас звернувся в листі до голови загребської «Просвіти» В. Войтанівського, висловлюючи обурення та вказуючи на те, що в подальшому обидва товариства будуть між собою конкурувати. У листі-відповіді В. Войтанівський переконував Ю. Біндаса у протилежному. Зокрема зазначив, що товариства аж ніяк не можуть конкурувати, адже РНТП переважно дбало про переселенців, які не володіли українською літературною мовою та орієнтувалися на збереження місцевих культурних традицій своїх предків.

Натомість культурно-просвітнє товариство «Просвіта» в Хорватії визначило для себе значно ширші завдання. Воно мало загальноукраїнську орієнтацію і прагнуло поширювати українську культуру та національну свідомість серед усіх українців Югославії. Тому, на думку В. Войтанівського,

---

* «Просвіта» у Нові Сад та в Руському Керестурі залучала до роботи лише тих українців, які називали себе «русинами».

товариства могли тільки доповнювати одне одного. Якщо ж між ними деякий час буде злагода, то справа може дійти до об'єднання у спільний Просвітній союз, вважав культурний діяч. Окрім цього, наголосив він, що емігрантів не влаштовує назва бачвансько-сремського Товариства, яка містить у собі «рус». Для них це мало й політичне забарвлення, оскільки натякало на «російське», із яким загребська «Просвіта» не мала дружніх відносин [926, с. 52–53]. Отже, діяльність РНГП була зорієнтована переважно на бачвансько-сремських русинів, а загребська «Просвіта», окрім цих, опікувалася також політичними емігрантами і українцями Хорватії та Боснії. Після з'ясування відносин ворожнеча між організаціями припинилася.

Українська спільнота сербської столиці тривалий час не могла організувати свого громадського життя. Відколи після Першої світової війни сюди емігрувало чимало росіян, склалися такі обставини, що «годі було думати про які-небудь вияви українського життя» [820, с. 24]. Саме тому українці деякий час просто оминали м. Белград. Однак із часом українців у центрі Сербії ставало дедалі більше. Завдяки цьому югослов'янські народи з великим зацікавленням сприймали всі події у житті українців, як, зрештою, і в самій Україні, та намагалася в них зорієнтуватися. Ще більшого ажіотажу додали трагічні обставини загибелі С. Петлюри. Звичайно, не обійшлося без реакції російської еміграції, яка, власне, і розпочала диспут на сторінках місцевої преси. Після вбивства С. Петлюри 25 травня 1926 року одна із центральних газет Югославії «Политика» поінформувала про трагедію. Через кілька днів (27 травня) ця газета надрукувала українофобську статтю російського емігранта А. Ксюніна «Кривавий Петлюра», у якій ішлося про те, що С. Петлюра розпочав діяльність у Києві із друку усіх книг і часописів українською мовою, яку нібито вигадав професор М. Грушевський. «Але настав великий конфуз. Не змогли знайти жодного письменника, який би вмів писати тією мовою, жодного читача, який би ту мову розумів», – писав А. Ксюнін. І далі – цинічний висновок: «Запізніла куля потрапила нарешті в

С.Петлюру як помста за жидівські погроми» [820, с. 24–25]. Брехлива стаття не могла не викликати гострої полеміки в югославській пресі.

Першою відгукнулася монархічна газета «Балкан», написавши про С. Петлюру як про демократа й поступовця; автор публікації без іронії запитав в А.Ксюніна: чому тоді він – як поступовець-демократ – із такою ненавистю писав про С.Петлюру. 30 травня сербська газета «Политика» надрукувала спростування статті А. Ксюніна, яку надіслало Українське товариство «Просвіта» з Белграда. Російський емігрант не мав жодних аргументів і відмовився від коментарів та інтерв'ю. Згодом «Политика» розмістила ще кілька відгуків про смерть С. Петлюри. Згадана вище газета «Балкан» опублікувала промову О. Лотоцького на поминальному засіданні у Празі. Низку інформаційних статей було надруковано в інших періодичних виданнях Югославії: «Време» і «Правда» (Сербія), «Обзор» (Хорватія), «Новості словенські» і «Словенські народ» (Словенія) та ін. [820, с. 26].

Від 1926 року в м. Белград громадське життя української діаспори поступово набирало організованих форм. У січні 1926 року просвітяни із м. Загреб відкрили свою філію у м. Белград. До складу її правління увійшли: Іван Будз (голова), Володимир Шухевич і Павло Павлович-Шура (заступники), Володимир Вільківський (бібліотекар), Мар'ян Тумін (скарбник), Іван Радченко (референт музично-драматичного відділу) і Василь Андрієвський (секретар) [910, с. 55]. Такого російські емігранти не очікували, а відтак не знали, що робити з появою такої «мазепинської організації» [808, с. 30]. Улітку 1927 року белградські просвітяни організували публічний виступ своїх аматорських колективів, який отримав визнання глядачів міста. Сербська публіка гідно оцінила українську пісню, танець та український національний одяг [805, с. 42–43].

Упродовж 1927–1928 рр. у середовищі белградської «Просвіти» склалася ситуація, коли керівництво організації почало «ледве не затуляти рота тим, хто боронив національну справу, а натомість дивилися крізь пальці

на те, що за кулісами товариства ведеться акція федералістів із захоплення «Просвіти», яко єдиної української організації, в свої руки» [835, с. 26]. Хоча русофіли белградської «Просвіти» не змогли реалізувати своїх намірів, проте від участі у діяльності Товариства самоусунулася група українських патріотів. Вони взялися до організації Української Громади в Белграді (УГ Белграда). На зборах 23 вересня 1928 року ухвалено Статут Громади та обрано правління, до якого увійшли: Г. Шевчик (голова), М. Тумир (заступник), В. Андрієвський (секретар) та ін. Деякий час Громада чекала своєї легалізації у відповідних державних відомствах Югославії. 10 листопада 1928 року, після офіційного дозволу на діяльність, відбулося урочисте відкриття організації в м. Белград. На святі були присутні державні чиновники Югославського королівства: Заніпович – секретар Міністра внутрішніх справ, Рихтерич – інспектор Міністерства внутрішніх справ, Голя – шеф Кабінету міністрів соціальної політики та ін. Також прийшли представники від загребської та новісадської «Просвіт» [835, с. 26–27].

Заснування Української Громади Белграда дало поштовх представникам російської еміграції до відкритої ворожої агітації проти Громади та інших організацій українців [808, с. 30]. Деякі українці не витримали морального тиску російських емігрантів і відійшли від співпраці з УГ Белграда, але інші продовжували працювати із Громадою.

Із часом позиції російських емігрантів у югославському суспільстві змінювалися, їхній вплив на урядові кола Югославії поступово зменшувався. Пересічні росіяни-емігранти дедалі більше розчаровувалися в лідерах російської діаспори, які не бачили потреби у відданій праці на благо простих переселенців, котрі мали багато проблем у чужій країні. Цією ситуацією не могли не скористатися активісти української діаспори. Українські організації відчували себе вільнішими – відверта ворожість до них змінилася на прийнятні умови діяльності. З'явилися різноманітні інформаційні матеріали, у яких розповідали – насамперед югославській спільноті – про суть «української

справи». Велике значення, зокрема, мала брошура А.Чигиринна «Українській вопрось», яку надрукувала і поширювала УГ Белграда [808, с. 31].

Пожвавлення громадського життя українців у м. Белград викликала неабиякий інтерес місцевих ЗМІ до українства. Це стало помітним уже в другій половині 20-х рр. ХХ ст. Сербська громадськість, яка раніше мало що знала про Україну, український народ та його прагнення, тепер отримала нагоду про все прочитати на шпальтах своїх газет. Періодичні видання друкували різноманітні матеріали – від інформаційних до сенсаційних, скажімо, про «арешт заможного українського націоналіста і мецената» інженера Теофана Боржинського з Відня. У центральній газеті «Политика» з'явилася низка матеріалів про «підготовку англійської операції з відокремлення України від Росії». Ці публікації демонстрували інтерес на Балканах та й у світі загалом до «українського питання». Подібні статті «розхвилювали мертве море балканської еміграції», і, що важливо, «з'являлося все більше земляків, які почали свідомо відокремлювати себе від загальноросійської еміграції і називатися українцями» [931, с. 10–11].

Водночас серед впливових кіл сербської громадськості ще мала силу слава великої Росії, що примушувала їх із підозрою ставитися до державницьких устремлінь українців. «Для нас краще, хай існує Росія більшовицька, але велика, ніж окремі держави на території бувшої Росії», – говорили деякі серби [931, с. 12]. Однак югославські чиновники дуже скептично оцінювали можливу співпрацю з Росією. Міністр закордонних справ Марінкович на запитання журналістів, коли буде встановлено торговельні відносини з більшовиками, рішуче відповів: «У нашій торгівлі навіть царська Росія грала невелику роль. Чим можуть торгувати з нами большевики? Хіба що пропагандою, комуністичною літературою?» [931, с. 12]. Зрозуміло, що такі матеріали давали надію та мобілізували діяльність українського громадського життя, змінювали ставлення самої Югославії до «українського питання».

Щоправда, цілком позбутися «опіки» російської еміграції українській діаспорі тоді так і не вдалося. Наприкінці 20-х рр. ХХ ст. свою українофобську діяльність поживавив «Національний союз нового покоління», який створив «Малоруско-українську секцію», щоби переманювати до себе активну українську молодь. Оскільки російські товариства мали, окрім цього, значні фінансові ресурси, то їхні наміри деякий час навіть мали успіх. Однак коли із секції виключили за «сепаратизм» найактивнішого її члена, виникла обґрунтована підозра щодо справжніх намірів діяльності організації. Після скандалу чимало молодих українців вийшло з неї [808, с. 31].

Наприкінці 1928 року в Сербії склалася така ситуація, що виникла потреба координувати діяльність уже кількох українських організацій, які працювали в містах Белград, Петровград, Суботица, Смедерев та Нові Сад. Тоді й було створено Союз українських організацій в Югославії, який взявся за налагодження співпраці між громадами та просвітніми товариствами, що працювали в цих регіонах [835 с. 26–27]. Через важкий фінансовий стан усі українські товариства шукали шляхів заробити кошти і покращити своє матеріальне становище. Найефективнішим способом була організація виступів перед мешканцями тих міст, де ці товариства працювали.

Культурно-мистецькі заходи – концерти, вистави та ін. – влаштовували Українські Громади міст Белград, Петровград, Суботица, Смедерево, «Просвіта» з міст Нові Сад та Белград. Ці заходи також популяризували українську культуру не тільки серед української спільноти, а й серед інших народів Югославії. Успіх першої вистави «Панна Штукарка» О. Володарського, підготовленої УГ Белграда, це підтвердив [1061, с. 17]. Згодом для белградської публіки громадівці поставили вистави «Кум-мірошник» В. Дмитренка, «Мартин Боруля» І. Карпенка-Карого, організували концерти української народної творчості [1066, с. 27].

Часто Громада з концертними програмами виїжджала в регіони, зазвичай туди, де проживали українці, і там влаштовувала виступи. Аматори

УГ Белграда 19 січня 1929 року дали великий концерт у м. Шид (Срем), де оселилися переселенці з Галичини [1070, с. 31–32]. Від 30-х рр. ХХ ст. Громада щороку проводили Шевченківські вечори, на яких звучали вірші поета, виступали хорові колективи, читали пізнавальні реферати про життя і творчість митця. На святкування запрошували гостей з інших міст, переважно з тих, що стали найбільшими центрами скупчення українців [1060, с. 24].

Загалом Українська Громада у сербській столиці постійно працювала над удосконаленням своєї культурно-просвітницької діяльності. Якщо у перші роки після створення представники Громади влаштовували вечори, на яких читали вірші, реферати, співали пісні, то з літа 1930 року було вирішено надати тим вечорам просвітницького змісту. Відтоді організовували тематичні вечори, присвячені представникам української культури чи історії. Як виявилось, підготувати такий вечір було нелегко, здебільшого бракувало інформації. 1 липня 1930 року відбувся перший такий вечір, який присвятили творчості Л. Глібова [1071, с. 43–44]. Новий формат заходу дуже сподобався членам і гостям Громади. Відтоді тематичні вечори проводили щомісяця [1066, с. 32; 1067, с. 32].

1934 року УГ Белграда вирішила змінити своє приміщення у центрі міста на більш простору будівлю на околиці. Це було вигідно з кількох позицій. По-перше, на околиці збирали менші податки на нерухомість, а фінансові питання завжди залишалися актуальними. По-друге, старе приміщення із часом стало тісним, оскільки з кожним днем збільшувалася кількість охочих узяти участь у громадському та культурному житті діаспори [887, с. 31].

Свою першу публічну виставу белградська «Просвіта» поставила для мешканців і гостей міста 2 березня 1929 року. Оскільки це була сербська п'єса «Невільник», вона викликала жвавий інтерес місцевої публіки, і на прохання глядачів через кілька днів виставу повторили. На прем'єрі були

присутні навіть члени югославського уряду, працівники міністерств, дипломатичних служб [1064, с. 41].

Популяризувати українське театральне мистецтво активно взялася й Смедеревська Українська Громада. Тут із весни 1929 року періодично ставили вистави. Як і попередні товариства, таким способом смедеревські аматори намагалися покращити передусім своє матеріальне становище. Приміщення, де проходили виступи, вміщувало 400 глядачів, але охочих подивитися завжди було більше. Це свідчило про успіх Громади [1064, с. 41].

Окрім Української Громади, у м. Смедерево працювала й інша громадська організація українських патріотів. Вона виникла наприкінці 1925 року завдяки старанням Пилипа Чорного, колишнього курсового старшини Київської інструкторської школи старшин за часів Центральної Ради і Гетьманства. Згодом організацію перетворили на Український аматорський гурток. Тривалий час активісти гуртка не могли домогтися офіційного визнання через перешкоди, які чинили російські емігранти. Чиновники під впливом російських активістів навіть погрожували П. Чорному виселенням зі м. Смедерево, а згодом і з Югославії. Наполеглива праця П. Чорного та його соратників – Коробка і Жежеленка – сприяла тому, що 1931 року організацію було офіційно зареєстровано [1065, с. 44]. Тоді ж Міністерство внутрішніх справ затвердило Статут організації, назву якої визначено як Українську Громаду «Кобзар».

Членами УГ «Кобзар» на момент її створення було 56 осіб (більшість – українці з Кубані). 12 липня 1931 року відбулися установчі збори, на яких сформували керівництво: головою Громади обрали Дворецького, секретарем – П. Чорного, а скарбником – Медведева-Козюру. Ще до офіційного визнання члени «Кобзаря» встигли поставити й продемонструвати мешканцям м. Смедерево кілька вистав: «Невольник» М. Кропивницького, «Хмара», «Різдвяна ніч», «Наталка Полтавка», «Кумірошник» В. Дмитренка та ін. Усі декорації виготовив Жежеленко. Громада

відкрила хату-читальню та планувала створити театральну секцію і хор [1652, с. 44].

Згодом члени цього товариства почали висловлювати своє невдоволення діяльністю керівництва, звинуватили його у квоності щодо національної справи. 20 вересня 1931 року провели перевибори управи організації. Тоді «Кобзар» очолив П. Чорний, а членами управи стали Жежеленко, Простаченко, Медведів і Сурмач. Нове керівництво відразу взялося за відкриття й облаштування бібліотеки, де згодом розпочали проводити уроки з української мови та історії. Така активність верхівки Громади не лише активізувала українську діаспору м. Смедерево, а й спонукала її протидіяти російським емігрантам, невдоволеним організацією громадського життя українців. 11 жовтня 1931 року до м. Смедерево приїхав один із лідерів російської діаспори генерал Апухтін з уральським козаком Плотніковим, щоб агітувати за відновлення Російської імперії. Мало хто сприйняв їхні заклики, однак Плотніков залишився в м. Смедерево, де мав заснувати партію легітимістів [836, с. 17–18].

Нелегко доводилося працювати Українській Громаді й у м. Великий Бечкерек через скупчення там великої кількості представників російської еміграції, що з усіх сил намагалася перешкоджати організації громадського життя українців. Товариство українців Великого Бечкерек очолив М. Мельничук, якому вдалося добре організувати культурно-просвітню роботу серед місцевих українців [887, с. 30].

Зауважмо, що цей осередок української діаспори був особливим, адже складався переважно з кубанських козаків, для яких національність не була визначальною. Окрім цього, серед них були українці, росіяни та представники інших народів колишньої Російської імперії. Попри це, Громаді вдалося провадити своє українське діаспорне життя – організувати свята, просвітницькі вечори, на яких громадівці ознайомлювали населення з визначними подіями та видатними

особистостями української культури та історії. Перші вечори присвячено темам: «Крути», «22 січня і його значення», «Чому називаємо Т. Шевченка генієм України» [887, с. 31]. При Громаді створено Кубанський хор, концерти якого мали успіх у публіки, його запрошували на місцеві фестивалі, конкурси [1069, с. 31–32].

Театральні успіхи українців мали велике значення для емігрантів. До аматорів долучалося дедалі більше учасників. Окрім уже згаданих товариств, на початку 30-х рр. ХХ ст. було створено Українську драматичну групу, яка також узялася за постановку вистав. Однак між товариствами незабаром спалахнув конфлікт, який мав фінансовий підтекст, хоча трактувалося це як мистецька конкуренція. Організації почали наввипередки готувати і ставити одні й ті ж вистави, що заплутало глядачів, а відтак інтерес до українського театрального мистецтва почав згасати [1048, с. 19–20]. Тим самим було завдано шкоди як популяризації української культури, так і матеріальному становищу громадських організацій українців.

Критичне становище змусило активістів товариств сісти за стіл переговорів, щоб спільно розв'язати проблему. 28 вересня 1930 року ініціативна група скликала нараду прихильників українського театрального мистецтва. На запрошення відгукнулося чимало зацікавлених. На засіданні обрали спеціальний комітет, що мав підготувати Статут нової організації, визначити програму її діяльності, спрямовану на розвиток театральної справи у м. Белграді. 19 жовтня 1930 року відбулися перші організаційні збори Українського художньо-драматичного товариства (УХДТ), на які зійшлося понад 70 осіб.

При Товаристві обрали Управу та ревізійну комісію. До складу Управи увійшли: Баскевич – голова, Праведників – заступник голови, Зіверт – секретар, Андрієвський – скарбник, Манглер – режисер, Загребельний – диригент, Миколаєнко – адміністратор та ін. До ревізійної комісії обрано таких діячів, як: Яковенко, Карабан та Щербак. З огляду на матеріальні та

моральні заслуги перед українською театральною справою почесним головою одногосно обрали заможного українського підприємця І. Будза [1048, 19–20].

Діяльність новоствореного Українського художньо-драматичного товариства невдовзі викликала невдоволення українців. 19 вересня 1931 року, даючи виставу «Запорожець за Дунаєм», Товариство до програми концерту ввело російські романси, чим обурило українську спільноту: «не тому, що ми вороже відносимося до російської пісні, ...ми шануємо мистецтво кожного народу, але вважаємо, що у даному випадку не місце забавним романсам у подібних концертних програмах» [1072, с. 28–29].

Таке застереження було не випадковим. Українська громадськість вже помітила проросійські настрої у діяльності Товариства. Навесні УХДТ розмістилося у приміщенні російського будинку офіцерів, що викликало ще більше невдоволення української громади. Деякі члени Товариства перестали з ним співпрацювати, хоча УХДТ і далі ставило вистави. Критики зазначали, що тоді вже їхні вистави втратили «національний характер», і серед глядачів домінували російські емігранти [1063, с. 26].

На початку 30-х рр. ХХ ст. до хорватської столиці почали прибувати українські студенти, які переїжджали із Праги через зростання оплати за навчання. Становище українського студентства в Югославії, особливо в перші роки еміграції, можна оцінити як надзвичайно складне. Посередниками між державою й емігрантами в Югославії стали російські чиновники.

Національні студентські групи (українські, грузинські, білоруські тощо) були віддані «цілком на ласку й неласку москалів» [759, с. 99]; від останніх залежав і розподіл студентських стипендій, і облаштування побуту. Маючи в розпорядженні такі важелі, російські емігранти не допускали заснування національних українських організацій, відбирали в українських студентів стипендії, домагалися вислання небажаних їм людей за межі держави. До

того ж і сам розмір студентських стипендій у Югославії не був достатній, аби забезпечити прожитковий мінімум [759, с. 99].

Окрім цього, українські студенти опинилися під тиском греко-католицької церкви, клірикам якої не сподобалося, що студенти гуртували всіх українців, незалежно від їхньої релігійної приналежності, і претендували на керівну роль в українській громаді Югославії [1149, с. 40]. На жаль, цей конфлікт із церквою завдавав великої шкоди справі консолідації українців на еміграції. Однак попри труднощі, опір і перешкоди, прогресивне українське студентство продовжувало організовувати громадське життя в еміграції [1153, с. 51].

Приїзд студентів до Хорватії збігся із кризою в організації національного життя українців у регіоні. У містах Прнявор, Баня-Лука, Липениці залишилися старі читальні, що із плином часу під впливом місцевих парохів перетворилися на клуби або церковні братства і поступово втрачали свій початковий національно-громадський зміст. Притік національно свідомої молоді сприяв докорінним змінам. Улітку студенти, – радше щоб зекономити, – їхали до українських сіл, де організовували культурно-просвітницьку роботу. За таких умов відкривалися філії та читальні Українського товариства «Просвіта», яких згодом стало понад двадцять, а сама організація нараховувала близько п'яти тисяч членів. Якщо врахувати, що загалом тут проживало приблизно 15 тис. українців [1153, с. 53], то авторитет «Просвіти» був помітно високим.

Серед студентів, які прибули із Праги, були і пластуни. На новому місці вони вирішили організувати гурток «Перелітних» та приєднатися до Союзу українських пластунів-емігрантів (СУПЕ) [759, с. 282–285]. На початку липня 1932 року у Загребі проходив джемборі (пластовий з'їзд), на якому були зібрані делегати майже від усіх європейських держав, що входили до Міжнародного Бюро Скаутів (МБС). Українці, як бездержавна нація, не мали права бути членами Союзу, тому у джемборі брали участь у складі Чеської

пластунської організації. Українські студенти на параді учасників ішли зі своїм жовто-блакитним стягом і встановили два шатра з написом «Ukraine».

Виставка, яку організували українці, привернула увагу багатьох гостей джемборі. Під час змагань українських пластунів матеріально і морально підтримували місцеві українські емігранти [1050, с. 30–31]. Югославська преса позитивно відзначила участь українських студентів у цьому заході, і, незважаючи на те, що українці не були членами МБС, їх визнали учасниками пластового здвигу [1049, с. 11–12]. Таке ставлення хорватської спільноти до української діаспори черговий раз засвідчило добрі відносини між народами.

1938 року у Загребському університеті Антон Івахнюк заснував українські студентські товариства «Пробоем» (пізніше «Дніпро») і «Лихвар». У звіті греко-католицького Прняворського деканату від 8 травня 1939 року вказано, що «Пробоем» виник унаслідок розколу між загребськими студентами. Новостворене Товариство почало працювати на католицьких засадах: «настали для нас сприятливі обставини, бо студенти з товариства Пробоем почали співпрацювати із Церквою» [1149, с. 44]. Інша частина студентів, яка не підтримала ініціативи А. Івахнюка, гуртувала навколо себе всіх українців, без огляду на їхню релігійну належність. При Товаристві створили український хор, яким керував Михайло Вінтон. Для репетицій колективу своє приміщення надавала Хорватська жіноча організація.

Мета діяльності іншого Товариства «Лихвар» – фінансова допомога у вигляді позик для його членів. 6 березня 1938 року затвердили Статут Товариства, і 1 квітня воно розпочало свою діяльність [1148, с. 64].

Зауважмо, що члени обох товариств дотримувалися принципів, що українські студенти за кордоном мали передусім отримати освіту і кваліфікацію спеціаліста. Другим обов'язком мала стати пропаганда серед іноземців та української громади національної ідеї. Для цього, як стверджував їхній лідер А.Івахнюк, потрібно «на чужині бути «ходячою енциклопедією» і на будь-яке питання треба вміти дати вичерпну відповідь.

Від іноземців рекомендували не відгороджуватися «китайською стіною», а розвивати дружні стосунки. Кожен українець мав бути свідомим того, що за кордоном він є представником своєї нації» [1148, с. 65].

9 серпня 1931 року у м. Загреб розпочав свою діяльність нетиповий мистецький колектив – громадський змішаний хор. Засновником, художнім керівником і першим головою хору став Векослав Вішопієвич (1898–1978), а першим хормейстером – Діонізій Сабалош (1908–1993). У грудні 1931 року колектив змінив свою назву на «Кирило-Мефодіївський хор», а хормейстером став Борис Комаревський (1893–1945), стараннями якого колектив досягнув найвищого мистецького рівня. Цьому сприяв і другий диригент хору – Мірко Коларич (1915–1945), який працював разом із Б. Комаревським. Хор діяв як змішаний вокальний колектив і як музична спілка для збереження та поширення церковнослов'янського вокально-музичного мистецтва в дусі кирило-мефодіївської ідеї.

Окрім участі у відправленні літургій у церкві Св. Кирила і Methodія в м. Загреб, літургійної та концертної діяльності в містах і селах Хорватії, хор організував досить успішні турне Італією, Францією та Швейцарією. 1937 року на огляді хорів під час Міжнародного конгресу церковної музики в Парижі хор отримав першу нагороду. Музична критика того часу вважала цей колектив провідним змішаним хором церковної музики в Європі. Хор мав свою школу, яку був зобов'язаний пройти кожний співак і в якій, oprіч музичної освіти, учні отримували знання із церковнослов'янської мови та вивчали візантійсько-слов'янський обряд.

Покровителем хору став Діонізій Нярадї – владика Крижевської єпархії, який 1934 року надав вокальному колективу статус кафедрального хору Крижевської єпархії. Хор проіснував до кінця Другої світової війни, коли влада комуністичної Югославії заарештувала і стратила його керівників – Б. Комаревського та М. Коларича, як і духівника хору священника Інокентія Тимка [896, с. 38]. Однак ідея хору не пропала, і його було відроджено у 80-х

рр. XX ст. 1933 року москвофільська група українців на хорватській землі у Бачці заснувала ще одне товариство – культурно-просвітний «Союз югославських русинів», які видавали газету «Заря», за що члени Союзу навіть отримали назву «заряни» [963, с. 11]. У Бачці «заряни» побудували спортивну школу «Сокольський дім» [963, с. 11].

Наприкінці 1932 – на початку 1933 рр. в організації громадського життя українців Югославії розпочався новий етап. З ініціативи Української Громади Белграда 8 жовтня 1933 року у столиці Югославського королівства зібралися представники українських громад із провінції, щоб відновити діяльність Союзу українських організацій (СУО). На зборах обрано правління під головуванням адвоката Г. Шевчика. Його заступником став В. Андрієвський, а секретарем – М. Тумір. СУО об'єднав політично активну частину української діаспори, проголосивши своєю метою «здобуття волі українському народові» [1058, с. 17]. Однак через внутрішній конфлікт, що виник у Союзі, у грудні 1933 року В. Андрієвський вийшов зі складу правління. За таких умов зріс авторитет аполітичної загребської «Просвіти», яка почала домінувати ще й чисельно завдяки приєднанню Української студентської громади (800 осіб) [759, с. 285].

Упродовж 1934 року філії загребської «Просвіти» з'явилися в хорватських містечках Качечиці, Стара Дубрава, Прнявор й Штрбуя. Головну увагу члени правління звертали на давню трудову («заробітчанську») еміграцію, переважно з галицьких селян, серед яких вербували нових членів. Ішлося тільки про економіко-господарську та культурно-просвітницьку діяльність, зокрема про організацію святкових вечорів (Шевченківські свята, День соборності 22 січня, День пам'яті першого президента УНР М. Грушевського та ін.), театральних вистав, про поширення української періодики, художньої літератури, підручників. Загалом у Королівстві СХС наприкінці 30-х рр. працювало 5 філій «Просвіти», їх 13 представництв охоплювали 24 населених пункти [910, с. 59].

У середині 30-х рр. розгорнулася боротьба між українськими організаціями щодо доцільності поєднувати в своїй діяльності політичні напрями з культурно-просвітницькими. Щойно 12 травня 1935 року, після обрання нового правління Союзу, цю проблему було знято. До складу нового правління увійшли: П. Чорний (голова), В. Андрієвський (заступник), Й. Прокоп'юк (секретар), Б. Козиренко (скарбник), а також було обрано членів правління (М. Мельничук, В. Мартос, Б. Жиленя) та Наглядову раду (К. Цвитанович, С. Третьевич і В. Сердюк) [1059, с. 36–37].

Після таких кардинальних змін ситуація в українських організаціях Королівства Югославія стала відносно спокійною, а їхня діяльність – ефективнішою. Нове правління СУО проводило лінію раціонального поєднання культурно-просвітницької діяльності із пропагандою ідей збереження етнічної самобутності українців у Югославії і майбутнього національного визволення України.

Результатом творчих зусиль представників української діаспори став вихід друком 1936 року «Руско-Українського Альманаху бачванско-сримских писательох», видавцем якого було «Руске Народне Друштво у Руским Керестуре». Тут друкували твори молодих письменників Матея Винайя, Янка Фейса, Михайла Ковача, Сильвестра Саламона, Ольги Латкович, Йосифа Костельника, священника Максиміліяна Буїла, Єлени Ковач [757, с. 47–48].

Автори й видавці альманаху так пояснювали ціль і потребу такого видання: «Русько-український альманах – то є перша спроба, яка охопить белетристику югославських русинів. Переклади прози бачвансько-сремського діалекту літературною українською мовою засвідчать нашу любов до літературної української мови і заодно викличуть зацікавлення наших русинів до літературної мови, а наших братів українців у Галичині і в Україні зацікавлять нашими звичаями. Особливо ми намагаємося цим виданням зблизити широкі кола югославських русинів з українцями Галичини і України» [757, с. 48].

Відтоді в літературній творчості бачванських русинів-українців дедалі частіше звучали національні мотиви. Щоб обміркувати культурно-освітні та народні справи, бачванські русини ще в липні 1919 року вперше з'їхалися на нараду до м. Нові Сад. Сюди з ініціативи Юрія Біндаса – пароха з Дюрдово – прибуло близько 150 делегатів, які заснували «Руске Народне Просвітне Друштво» (РНПД) [926, с. 50], завданням якого було «пізнавати народний характер українців, розвивати й поширювати українську народну просвіту і в культурних справах заступати всюди інтереси південних українців». Хоча Товариство створене на території Воєводини, його діяльність планували розгорнути й на просторах Боснії та Хорватії. Згодом після з'їзду РНПД заснувало часопис «Руски Новини» та щорічник «Руски календар». Коли 1935 року в Руському Керестурі заснували друкарню, ці видання перенесли з м. Нові Сад до с. Керестур, який і став центром культурного життя всіх бачванських русинів-українців.

Від 1933 року виходила друком ще одна газета української діаспори в Югославії – «Рідне Слово». Наголосімо, що до квітня 1941 року це було єдине видання українською мовою. Першим і єдиним редактором, який одночасно був і засновником цієї газети, а також виконавцем усіх інших робіт (від підготовки статей до їх редагування та оформлення), став священник Михайло Фірак – спочатку душпастир у Пішкоревцях, а згодом – парох у Руському Керестурі. Друкували газету неподалік у Дякові. Листопадове число з 1934 року почали видавати вже в м. Осієк, де газету видавали до другого номера 1936 року. Згодом кілька номерів вийшло у м. Дервент, а останньою редакцією, що випускала «Рідне Слово», від кінця 1936 року у друкарні «Просвіти» у Руському Керестурі.

За законами старої Югославії, відповідальними редакторами «Рідного слова» стали люди, які із цією газетою не мали нічого спільного, але постійно мешкали у місцевості, де її друкували. У Дякові відповідальним редактором був священник Франьо Дідович, римо-католицький парох і декан у Дякові.

Коли ж друк газети перенесли до м. Осієк, відповідальним редактором став сам священик Фірак. Під час видання у Дервенті газету підписував до друку священик Жигмонд Слиж, український дупшастир цього містечка. У Руському Керестурі відповідальним редактором знову став Фірак.

Спочатку «Рідне слово» виходило один раз на місяць, від дев'ятого номера 1935 року – двічі на місяць, а від другого номера 1940 року – тричі. Оформлення назви видання, як і назви деяких рубрик, здійснював священик Максим Буїла. Перші три літери назви газети своєю стилізацією утворювали гербовий знак святого Володимира Великого – тризуб. У перших числах були такі рубрики: «З рідного краю», «Що чувати у світі?», «Що нового в Югославії?», «З наших осель», «Новинки», згодом з'являються розділи: «Господарство», «З нашої держави», «Наші дописи». Час від часу змінювалися назви, проте їх спрямування залишалось незмінним.

Вступну статтю до першого номера «Рідного слова» написав Крижевський владика Діонізій Нярадї, зазначаючи: «Нехай буде Господу Ісусу Христу найбільша честь і слава, що допоміг і поблагословив видання газети «Рідне слово» для греко-католицьких Українців у Югославії» [689, с. 12]. Видавець-редактор у першому номері звернувся до читачів зі словами: «Випускаючи у світ «Рідне слово» – перший часопис для українського народу в Югославії, підписаний має тверду надію, що наші люди в Боснії, Славонії і по других краях Югославії його щиро привітають, бо відчують потребу часопису, котрий рідною українською мовою до кожного заговорить, принесе вісті з Рідного краю, злучить нас, розсіяних, до одної громади і занесе до наших домів світло просвіти і знання. «Рідне слово» – це часопис український і християнсько-католицький. Буде воно будити в наших людях народну свідомість, буде вчити любити рідну мову і все що наше українське...» [689, с. 12]. Окрім «Рідного Слова», у Пішкоревцях видавали «Ілюстровані календарі рідного слова для українського народу в Югославії», перші видання якого з'явилися у 1934–1935 рр.

Від початку ХХ ст. і до Другої світової війни суспільно-культурне життя українців у Югославії цілком усталилося. Попри тиск груп інших діаспор (насамперед російських), українці зуміли виокремитися з-поміж маси переселенців із Російської та Австро-Угорської імперій і позиціонувати себе як окремий народ. Їм вдалося створити низку громадських товариств – як нових, так і філій тих, що вже працювали в Україні (наприклад, «Просвіта»). Ці організації стали осередками культурного життя українців у Югославії, що дало змогу зберегти свої звичаї, традиції, культуру й активно знайомити з ними югославську спільноту. Діалог між українцями і югослов'янськими народами завдяки спілкуванню в культурній галузі формував позитивний імідж української діаспори в Югославії.

Популяризація української культури, громадська діяльність на югослов'янських землях мала і політичні наслідки. Тільки після розгортання активної суспільної діяльності українців у Югославії почали сприймати як окремий народ, що прагне відновити свою державність, зберегти мову, культуру, духовність тощо. Тоді ж в урядовців Югославського королівства почала формуватися позиція до так званого «українського питання», про яке вони раніше або не чули, або не розуміли його суті. Водночас культурна і громадська активність українців допомагала їм покращити своє матеріальне становище, що завжди залишалося актуальним для переселенців.

6.2. Розвиток суспільно-культурних інституцій українців (1945–1970 рр.)

Культурний розвиток української діаспори в Югославії у повоєнні роки ускладнювали міграційні процеси, що якраз розпочалися в регіоні. Найчисельніші потоки переселенців ішли з Боснії. Частина українського населення переселялася до Західної Європи, Канади, Австралії та США, а інша, не менша за обсягом, – до Воєводини (Сербія) та Славонії (Хорватія). Як наслідок – у Боснії залишилася майже половина колишнього українського

населення. Звичайно, це ускладнило відновлення навіть уже досягнутого рівня культурно-національної організації, який українці мали до війни, і вимагало знову братися за створення громадських організацій.

Упродовж другої половини 40–70-х рр. ХХ ст. у Боснії працювало шість товариств: Культурно-мистецьке товариство (КМТ) імені Тараса Шевченка у Баня-Лука, Культурно-мистецьке товариство імені Тараса Шевченка у Прнявор; Товариство «Українець» у Деветіні; Товариство імені Б. Лепкого в Лішня; Товариство імені І. Франка у Храпчани; Товариство «Братство» у Терняни.

Скажімо, Прняворське КМТ імені Тараса Шевченка виникло на базі довоєнної місцевої «Просвіти» та активно працювало від 1947 року. Головою організації був В'ячеслав Симак, секретарем – Еміль Мельник. Створення нової організації пояснювалося заборонаю відновлення довоєнних організацій. Окрім цього, довелося відмовитися від старої назви «Просвіта» і писати новий статут. Місцева влада спочатку не погоджувалася, що нову організацію названо на честь видатного українця. Урятувала ситуацію випадкова присутність під час обговорення назви Товариства офіцера радянської армії, який захистив ім'я Т. Шевченка і переконав місцевих чиновників, що назва не має жодного політичного підґрунтя [783, с. 205].

1949 року в м. Хорвачани засновано Товариство імені І.Франка. Очолив його Степан Сулима, а його співкерівниками стали Михайло Сулима, Антін Гралюк, Василь Нетьфор і Галина Біляк. При Товаристві працювали музичний, драматичний і танцювальний гуртки. Заснування організації збіглося з ускладненням відносин ФНРЮ та СРСР, тому влада максимально сприяла діяльності новоствореної інституції. На жаль, через міграційні процеси, коли українці з Хорвачан масово переселилися до Дервенти в Славонії та до Воєводини, 1951 року Товариство припинило свою діяльність [921, с. 61–63].

Маємо обмаль інформації про функціонування Товариства «Братство» у

м. Терняни. Відомо, що воно було міжнародним гуртком, у роботі якого важливе місце посідала пропаганда української народної творчості. Організатором Товариства був Семен Музичка, а найактивнішими його учасниками – Павло Бутинський, Соня Недогін, Франко Вукович, Михайло Сайдак та ін. Товариство готувало концерти і презентувало їх у містах і селах Боснії та Хорватії [763, с. 206].

Товариство імені Б.Лепкого у м. Лішня створено 1951 року на базі передвоєнного Товариства імені Т. Шевченка, що працювало у рамках тогочасної «Просвіти». Керівниками Лішнянської організації були Микола Чорний, Іван Тимків, Дмитро Мороз, Микола Рудак, Дмитро Стасюк, Михайло Данчук, Степан Матус, Юстина Чорна. При Товаристві функціонували хор, декламаторський і театральний гуртки. Члени цієї організації виступали в різних місцях компактного проживання української діаспори – у містах Прнявор, Хорвачани, Гаєвих, Мачине, Баня-Лука, Дервент та в інших населених пунктах. У роботі цього Товариства брали участь також серби, які добре знали українську мову. Свої останні концерти Товариство дало 1960 року. Через деякий час через урбанізаційні та міграційні процеси село знелюдніло, а діяльність Товариства припинилася [925, с. 51–52].

Про Товариство «Українець» у с. Деветіні (керівники – Михайло Рацький, Андрій та Йосиф Головчуки, Іван Гуцман, Славко Гнатак, Мирослав Питель) відомо, що найпліднішим у його діяльності був період упродовж 1951–1968 рр. Товариство припинило функціонувати 1978 року, коли із села виїхали останні українці, переселившись у міста [783, с. 206].

Культурно-мистецьке товариство імені Т. Шевченка в м. Баня-Лука було засноване 1966 року. На перших порах воно швидко розвивалося завдяки українським переселенцям з м. Прнявор та навколишніх сіл. За двадцять років діяльності Товариство поставило 12 драм, підготувало 50 хорових пісень і 30 танців. Щороку організатори демонстрували до 30

концертів [1035, с. 20–21]. Ці виступи були дуже популярними серед широкого загалу югославської громадськості; артистів знали в різних регіонах країни.

Основний напрям діяльності українських товариств у Боснії – інсценізація драматичних творів. Товариства ставили такі п'єси, як «Украдене щастя» (1946, Хорвачани); «Сватання на Гончарівці» (Лішня), «Данило-чарівник, або Урятоване подружжя» (1960, Лішня); «Невільник» (1967, Деветіна), «Поворот з Чернігова» (Деветіна) і «Чорт – не жінка» (1968, 1971, Деветіна); «Маруся Богуславка» і «Мати-наймичка» (1968, Прнявор), «Безталанна» (1957, Прнявор), «Ганнуся» (1971), «Пошилися в дурні» (1971) і «Тихоморський рай» (1971, Прнявор), «Вечорниці» (1973), «Я забув» (1973) і «Скампало» (1973, Прнявор), «Пісні вірності» (Прнявор); «Іван Сірко» (1971, Баня-Лука), «Тарас Бульба» (1972, Баня-Лука), «Чудотворний цвіт» (1973), «Запорозька Січ» (1973, Баня-Лука), «Ой, не ходи, Грицю...» (1974, Баня-Лука), «Сорочинський ярмарок» (1980) і «Танго для тебе» (1983, Баня-Лука); «На перші гулі» (1974, Тернополь, Козарац) [932, с. 70–71].

Поширеним способом згуртувати українців у Боснії за часів соціалістичної Югославії стало проведення вечорниць під назвою «Український баль», започаткованих в м. Баня-Лука в листопаді 1974 року. На таких вечорах панував український національний дух, який створювали культурно-мистецькі товариства завдяки фольклорним виступам і співу, українській музиці та українським національним стравам. Останній такий «баль» влаштували у м. Прнявор 9 лютого 1991 року.

Окрім зазначених заходів, українські культурно-освітні товариства в Боснії намагалися розвивати інші форми діяльності. Зокрема 1966 року Культурно-мистецьке товариство імені Тараса Шевченка з м. Прнявор видало збірку «Українські народні пісні», а КМТ ім.Тараса Шевченка з м. Баня-Лука випустило першу в Югославії платівку з українськими піснями [932, с. 71].

Великий успіх у відродженні національних інтересів мало

запровадження радіопередач українською мовою, які від 1966 року раз на тиждень транслювали на радіо у м. Баня-Лука. Упорядковував програми о. Роман Мизь, який приїжджав з м. Липовляни, а допомагали йому диктори й співробітники редакції – Надія Сапуй і Павло Головчук. Згодом редактором став Петро Мирецький [926, с. 54].

Через нечисленність українського населення боснійський уряд не надав українцям статусу національної меншини, хоча на той час в урядових та політичних інституціях Боснії було чимало наших емігрантів. А це означало, що переселенці не мали права на державні дотації. Боснійські українці, насамперед ті, які працювали в уряді, – Іван Сваток, член ЦК СК БіГ, Іван Пецюх та Микола Каган з Баня-Луки та ін., активно домагалися прав для народу, із якого вони походили [926, с. 54]. За їхнього сприяння в Боснії створювалися організації, які координували культурну діяльність українців у повоєнний час.

Від 1946 року діяла Українська народна рада, яку 1951 року було реорганізовано в Союз українських товариств у м. Баня-Лука. Упродовж 1965–1968 рр. тут також функціонувала Регіональна українська рада. Завдяки її старанням до Боснії прибували режисери, диригенти й хореографи з України, які піднімали мистецький рівень самодіяльних товариств української громади в регіоні. У тісній співпраці із Союзом русинів і українців Хорватії влаштовувалися поїздки до України, підтримувалися зв'язки з українцями в Польщі, Чехословаччині, Німеччині, Канаді, США [946, с. 4–5].

Такий стан справ не влаштовував деяких представників влади, які наполягали на тому, щоб Регіональна українська рада змінила назву на Регіональну раду народностей та у своїх завданнях передбачала опіку над циганами, італійцями і чехами, які також мешкали в цьому регіоні. Тому упродовж 1968–1980 рр. у м. Баня-Лука працювала Регіональна рада народностей. У 1980–1989 рр. це був Комітет при об'єднаних організаціях

Соціалістичного союзу трудового народу Боснії і Герцеговини (колишня організація «Народний фронт»), а від 1989 року кілька місяців пропрацював Координаційний комітет із питань міжнаціональних відносин при Міжобщинній конференції Соціалістичного союзу трудового народу у Бая-Луці [932, с. 73]. На жаль, змінювалася не лише назва органу, який захищав права українців у БіГ, але щоразу зменшувалися його повноваження, й українська національна община з кожним роком ставала дедалі менш захищеною від зловживань влади.

У 50–70-х рр. ХХ ст. у БіГ проведено низку заходів, які підтримували й пропагували у діаспорному середовищі і серед народів республіки українську культуру. Зокрема пройшли чотири семінари української молоді: 1966 року у м. Прнявор (другий у Югославії); 1971 року – на горі Козара; 1976 року – у м. Бая-Лука (дев'ятий у Югославії) і 1979 року – у Челінці (дванадцятий у Югославії). П'ять оглядів творчості українських культурно-мистецьких товариств під назвою «Червона калина» пройшли в 1976, 1977 і 1980 рр. у Бая-Луці, 1978 року – у Тернополі, 1979 року – у Прняворі [932, с. 73]. 1979 року разом з українськими вперше виступили циганські, чеські й італійські колективи. Отже, поступово «Червона калина» переросла в огляд творчості народностей Боснії і Герцеговини (шість упродовж 1981–1987 рр.).

Після Другої світової війни повільно відроджували своє культурне життя реемігранти у Воєводині. Однак процеси ускладнювалися тим, що українці не проживали компактно і були розсіяні на нових територіях. Хоча їм пропонували поселитися у маєтках, які з різних причин звільнилися після війни, однак українці відмовлялися. Вони надавали перевагу хуторам, де самі облаштували своє житло й господарство, тому й опинилися розпорошеними по всій Воєводині. Інший чинник, що негативно позначився на повоєнному відродженні культурного життя українців цього регіону, виник внаслідок державної політики Югославії щодо українців після політичного розколу із СРСР (1948). Тоді українців почали таємно

переслідувати, навішували їм різноманітні ярлики («агенти Москви», а село Руський Керестур називали «другою Москвою» та ін.). Як наслідок – 1951 року влада закрила українську гімназію в селищі, що функціонувала там від 1945 року. Тоді ж у Югославії набули розголосу дві концепції щодо національної належності українців. Деякі представники діаспори на догоду офіційній політиці твердили, що вони не українці і не русини, а називали себе громадянами Югославії. Інші наполягали, що вони є рівноправною національною (українською) групою населення Югославії, і домагалися створення відповідних умов для задоволення їхніх національних потреб.

Саме з ініціативи останньої когорти українців Воєводини на початку 50-х рр. ХХ ст. почалося їх гуртування й організація культурного життя. Одним із перших центрів такого відродження став Вербас. Сюди переселилися українці з боснійських населених пунктів Дуброви, Камениця та Прнявор. Найактивнішими учасниками та організаторами культурного життя у м. Вербас були Михайло Бурда, брати Григор і Михайло Палідоди і Стефан Барановський [912, с. 39].

Праця на культурній ниві у Вербасі зводилася до театральної діяльності, здебільшого це були постановки з піснями й танцями. Серед перших вистав – «Лихо з жінкою, лихо без жінки», «Три герби», «Чарівник Данило», «Сватання на Гончарівці» і «Украдене щастя». Режисурою на той час займалися Михайло Бурда, Григор Палівода та Степан Сулима. У 60-і рр. театральна діяльність у Вербасі була багатою на прем'єри. Не обійшлося без труднощів, зокрема фінансових, транспортних, бракувало костюмів, виникали проблеми з орендою приміщень як для репетицій, так і для виступів. Активними організаторами сценічної діяльності зарекомендували себе Слава Біленька (режисер більшості вистав), а також Петро Річник-Дядя, Ярослав Комбіль та ін. Особливо популярними були п'єси «Мартин Боруля», «Марійчина доля», «Пошились у дурні» [912, с. 40–41].

Від 1962 року с. Руський Керестур стало другим центром української

культури. Для українців Югославії тут від 1965 року почали друкувати газети «Руське слово» і «Шветлосц», щомісячник для дітей «Піонерська заградка» [593, арк. 286]. До того ж у Руському Керестурі проводили фестиваль русинської та української пісні «Червона ружа». Однак до 90-х рр. ХХ ст. українські пісні практично не звучали. Як вважали організатори фестивалю, така ситуація була викликана слабкою активністю українських мистецьких осередків, хоча всі вони отримували запрошення для участі у фестивалі. За Статутом, «Червона ружа» мала однаково презентувати як русинську, так і українську культури. Від 80-х рр. ХХ ст. українські товариства з Хорватії та Боснії вимагали, щоб на фестивалі була «заступлена в доцільній мірі і українська мова» [783, с. 212], проте практично до 90-х рр. україномовні твори на фестиваль не потрапляли.

Зауважмо, що русини надали значну допомогу українцям щодо інформування рідною мовою. Зокрема в русинській газеті «Руське слово» друкували статті українською мовою, а від 1966 року їх публікували в додатку до кожного номера (спочатку на одній сторінці, згодом – на чотирьох) під заголовком «Додаток українською мовою». Готував добірку Іван Терлюк разом з автором матеріалу. Згодом це почали робити Євген Кулеба, Ярослав Комбіль та знову Іван Терлюк. Наприкінці 70-х рр. випуск додатка було припинено нібито через незацікавленість читачів [926, с. 54].

Варто згадати ще й видання дитячого журнал «Соловейко», який упорядковував Євген Кулеба – на той час учитель української мови в міста Кула. Із друку вийшли тільки три номери (перший – під назвою «Малий українець»). Причиною припинення видання став брак грошей, хоча журнал друкували за півціни у друкарні «Руського слова» в Руському Керестурі [926, с. 54].

У найбільшому місті Воєводини Нові Сад, де проживала значна за кількістю українська діаспора, у жовтні 1966 року запрацювало українське радіо, яке щодня від 30 хвилин до однієї години транслювало культурно-

мистецькі передачі українською мовою. Організовував роботу на радіо М. Сакач, який намагався готувати цікаві та інформаційно насичені передачі. Через брак матеріалу він просив допомогу в колег з України. Писав листи до редакцій київського та чернівецького радіо, однак жодної відповіді не отримав [593, арк. 286], адже радянська влада забороняла будь-які контакти з діаспорою без згоди відповідних партійних та державних інституцій.

Наприкінці 60-х рр. ХХ ст. у Комітеті державної безпеки при Раді міністрів УРСР, де відстежували зв'язки із закордонними українцями, помітили, що в результаті дефіциту літератури про Україну, її культуру й інше та через відсутність контактів з УРСР українці Югославії почали просити про допомогу українські громади в інших країнах. Зрештою, вони одержували матеріали з Канади, США, ФРН. На думку представників КДБ, ці матеріали були переповнені неправдивою інформацією про Радянський Союз, зокрема й про Радянську Україну [593, арк. 287].

Така ситуація змінила позицію керівників УРСР стосовно українців Югославії. Українські державні та громадські інституції почали відповідати на листи із СФРЮ, самі надсилати матеріали про Україну, дозволили впускати на екскурсії до України невеликі групи туристів з Югославії та ін. Радянські чиновники, яким доводилося спілкуватися з українцями Югославії, відзначали, що помітили у них потребу у спілкуванні, почуття дружби набагато сильніше і більш щире, ніж це в багатьох випадках спостерігалось серед частини української інтелігенції із Чехословаччини [593, арк. 293]. Усе це загалом сприяло розгортанню культурної та громадської співпраці УРСР з українцями Югославії загалом і Сербії зокрема.

Ще однією формою культурно-просвітницького згуртування українців у Сербії стали літні школи (таборування української молоді). Ідею про їх організацію подали студенти із міст Загреб, Нові Сад та Любляна. Перше таборування у Югославії відбулося 9–17 серпня 1965 року в поселенні Змаєвац на Фрушкій Горі [1040, с. 20–24]. До першої літньої школи,

організатором якої став учитель історії І. Сваток, з'їхалися 39 студентів.

Зазначмо, що таборування проходили тільки у трьох республіках – Сербії, Хорватії та Боснії. Упродовж 60–70-х рр. ХХ ст. було організовано десять літніх шкіл, у яких взяли участь 700 студентів та 40 викладачів. Провідні теми зустрічей – відродження національної свідомості української громади, відновлення ініціатив у культурній галузі. Недоліком таборування, як вважали керівники громадських організацій українців у Югославії, була обмеженість контактів із представниками української діаспори, а відтак ідеї організаторів до української громади, де їх слід реалізовувати, не доходили.

Ще одним центром культурного і громадського життя українців у Воєводині стало м. Кула. Тут у 50–60-ті рр. ХХ ст. активісти І. Лецишин, П. Глебан, П. Курман, Є. Кулеба розгорнули культурно-мистецьку діяльність, що загалом зводилася до театральної творчості та на початку 70-х років вже набрала публічного характеру – постановка п'єс у міському театрі, гастролі в інших республіках Югославії. За десять років (1971–1981) активної діяльності драматичного гуртка української спільноти Кули було поставлено майже 50 п'єс, серед найкращих вистав – «На перші гулі», «Безталанна», «Коли сходило сонце», «Під червоною калиною», «Платон Кречет». На спектаклях побувало понад 8 тис. глядачів. Режисурою займалися П. Глебан, П. Курман і Є. Кулеба [1040, с. 25].

На початку 80-х рр. ХХ ст. українська спільнота Кули поповнилася новими членами і виявила бажання розширити напрями своєї діяльності. Тому 1981 року підготовлено Статут та офіційно зареєстровано Культурно-мистецьке українське товариство імені І. Сенюка. На момент реєстрації воно нараховувало понад 300 учасників. У перші роки Товариство очолював П. Глебан, а згодом роботою керували Я. Федешин та М. Щібан. При Товаристві створили хорову, танцювальну, музичну та декламаторську секції, організували курси української мови, літератури й історії, на яких викладали В. Стрехалюк, І. Тимко та І. Терлюк [948, с. 9].

1979 року Михайло Ляхович заснував у Сремській Митровиці фольклорне товариство, яке згодом почали називати «Коломийка» – на честь найпопулярнішого серед його членів танцю. Разом з українцями у роботі товариства активну участь брали й серби, які працювали там музикантами. Деякий час організації доводилося виборювати своє право на використання приміщення міського Будинку культури. Після того як місцева влада переконалася в серйозності діяльності Товариства, невизначене ставлення керівництва Сремської Митровиці, а також міської спільноти змінилося, й українці отримали підтримку [783, с. 215].

Найбільша заслуга товариства полягала в тому, що воно поширювало українську культуру не тільки у своєму місті, а й в інших українських осередках Югославії, а згодом і за кордоном. На жаль, через політичну кризу в Югославії наприкінці 80-х рр. організація згорнула свою діяльність (1978).

Культурному і громадському життю української спільноти у Воєводині після Другої світової війни і до 80-х рр. ХХ ст. властива нестабільність, спричинена різноманітними чинниками. Повоєнна розруха та міграційні процеси у країні відтягнули початок культурної діяльності та створення товариств українців. Тому згуртування представників української діаспори з цих напрямів розпочалося тільки на початку 50-х рр. ХХ ст., і то лише в окремих осередках (Вербас, Кула), а в наступному десятилітті воно активізувалося у Руському Керестурі та Сремській Митровиці.

Розпорошеність українців у регіоні також не сприяла їх об'єднанню. Найуспішнішими щодо цієї діяльності можна вважати 70-і рр. ХХ ст., оскільки тоді культурно-мистецькі товариства українців Воєводини почали надавати результатам своєї праці публічного змісту, демонструючи її не тільки для діаспорної спільноти, а й для всього югославського загалу.

За новою Конституцією Воєводини від 1974 року, українці не отримали статусу національної меншини, а тому були позбавлені державної підтримки, багатьох гарантій та пільг. Цей факт стримував зростання культурної та

громадської діяльності української діаспори Воєводини, яка, попри всі негативні моменти, намагалася бути активною в захисті своїх національних і культурних інтересів.

У Славонії ситуація для культурної та громадської діяльності українців була сприятливішою. По-перше, у статті 137 Конституції Хорватії від 1974 року йшлося про рівноправність усіх народів, які проживали в республіці. У законі зазначалося, що в Хорватії, окрім хорватів, сербів та інших народів, мешкають русини та українці. Визнання українців окремим народом, як згодом продемонструвало життя, стало вагомим чинником у зміні ставлення до представників української діаспори, до збереження їхньої національної ідентичності, розвитку культури.

Ще до змін у хорватському законодавстві в середині 60-х рр. ХХ ст. розгорталася робота українсько-русинської інтелігенції Хорватії зі створення товариств, які б згуртували навколо себе активістів української діаспори не тільки Хорватії, а й усієї Югославії. Ініціаторами заснування такого товариства виступили русинські письменники м. Срем. Вони регулярно збиралися, обговорювали злободенні питання, що активізувало культурну діяльність української спільноти Югославії. Перша зустріч відбулася 4 грудня 1966 року в Бікіч-Долу неподалік м. Шид. Формальним організатором заходу стало Культурно-мистецьке товариство «Іван Котляревський». Реальними ж ініціаторами були письменники Василь Мудрий, Стефан Гудак, Володимир Бесерміні і Володимир Костельник. На першому зібранні були присутні політики, керівники Соціалістичного союзу робітничого народу міст Шид і Вуковар, видавці «Руського слова» з м. Нові Сад та часопису «Шветлосц» [994, с. 28].

На цьому засіданні письменники поставили перед собою кілька завдань, які мали реалізувати у процесі культурно-просвітньої діяльності. Зокрема планували: 1) утвердити місце русинсько-української літератури як рівної із сербською, хорватською та загалом із югославською літературою; 2)

віднайти спосіб налагодити літературні зв'язки з регіонами України, звідки свого часу емігрували переселенці до Югославії; 3) визначити місце русинсько-української літератури в європейській дійсності та ін.

Письменники вирішили раз на рік збиратися на засідання й обговорювати тематику творчої діяльності літераторів, друкувати їхні твори у збірках письменників Югославії та окремих республік – Хорватії, Сербії, Боснії і Герцеговини. Найкращі роботи русинсько-українських письменників передбачали перекладати й видавати хорватською, сербською, македонською та іншими мовами народів Югославії. Створено й виборний орган – координаційну раду, до якої увійшли: Василь Мудрий, Стефан Гудак, Володимир Бесерміні та Володимир Костельник.

Зібрання письменників української діаспори викликало інтерес не тільки у представників української діаспори, а й у частини югославської спільноти. Свідченням цього, зокрема, стало обговорення шидського зібрання в різноманітних інформаційних інституціях Югославії. Про нього писали у загребському щоденнику «Вісник», говорили на «Радіо-Загреб» та в усіх діаспорних виданнях і радіопередачах [994, с. 29–30].

28 травня 1967 року відбулося засідання координаційної ради у с. Петровец. Тут вирішили кілька актуальних на той час питань, пов'язаних із культурною діяльністю української діаспори. Серед іншого було сформовано розширену раду при видавництві «Руське слово» у м. Нові Сад, обговорено підготовку до зібрання молодих русинсько-українських письменників у м. Шид, проаналізовано стан справ підготовки до святкування двадцятиліття КМТ імені Якіма Гарді тощо. На діяльність, яку розгорнули русинсько-українські письменники, позитивно вплинула фінансова підтримка обштинної скупщини Вуковара, яка 17 жовтня 1967 року виділила 1,4 тис. динарів для реалізації їхніх планів. Кошти пішли на організацію літературних вечорів, видання книг, покриття витрат, пов'язаних із засіданнями координаційної ради та зборами асоціації письменників.

Після ще кількох засідань координаційної ради 24 грудня 1967 року в с. Петровец відбулося друге засідання письменників, що привернуло увагу значної кількості югославської громадськості та представників влади. Від останніх були присутні секретар обцинного комітету Союзу комуністів Хорватії в м. Вуковар Мілош Попович, голова обцинної скупщини міста Звонко Шполяр, голова обцинного Союзу робітничого народу Хорватії Мато Правич і ще більш ніж десять представників владних інституцій та наукових установ Югославії. Майже всі вони мали нагоду виступити, і кожний дав схвальну оцінку діяльності русинсько-українських письменників, спрямовану на активізацію культурно-освітнього життя представників еміграції. Самі ж ініціатори зібрання відзначили, що не сподівалися на такий розмах справи, започаткованої торік.

Головним підсумком другого засідання стала ухвала «Програми діяльності русинсько-українських письменників Срему, Славонії та Боснії на 1968 рік» [994, с. 46–50]. У ній ішлося про об'єктивну необхідність інституційного об'єднання активістів діаспори, яке б охопило всі регіони компактного проживання українців і русинів Хорватії. Наприкінці 1967 року розпочато роботу із заснування Союзу русинів та українців Хорватії.

Передусім потрібно було владнати низку формальностей із владою, яка мала дати дозвіл на створення організації. 5 січня 1968 року відбулося засідання Комісії з питань народностей республіканської конференції Соціалістичного союзу робітничого народу Хорватії, на якому голова Комісії Ірена Бієлич позитивно оцінила намагання створити Союз русинів та українців Хорватії. На засіданні виступив В. Костельник – відомий український письменник діаспори, який зазначив, що вперше на зібранні Комісії ідеться про потреби русинів та українців [994, с. 53].

Отримавши схвалення своїх намірів щодо створення Союзу, так звана ініціативна група почала ще активніше працювати як на території Хорватії, так і в усіх регіонах Югославії, де проживали представники української

діаспори, аби довершити розпочату справу зі створення Союзу русинів та українців. Їхні старання незабаром дали позитивні результати. 25 лютого 1968 року у присутності великої кількості гостей – представників місцевої влади, інтелігенції та активістів української діаспори у Вуковарі було святково оголошено про створення Союзу русинів та українців Хорватії.

Від 1971 року в м. Вуковар розпочали видання щомісячника «Нова думка» як офіційного органу Союзу. У журналі публікували статті русинською, українською та хорватською мовами. Видання працювало за принципами: відкритість, актуальність, глобальність, цікавість. Таким журнал бачили його засновники, і ці принципи його видавці намагаються зберегти й донині. Відкритість як основа діяльності журналу уможливила об'єднання навколо журналу всіх, хто поділяв вимоги редакції щодо публікації матеріалів без огляду на те, хто їх автори і якого вони походження. Такої позиції не схвалювала керівна партія – Союз комуністів Югославії, а тому головний редактор «Нової думки» В. Костельник як член партії не раз отримував догани, попередження, погрози із приводу того, що членом редакції був священник Р.Мизь, а на сторінках щомісячника друкували ідеологічно не заангажовані твори. Тиск жодним чином не впливав на діяльність журналу, і редакція щоразу отримувала хоч і маленькі, але перемоги. Потім у редакції наважилися піти далі – почали друкувати матеріали релігійної тематики [954, с. 11].

Редакція «Нової думки» також взяла на себе реалізацію міжнародних функцій. Деякий час журнал виконував об'єднувальні функції для української діаспори всього світу: у ньому публікували статті авторів із різних країн. До того ж видання мали змогу читати майже в усіх країнах, де проживали українці. Найчастіше «Нова думка» публікувала матеріали дописувачів із країн соціалістичного табору, серед них наукові та інформаційні статті професорів М. Мушинки та Ю. Бача зі Словаччини, О. Мишанича та Ю. Крамара з України, В. Кармазин-Каковського та

І. Лобюка із Франції. До журналу надсилали статті з-за океану – із Канади, США, Австралії [945, с. 11]. Зусиллями Союзу розпочалися трансляції передач українською мовою на «Радіо-Загреб» та радіо «Вуковар».

Того року, коли було засновано Союз русинів і українців Хорватії (1968), у Вуковарі створено ще одну організацію – Товариство імені Г. Костельника, що спочатку мало дві секції – українську та русинську. При Товаристві розгорнуло діяльність кілька гуртків: драматичний, танцювальний і музичний. У перші чотири роки працювали курси української мови. До 80-х рр. Товариство не мало свого приміщення, проте змогло підготувати і провести понад 30 виступів, сприяючи популяризації української культури та мистецтва серед хорватської спільноти [783, с. 222].

У столиці Хорватії також проживала чисельна українська діаспора, яка на початку 70-х рр. ХХ ст. почала ініціювати створення загребського товариства. Ідея такої організації належала українським студентам, які навчалися у Загребському університеті. Спочатку планували створити товариство, яке б легально працювало й об'єднало студентів Хорватії, Боснії та Воєводини. За іншим даними, ця організація мала згуртувати лише загребських студентів та мешканців міста з українсько-русинської діаспори.

У Загребі на той час організовували студентські клуби хорватів, члени яких разом із прогресивною хорватською інтелігенцією виступали за зміну влади, за ліберальні та демократичні зміни у державних інституціях. Українські студенти також прагнули утворити такий клуб українсько-русинських студентів. Вони були цілком солідарні з хорватською молоддю щодо необхідності суспільних змін у Хорватії зокрема та в Югославії загалом. Тому й заснували ініціативну групу, що мала зайнятися створенням клубу. Члени групи – Борис Гралюк і Гавриїл Такач – про ідею зі створення клубу повідомили секретареві Комітету з національних відносин Сабору СРХ Божу Вукобратович. Маючи непростий досвід спілкування з аналогічними студентськими клубами, Б. Вукобратович почала відмовляти українських

студентів від створення клубу, натомість запропонувала організувати громадську організацію і пообіцяла фінансову підтримку держави [947, с. 89].

Б. Вукобратович не вдалося переконати ні українських, ані хорватських студентів у недоцільності клубів. Тоді поліція взяла під контроль студентські гуртожитки, а найбільш активних студентів заарештували. Моторизовані війська ЮНА оточили будинок Центрального комітету Союзу комуністів Хорватії, нібито щоб захистити від студентських заворушень. Діяльність усіх студентських клубів була заборонена, тому ініціативна група українських студентів заходилася створювати громадську організацію, яка б тісно співпрацювала із Союзом русинів та українців Республіки Хорватія.

В установчих зборах товариства взяли участь Желько Югас і Яким Лендер – як делегати Союзу. Від влади – Зорка Продановіч, яка репрезентувала Комісію з національностей Республіканської конференції (РК) Хорватії, та Давор Душич – голова РК Союзу молоді Хорватії. 13 травня 1972 року – день проведення установчих зборів – вважають датою заснування Товариства русинів та українців Загреба. На цих зборах перед присутніми (50 осіб) з основною доповіддю виступив Гавриїл Такач і обґрунтовував необхідність створення організації. Головою Товариства обрали Маркіяна Ружицькі, а співголовою – Володимира Крайцара [1166, с. 89]. На засіданні розгорнулася дискусія щодо назви Товариства: «Гавриїл Костельник», «Карпати» та ін., проте зупинилися на раніше запропонованій тримовній (українською, русинською і хорватською) назві «Товариство русинів та українців Загреба», що й вивели на печатці Товариства.

У будинку культури «Сутеска» Товариству виділили приміщення, де проводили щотижневі зібрання, репетиції, організовували лекції з історії України. Члени Товариства відразу долучилися до активного громадського життя української діаспори. Їхній творчий колектив брав участь у фестивалях «Петровські дзвони» і «Червона ружа», статті активістів друкували в «Новій думці» та «Рускому слові». Одним із найуспішніших

заходів, що був проведений у грудні 1972 року, став спільний концерт Союзу русинів та українців Хорватії з культурно-мистецькими товариствами «Яким Гарді» (Петровец), «Яким Говля» (Міклошевці), «Гавриїл Костельник» (Вуковар). Захід відбувся у концертному залі Загреба «Іскра».

Своєрідною перемогою української діаспори в Хорватії стало запровадження від 1 травня 1973 року щоденних радіопередач на «Радіо-Загреб» українською і русинською мовами. 23 квітня 1975 року відбулася перша за сім років діяльності Союзу русинів та українців Хорватії зустріч активу Союзу із членом ЦК Союзу комуністів Хорватії Міланом Мікшовичем. Чиновник відзначив важливість діяльності їхньої організації й обіцяв забезпечити фінансову підтримку Союзу.

2 червня 1975 року делегація Союзу зустрічалася з головою Верховної ради общинної скупщини м. Вуковар та з іншими керівниками міста, де обговорювали важливі питання культурно-мистецької та іншої діяльності Союзу. Чиновники запевнили, що сприятимуть в отриманні нового приміщення для редакції «Нова думка» [652, с. 100–101]. Такі зустрічі із представниками місцевої та партійної влади стали регулярними і свідчили про схвалення діяльності Союзу. Справді, редакція таки отримувала обіцяну матеріальну та фінансову підтримку.

Від 1976 року почалася співпраця між видавництвом «Нова думка» і виданнями у м. Нові Сад. Тривала співпраця із журналами «Шветлосц», «Мак», «Пионирска заградка» і «Творчосц». Часописи обмінювалися найкращими матеріалами, спільно випускали книги і підручники українською та русинською мовами, проводили молодіжні літературні семінари. 1977 року стало очевидним, що випуску «Нової думки» двічі–тричі на рік замало. Журнал користувався значним попитом. Союз русинів та українців Хорватії на той час мав достатньо літературного матеріалу, аби друкувати його щоквартально чи навіть щомісяця. Проте видання

затримувалося через брак коштів у Союзі [652, с. 102–103].

Серед тогочасних культурно-мистецьких заходів, які організував або в яких брав участь Союз, відзначмо найяскравіші. 20–27 березня 1979 року відбулися Дні української культури в Хорватії. До цієї події було приурочено приїзд творчих колективів, передусім українських; з УРСР тоді приїхала делегація (270 осіб), яку очолив міністр культури С. Безклубенко. Велика заслуга української діаспори – в організації більшості заходів у містах Вуковарі, Осіек і Загреб, де якраз найбільше зосередилися українсько-русинські общини [652, с. 107].

Це була одна з демонстрацій діяльності України як суб'єкта міжнародних відносин, яким вона де-юре була, але де-факто рідко могла цим скористатися. У даному випадкові відбулася одна з найбільших презентацій української культури в Хорватії. Митці з УРСР разом із представниками української діаспори в осередках проживання українців у Хорватії провели найбільші культурно-мистецькі заходи.

Загалом 1979 рік для української спільноти Хорватії був багатий на культурні події. Окрім іншого, із лютого почалася радіотрансляція українською та русинською мовами в м. Славонський Брод. Перші передачі тривали недовго – 10–15 хв і виходили раз на два тижні, але це був ще один крок до збереження національної ідентичності українського народу в Хорватії. Неабияке значення в цьому контексті мала видавнича справа, що розгорнулася зі сприяння Союзу русинів та українців Хорватії. На жаль, тільки на одинадцятому році існування Союзові вдалося надрукувати свою першу книгу – дослідження Федора Лабоша «История Русинок Бачкей, Сриму и Славонии 1745–1918» (1979).

Наприкінці 1979 року в Союзі засновано літературно-декламаторську секцію, керівниками якої почергово працювали Агнета Костельник (Миклошевці), Яким Пушкаш (Петровец), Блаженка Дудаш (Вуковар). Раз на місяць секція збирала робоче засідання, обговорюючи результати

діяльності, а письменники – члени секції – мали змогу читати свої твори. Найкращі літературні праці рекомендували для виступу на літературних вечорах при КМТ Вуковара, Бачки, Баня-Луки, Вербаса, Петровців і Міклошевців. Окрім цього, секція час від часу видавала «Бюлетень» із творами своїх членів, а також активно працювала з молоддю. Зокрема 29 березня 1980 року відбувся перший вечір молодих поетів, який згодом став традиційним заходом літературної секції Союзу русинів та українців Хорватії.

Наприкінці 70-х рр. ХХ ст. українська громада Хорватії також законодавчо заручилася підтримкою державної влади щодо запровадження навчання українською мовою дітей своєї спільноти. У 1979–1980 рр. у Хорватії у результаті запровадження Закону «Про виховання й освіту мовами народностей» від 9 липня 1979 року в початкових школах розпочали вивчати українську мову та культурні традиції українського народу.

У початковій школі с. Петровец для сорока учнів-українців від першого до восьмого класу запровадили обов'язкове вивчення рідної мови, факультативне вивчення якої проводили ще від 1976 року. На заняття, окрім українців, приходили учні й інших народностей, які хотіли вивчати українську мову. Учителькою в селі на той час була Меланіна Планчак.

Одночасно факультативним навчанням української мови були охоплені двадцять два учні від першого до восьмого класу в одній зі шкіл м. Вуковар (вчитель – Емілія Легенька).

На процес вивчення курсу української мови у школах на території общини Вуковар позитивно впливала робота місцевого Комітету суспільної діяльності. Серед важливих резолюцій організації потрібно виокремити документ від 20 жовтня 1980 року, у якому зазначено, що рівень навчання рідної мови і стан плекання культури в дітей української і руської народностей незадовільний, зокрема на території міста Вуковар.

Тому всі початкові школи у цьому регіоні разом із суспільно-політичними суб'єктами місцевих спілок зобов'язані вирішити це питання. Навчання учнів русинської та української мов мала провадити початкова школа імені «Другого конгресу КПЮ». Початкові школи на території міста, які мали достатню кількість учнів обох народностей, повинні самі організувати навчання й освіту учнів, а школи з меншою кількістю учнів мають забезпечити вивчення мови у співпраці зі школою «Другий конгрес КПЮ» [958, с . 62–63].

Зусиллями освітньо-педагогічної служби спілки общини Осіек, Комітету суспільної діяльності общин Хорватії, Союзу русинів і українців Хорватії та інших зацікавлених суб'єктів організовано вивчення української мови і уроки плекання етнічної культури у школах інших общин, де проживали українці. На території общини Славонський Брод для здійснення програми початкового виховання й освіти учнів українською мовою визначено початкову школу імені Франі Маринича в общині Бебріна.

У початкових школах навколишніх населених пунктів Каніж, Шумеч і Бановці учитель Василь Юрків першим на цій території почав гуртувати українських дітей та реалізовувати програму вивчення мови та культури українського народу. У Липовлянах у школі імені Йосипа Козарця викладала вчителька Слава Біленька – авторка першого українського букваря, виданого в Югославії 1957 року. Її уроки викликали велике зацікавлення українською мовою й пробуджували любов до рідного слова і культури.

Об'єднаними зусиллями суспільно-політичних, освітньо-педагогічних структур Хорватії та Союзу русинів і українців шкільна мережа з навчання української мови простяглася від Петровец до Липовлян. У 1979–1985 рр. систематичним навчанням мови було охоплено до ста дітей (див. табл.)*.

---

* Див.: Музичка С. Навчання мови і плекання української культури в початкових школах СР Хорватії / Семен Музичка // Думки з Дунаю. – Вуковар, 1989. – № 1. – С. 62–63.

Вивчення української мови українцями в Хорватії

Навчаль- ний рік	1979/80		1980/81		1981/82		1982/83		1983/84		1984/85	
	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-
Кількість учнів	94	124	85	121	110	98	116	94	103	113	95	118
Кількість освітніх гуртків	11		10		12		12		9		9	

«+» – охоплені, «-» – неохоплені.

Важливим заходом діаспори перед хорватською громадськістю були організації фестивалів. Їх у республіці упродовж 70-х рр. ХХ ст. проходило чимало, здебільшого вони мали статус міжетнічних. Активну участь у дійствах брали всі народи, які тут проживали. У серпні 1975 року в Липовлянах відбувся перший такий захід – «Липовлянські зустрічі». Разом із гуртками представників інших народностей українську культуру презентувало Товариство з м. Баня-Лука. Відтоді українці стали постійними учасниками фестивалю. Нагадаймо, що у Липовлянах ще від 1920 року працювало Товариство «Липа» (відновило діяльність 1952 року), де свою культурну самобутність плекали різні народи, котрі проживали у цьому поселенні. Майже з кожної української родини хтось брав участь у фольклорній секції Товариства [783, с. 223].

У Славонії також традиційно проводили два українсько-русинських фестивалі. Один із них від 1967 року відбувався у Міклошевцях. На фестивалі проходив огляд фольклорних та естрадних гуртків, солістів, зустрічалися письменники зі Славонії та Срему, засідали громадсько-політичні організації, організовували дитячі концерти, спортивні змагання. Від 1969 року започатковано фестиваль «Петровський дзвін», на якому багатство своєї культури демонстрували українці та русини Хорватії [783, с. 223]. Від 1970 року тут виступали колективи з усієї Югославії. Окрім

місцевих фестивалів, українці та русини Хорватії брали участь у воєводинській «Червоній ружі» та в інших культурно-мистецьких заходах Югославії та за її межами.

Після Другої світової війни українці разом з іншими народами Югославії опинилися у нових умовах життя, яке розвивалося тепер під керівництвом комуністичної партії. Культура, як кожна інша галузь, потрапила під ідеологічний тиск нового суспільного ладу. Через усі інформаційні канали звучала щоденна пропаганда нового, щасливого комуністичного життя. Майже щотижня відбувалися збори громадян, де члени Комуністичної партії Югославії (КПЮ) розповідали про переваги змін, які мають відбутися у ФНРЮ. Саме тому в селах утворювалися так звані «читацькі групи», активісти за графіком вечорами вголос читали всім присутнім газети, у яких систематично друкували постанови уряду, статті про засудження капіталізму і возвеличення СРСР. Не з'явитися на такому засіданні було дуже небезпечно, оскільки в цьому вбачали нелояльність до «найсправедливішого» уряду на світі.

Було заборонено діяльність тих українських культурно-освітніх організацій, у яких провідну роль відігравало духовенство, або тих, члени яких під час війни контактували із профашистськими силами. Водночас у селах відкривали хати-читальні. У тих населених пунктах, де компактно проживали українці, жодна читальня не мала української книжки. На полицях лежали переклади радянської класики та атеїстичні пропагандистські твори. Українці та й інші мешканці сіл заходили туди вечорами, щоб пограти в карти (і в такий спосіб заощадити на електроенергії).

Перші українські видання, які потрапили на полиці таких читалень, надходили до Югославії із Чехословаччини (із Пряшева). Про ці пересилки домовлялися самі українці, які підтримували зв'язки із греко-католицькою церквою Пряшева. Зокрема від 1948 року в деяких югославських регіонах

отримували греко-католицький часопис «Благовісник» із календарем і дитячим журналом, які були в додатку до видання.

«Охолодження» відносин між Й. Сталіним і Й. Тіто 1948 року спричинило тотальну блокаду Югославії з боку східних комуністичних країн. Тільки за одну ніч із югославських читалень та книгарень щезли переклади радянської літератури. Незабаром з'явилися зразки світової класики і, хоч комуністична пропаганда тривала, вона вже не була такою жорсткою. У селах українці почали відкривати українські школи.

Із приходом до влади в СРСР М. Хрущова відносини Радянського Союзу з Югославією покращилися. Через посольство СРСР у Белграді з України почали надходити українські книги безпосередньо до населених пунктів, де проживали українці, зокрема видання українських письменників радянського періоду, дещо з української класики і багато фотоальбомів про життя в Україні. Представників діаспори розчарувала символіка радянської України, яку вони побачили в цих альбомах, заідеологізованість практично всіх творів, а тому інтерес до книг, які привозило посольство, незабаром пропав.

Найінтенсивнішою в повоєнний час і до 80-х рр. ХХ ст. була діяльність українських товариств у Боснії і Герцеговині. Наприкінці 70-х рр. ХХ ст. їхня активність згасла, а в багатьох осередках практично зовсім зникла. Цей занепад був викликаний кількома причинами. По-перше, міграційними та урбанізаційними процесами. По-друге, землетрус у Боснії 1969 року, що мав трагічні наслідки – людські жертви та численні руйнування, підірвав матеріальне становище українців і змусив їх до додаткової міграції. По-третє, українці з Боснії через закритість радянської України не мали контактів із культурними установами в Україні і не могли одержувати від них кадрової та іншої допомоги. Досягнення українців Боснії у розвитку рідної культури були меншими, аніж можна було б сподіватися за умов співпраці з Україною.

6.3. Суспільно-культурна діяльність українців в Югославії у 80 – на початку 90-х рр. ХХ ст.

Із зародженням демократичних процесів у Югославії, що почали розгортатися у 80-і рр. ХХ ст., у Воєводині – основному регіоні зосередження українців Сербії – склалися кращі умови для створення національних товариств. Першими центрами відродження культурного і громадського життя української діаспори у Воєводині на початку 80-х рр. ХХ ст. стають міста Вербас та Кула. Там організовано факультативне вивчення української мови, почали працювати драматичні гуртки, діяли танцювальні та музичні групи. У Вербасі цю роботу організовувала Слава Біленька – педагог за освітою.

На початку 90-х рр. виникла ідея заснувати у Вербасі товариство, що стало б не тільки носієм культурного життя, а й оберегом національної свідомості. Зважаючи на нечисленність українців (менш ніж тисяча), 6 жовтня 1990 року засновано Товариство «Карпати» (назву обрали на конкурс), мета якого – зберігати й розвивати українську культуру; звичаї та мови, а також культурні скарби інших народів. На початку діяльності в Товаристві працювало багато активістів різних національностей, які захоплювалися українськими піснями, цікавилися національними танцями й мовою.

До складу першої Президії Товариства увійшли: голова – Звонка Сабо, співголови – Ярослав Комбіль та Надія Шелемба, члени Президії: Володимир Будинський, Анна Кіндер, Василь Дацишин, Михайло Кузьма, Володимир Булчик та Іван Папуга. У «Карпатах» функціонували драмгурток, оркестр, хор, секції співаків, декламаторів, а також фольклорна, літературна, етнографічна, організаційна, шахова секції та гурток образотворчого мистецтва [912, с. 41]. Однією з найактивніших секцій на той час був драматичний гурток. Його діяльність мала неабияке значення, адже це був один із найкращих способів зберегти й пропагувати рідну мову в

діаспорному осередку. Упродовж 1990–2005 рр. у Вербасі поставили 16 вистав русинською та 5 українською мовами. Серед них – «Як швець заліпив злодія», «Диво Віфлеємської ночі», «На перші гулі», «Місія в Африці», «Король Квата-Куба» тощо. Режисурою займалися активісти «Карпат» Янко Лендер, Василь Дацишин і Ярослав Комбіль [912, с. 41].

В іншому осередку української діаспори Воєводини – м. Кула – діяльність українських культурних осередків започаткував Євген Кулеба, а продовжили її Петро Курман та його однодумці. Навколо цих центрів українського життя гуртувалося чимало молоді та людей старшого покоління з навколишніх населених пунктів, а в деяких селах, де були дуже активні учасники, відкривалися аналогічні осередки. Культурно-мистецьке українське товариство імені І. Сенюка з м. Кула у середині 80-х рр. ХХ ст. розгорнуло активну співпрацю з радянською Україною. До Воєводини на запрошення Товариства приїжджали ансамблі «Волинянка», «Львівські музики», «Галичина».

1990 року встановлено контакти із громадською організацією УРСР «Україна», яку створили, щоби налагодити контакти з діаспорою в усіх країнах світу. Через цю організацію до Воєводини приїжджали представники творчих професій, які вчили діаспорян. Того ж року творчі колективи товариства імені І. Сенюка вперше виступили в Україні – у Львові, Луцьку, Новому Роздолі. Під час наступних візитів налагоджено співпрацю в освітній галузі. 1993 року через внутрішні проблеми з Товариства вийшли активісти, майно було розпродано, а саму організацію юридично ліквідовано.

Більш вагомих результатів досягнули інші товариства Сербії і Чорногорії, які у 90-і рр. ХХ ст. об'єднали широкі верстви українців регіону та розгорнули свою діяльність. До таких організацій слід зарахувати Товариство української мови, літератури і культури Воєводини, Союз русинів і українців Сербії і Чорногорії, Сербсько-українське товариство та ін.

Створення громадських організацій тривало. Активісти української

громади прагнули заснувати організацію, яка б мала ширші функції та більший вплив на представників діаспори у плані збереження та розвитку національних надбань української культури. На той час інші національності вже мали організації, які діяли в рамках Культурно-просвітньої спілки Воєводини. За їх зразком українська громада наприкінці 80-х рр. ХХ ст. вирішила заснувати Товариство української мови, літератури і культури Воєводини.

Для реалізації цієї ідеї було створено ініціативну групу, що мала провести підготовчу роботу зі створення організації. Ініціаторами та основними виконавцями проекту стали Іван Терлюк та Євген Кулеба. Майже рік вони витратили на те, щоб отримати різні дозволи для заснування громадської організації українців. Свою згоду мали дати Комісія з національних відносин, Комітет зі суспільного устрою Виконавчої Ради, Комісія з конституційних питань Скупщини, Координаційний комітет з міжнаціональних відносин Союзної Конференції Югославії [919, с. 44].

Окрім погоджень від згаданих інстанцій краю, за законом СФРЮ потрібно було ще представити п'ятнадцять повнолітніх осіб, які б виступили засновниками Товариства, підготувати акт «Суспільна виправданість заснування організації» та Статут організації. Зібрані документи 13 вересня 1989 року передано на розгляд та схвалення Координаційного комітету Воєводини для громадських організацій, який 4 грудня 1989 року дав згоду на заснування Товариства, засновниками якого стали: Іван Терлюк, Ірина Мизь, о.Роман Мизь, Сімеон Сакач, Андрій Лаврек, Славако Моравський (Нові Сад), Євген Кулеба, Петро Гелебан, Петро Курман (Кула), Олександр Дівульський, Михайло Кіндір, Ярослав Комбіль (Вербас), Ярослав Мельник (Інджія), Надія Капроцька (Сремська Митровиця). Установчі збори відбулися 16 грудня 1989 року у приміщенні Культурно-мистецького товариства імені М.Горького у м. Нові Сад, яким керував Євген Кулеба [919, с. 44–45].

На установчі збори з'їхалися українці з усіх осередків Воєводини. На

зібранні схвалили Статут та Програму діяльності; таємним голосуванням обрали першу Президію Товариства, до складу якої увійшли: Євген Кулеба, Надія Капроцька, Іван Терлюк, Ярослав Мельник, о. Роман Мизь, Ярослав Комбіль і Сімеон Сакач. Першим головою став Іван Терлюк, заступником – Євген Кулеба, секретарем – Сімеон Сакач.

Своїм основним завданням Товариство бачило створення філій, які мали дбати про національні потреби української громади в усіх регіонах компактного проживання українців. Відповідно до Програми товариства Президія взяла зобов'язання вирішувати питання в галузях освіти, інформування, культури та міжнародного співробітництва. Роботу планували спрямовувати на зв'язки з державними інституціями та громадськими організаціями в Україні.

Відновлено роботу гуртків у містах Кула та Сремська Митровица, провадилися літературно-музичні вечори, етнічні розважальні заходи тощо. Важливими аспектами в культурній діяльності Товариства стали організації Шевченківських днів, які традиційно проводили в березні [919, с. 47]. Великою популярністю користувався започаткований у 70-х рр. у м. Кула драматичний гурток. Уже тоді гурток не встигав задовольняти потреби української громади, тому виникла потреба організувати інші форми аматорської діяльності.

Майже одночасно з театральним почали діяти інші секції: хоровий, танцювальний, декламаторський та оркестровий. На базі хорового гуртка створили камерний змішаний хор під керівництвом диригента Дженджіки Вендель, який брав участь у різних фестивалях, конкурсах, концертах. Хор отримав високу оцінку публіки на Союзному фестивалі аматорських театрів Югославії, що проходив у Требніку (1974), за виконання уривку з вистави «Голгофа» [919 с. 50]. Значний внесок у підвищення майстерності хору зробили й інші його керівники – Яким Хома (Руський Керестур), Станіслав Чуєнко (Львів), Яким Олар (Нові Сад) та ін. 1981 року Євген Кулеба в

м. Кула заснував ще один осередок прихильників української пісні – Культурно-мистецьке товариство імені Івана Сенюка, яке своїм мистецтвом пропагувало старовинні галицькі пісні, збережені українцями Боснії. Зауважмо, що колектив був популярним не лише в Югославії, а й поза її межами. Найчастіше співаки виїжджали на гастролі до України та Румунії.

Діяльність танцювального гуртка стримувалася відсутністю оркестру, який зусиллями активістів Якіма Хоми з Руського Керестура та Станіслава Чуєнка зі Львова почав діяти лише в середині 80-х рр. ХХ ст. Оркестр спочатку виступав під назвою «Степ», однак після виходу з його складу представників старшого покоління колектив перейменували в «Галичину».

Нерегулярно працював і декламаторський гурток. Учасників колективу залучали до роботи за потребою – для відзначення ювілеїв чи в разі проведення літературних вечорів. Окрім цього, декламаторів запрошували ведучими на концерти, а із запровадженням україномовних передач на «Радіо Вербас-Кула» (1990) та «Радіо Нові Сад» (1992) члени гуртка почали працювати дикторами. Відзначмо багаторічних активістів, які популяризували українське мистецтво у Воєводині, – Петра Гелебана, Анну та Йосипа Смолінських, Галину Семчишин, Анну та Віру Сем'янів, Віру Ключковську, Тетяну Мацевко та ін.

Запроваджене тільки на початку 90-х рр. ХХ ст. інформування українською мовою на державному радіо в Автономному краю Воєводині не задовольняло вповні потреб українського населення. Щодо україномовних телепередач, то, незважаючи на всі старання активу українських громад, їх так і не було запроваджено у цьому регіоні. У суті речі радіопередачі українською мовою у містах Вербас, Кула та Нові Сад стали першим електронним засобом масового інформування, завдяки якому українці 30 хв на тиждень могли отримувати інформацію про суспільні новини, дізнавалися про громадську роботу українських організацій краю. Радіопередачі виконували, окрім цього, і просвітницьку функцію, тому що шкіл, у яких би вивчалися національну

культуру, не було.

Від 1992 року на «Радіо Нові Сад» почали транслювати передачі «Українські обрії», що виходили в ефір українською мовою. Це вже були годинні тижневі передачі, що мали ширший спектр тем загальнополітичного змісту. До того ж завдяки потужним передавачам ці програми могли слухати українці у Сремі (Сремській Митровиці та Інджії – найбільших осередках україномовного населення регіону). Наприкінці 90-х рр. передачі з Нові Саду транслювали вже двічі на тиждень [869, с. 56–58].

У 90-х рр. ХХ ст. працівникам і кореспондентам україномовних радіопередач та керівництву Товариства української мови, літератури і культури Воєводини, попри неодноразове звертання до відповідних установ радіо й телебачення Сербії та до інших державних органів, не вдалося вирішити питання статусу української редакції. Саме тому вони працювали у редакції програм русинською мовою. Виникали також кадрові проблеми. До підготовки радіопередач було залучено тільки одного професіонала. Члени віртуальних редакцій програм українською мовою пропонували розширити час звучання програм – хоча б півгодини щодня, а потім – відповідно до потреб – збільшити кадрове забезпечення редакції.

Із наміром охопити якнайбільше дітей та молоді у вивченні української мови та основних елементів національної культури Товариство української мови, літератури і культури Воєводини запровадило нову форму спілкування та навчання – літні школи україністики. На них представники тих нечисленних національних громад, де уроки української мови не проводили взагалі, мали змогу вивчати рідну мову.

Товариство не мало відповідного досвіду та умов для організації літніх таборів із вивчення української мови та національної культури, й організатори звернулися по допомогу до відповідних інституцій та організацій в Україні. Зокрема Культурно-мистецьке товариство ім. Івана Сенюка з м. Кула зв'язалося з культурними колами Івано-Франківщини. Ще

за часів радянської України 1991 року 36 українських дітей із Кули відпочивали в літньому таборі біля підніжжя Карпат на Івано-Франківщині. Надіслав запрошення з Югославії та профінансував їхнє перебування у таборі завод «Барва» з Івано-Франківська. Про побут югославських дітей потурбувався один із директорів цього заводу Богдан Гірний. Школа україністики проходила в літньому таборі «Едельвейс» (с. Микуличин поблизу Яремчі) – власності заводу [922, с. 24].

У таборі 300 дітей з Івано-Франківщини та гостей із Кули вивчали мову, історію, слухали легенди про карпатських опришків та Олексу Довбуша, відвідали найвищу вершину українських Карпат – гору Говерла, гостювали у сім'ях нових друзів. Одномісячне перебуванням дітей із Югославії в Україні 1991 року стало першою літньою школою україністики для югославських дітей.

Задоволене успіхами першої літньої школи, Товариство української мови, літератури і культури Воєводини 1992 року звернулося до Львівської обласної ради із проханням допомогти організувати і профінансувати другу літню школу україністики для дітей та молоді з Югославії. Окрім досвіду першої школи, на цей крок Товариства вплинули два чинники: проголошення незалежності України та початок розпаду СФРЮ, який супроводжувався воєнними діями на території Хорватії та Боснії і Герцеговини. Обласна рада, відділ освіти підтримали прохання югославських українців. До здійснення задуму залучили Центр дитячої дипломатії у Львові, який очолював Петро Лобур. Центр займався організацією інтернаціональних дитячих та молодіжних таборів. Приїздом дітей та молоді з Югославії опікувався відділ роботи з молоддю та його голова Олег Челепіс із Міської ради Львова. Транспортні витрати також профінансувала влада Львова [922, с. 25].

Друга літня школа україністики діяла в липні 1993 року. З огляду на велику кількість учасників школа працювала у дві зміни: перша зміна зібрала дітей у Центрі дитячої дипломатії у Львові, а друга – у літньому таборі

неподалік від м. Борислав Львівської обл. Окрім дітей та молоді з Югославії (40 осіб), у літній школі україністики взяли участь понад 100 українських дітей зі Словаччини та близько 150 учасників із Польщі. Це була прекрасна нагода поєднати українську молодь із різних країн.

Навчальна програма цього разу була складнішою, ніж попередня, та відповідала тогочасним потребам освіти. Молодіжні зміни у Львові визначили як науково-пізнавальні. Програми у літньому таборі, що поблизу Борислава, мали спортивно-рекреативний та розважальний характер. Слід наголосити й на виховній функції таких шкіл. Знайомство дітей і молоді української діаспори з різних країн та комунікативні потреби спонукали до активної практики спілкування українською мовою. У цьому, вважали організатори, і полягало найбільше значення другої літньої школи україністики.

Третя літня школа для дітей та молоді відбулася 1995 року вже в Тернополі. Цього разу проект профінансувала Верховна Рада України. Учасниками тогорічної літньої школи були діти та молодь із Сербської Республіки (Боснія і Герцеговина), із Союзної Республіки Югославі (СРЮ) та тієї частини Хорватії, яка на той час перебувала під опікою міжнародних миротворчих сил. Організаторами школи стали Українська асоціація творчої інтелігенції «Світ культури» із Сербської Республіки, яку очолив о. Петро Овад, і Товариство української мови, літератури і культури Воєводини. Виконавцем програми III Літньої школи україністики стала Тернопільська обласна рада.

Організатори влаштували школу у приміщенні санаторію текстильного комбінату м. Тернополя. Учасників школи було 107 осіб, із яких 40 приїхали з Югославії. Школі забезпечили всі умови для навчання, розваг, лікування, для реалізації культурної та спортивної програм. Окрім уроків, на яких вивчали українську мову й літературу, читали лекції з історії, народознавства, писанкарства та з інших видів народної творчості. Було

організовано кілька екскурсій Тернопільщиною [922, с. 26–27]. Надалі літні школи проводили майже щороку.

Загалом Товариство української мови, літератури і культури Воєводини розгорнуло різнопланову діяльність із вивчення української мови, літератури та культури в регіоні. У своїй роботі організація мала багато проблем, викликаних територіальною розпорошеністю українців у Воєводині, обмеженими фінансовими можливостями. Не сприяла успішній діяльності й байдужість деяких українських родин щодо вивчення української мови. Товариство бойкотувало співпрацю з українцями, які називали себе русинами. Такі дії негативно впливали на його імідж, зменшували успіхи серед широкого загалу.

Створення Товариства української мови, літератури і культури Воєводини можна вважати першими кроком у становленні громадської інституційної активності. Наступний крок – створення ще однієї української організації – Союзу русинів і українців Югославії (СРУЮ; а з кінця 90-х рр. ХХ ст. – Союз русинів і українців Сербії і Чорногорії), що розпочала діяльність від 12 травня 1990 року як організація колективних членів БіГ, Хорватії та Сербії. До Союзу як колективні члени вступили: Союз спілки українців Боснії (Баня-Лука), Союз русинів і українців Хорватії (Вуковар), Культурно-мистецьке товариство ім. Тараса Шевченка (Баня-Лука), Культурно-мистецьке товариство ім. Івана Сенюка (Кула), загальноосвітня школа й гімназія ім. Петра Кузмяка (Руський Керестур) та інші громадські організації. Загалом колективними членами СРУЮ було 37 суб'єктів, а їхніх лідерів вважали співзасновниками Союзу. Найбільш відомі серед них – Янко Сакач (Белград), Володимир Хромиш (Нові Сад), Сімеон Сакач (Нові Сад), Юліан Тамаш (Вербас), Славко Бурда (Загреб), Гавриїл Такач (Вуковар) та ін. [1024, с. 2].

Очолив Русинський союз учений із м. Нові Сад Юліан Тамаш*, а його

---

* Юліан Тамаш народився 1950 року у м. Вербас (Сербія). Вивчав південнослов'янські літератури в м. Нові Сад, де й здобув ступінь доктора літературознавства. Автор монографій: «Русинська література» та «Українська література між Сходом та Заходом», «Велич малих» (сербською мовою); збірок поезій: «Небо на колінах», «Пісні про порох», «Звичайний день», «Впадемо, наче роса», «Втіха природи», «Пісок і час»,

заступниками обрано Теодора Фрицького та Євгена Палишина. Завдання СРУЮ зводилися до публічної декларації та озвучення національних інтересів русинів та українців Югославії. Члени Союзу вважали хибною та історично неприйнятною позицію деяких інших організацій. Ішлося передусім про «Руську Матицю», що згуртовувала русинів без українців, і Товариство української мови, літератури і культури, яке об'єднувало українців без русинів [856, с. 1]. Засновники Союзу вважали, що досягнути своєї мети вони зможуть, забезпечивши рівноправність українців та русинів.

Союз створив Президію, що складалася із 15 осіб. Працював Союз за дев'ятьма напрямками, керівництво якими здійснювали спеціально створені комісії. Отже, діяльність розгорнулася в таких галузях: наука, інформування, міжнародна політика, культура, освіта, збереження культурно-історичної спадщини, матеріальна та фінансова справа, видавництво, сільське господарство [783, с. 220].

Основним напрямом своєї діяльності Союз визначив захист ідеї історичної єдності та взаємності русинів та українців. Свою діяльність Союз розпочав зі святкування 100-річчя переселення українців до м. Прнявор (Боснія і Герцеговина). На урочисте засідання прибули почесні гості, зокрема владика Славомир Мікловш, а з України – поети Дмитро Павличко, Ростислав Братунь та Роман Лубківський. 22 серпня 1990 року у м. Нові Сад Союз підписав договір про співпрацю з Товариством «Україна» з Києва, а 11 жовтня делегацію Союзу прийняв член уряду СФРЮ Драгутін Зеленович, із яким лідери обговорили основні напрями діяльності новоствореної організації українців Югославії [1024, с. 2].

Через воєнні конфлікти, які розгорнулися на території Югославії на початку 90-х рр. ХХ ст., Союз русинів та українців Хорватії на знак підтримки незалежності Хорватії вийшов із Союзу русинів і українців

«Золота хмара» та ін.; роману «Окупаний у вічності»; книжок-есе: «Очерет, який думає», «Гавриїл Костельник між доктриною та природою», «Володимир Гнатюк й ідентитет русинів Угорщини і Югославії», «Дарунки моїх братів». Від 1997 року – академік НАН України.

Югославії (15 листопада 1991 року). Його приклад наслідували й деякі інші організації, тому СРУЮ скасував систему колективного членства і перейшов до членства приватних осіб. На той час Союз нараховував майже 4 000 членів [1024, с. 3–5].

Попри всі складнощі, які викликав процес розпаду СФРЮ, Союз русинів і українців Югославії намагався не припиняти своєї діяльності, особливо в контексті співпраці з Україною. Спроба заручитися підтримкою країни свого походження давала змогу сподіватися полегшення проблем, які виникали серед українців діаспори в час воєнних конфліктів на югославських просторах. Водночас інтелігенція з України намагалася робити все можливе, аби діаспора відчула їхню підтримку та розуміння. Тоді пожвавішала культурна співпраця між Україною та українською спільнотою Югославії. 13–22 грудня 1991 року Київ приймав делегацію Союзу у складі Ю.Тамаша, Є.Кулеби, В.Хромишина. Сторони підписали план культурної співпраці на 1992 рік. Від України цей документ підписав І. Драч.

Однак реалізувати план було непросто через воєнні події в Югославії, які 1992 року ще більше загострилися. Практично весь 1992 рік Союз та Україна докладали чималих зусиль, щоб підтримати українське населення на югославських просторах. Зокрема з обох сторін були численні звернення до міжнародної спільноти із проханням вплинути на події в Югославії, щоби припинити страждання мирного населення, серед якого в зоні конфлікту опинилася велика кількість українців. Найскладніша ситуація склалася в таких населених пунктах, як: Петровец, Міклошевці та Вуковар [1024, с. 3–5]. З огляду на такі події культурні заходи, у яких брали участь члени Союзу, здебільшого проходили на території України чи інших країн світу.

У подальшому Союз русинів і українців Югославії відчув потребу розширити свої функції. Саме тому 24 червня 1994 року засновано секцію Союзу в с. Коцур, яку очолив М. Цап. А 30 червня того ж року створено

Молодіжну секцію Союзу, яку очолила Тетяна Мацевко. Отже, Союз зростав не тільки кількісно, а і якісно, розвиваючи нові напрями діяльності. Значну роботу керівництво Союзу проводило з організації вивчення української мови дітьми з українських родин, допомагаючи подолати найбільшу проблему – забезпечення підручниками. 1994 року через Генеральне консульство України в Белграді Союз отримав та передав до української школи в м. Кула 100 букварів і стільки ж читанок [1024, с. 26–27].

Незважаючи на збройні конфлікти, у 90-х рр. Союз провадив активну культурну діяльність, підтримуючи та розширюючи співпрацю з Україною. Цьому сприяло налагодження дипломатичних відносин між країнами. 1993 року у Белграді відкрито Консульство України в Югославії. Генеральним консулом став Володимир Примаченко, який розпочав співпрацю із членами Союзу. Союз дедалі ширше розгортав свою діяльність не тільки в Югославії, а й поза її межами, зміцнюючи насамперед зв'язки із громадськістю та державними органами України.

9 березня 1994 року в м. Нові Сад за участі Союзу русинів і українців Сербії та Чорногорії засновано Сербсько-українське товариство. Активісти визначили низку завдань для реалізації широкого спектра діяльності у галузях культури, мистецтва, науки, просвіти, промисловості, запровадження зв'язків між сербським та українським народами. У рамках цих напрямів наприкінці 90-х рр. ХХ ст. Товариство реалізувало більшість програм та акцій, запланованих з обох сторін. Сербсько-українське товариство діяло на поч. 90-х рр. ХХ ст., у неспокійні часи, коли на землях югослов'ян розгорталися воєнні конфлікти, викликані як внутрішніми протиріччями, так і втручанням зовнішніх сил. Попри це, Товариство не припинило своєї діяльності.

У 80 – на початку 90-х рр. ХХ ст. у Хорватії продовжували працювати і гуртувати навколо себе діаспорян, створені у попередні роки громадські організації українців – Союз русинів і українців Хорватії, Товариство русинів

та українців Загреба, КМТ імені Г.Костельника (м. Вуковар) тощо. Почасти на діяльність культурно-просвітницьких товариств Хорватії упродовж 70 – на початку 90-х рр. негативно вплинув русинсько-український конфлікт, що розгорнувся у Воєводині. Товариства намагалися залагодити це протистояння та утримувати в єдності русинсько-українську громаду республіки.

Досить успішно розвивалася діяльність Товариства русинів та українців Загреба. Від часу заснування і до 1997 року ця організація підготувала та провела понад 20 культурно-мистецьких вечорів. Від перших років у Товаристві працював ансамбль «Кобзар», у складі якого перебували М.Гарді, А.Павлишин, М.Підручна, В. Сікорський та ін. 1989 року поставили першу драму, присвячену Т. Шевченкові (режисер Іван Остапик). Товариство не раз приймало у себе інші організації, а їхні гурти брали активну участь як у хорватських фестивалях, так і у фестивалях Боснії, Воєводини, України, Польщі та Словаччини. Важливою була співпраця з Україною, звідки до Хорватії прибували науковці, митці, студенти. Пріоритетні стосунки Товариство розвивало з університетами України та Хорватії.

У Загребському університеті на відділі русистики філософського факультету за ініціативи вчених А. Флакера та А. Менац від 1965 року студенти, які вивчали російську, отримали змогу вивчати українську мову та літературу. Курси були річними та спочатку запроваджувалися через кожні два роки, а від 1983 року – щорічно. Українську мову викладали доценти Київського, Харківського, Одеського та Львівського університетів (В.Дроздовський, А.Коваль, І.Остапик, Є.Пащенко, А.Погрібний, Г.Рудницька, Р.Тростинська, О.Юрченко).

В університетській бібліотеці можна було ознайомитися із творами багатьох українських класиків та сучасних письменників і поетів. Між вищими навчальними закладами столиць налагоджено щорічний обмін студентів. Десятеро з них їхали до Києва вивчати російську мову, і така ж

кількість прибувала з Києва до Загреба вивчати історію. У 1983–1984 рр. доцент Р.Тростинська додатково читала українську мову в Новісадському університеті для студентів, які спеціалізувалися на русинській філології [783, с. 225].

Наприкінці 70-х – початку 80-х рр. ХХ ст. активізували свою діяльність деякі національні товариства Хорватії. У Славонському Броді працювало міжетнічне Товариство ім. Д. Джаковича, при якому 1979 року заснували українську фольклорну секцію. Діяльність членів секції була насиченою, і за п'ять років у ній працювало 90 членів, серед яких відзначмо З. Бека, Р. Бойка, В. Вегеша, М. Застрижного, Г. Павлишина, П. Чорного, Н. Шморгая та ін. При фольклорній секції, котра за масовістю та активністю нагадувала окреме товариство, а згодом залишилась єдиною фольклорною секцією у ньому, працювали гуртки танцю, музики, діяла хорова секція. Окрім цього, секція з успіхом організовувала українсько-русинські вечорниці. Скажімо, 1982 року танцювальний гурток секції представив свої творчі результати на 17 концертах. Щоправда, не обійшлося в Товариства без проблем: найчастіше йшлося про брак приміщення та фінансів [938, с. 16].

На середину 80-х рр. ХХ ст. українська секція, яка своєю численністю та змістом переросла рамки однієї секції, вирішила заснувати окреме товариство. Таке нове Товариство сформували у Славонському Броді 16 березня 1985 року, назвавши його Культурно-мистецьке товариство імені І. Сенюка (з 1994 р. – «Україна»). При ньому діяли танцювальний, драматичний, музичний, декламаторський та вишивальний гуртки. У різні часи його керівниками були Микола Застрижний, Володимир Петрик, Василь Юрков, Петро Коваль [935, с. 26]. На перші вечорниці, організовані 5 квітня 1985 року, прийшло понад 400 українців і русинів. Від 1 травня 1980 року почала роботу секція українського фольклору в м. Каниж. Окрім дорослих учасників, там працювало тридцять дітей.

У 80-ті рр. ХХ ст. поновив роботу створений ще 1931 року загребський

Кирило-Мефодіївського хор, колектив, творчу діяльність якого перервали події Другої світової війни. У повоєнний час чоловіки – члени хору – та нові співаки віродили колектив у формі чоловічого хору при церкві Св. Кирила і Мефодія у Загребі. Керівником хору кілька років був Даниїл Герак, потім – Кирило Сабалош, а згодом – Мілко Предович. Наприкінці 40-х рр. учасники старого хору згуртувалися в мішаний церковний хор. До середини 60-х рр. хором керував Мірко Цайнер.

Проте повноцінну свою діяльність хор як окремий колектив відновив лише 1984 року. Це був «Чоловічий вокальний хор греко-католицької парафії св. Кирила і Мефодія у Загребі». Упродовж 80–90-х рр. хор виступив 290 разів у різних церквах Загреба, кілька разів давав концерти в інших містах і селах Хорватії та Словенії [896, с. 38].

1989 року хор записав Літургію Св. Івана Золотоустого і видав грамплатівку та аудіокасету. 1992 року статус колективу змінився. Установчі збори Кирило-Мефодіївського хору проголосили, що відновлений колектив продовжить традиції і зареєструється як музичне товариство. Першим головою товариства обрали Горана Іванішевича, а Дар'яну Блаче – диригентом хору. Окрім цього, на зборах визначили основну мету діяльності колективу – участь у Літургіях та інших богослужіннях старослов'янською мовою [896, с. 38].

На початку 80-х рр. засновано Русинсько-українське культурно-мистецьке товариство в м. Осієк. Тут працювали музична й літературна секції. Наголосімо, що з ініціативи Товариства запроваджено літературні вечори русинською, українською та хорватською мовами, у яких брали участь представники русинських та українських осередків Югославії [873, с. 224].

Від грудня 1992 року у Липовлянах почало функціонувати культурно-просвітне товариство «Карпати». Ініціатором створення став місцевий парох греко-католицької церкви священник Ярослав. Товариство розмістилося у

приспосованому приміщенні старого парафіяльного будинку, тут збиралася молодь, проводилися тематичні вечори та репетиції концертів. Від 1993 року в Липовлянах при загальноосвітній школі також відкрили відділ, де дітей навчали української мови. Цей приклад свідчить про успішну співпрацю парафії і Товариства, яка сприяла розвитку та збереженню культурного, національного та релігійного життя українців в одному з осередків української діаспори в Хорватії. Нагадаймо, що в сучасних Липовлянах і на його околицях досі проживає близько 400 осіб українського походження [1147, с. 166–167].

Від 16 квітня 1989 року в м. Загреб організовано першу в Югославії телепередачу українською та русинською мовами. Програму готував телецентр в м. Осіек. Спочатку програма тривала 15 хв та виходила в ефір раз на місяць. У редакції програми працювали Мирослав Кіш, Гавриїл Такач, Владо Костельник, Василь Сикорський та Михайло Ляхович. Теми перших передач були присвячені конституційним змінам у державі, визвольній боротьбі в Славонії і Сремі, звучали репортажі про діяльність українських товариств.

Не простим видалося останнє десятиліття ХХ ст. для української діаспори Хорватії. Збройні конфлікти, що розгорнулися на території республіки після розпаду СФРЮ, завдали значних моральних, матеріальних утрат українській громаді. 25 червня 1991 року Хорватія на підставі результатів референдуму (19 травня 1991 року, підтримка 94% громадян Хорватії) проголосила свою незалежність від Югославії.

Українці та русини Хорватії підтримали позицію державної незалежності, про що писали на сторінках «Нової думки». Вуковар – центр української діаспори в республіці – був одним із перших міст, яке відчуло страхіття сербсько-хорватської війни. 26 вересня 1991 року в Загребі відбулася нарада українських активістів, куди вирішили тимчасово перенести осередок СРУХ із м. Вуковар. Тоді при СРУХ сформували Кризовий комітет

русинів і українців Хорватії, який складався із дев'яти членів і продовжував свою діяльність упродовж війни.

Із початком військового конфлікту змінило свою діяльність КПТ русинів і українців Загреба. Насамперед вони почали дбати про влаштування притулку для українців зі Східної Хорватії, де тривали воєнні дії. Для цього Товариство 1991 року створило Комітет допомоги, який займався збором речей для біженців. Щоби підтримати людей морально, навіть влаштовували для них концерти [819, с. 28]. Товариство тісно співпрацювало з іншими громадськими організаціями українців, насамперед із Союзом русинів і українців Хорватії. Свій протест проти дій федеральної влади, від яких страждало мирне населення, висловив також Союз русинів і українців Югославії. СРУЮ організував збір гуманітарної допомоги і переправляв до місць тимчасового перебування українських біженців зі Славонії [1056, с. 24–25].

Напередодні збройного конфлікту на території Хорватії, у м. Вуковар проживало приблизно 2 000 українців, у с. Петровец – 1 400 та в с. Міклошевці – близько 800 українців. У зв'язку з тим, що місця компактного поселення українців перебували якраз у районах умовного кордону між Сербією і Хорватією – колишніми республіками СФРЮ, у період воєнних дій багатьох чоловіків-українців було мобілізовано до Югославської Народної Армії (ЮНА) або до хорватських військових формувань – залежно від місця проживання.

Після того як м. Вуковар зайняли частини ЮНА, усіх чоловіків несербської національності без огляду на особисті переконання, віровизнання чи партійну приналежність інтернували у спеціальні табори. 22 березня 1992 року частини ЮНА, розташовані у с. Петровец, залишили місце свого базування, вирушивши на військові маневри. Згодом підрозділи федеральної міліції примусово виселили із приватних будинків 52 українські родини (114 осіб) [897, с. 15].

Наслідком цих подій стали значні втрати серед українського населення:

загиблих – 127, поранених – 295, ув'язнених – 322, вигнаних, біженців, а також зниклих безвісти – 1 395 осіб. Українські родини (здебільшого селянські), які залишилися у зонах конфлікту, жили практично у польових умовах, з обмеженою свободою пересування. У них забирали будь-які речі та харчі, що змушувало залишати обжиті оселі. Такими діями федеральна влада прагнула штучно змінити етнічний склад населення в регіоні [897, с. 15]. Війна в Хорватії змінила кількість і розташування української громади в республіці. Чимало українців були вимушені виїхати зі своїх домівок до столиці або за кордон. На 2001 рік в Хорватії проживало 1 977 українців, а їх найбільшим осередком стало м. Загреб (333 особи) [783, с. 242].

Під час військових подій, щоби допомогти українській громаді Хорватії, Кризовий комітет русинів і українців Хорватії звернувся до міжнародної спільноти по допомогу. Першими відгукнулися представники західних українських діаспор. Зокрема 6 липня 1992 року в м. Загреб Кризовий комітет Союзу русинів і українців Хорватії в особі секретаря Комітету Славка Бурди прийняв грошову допомогу – 2 342 марки, які зібрала українська громада в Мюнхені. Рішенням Комісії Кризового комітету Союзу русинів і українців Республіки Хорватії частину допомоги розподілили між українськими дітьми. На день Святого Миколая 1992 року однакову суму грошей отримало понад двісті дітей. Грошова допомога була надіслана поштою на нові адреси проживання дітей.

Другу частину грошової допомоги з Мюнхена використали для поїздки української делегації з Хорватії до Франкфурта. Там організували семінар із захисту прав національних меншин. У роботі форуму взяли участь Товариство репресованих народів із Геттінгена, Рух матерів за мир із Хорватії, українська делегація з м. Вуковар. 20 і 21 вересня 1992 року, після повідомлень свідків, зокрема русинів та українців із Хорватії, про масові примусові вигнання й етнічні чистки на території колишньої Югославії, у Франкфурті було проголошено «Франкфуртський апель», у якому

засуджувалося масове вигнання несербського населення з території Східної Хорватії, етнічні чистки та всі інші види репресій, проведені на території Східної Хорватії під час збройних конфліктів на початку 90-х років ХХ ст. [861, с. 16].

Кризовий комітет також отримав грошові перекази від американських українців [895, с. 18]. Надходила допомога і з України. Зокрема у Львові було створено спеціальний Комітет допомоги українцям та русинам Хорватії. Його очолив активний громадський діяч Львівщини Ростислав Братунь. Воєнні дії на Балканах збіглися з нелегким економічним періодом в Україні, тому важко було зібрати грошову допомогу. На заклик Львівського комітету допомоги пересічні громадяни приносили медикаменти, одяг, харчі, і все це як гуманітарну допомогу було переправлено до Хорватії [1070, с. 17]. Активісти Червоного Хреста Бережанського району на Тернопільщині також зібрали і надіслали до Хорватії гуманітарну допомогу [810, с. 18].

Військові події на постюгославському просторі підштовхнули Європу до організації різних міжнародних форумів, на яких порушували питання захисту національних меншин. 9–11 жовтня 1992 року в м. Удіне (Італія) відбулася вже XVII зустріч фахівців на тему: «Роль невизнаних націй у створенні європейських народів». Організатором форуму виступив Інститут культури Фріулі (Італія). У зустрічах взяло участь понад 100 спеціалістів, 40 представників національних меншин, 75 громадських організацій та установ Італії, Швейцарії, Словенії, Угорщини, Словаччини, Чехії й Австрії. Був представник і від Союзу русинів та українців Хорватії – С. Бурда. Наступна XVIII зустріч відбулася через рік у Братиславі [894, с. 19].

Загалом такі міжнародні форуми привертали увагу до низки проблем забезпечення прав національних меншин, чий інтерес здебільшого мало брали до уваги в їхніх державах. Особливо загострюються такі питання під час політичних або воєнних конфліктів у межах однієї чи кількох держав, і тоді починаються спекулювання національними ідеями нацменшин в інтересах

сторін, що конфліктують. Саме це й відбувалося на теренах Югославії під час її розпаду.

Найбільшим культурним центром українців Боснії була Баня-Лука. Місцеве товариство імені Т. Шевченка ще із часу свого заснування у 60-х рр. ХХ ст. залишалося основним ініціатором та організатором майже всіх культурно-мистецьких заходів боснійських українців. Щороку за ініціативою товариства проводили дні Т. Шевченка. Успішним став випуск 1985 року документального фільму про Товариство, запис і видання 1986 року першої в Югославії платівки з народними українськими піснями (17 пісень та 3 балади) [936, с. 40–41]. 1987 року

Товариство вперше виступило за кордоном, в Італії. Завдяки старанням активістів держава почала фінансувати його діяльність. Зокрема 1987 року від Культурної спілки міста на користь Товариства виділили 2,5 мільйони динарів [953, с. 33]. Члени організації ініціювали назвати одну з вулиць м. Баня-Луки іменем Т. Шевченка, що також свідчить про тісні контакти організації з місцевими органами влади.

Занепад діяльності українських товариств в інших населених пунктах Боснії був здебільшого наслідком урбанізаційних процесів. Молодь у міському середовищі відходила від традицій своїх батьків і не мала того натхнення, із яким попередні покоління сприймали діяльність старої «Просвіти». У 80 – на початку 90-х рр. ХХ ст. у містах Деветіна, Лішня, Поточани і Гайова майже не залишилося українського населення, а в Камениці був лише цвинтар з українськими іменами. Більш-менш стабільно в ті часи працювало поруч із баня-луцьким товариством імені Т. Шевченка однойменне товариство у м. Прнявор.

Наприкінці 80-х рр. ХХ ст. делегати від української громади намагалися створити Координаційний комітет із питань міжнаціональних відносин у Боснії і Герцеговині. 1989 року вони звернулися до влади із проханням заснувати таку організацію, що мала систематично вирішувати

проблеми меншини, пов'язані з розвитком української культури, мови та ЗМІ. Комітет своїми функціями повинен був замінити скасовану 1981 року Регіональну раду народів [783, с. 207]. Однак плану так і не вдалося реалізувати. Щоправда, 2 листопада 1990 року в м. Баня-Лука українці заснували Спілку українців Боснії і Герцеговини. Головою обрали Бориса Гралюка, заступником – Йосипа Садовського, а членами Правління – Й. Бачинського, Є. Корцебу, О. Кривинського, П. Овада, І. Семчишина, М. Теслю, А. Цірка. При Спілці сформовано комісії з питань культури, освіти, видавництва, інформування, економічних питань та історичних досліджень [817, с. 12].

12 березня 1991 року делегацію спілки було прийнято у Президії (уряд) Боснії і Герцеговини. Тут представники української громади мали змогу на урядовому рівні обговорити актуальні проблеми меншини. Подія була надзвичайно важливою, оскільки вперше українці на офіційному рівні зустрічалися із представниками уряду та відчували увагу держави до своїх проблем [955, с. 15].

Наприкінці 80-х рр. ХХ ст. багато ініціатив у відродженні української культури та релігії втілили завдяки старанням прняворського священника Петра Овада⁴. Зокрема 1987 року для п'ятдесяти українців організовано першу в історії діаспори подорож-екскурсію до України, яку назвали «Слідами батьків». 17–19 серпня 1990 року в м. Прнявор проходило урочисте святкування сторіччя переселення українців до Боснії. На свято прибули гості з усієї Югославії. З України приїхав представник Верховної Ради УРСР Дмитро Павличко. Із заходів, приурочених до ювілею, важливою подією стало офіційне відкриття музею культури українців Боснії. Численні експонати до цього закладу зібрали о. Петро Овад та сестри-василіани. Вони оголосили серед своїх парафіян збори раритетних, уже не потрібних у господарстві предметів, реставрували їх і передали до музею. Окрім цього, у музеї були представлені церковні книги, які колись привіз до Боснії

митрополит А. Шептицький, фотографії священників, національний одяг, хрести, старі карти з українськими поселеннями та інші безцінні експонати, які візуально презентували історію громади. Зазначмо, що деякі речі сьогодні важко знайти навіть в Україні [783, с. 212].

Воєнні події початку 90-х років ХХ ст. значну частину людей зірвали з місць. Одні виїхали за кордон, інші – узяли участь у воєнних діях. Громадське та культурне життя української громади у Боснії на кілька років завмерло. Відродило свою роботу товариство ім. Т. Шевченка в м. Баня-Лука тільки 1994 року, організувавши святкування 180-річчя із Дня народження Т. Шевченка [964, с. 26]. Незважаючи на воєнні події (Дейтонські мирні угоди, що припинили війну, підписано 12 травня 1995 року), на захід з'їхалося чимало українців Боснії та інших республік колишньої Югославії. Усі вітали відновлення діяльності баня-луцького товариства. Із часом свою роботу поновили товариства імені Т. Шевченка у Прняворі, імені І.Франка у Хорвачанах, «Червона калина» у Лішні та «Козак» у Лакташах. Досьогодні в Боснії і Герцеговині відбувається щорічний фестиваль української культури «Червона калина».

Ще до повного врегулювання конфлікту на території БіГ українська громада республіки створила нові громадські об'єднання. Скажімо, 1993 року засновано Українську асоціацію творчої інтелігенції «Світ культури». У програмі асоціація поставила такі завдання: зберігати ідентичність та культурну спадщину українців Боснії, сприяти заснуванню культурно-просвітніх українських товариств, надавати матеріальну допомогу членам організації та іншим українцям, співпрацювати з державами, де живуть українці, та з українськими громадськими організаціями.

Досі мало дослідженою є українська громада в Македонії. За результатами останніх переписів населення 1994 року тут проживало 102 українці. Через 8 років (2002) їх було уже 136 осіб. Ця невелика діаспорна громада все ж має свою інфраструктуру. Першою українською організацією

Македонії стало Товариство македонсько-української дружби та співпраці (Скоп'є, Бітола), засноване 1995 року. Пріоритетним у роботі Товариства стало налагодження контактів між громадянами та державними інституціями Македонії й України, сприяння вивченню української мови, створення українського культурного центру, заснування торгово-промислової македонсько-української палати.

Щодо українців у Словенії, то відомо, що 2005 року в м. Любляна засновано товариство українців і русинів «Карпати» [783, с. 243]. Організація визначила своєю метою діяльність, спрямовану на поширення української культури у громаді співвітчизників, на дослідження історичних зв'язків між Україною та Словенією. Членами товариства стали не тільки колишні боснійські українці, а і представники міграційної хвилі останніх років.

Громадська діяльність української діаспори у 80 – на початку 90-х рр. ХХ ст. у Сербії була достатньо активною. Попри низку негативних чинників – суспільно-економічна кризу, збройні конфлікти – українська діаспора не тільки не згорнула громадської та культурної роботи, а і продемонструвала ще більшу активність, аніж у попередні роки. Цьому сприяли такі події, як проголошення незалежності України та виникнення низки незалежних республік на просторах колишньої югославської федерації, що сприяло утвердженню демократичних норм, які своєю чергою створювали умови для розгортання громадської та культурної діяльності української діаспори.

Громадські організації українців у Сербії не були єдині насамперед через різне бачення русинського питання. «Руська матиця» бойкотувала співпрацю з українцями, а Товариство української мови, літератури і культури ігнорувало ту частку українців Югославії, які називали себе русинами. Союз русинів та українців Сербії і Чорногорії виступали за співпрацю українців та русинів як повноправних нащадків українців, які через історичні обставини зберегли за собою давню самоназву «русини».

Культурно-мистецька та громадська діяльність української діаспори Хорватії порівняно з осередками в інших республіках (Сербія, Боснія і Герцеговина) була найуспішнішою, оскільки мала найменше перешкод, а, що важливо, республіканська влада Хорватії проводила найбільш сприятливу політику задоволення потреб національних меншин, серед яких, за Конституцією Хорватії 1974 року, лише в цій республіці українців та русинів було визнано окремими народами.

Найбільшою проблемою для української громади під час розгортання культурної діяльності та створення культурно-мистецьких і просвітницьких товариств були фінансові питання. Гуртуючись, українці самотужки їх частково вирішували. Прибутковою справою стали публічні виступи їхніх мистецьких колективів. Етнічні концерти, виступи аматорських театральних гуртків популяризували українське мистецтво як серед української спільноти, так і в середовищі югославів. Це стало основним результатом громадської діяльності українців у Хорватії та інших регіонах Югославії.

80-ті – початок 90-х рр. ХХ ст. для популяризації української культури в Хорватії були хоч і складними, але результативними: відновилося кілька організацій, які раніше згорнули свою роботу. Боротьба за збереження мови, історії, культури загалом підштовхували українців до активної громадської позиції. Активісти діаспори починали тісно співпрацювати із представниками діаспор в інших республіках Югославії та поза її межами, налагоджувати контакти й з Україною. Слід також відзначити толерантне ставлення українців Хорватії до так званої «русинської проблеми», яку в республіці не тільки не розбурхували, а й закликали інші регіони Югославії та Центрально-Східної Європи до її поміркованого вирішення.

Зауважмо, що саме чисельність української громади визначала активність діаспори у колишніх республіках Югославії. Відповідно, з'являлися й інші чинники, що впливали на розгортання діяльності українців у БіГ, Македонії та Словенії. У Боснії та Герцеговині українська громада

скоротилася за рахунок рееміграції, а в інших республіках від самого початку українців було не так багато. Оскільки до міграційних процесів вдавалася найактивніша частина української громади, то, залишившись без ініціативних людей, українські осередки втрачали своїх лідерів та ідейних натхненників. До того ж мігрувала багатша частина української громади. Відсутність необхідних матеріальних заощаджень і людських ресурсів не дало змоги проводити у БіГ, Македонії і Словенії таких масових культурно-мистецьких заходів, які організовували в Сербії чи Хорватії. Для поживлення своєї діяльності українська громада БіГ, Македонії і Словенії підтримувала тісні зв'язки із Сербією та Хорватією, де українців було значно більше і вони вели активніше суспільне і національне життя.

6.4. Специфіка становлення і розвитку українських релігійних інституцій в Югославії (1918–1991 рр.)

Релігійна свідомість українських переселенців була настільки міцною, що церква в діаспорі стала для них культурно-просвітницькою інституцією. Ідеться насамперед про греко-католицьку церкву, оскільки майже всі українські переселенці були греко-католиками і, потрапивши на чужину, залишалися вірні цій конфесії. Спочатку служби Божі відправляли в хатах, обладнаних під храми, а згодом почали споруджувати дерев'яні церкви за зразками з рідного краю.

Про роль церкви для українських переселенців священник Роман Мизь* писав: «Священики були перші і самотні освічені люди, котрі дбали не лише про духовні потреби своїх вірних, але разом були й батьками, вчителями, лікарями та опікунами наших людей. У Боснії і Славонії протягом цих три

---

* Священик Роман Мизь народився 14 серпня 1932 року в Дрогобичі, Україна. Початкову школу закінчив у Липовлянах (Хорватія), а гімназію і студії теології – у Загребі. Ієрейські свячення отримав у Загребі. Перших десять років виконував обов'язки пароха у Липовлянах, а від 1968 року аж по сьогодні він є парохом у м. Нові Сад.

чверті століття дійшло до того, про що деякі народи можуть лиш мріяти – народ став церквою, а церква – народом» [947, с. 85].

На перших порах релігійні потреби українців задовольняли хорватські католики та православні серби. Священики цих конфесій відкрито агітували переселенців переходити до їх Церков. Частина українців таки змінила віру: деякі греко-католики у Славонії були записані у католицьких церковних книгах [646, с. 132]. З одного боку, це об'єктивно нівелювало духовну самобутність українців, оскільки вони почали вести життя згідно з католицьким обрядом. З іншого боку, окатоличення стримувало асиміляцію українців у сербську культуру, оскільки православна культура сербів була близька до Російської ПЦ, що загалом формувало сприйняття українців як частини російського народу. А це виключало потребу у збереженні на державному рівні національної самобутності та інтересів переселенців з України.

Траплялися також добровільні переходи віруючих і в православ'я, проте значно рідше. Найбільше таких випадків зафіксовано в селах Боснії: Срдевичі, Єлах, Маглай, Челинець, Горні Бакінці [783, с. 54]. Переважна кількість вихідців з України й донині залишаються вірними греко-католицькій вірі та українським традиціям. Перша українська греко-католицька парафія почала працювати в Бачці 1751 року. Зі збільшенням українських поселень створювалися нові парафії, якими згодом управляла Крижевська єпархія, створена 17 жовтня 1777 року [1140, с. 185]. На момент переселення українців до Боснії єпархія опікувалася вірними марчанської та ужгородської уній. Від 1919 року юрисдикція єпархії поширилася на всіх греко-католиків Югославії та об'єднувала парафіян п'яти уній: брест-литовської (1596), марчанської (1611), ужгородської, румунської (1698) та македонської (1860). Від заснування і до 70-х років ХХ ст. єпархія зростає від 6 парафій та 7 тис. вірних до 50 парафій і 47 тис. вірних. За час належності українців до цієї єпархії її владиками були: Юрій Дрогобицький (1891–1920),

Діонізій Нярадзі (1920–1940), Янко Шімрак (1942–1946). Після 30-літнього керівництва блаженнішого владика Гавриїла Букатка, 1984 року єпархію очолив владика Славомир Мікльовш [934, с. 150].

Як зазначалося вище, висока релігійність стала прикметою поселенців від моменту їхньої появи на землях югослов'ян. Парафії були виявом не тільки релігійних потреб, а й національної єдності, а дні свят у парафіях перетворювалися на своєрідні національні маніфестації. Про такі святкування священник Роман Мизь писав: «Празники були і є своєрідною маніфестацією нашої віри й нашого українського походження. На празники-відпусти сходяться люди з цілої Боснії. Це дні, коли зі скринь добуваються вишивані сорочки й блюзки, коли пішки перейдеться й кілька десятків кілометрів, коли в душах скріпляється віра, коли роздмухується вугілля любови до ближнього» [757, с. 56].

Наприкінці XIX ст. влада Австро-Угорщини максимально спростила переїзд емігрантів із Галичини до Боснії. Урядові потрібні були люди для заселення безлюдної Боснії, тому переселенцям спростили оформлення документів для переїзду. На той час Галичина і Боснія належали до австрійсько-віденської корони дуалістичної монархії, а Хорватія, Срем і Бачка були частиною корони св. Стефана, тобто Угорського королівства. Через це галицьким українцям сприяли в переселенні до Боснії, а не до Бачки, де вже раніше були поселені закарпатські українці, які традиційно називали себе русинами. З цієї ж причини боснійські українці до 20-х рр. XX ст. у церковних справах не підлягали крижевському греко-католицькому владичі, а були під юрисдикцією львівського або римо-католицького сараєвського владика і мали свою власну Апостольську адміністрацію.

На початку XX ст. духовним і національним осередком боснійських українців стало місто Прнявор. Осівши в регіоні, переселенці відразу почали облаштовувати своє церковне життя в Боснії. Активну участь у цьому брав Андрей Шептицький, який 17 вересня 1899 року став станіславським

єпископом, а 1901 року відбулася його інтронізація на посаду митрополита. Українці, переселившись на землі Боснії, тривалий час вважали своїм релігійним керівництвом Львівську митрополію, хоча офіційно належали до Сараєвської католицької митрополії.

Тому в перші роки проживання на чужині, новоприбулі колоністи надсилають листи до Львова і Станіславова, в яких нарікають на свою долю та просять матеріальної і духовної допомоги. Для того, щоб докладно ознайомитися з обставинами і становищем українців у Боснії, Андрей Шептицький вислав туди священника Тита Войнаровського-Стовбура. Священик відвідав Боснію 1899 року. Після повернення він детально інформував владика А. Шептицького про непросте становище українців у новому краї.

Наприкінці XIX – початку XX ст. владика почав налагоджувати контакти з Юліаном Дрогобицьким у Крижевцях та з римо-католицьким єпископом Маріян Марковичем у Бая-Луці. Єпископ Андрей просив греко-католицького владика Ю. Дрогобицького, аби той призначив одного священника для українців у Боснії. Також до єпископа Дрогобицького звернувся М. Маркович, який висловив аналогічне прохання: «послати для греко-католиків священника, який знає їхню мову, щоб вони не перейшли на іншу віру» [1140, с. 193].

Єпископ Ю.Дрогобицький призначив священника Андрія Сегеді «як найбільш здібного для цієї роботи» [1140, с. 193], а М. Маркович представив А. Сегеді краєвому урядові в Сараєві [934, с. 150]. Завдяки старанням обох кліриків, 20 червня 1900 року окружна влада Бая-Луки отримала згоду уряду Сараєва на те, щоб українці у Прняворі і в повіті мали свого власного душпастиря з осідком у Прняворі і з оплатою в розмірі 1000 форинтів на рік. А. Сегеді був русином з Бачки, на початках навіть не розмовляв мовою українських переселенців, що створювало певні труднощі.

Проте досить швидко ця перешкода була усунута, і священник став

добрим помічником для українців. 26 серпня 1900 року А. Сегеді офіційно став душпастирем у Прняворі. Цю дату вважають початком організованого церковного життя українських греко-католиків у Боснії. Уже 1901 року парафія у прняворському і навколишніх районах нараховувала 4 тисячі осіб. Найважливішими парафіяльними осередками були Ратковац, Карачі, Бабановці, Детляк, Лішня, Муїнци та ін. [1208, с. 223–224].

Слід зазначити, що українські переселенці були дуже активними у формуванні свого духовного світу. Серед них поширювалася думка, що найкращими священиками можуть бути тільки галицькі. Тому було вирішено написати до митрополита А. Шептицького про допомогу. З цією метою митрополит 1900 року прибув до Боснії у супроводі священика А. Сегеді. Владика відвідав усі українські поселення в регіоні та, бажаючи покращити господарський стан ще економічно слабких селян, дав А. Сегеді гроші на придбання у Камениці земельної ділянки на горі Діван для розведення там винограднику [949, с. 47].

Вдруге митрополит А. Шептицький прибув до Боснії 1902 року. Він постійно цікавився духовними та матеріальними потребами переселенців. Цього разу його супроводжував священик Леонтій Куницький. У своїх подорожніх записах Л. Куницький описав життя А. Шептицького під час другої подорожі до Боснії [923, с. 34]. Митрополит вісім днів прожив у монастирі отців трапистів (римо-католицький орден монахів) у Баня-Луці. На ченців монастиря це справило незабутнє враження: «Митрополит випросив собі у настоятелів їх монашого парамана (чернечий одяг – Г.С.) і жив 8 днів повнотою життя. [...] підлогу він чистив власними руками», харчувався разом з монахами, спав у звичайній келії тощо [949, с. 47]. Митрополит і цього разу витратив чималі кошти і придбав кілька ділянок землі для потреби Церкви, а також для покращення господарського становища українських переселенців.

На початку ХХ ст. священик А. Сегеді все ще один обслуговував

релігійні потреби українців у Боснії, тому інколи фізично не встигав виконувати свої обов'язки душпастиря. Такою ситуацією користувалися католицькі хорватські священники і переманювали вірних. Через відсутність власних приміщень А. Сегеді постійно чув невдоволення православних і католицьких священників щодо спільного користування храмами [1140, с. 193].

Проте він, незважаючи на перешкоди, успішно продовжував свою діяльність і у прняворській парафії прослужив до 1909 року, поки його не змінив Фелікс Шурко – перший галицький священник у Боснії. Згодом, від 1912 року, парафією опікувався священник Михайло Кіндій, з ініціативи якого побудували найбільший на ті часи український греко-католицький храм [783, с. 56]. Варто зазначити, що саме прняворська парафія до заснування інших громад дбала про всіх українських переселенців у Боснії.

Завдяки старанням А. Сегеді 1900 року засновано парафію у Деветіні, де до 1909 року він був настоятелем. 1902 року українці разом із поляками розпочали будівництво храму. Землю під забудову виділила українська громада, а фінансові витрати частково покрив митрополит Андрей Шептицький. Добудовували храм українці самі, оскільки відносини з поляками поступово зіпсувалися й останні розірвали угоду про спільну роботу з будівництва церкви.

Українці навіть змушені були просити допомоги в жандармерії, щоб запобігти безчинствам поляків (уночі вони руйнували те, що українці побудували за день) [669, с. 57–58]. Будівництво завершили досить швидко, 1903 року, і до Деветіни прислали священника західного обряду, хорватського німця Шумана, хоча місцева влада обіцяла українцям дати їхнього священника. Відносини між Шуманом та українцями були напружені: то українці відмовлялися платити Шуманові, бо чекали іншого священника, то Шуман перешкоджав А. Сегеді служити, коли той приїжджав до Деветіни.

1909 року справи потрохи налагодилися, бо тоді єпископ

Ю. Дрогобицький прислав до Деветіни священника Михайла Уйфалуша, русина з Коцура, який був другим греко-католицьким священником у Боснії. Він розпочав будівництво хати для священника. Люди спочатку не хотіли допомагати, бо не вірили у щирість намірів священника розбудувати парафію. Але згодом мешканці сіл Деветіни, Храпчан і Гайової змінили свою думку і зібрали перші кошти (1000 крон) на будівництво [670, с. 184].

На жаль, через хворобу М. Уйфалуш не завершив будівництва. Він вимушений був повернутися до Бачки, де згодом помер. 1911 року до Деветіни прибув новий священник – Юрій Колодій, котрий прослужив тут до 1923 року. Ю. Колодій, як і його попередник, також мав суперечки з Шуманом, якого підтримував прняворський староста – поляк Стонавський. Конфлікт розвивався навколо земельного питання. Священник пропонував розділити церковний наділ між двома парафіями, на що не погоджувався Шуман. 1912 року в справу втрутився вікарій греко-католицької церкви Йосип Жук і відправив делегацію з цього питання до міністра (теж поляка – Білінського). Міністр надіслав до Деветіни чиновника і розподіл парафіяльної землі було пришвидшено [783, с. 57].

До Першої світової війни українці, долаючи аналогічні проблеми, заснували ще чотири греко-католицьких парафій у Боснії: у Старій Дубраві (1906), Козарцю (1910), Дервенті (1910), Сібіню (1908) та Липовлянах (1909). Загалом із цих шести громад п'ять (Дервенту зареєстрували аж 1930 року) було майже одразу офіційно визнано. У той самий час у Славонії заснували і зареєстрували три греко-католицькі парафії, де домінували українці з Галичини, а також існували ще три русинських парафії: у Петровцях (1837), Пішкоревцях (1907) та Раєвому Селі (1911) [1026, с. 104–106].

За життям українських переселенців і організацією їхнього релігійного життя на землях югослов'ян продовжував слідкувати митрополит А. Шептицький. Проте важлива фінансова допомога, яку він надавав, не могла вирішити ще багато проблем українських емігрантів. До Львова надалі

надходили розпачливі листи від переселенців. Тому митрополит вирішив відрядити до Боснії свою довірену особу – ченця Йосафата, аби той безпосередньо на місці допомагав людям і віднайшов спосіб, як краще організувати духовне життя українських переселенців.

7 жовтня 1907 року Йосафат Гродський виїхав до Боснії, де пробув три тижні. Свою подорож він розпочав з Камениці, що поблизу гори Діван, де уже шість років тому розбили на кошти митрополита виноградник. Але після зустрічі з українськими переселенцями Й.Гродський зрозумів, що людей турбували не стільки економічні питання, скільки духовні. Вони просили: «Пришліть священників, які говорили б нашою мовою» [949, с. 48]. Складність питання полягала в тому, що українці спересердя переходили до інших конфесій. Це питання особливо загострювалося, коли народжувалися діти і за усталеними українськими звичаями їх треба було охрестити. За відсутності греко-католицьких священників переселенці найчастіше зверталися до православних сербських священників. Ті всіляко заохочували: за те, що у них хрестили дітей, давали «то барана, то чвертку фасолі тощо» [949, с. 48].

Й. Гродський особисто відвідав Крижевського єпископа Ю. Дрогобицького, сподіваючись вирішити релігійні проблеми українців. Насамперед він попросив надіслати переселенцям ще одного священника. Проте з прикрістю довідався, що навіть у Хорватії не вистачало душпастирів. Не допомогли українцям молоді послушники-хорвати, котрі вивчали богослов'я в Галичині і знали українську мову. Після завершення навчання вони їхали до Хорватії, а до бідної Боснії їхати відмовлялися [669, с. 55–56]. Тоді митрополит вирішив послати до Камениці студитів.

22 травня 1908 року тут поселилися перші монахи студити: власне сам Й. Гродський, згодом Й. Ковальчук, А. Абрагамович, Н. Чусняк, ігумени І. Денещук, Л. Федоров*, К. Шептицький** та ін. [949, с. 85–110]. Їх радо

---

* Леонід Федоров (1879-1935) народився в Петербурзі в православній родині. 1902 року залишив православну Духовну Академію і поїхав до Рима, де прийняв католицьку віру. Студіював в Ананії, Римі,

вітали переселенці, оскільки розуміли жертвність ченців. До завершення будівництва монастиря студити мешкали у невеликій хатці, в якій і здійснювали богослужіння. Сюди приходили люди з Деветіни, Дубров, Гайової та інших сіл, де проживали українські родини. Влітку 1908 року студити закінчили будівництво трьох келій, з яких дві використовували як помешкання, а третю – для проведення богослужінь. Церкву тоді теж вже добудовували, але в ній ще не служили; внутрішні та зовнішні роботи з облаштування храму при монастирі завершили 1910 року.

У листопаді 1909 року на допомогу священникові Й. Гродському митрополит А. Шептицький прислав священника Андрія Базюка зі Скнилова. На нього покладалося завдання відкрити церковну школу при монастирі. Активність отця та допомога мирян сприяли тому, що вже наприкінці 1909 року школа почала працювати, а 1910 року аналогічний заклад відкрито в Десятині. До двох шкіл ходили більше тридцяти хлопчиків, які вивчали початки церковної служби. З початком Першої світової війни школи припинили свою роботу, а 1916 року знову відновили.

За наполяганням А. Базюка церковно-приходську школу було також відкрито у Прняворі. Навчання там велося українською мовою, за умови, що в Боснії після війни заборонили кирилицю. У даному випадку виняток зробили лише для українців. Цьому сприяв той факт, що в судах і жандармерії працювало багато українців, а співробітників силових структур, що були представниками інших національних меншин, влада звільнила.

Фрайбурзі. 1911 року прийняв св. Тайну Священства в східному обряді в Боснії. Там же 1913 року приймає постриження в монастирі студитів. Згодом повернувся до Петербурга, де його заарештовано й вислано до Сибіру. У 1917 році, у зв'язку з амністією, звільнили від ув'язнення й призначили главою Російської греко-католицької церкви з титулом Екзарха. У 1923 р. вдруге заарештували, засудили на 10 років і вивезли на Соловки, а опісля до В'ятки, де він і помер. Беатифікований Папою Римським Іваном Павлом II 27 червня 2001 року у Львові.

** Климентій Шептицький (1869-1951) - церковний діяч і архимандрит монахів Студійського уставу, брат митрополита Андрея Шептицького. Закінчив гімназію святої Анни в Кракові, Навчався в університетах Кракова, Мюнхена і Парижа. У 1911 р. вступивши до бенедиктського монастиря у Байроні, в 1912 перейшов у греко-католицький монастир Студійського уставу (Студитів) у Камениці в Боснії. У 1915 р. отримав богословська освіту в університеті Інсбрука. З 1937 р. жив у Львові, допомагав своєму братові в управлінні церквою. З 1939 - Член Українського католицького Інституту, церковного об'єднання імені митрополита Рутського. Таємно іменованій митрополитом Андрієм Шептицьким Екзархом Росії та Сибіру (1939). 5 червня 1947 р. арештували К. Шептицького, де 1 травня 1951р. помер у тюремній лікарні. Беатифікований Папою Римським Іваном Павлом II 27 червня 2001 року у Львові.

А.Базюк, апелюючи до того, що українська мова не заборонена, домогся дозволу на школу [671, с. 136]. Поки він займався відкриттям церковних шкіл, на Й. Гродського, талановитого промовця, була покладена непроста справа – навернення українців.

До прикладу, у Прняворі 1909 року 90 українських родин перейшли у православ'я, а це означало, що поступово переймали сербські культурно-релігійні традиції, втрачаючи свої українські корені. Щоб врятувати українську греко-католицьку парафію, А. Базюк, який фізично не мав можливості проводити ґрунтовну місіонерську роботу (та, зрештою, не мав такого природного таланту переконувати, як Й. Гродський), запросив ченця до Прнявора. За деякий час той повернув у греко-католицьку віру 85 родин. Повагу інших греко-католицьких священиків викликало й те, що Й.Гродський ніколи не просив винагороди за свою подвижницьку працю, а робив це виключно для духовних потреб церкви [671, с. 135].

1914 року частина монастиря у Камениці згоріла. Через важкі часи Першої світової війни його відбудовували близько десяти років і в день св.Йосафата 1923 року роботи з відновлення були завершені. Проте монастир діяв лише два місяці – Белград несподівано видав наказ про його закриття. Монахів виселили, а будівлі та землі монастиря 1925 року перейшли у власність Крижевської єпархії [1203, с. 196].

Уважно спостерігаючи за подіями у Боснії та для узгодження релігійних і господарських питань, що стосувалися українських переселенців, 1909 року митрополит А.Шептицький утретє поїхав до Боснії. Маючи великий авторитет, він зумів провести в Сараєві успішні переговори з членами уряду та архієпископом Шгадлером. Було домовлено про відкриття п'яти нових парафій, які б обслуговували галицькі священики, за що мали отримувати грошову винагороду 2 тис. крон.

Митрополит А. Шептицький також домогся від Відня та Апостольської Столиці згоди призначити для Боснії і Герцеговини генерального греко-

католицького вікарія при владиці Шгадлері. Ним став ректор Львівської духовної семінарії священник Йосиф Жук*. 1 жовтня 1910 року Йосиф Жук виїхав до Боснії [670, с. 185]. Перші два місяці, поки шукав житло, мешкав у владики Шгадлера в Сараєві. Відтак уже на початку склалися добрі відносини між українським та боснійським духовенством.

Із перших днів свого перебування у Боснії Йосиф Жук відвідував місця компактного проживання українців. Він зустрічався зі священниками Ф. Щурком у Прняворі та студитами в Камениці. З церковних будівель українцям Боснії належали каплиця в Деветіні і монастирська церква в Камениці. Кращим стало економічне становище українських переселенців, які «вже не варили собі на їду з букового листа, як це було в перших роках їх нужди в Боснії, але були ще дуже бідними...» [949, с. 49].

Під час подорожі Й. Жук довідався, що мешканці п'ятнадцяти дрібних осередків українства ще від часу свого переселення навіть не бачили українського священника і не сповідалися у нього. Лише деякі з тих людей мали можливість прийти до Камениці (за 80 км) на сповідь і причастя. Наприкінці листопада 1910 року Й. Жук за згодою архієпископа Шгадлера виїхав до Бая-Луки з місіонерською подорожжю, яка тривала до березня 1911 року.

Повернувшись до Сараєва, Й. Жук мав вирішити інше дуже важливе завдання – будівництво церков і парафіяльних будинків. Ситуація була складною, оскільки ні коштів, ні земельних наділів українська громада у своєму розпорядженні для таких потреб не мала. На будівництво першої мурованої церкви у Прняворі вдалося взяти безвідсоткову позику 6 тис. крон. Неабиякою підмогою було те, що Й. Жук при парафіяльних радах створив благодійні каси, які давали незначний прибуток і підтримували самих парафіян.

---

* Священик Йосиф Жук народився 1872 року у с. Підкамінній біля м. Броди. Закінчив народну школу, гімназію. У 1892–1899 рр. проходив богословські студії у Львові, а в 1900–1905 рр. – докторат в Інсбруку. Під час написання докторської роботи (1903–1905) працював префектом у Львівській духовній семінарії, а захистивши докторську дисертацію з богослов'я, 1 січня 1906 року став її ректором.

Крім обов'язків генерального вікарія і пароха Сараєва, через три роки після свого приїзду до Боснії Й. Жук отримав парафію в с.Завидовичі, яка була розпорошена по лісі і яка нараховувала близько 2 тис. лісорубів. Парафіяльна робота збільшила і без того велике навантаження отця. Генеральним вікарієм він пробув до 1 травня 1913 року, після чого працював парохом при церкві св.Варвари у Відні. Одна із причин переїзду до Австрії – поганий стан здоров'я отця. Проте була й інша, більш вагома причина, пов'язана зі становищем церкви у Боснії.

Й. Жук обіймав посаду генерального вікарія при трьох єпископах, (у Сараєві, Мостарі і Баня-Луці), а тому відразу досягнути повної незалежності греко-католицької Церкви було не просто. Вже саме запровадження посади генерального вікарія для української церкви в Боснії стало великим здобутком. Українці й за це були вдячні своєму владиці, але радикальніша частина діаспори вимагала більшого, а тому надіслали відповідний протест до Риму, про що повідомили священника листом від 19 жовтня 1910 року. Автори протесту зазначали, що не визнають генерального вікарія в Боснії, оскільки він перебуває під юрисдикцією латинських єпископів [949, с. 50]. На їхню думку, українці повинні мати свого вікарія, підпорядкованого або Папі, або львівському митрополитові.

Цей протест дав досить швидкий і позитивний результат у вирішенні питання української греко-католицької церкви в Боснії. Із розумінням до проблеми поставився сам Й. Жук, який погодився відійти від справ. Також на певні поступки пішов єпископат Боснії, передусім архієпископ Штадлер, який переконав своїх колег у тому, що тільки визнання наступника Жука як рівного серед них сприятиме добрим відносинам між українськими переселенцями, місцевою світською та духовною владою.

Немало для справи зробив і митрополит А. Шептицький, який з цього приводу листувався з Римом та урядом Австро-Угорщини. Завдяки усім старанням у Боснії і Герцеговині було утворено греко-католицьку дієцезію,

яку очолював апостольський адміністратор і підпорядковувалася безпосередньо Апостольській Столиці. Папа Бенедикт XIV своїм указом від 7 жовтня 1914 року на цю посаду призначив священика Олексія Базюка, який оселився в Баня-Луці [671, с. 121].

У грудні 1914 року апостольський адміністратор Олексій Базюк прибув до Сараєва, де спочатку поселився в отців францисканців, а згодом у жіночому монастирі «Люрд», в якому для душпастирських потреб віддав каплицю. На початку лютого 1915 року він вирушив у першу подорож до парафій та місць компактного проживання українців, де й дізнався, що в парафіях Прнявор, Деветіна і Стара Дуброва вже побудовані церкви і парафіяльні будинки, але за них не сплачено повністю боргу. Стараннями О. Базюка місцева влада видала йому 6000 крон на сплату боргів і на потреби духовенства. Завдяки його старанням у Деветіні придбано землю для церкви, у Старій Дуброві збудовано господарські будинки, виділено частину необхідної суми на землю для парафії у Козарці, збудовано церкву в Муїнци-Лишні.

Другу пастирську подорож О. Базюк здійснив у серпні–листопаді 1915 року і розробив чіткий план духовної та матеріальної допомоги українським переселенцям. З цією метою у вересні 1915 року він звернувся з письмовим меморандумом до влади Австро-Угорщини; до рекомендацій прислухалися і задовольнили більшість прохань.

1919 року парафії апостольської адміністрації у Боснії увійшли до складу Крижевської єпархії, а О. Базюк до 1926 року залишався тут вікарієм, потім повернувся до Львова [949, с. 50]. На той час Крижевським єпископом ще з 1914 року був Діонізій Нярадї. За його правління відчутно зроста національна свідомість боснійських і славонських українців. Крижевську єпархію Д. Нярадї прийняв у складному фінансовому стані. Його попередник владика Ю. Дрогобицький упродовж 1891–1914 рр. проводив некомпетентну економічну політику і спровокував фінансову кризу.

У червні 1914 року, задля покращення становища, Апостольська Столиця призначила Діонізія Няраді апостольським адміністратором і єпископом. Це спричинило конфлікт, оскільки старий владика не погоджувався з таким рішенням Папи і мав надію залишитися на єпархії. Тому 21 березня 1916 року він написав листа Папі, в якому зазначив, що створені ним церковні маєтки прибуткові і через кілька років він зможе повернути всі борги.

Архієпископ Загреба Антон Бауер не підтримав владика Ю. Дрогобицького, і лист не дійшов до Ватикану. А сам владика, через воєнний стан, не мав змоги поїхати. Таким чином, конфлікт навколо єпархії тривав аж до лютого 1923 року, коли Конгрегація у справах Східних Церков доручила арбітражній комісії розглянути спірне питання щодо адміністративної власності Крижевського єпископства. Рішення Комісії було таким: «Єпископ Дрогобицький визнаний винним за спричинення шкоди єпископському бенефіцію і повинен виплатити 842.022.33 кр.» [1140, с. 187–188].

Зрозуміло, що суперечки навколо єпархії мали негативний вплив на функціонування єпархіальних установ. Новому керівникові довелося докласти максимум зусиль, щоб відродити активне життя в єпархії. 29 грудня 1914 року болгарський єпископ Лазар Младенов здійснив єпископську хіротонію Д. Няраді у церкві святого Сергія і Вакха в Римі [941, с. 40]. Управління єпархією Д. Няраді припало на складний період політико-церковної ситуації у країні, а греко-католики під натиском православної пропаганди опинилися в стані боротьби за своє існування.

Повоєнний період мав низку інших проблем, які відчула Крижевська єпархія. Саме на її території розпочалася війна, і чи не найбільших матеріальних збитків зазнали греко-католицькі парафії. Майже з усіх церков познімали дзвони для виготовлення з них гармат. Частину храмів було зруйновано до фундаменту. Окрім цього, суттєво підірвалися міжнаціональні

зв'язки. Народи Югославії служили у різних військах, які воювали один проти одного.

Однак не тільки війна спричинила проблеми і нові вимоги до організації релігійного життя вихідців з України. Ще до війни основні центри проживання русинів – Руський Керестур та Коцур – були перенаселені, що стало причиною другої еміграції; тепер уже з Керестура і Коцура у ближні міста і села. Нові поселення українців з'явилися за Дунаєм, у Сремі та Славонії. Для їх релігійних потреб було засновано нові парафії в Сремі в Беркасові (1919) і Миклушевцях (1930), у Бачці в Господінцях (1939), а також у Белграді.

1924 року територія Боснії увійшла до Крижевської єпархії, тому в регіоні створили ще кілька парафій: в Лепениці (1930), у Лишні (1931), у Баня-Луці (1931), у Камениці (1933), у Дервенті (1937) та ін. Ще 1923 року до Крижевської єпархії було приєднано греко-католицькі парафії Македонії. 1924 року тут заснували нову парафію у Струмці. Загалом територія Крижевської єпархії поділялася на п'ять адміністративних одиниць: Словенський деканат (парафії Каніжа, Ліповляни, Пішкоревці, Раєво Село, Сибінь, Вінковці), Баня-Луцький деканат (Баня-Лука, Церовляни, Камениця, Козарац, Стара Дуброва), Прняворський деканат (Дервента, Деветіна, Липиниця, Лішня, Прнявор), Сремський деканат (Бачинці, Беркасово, Миклушевці, Петровці, Сремська Митровиця, Шид, Вуковар).

Усі названі деканати, окрім першого, підпорядковувалися Боснійському вікаріатові. Створено також окремий вікаріат Бачки, до якого належали Дюрдьове, Господинці, Коцур, Кула, Нові Сад, Нове Орахово, Руський Керестур, Врбас I та Врбас II. П'ятим деканатом став Сербський з осідком у Белграді. Богослужіння в цих селах відбувалося старослов'янською мовою, а проповіді – українською мовою та бачванською (русинською) говіркою [757, с. 55]. Таким чином, духовенству вдалося об'єднати українців не тільки у релігійному, а й у культурно-освітньому плані. Та, на превеликий жаль,

історично зумовлені відмінності, зокрема мовні, не вдалося подолати.

У міжвоєнний період діяльності Крижевської єпархії найбільше священиків бракувало в Боснії, тому владика Д. Няраді їздив до Галичини, де шукав священиків і просив їх поїхати на Балкани. Завдяки такій наполегливій кадровій роботі 1940 року в Боснії вже служило десять греко-католицьких священників [941, с. 42]. Загалом, розбудова релігійного життя греко-католиків сприяла культурному та духовному відродженню українців в Югославії у 20–30-і рр. ХХ ст.

Д. Няраді докладав чимало зусиль, щоб зберегти національну та конфесійну ідентичність українців. Він вважав, що найкраще національні риси українців здатна відстояти греко-католицька віра. Тому Д. Няраді робив усе, аби стримати перехід українців до інших конфесій, хоч усвідомлював усю складність в напружених умовах між православними та католиками.

Часто Д. Няраді вживав крайні заходи – забороняв співпрацювати з православними рухами і виданнями. На югослов'янських землях діяв православний рух «Батагоше», який у своєму виданні «Заря» поширював думку, що всі греко-католики перейдуть у православ'я, бо «хто не перейде, той є протидержавний, належить до тих, хто вбив благопокійного Короля Александра..., та буде вигнаний до Мадярщини» [967, с. 1].

Очолив православний рух український переселенець В. Стрільчик, який 1920 року прибув до Боснії і почав релігійну діяльність у греко-католицькій парафії у Прняворі. Його активність не сподобалася місцевому священику, і між ними почалися сварки, що і підштовхнуло В.Стрільчика перейти на православ'я та переїхати до Храпчан [783, с. 104]. Відтоді він не тільки змінив конфесію, а й активно агітував інших українців на православ'я.

За правління у Королівстві СХС православної династії Карагеоргієвичів склалася сприятлива ситуація для поширення православ'я в країні, а Сербська ПЦ, фактично, стала державною релігією, при цьому інтереси інших конфесій часто нехтувалися. Тому православні не тільки сміливо вели

агітацію щодо переходу до їхньої віри, а й інколи чинили поза законом. Їм вдалося відібрати кілька храмів у греко-католиків. Зокрема влітку 1922 року у селі Храпчани православні зайняли церкву, відслужили там службу та забрали весь церковний інвентар. Згодом голова Пняворського району викликав до себе греко-католицького священника Храпчан Юрія Колодія та, погрожуючи, змусив його передати ключі від церкви.

Заходи, які вжила греко-католицька адміністрація, щоб повернути храм, не дали бажаних результатів – церква опинилася під владою сербської православної митрополії у Баня-Луці. Згодом будівлю храму було розвалено, а на її місці, тобто на землі греко-католицької громади, за державні кошти побудували новий православний храм. Уніати, попри все, були вимушені побудувати собі нову церкву та купити землю під новий цвинтар. Окрім церкви в Храпчанах, до православних українців перейшла церква у Лішні-Муціїнцях; ключі від церкви її священник вимушений був передати на вимогу державної адміністрації в Баня-Луці у червні 1922 року. А в селі Расавець в уніатів забрали побудовану за їхній кошт капличку [962, с. 1].

Траплялися випадки, коли уніатські храми обстрілювали представники православних організацій, аби залякати вірних та відібрати у них приміщення. Такий випадок стався на Великдень 1925 року в с. Гайове. За такі злочинні дії ніхто не ніс відповідальності. Місцева влада демонстративно ставала на бік православних. Більшість скарг греко-католицьких українців, які ставали жертвами загроз та агресії з боку православних, органи державного правопорядку не помічали. Лише в поодиноких випадках суд визнавав незаконність дій православних екстремістів. Зокрема після того, як В. Стрільчик подав до суду скаргу на греко-католицьких священників, звинувачуючи їх у «протидержавній діяльності», а владика Д. Няраді назвав «ворогом держави», було проведене розслідування, і греко-католицьких священників визнали невинними. Тоді, на вимогу влади, провели розслідування проти В. Стрільчика, якому за наклеп

присудили штраф 600 динарів або один місяць позбавлення волі [941, с. 40].

Незважаючи на підтримку держави, православна агітація В.Стрільчика та інших його однодумців не знайшла великої підтримки українців. Лише Храпчани стали центром православних українців у Боснії, тимчасом як в інших селах – Лішня, Расавец, Козарац – вони були у меншості [783, с. 106]. Цікаво, що перехід українських уніатів до західного обряду не викликав такого обурення, як перехід українців до православ'я. Покатоличення відбувалося досить спокійно, без агресивної агітації, що й забезпечило сприйняття цього процесу як асиміляції.

Єпископ Д. Нярадї був переконаний у тому, що найбільша відповідальність за збереження національної та церковної єдності українців на чужині покладена на священиків. Тому на високому рівні була організована просвітницька діяльність серед духовенства. Намагаючись підвищити духовний рівень своїх священиків, владика запровадив конкурси на отримання парафій, проводив інформативні місячники тощо [674, с. 66].

Водночас єпископ не забував і про матеріальні потреби священиків. Майже всі вони були одруженими, мали дітей, а тому потребували належного фінансового забезпечення. Священики, обслуговуючи розкидані на великих територіях парафії, через брак часу мало уваги приділяли своїм родинам. Владика розумів, що єпархія має допомогти у вирішенні матеріальних потреб священиків, і з цією метою заснували благодійне Товариство святого Йосафата.

Чимало уваги єпископ Д. Нярадї надавав майбутнім богословам. Задля того він їздив за кордон (Італія, Австрія, Чехословаччина), де вивчав систему підготовки кадрів. Часто бував у Галичині, де брав нові ідеї для виховної роботи з віруючими. Д. Нярадї організовував навчання талановитої молоді у семінаріях і академіях Рима, Інсбрука, Львова, Братислави, Відня, Ужгорода.

Українська греко-католицька церква, поділяючи долю української еміграції в економічному та політичному контексті, була надійною опорою

для українців у збереженні національної ідентичності. Зокрема у Боснії, де були найстарші поселення українців-галичан, митрополит А. Шептицький дбав про те, щоб український народ мав свій осередок і духовну опіку в своїх парафіях.

Священики в українських селах були не тільки духовними отцями, душпастирями, а й авторитетними людьми, оскільки добре знали мову, історію, навіть розумілися на сільському господарстві. Від 1924 року, коли греко-католицькі парафії Югославії об'єдналися у Крижевську єпархію, її владика дбали про те, щоб українські греко-католицькі священики мали «рідне» виховання – у Львові (до Другої світової війни), а після війни – у Загребі чи в Римі. Хоч Крижевська єпархія була не тільки українською, вона була як українською для українців, так і хорватською для хорватів, чи русинською для русинів, і це можна вважати її великою перевагою.

Греко-католицька церква зі своїм кліром і вірними охоплювала весь українсько-русинський народ на цих просторах. Хто відвідував храм, той не міг не знати українських колядок, гаївок, своїх звичаїв. Слухаючи щонеділі Святе Письмо і проповіді українською мовою, люди знали, що святе не тільки євангельське слово, а й українське слово, яким воно було висловлене. Так формувалася повага до рідної мови, пісень, звичаїв. В умовах еміграції, окрім церкви, цієї ролі так добре не могло відіграти жодне інше культурно-просвітнє товариство.

Водночас релігійне життя українців в Югославії до Другої світової війни пережило і прикрі моменти, які були спричинені протистоянням між греко-католиками та насамперед православними унаслідок переходу вірних від однієї церкви до іншої. Православний рух, який намагався переманити українських греко-католиків, мав підтримку Сербської ПЦ, яка в період Королівства СХС була, фактично, державною релігією.

А тому такі дії вітала і православна громадськість, яка домінувала в Югославії, так і влада, яка представляла інтереси православної династії

Югославського королівства. Прикро, що державні інституції практично не втручалися в конфлікти тоді, коли йшлося про пряме порушення закону з боку православних, наприклад, самовільне захоплення обрядових приміщень греко-католиків, прицерковних земельних ділянок тощо.

Уніати також не завжди дотримувалися духовних принципів, а в окремих випадках жорстко протистояли православній агітації та діяльності: розганяли зібрання, які влаштовували православні місіонери, відбирали у них друковані матеріали та виганяли зі своїх сіл. Владика Крижевської єпархії Д.Няраді офіційно заборонив парафіянам єпархії (де були не тільки українці, а й хорвати) співпрацювати з православними виданнями та товариствами.

Попри всі негаразди, релігійність українців була високою. Їх духовність, вірність традиціям викликали захоплення місцевого населення. Одна із мешканок Баня-Луки, спостерігаючи, як українці сходилися до церкви, зауважила: «Мені шкода, що не розумію по-українськи, бо і я прийшла би послухати. [...] бо то не мала річ, коли люди по роботі в такім числі сходяться до своєї церкви» [676, с. 1]. Тож і пересічні громадяни Югославії з повагою ставилися до релігійних уподобань українців.

Після Другої світової війни українці Югославії опинилися у вкрай складному становищі: матеріальному, релігійному, національно-культурному. Передумови цих проблем виникли ще під час війни. Звернімо увагу на релігійні питання. У роки війни були спалені греко-католицькі храми у Баня-Луці, Печеї, Грубру, Стойдрагі, парафіяльні будинки у семи селах та жіночий монастир у Сошинцях [783, с. 233–34].

Через належність окремих українців Югославії до ОУН, осередки якого були створені і працювали під час війни на Балканах [1123, с. 173–181], активні представники української діаспори (першими з них були священники) опинилися в полі зору каральних органів. За священниками полювали і енкаведисти, і влада так званої «нової Югославії», яка по війні приступила до розбудови соціалізму. Окрім цього, новий державний устрій, атеїстичний за

своєю суттю, вимагав впровадження нової релігійної політики щодо віруючих та тих церковних інституцій на території Югославії.

Під найбільшу загрозу покарань потрапили католики, яких звинувачували у співпраці з НДХ (Незалежна Держава Хорватія), яка за підтримки фашистів функціонувала на частині югославських земель у роки Другої світової війни. Через таку позицію щодо югославських католиків влада агресивно-вороже сприймала будь-які контакти віруючих із Апостольською Столицею. Греко-католики, які разом з католиками знаходилися під опікою Ватикану, також отримали тавро «зрадників і ворогів» соціалістичної держави. Складна ситуація виникла в тих українських греко-католицьких парафіях Боснії, які знаходилися в одних населених пунктах із парафіями Сербської ПЦ.

Православний клір та вірні перебували під негласним захистом владних інституцій, хоча церква за законом була відокремлена від держави. Це було зумовлено кількома чинниками. По-перше, Сербія, як головний осередок православ'я Югославії, стала центральною республікою ФНРЮ, що дозволяло етнічним сербам диктувати іншим республікам Федерації свою релігійну політику.

По-друге, сербська еліта переважала у владних структурах, а самі серби склали половину населення Федерації. Відтак чи не найважливішим чинником, який завжди викликав схвалення широких мас югославської громадськості, була державна політика сприяння православ'ю як конфесії, яка зазнала найбільше переслідувань у роки Другої світової війни. У такій ситуації православне духовенство почувало себе досить упевнено і без зайвого застереження серед своїх прихожан поширювало агітацію про те, що греко-католики складають «загрозу їхньому православ'ю» [1147, с. 164].

Із цієї причини деякі українські греко-католицькі парафії у Боснії (Камениця, Стара Дубрава, Липиниця), добре облаштовані до війни, почали занепадати наприкінці 40-х – на поч. 60-х рр. ХХ ст. (див. Табл.) [1051, с. 11].

Греко-католицькі парафії у Боснії

Парафія (кі-ть осіб)	1922	1934	1940	1941	1943	1962	1974	1985	Роки заснування громади
Пнявор	3054	1700	1850	1850	2238	1067	1305	1048	1900
Деветіна	1659	1500	1500	1500	2060	750	563	432	1906
Ст.Дубрава	1621	750	895	895	900	?	30	30	1906
Козарац	865	1100	1150	1150	1420	1108	790	830	1910
Баня-Лука	670	1500	700	700	728	800	1115	912	1917
Лішня	-	650	1135	1135	1757	1066	640	402	1931
Дервента	-	800	1487	1550	1354	1000	550	300	1931
Липиница		700	900	900	1186	337	214	?	1933
Камениця	-	700	750	750	790	?	25	?	1933
Цировляни	-	-	450	500	720	526	512	136	1934
Разом	7869	9400	10817	10930	13153	6654	5744	4360	
Священики	5	9	10	10	8	7	7	5	

Більшість віруючих з цих та інших парафій покидали свої місця і їхали до більш багатих північних регіонів Югославії. Це були Бачка (Сербія) і Славонія (Хорватія) [1147, с. 164]. Ці місцевості приваблювали не тільки кращими економічними показниками, а й тим, що, наприклад, у Бачці сформувалася стійка українська громада ще з першої хвилі переселенців з України, на допомогу якої сподівалися переселенці з Боснії. А в Хорватії, як у Республіці з переважно католицьким населенням, був відсутній тиск православних, що породжувало надію на більш успішну організацію релігійного життя уніатів.

Українські переселенці з Боснії об'єктивно активізували національно-культурне життя тих регіонів, де вони поселялися. Річ у тім, що національна та релігійна свідомість в українських селах Боснії (порівняно з тими регіонами, де українці були в меншості) мала своєрідний національний, соціально-побутовий вияв. Зазначмо також, що економічна і соціальна

відсталість корінних боснійців стримувала асиміляцію українських переселенців. Це було підсилено зв'язками з довоєнною Західною Україною та наполегливою просвітницькою працею священників – вихованців Української Богословської Академії у Львові.

Тому, коли після Другої світової війни українці з Боснії потрапляли до інших регіонів Югославії, вони приносили з собою вже втрачене відчуття українства, що об'єктивно активізувало національно-релігійне життя. Окрім цього, у тих хорватських регіонах, куди прибували по війні переселенці з Боснії, українці зазнали значних людських, матеріальних та моральних втрат. Зокрема із 260 осіб, що загинули переважно в концтаборі в Ясеновац від режиму усташів, 70 були українці. Майже кожна українська родина в Липовлянах та Новій Суботиці залишилася без годувальника, і вся важка праця лягла на плечі жінок. Проте всі ці складності лише зміцнювали національно-релігійну свідомість українців.

Нелегко довелося новоприбулим українським родинам, які вимушено бралися за будь-яку роботу у лісі чи на цегельні, ішли в найми до місцевих господарів тощо. Це сприяло їх швидкій інтеграції у парафіяльне та суспільне життя української громади. Згодом переселенці почали «диктувати тон» церковного та культурного життя українців у хорватських селах.

Провідна роль у переселенні та облаштуванні українців належала греко-католицьким священникам, серед яких особливо відзначмо липовлянського священника Богдана Мизя: він доклав чимало зусиль, аби зберегти релігійну та національну свідомість українців як у самій парафії, так і поза нею.

Комуністична влада Югославії не була зацікавлена у зростанні національно-релігійної свідомості ні українців, ні інших народів Федерації. Тому й українські священники зазнали політичних переслідувань. Звинувачення були стандартними: антидержавна діяльність, співпраця з усташами. 1950 року за антикомуністичну пропаганду ув'язнили священника

Михайла Каминецького. Незважаючи на виправдання суду (процес тривав більше року), влада депортувала його через те, ніби не мав громадянства.

1957 року прокотилася хвиля репресій священників.* Крім цього, практикувалися репресивні заходи іншого характеру [699, с. 5]. Наприклад, 1948 року з українських парафій «народна влада» вилучала, нібито для перепису, церковні документи (метрики, хроніки, списки тощо); їх і до тепер не повернули [646, с. 126]. Для багатьох українських родин це було чи не єдине джерело дізнатися про національність та релігійну належність. Окрім цього, у Деветіні зламали хрест, який поставили перші українці-переселенці. Самі ж українці вважали його символом національної духовності в Боснії, і вже наступного дня він був відновлений [667, с. 46–64].

Траплялися конфлікти між українськими священниками з католицьким духовенством. Зокрема 1958 року в семінарії у Загребі, де більшість семінаристів були українцями, ректор заборонив розмовляти українською у класах та в їдальні. Пізніше заборонили і русинську говірку, що викликало постійні протести семінаристів. До цих утисків, що мали виражене антиукраїнське забарвлення, додалися матеріальні збитки унаслідок землетрусу 1969 року в Боснії: було зруйновано та пошкоджено церкви і парафіяльні будинки у Лішні, Храпчанах, Бреку, Козарцю, Деветіні, Прняворі та в інших населених пунктах [783, с. 234–235]. Без сумніву, все це погіршило і так хитке матеріальне та духовне становище української діаспори у повоєнній Югославії. Проте ні суб'єктивні, ні об'єктивні причини не вплинули на дух українства, та віру в нормалізацію ситуації.

Частину пошкоджених церковних приміщень у Боснії було відновлено. Не менш актуальним залишалося питання створення нових парафій у Воєводині та Хорватії, куди переселялися українські родини з Боснії. Разом із переселенцями на нові землі переходили і священники. А от відсутність церковних приміщень змушувала переселенців прилаштовуватися до нових

---

* Петра Шлапака з Белграда засудили на 8 років; Фелікса Біленького з Лішні – на 5 років; Михайла Юриста з Козарца – на 3 роки; Григорія Біляка з Прнявора – на 1 рік.

умов. На початках священники здійснювали церковні обряди у житлових будинках. Згодом почали створюватися нові парафії у Воєводині та Славонії. 1956 року заснували парафію та монастир Святої Трійці отців василіан у Кулі [911, с. 63], 1960 року парафію – у Вербасі, 1965 року – в Інджії. Українці долучалися до русинських парафій у Нові Саді, Шиді, Бачинцях, Руському Керестурі, Коцурі, Господинцях. У зв'язку з переселенням українців до Славонії, 1962 року заснували парафію у Вуковарі [783, с. 236]. Велику роль у розбудові релігійного життя української громади відігравав особистісний фактор.

Маємо на оці душпастирів, які присвячували своє життя облаштуванню та службі у греко-католицьких українських парафіях. Зокрема з великою вдячністю згадують священника Стефана Пітку – засновника української греко-католицької парафії м. Інджія (Сербія). Його хіротонізував крижевський єпископ Гавриїл Букатка у серпні 1964 року. А вже через рік С. Пітка створив парафію в Інджії. Перші богослужіння відбувалися у пристосованій для цього хаті, але досить швидко збудували храм. 1966 року він заснував також українську греко-католицьку парафію в Белграді. На кошти, зібрані українськими греко-католицькими парафіями єпархії, було придбано будинок під церкву [859, с. 55].

С. Пітка також був активним громадським діячем, відіграв вагому роль у культурному житті української діаспори. Його вважають одним із засновників Світового Конгресу Українців, на якому він був єдиним представником від Східної Європи. Допомігав розбудовувати греко-католицькі парафії українців в Канаді, Німеччині та ін. [859, с. 55].

Не менш героїчними були старання пароха Дмитра Стефанюка, який 17 березня 1962 року організував парафію у Вуковарі. Богослужіння спочатку відправляв у власному будинку. На будівництво храму не вистачало коштів, і 1968 року він поїхав до Вінніпега, де з допомогою української діаспори зібрав необхідну суму. Із його поверненням відразу було зведено храм.

Щойно завершили будівництво, як велика повінь зруйнувала храм. Однак Д. Стефанюк не здавався: він знайшов кошти і побудував новий, модерний храм Христа Царя. Коли встановлювали іконостас, розпочалися воєнні дії. Під час боїв за Вуковар церква зазнала значних пошкоджень. 1998 року, коли місто знову опинився під захистом хорватської влади, Д. Стефанюк черговий раз розпочав відбудову парафіяльної церкви. Йому допомагали ті українці, які залишилися в місті. У підвалі церкви відправляли богослужіння.

Через похилий вік Д. Стефанюкові не вдалося завершити відбудову храму; її здійснили вже молодші священики [1021, с. 13]. Завдяки старанням таких людей українська греко-католицька громада Югославії упродовж 1945–1970-х рр. мала 9 парафій і була об'єднана в Крижевській єпархії. За цей період підготовано 34 українські священики. У 60-х рр. ХХ ст. єпархія поділялася на чотири вікаріати: Воєводинський, Боснійсько-Славонський, Жумберацький та Македонський. Майже всі українці опинилися в перших двох.

Наприкінці ХХ ст. Крижевська єпархія загалом нараховувала 26 парафій, розкиданих майже по всій Югославії. Також єпархія мала 55 священиків і 15 діючих монастирів (серед яких лише один чоловічий – отців василіан) в Осієку, Нові Саді, Шиду, Міклошевцях, Вуковарі, Загребі та ін. [934, с. 150]. Представники української діаспори належали і до інших конфесій, насамперед до православної. У Югославії наприкінці 90-х рр. ХХ ст. існувала одна українська православна община, створена в Поточанах (Храпчанах) у 20-30-х рр. ХХ ст. Там раз на місяць сербський священик відправляв службу [672, с. 17].

Воєнні події в першій половині 90-х рр. ХХ ст. завдали значної шкоди українським греко-католицьким парафіям в Югославії. Багато храмів було знищено, частина зазнала сильних руйнувань. Відразу після припинення воєнних дій до своїх місць поверталися люди і відбудовували одночасно власне житло і церкви. Через брак коштів громада сходилася і самотужки піднімала з руїн храм. У Хорватії віруючі отримали певну фінансову

підтримку від Міністерства з відновлення та розвитку. Допомагали відбудовувати храми і майстри з України. Наприклад, до села Канижі прибули художники з Тернопільщини, які розписали храм за символічну ціну [1037, с. 22–23].

Незважаючи на те, що соціалістична Югославія пропагувала атеїзм, з 70-х рр. ХХ ст. в країні практично не було переслідувань за релігійну діяльність. Вільно поширювалася література, яку видавала єпархія («Християнський календар», «Єпархіальний вісник») або окремі парафії. Через пресу церква мала великий вплив на населення. Духовна періодика миттєво розходила між вірними. Загалом потрібно відзначити, що упродовж 60–70-х рр. ХХ ст. українці Югославії активно відновлювали релігійне життя [954, с. 41]. Церква стала осередком духовної і національної єдності діаспори.

Провідна роль та успіх справи залежав насамперед від священиків. Вони організували і релігійне життя, і культурно-просвітницьку роботу. Зокрема 1985 року було призначено нового декана в Боснії. Ним став прняворський священик Петро Овод – активний громадський діяч. Однією з його перших ініціатив було створення Українського духовного центру для усіх українців Югославії. Приміщення будували кілька років, а кошти збирали по всьому світі, особливо за океаном. Робота була завершена 1988 року. В одній частині центру розмістилися сестри василіанки, а інше використовували для культурно-просвітницької роботи [783, с. 238].

Однією з ініціатив П. Овода був приїзд до Боснії дітей, які постраждали від аварії на Чорнобильській АЕС. Гостей (72 дитини) приймали у Прняворському духовному центрі, а також в українських родинях. Таку ініціативу підхопили інші парафіяни, і час до часу з України приїжджали діти до Боснії, Воєводини та Хорватії [969, с. 35–44]. Після розпаду СФРЮ і утворення нових незалежних держав на початку 90-х рр. ХХ ст. виникла об'єктивна необхідність нової церковної структури греко-

католиків колишньої Югославії. Вірні Бачки, Срему, Македонії стали надто віддаленими від Крижевського єпископа, який мав осідок у Загребі. Доки визрівали умови для такої реорганізації, греко-католики майже десять років долали перепони і водночас підтримувати зв'язки із Загребом.

Таким чином, проведене дослідження дає змогу сформулювати висновок про те, що, практично, вся українська діаспора залишилася вірною українській греко-католицькій церкві. Для українців греко-католицька віра мала чітку національну зорієнтованість. Релігійні обряди були тісно переплетені з національними традиціями, і тому церква виховувала не тільки релігійно, а й національно свідомих українців. У розбудові релігійного життя українців у Югославії першої третини ХХ ст. варто відзначити дію політичних методів. Духовенство православної і греко-католицької церков інколи вдавалися до відверто політичних методів боротьби за вірних, часто нехтуючи духовними важелями впливу. Конфлікт між українськими переселенцями щодо релігійної належності заважав розбудові релігійного життя громад. Самі ж українці досить часто ототожнювали свої релігійні традиції з національними, і, можливо, тому так переконливо їх відстоювали та зберігали.

Порівняно з періодом до Другої світової війни, релігійне життя у 40-х – на початку 90-х рр. ХХ ст. українців в Югославії було менш насиченим. Такий стан справ зумовлений низкою факторів:

1) події Другої світової війни та міжетнічні конфлікти початку 90-х рр. ХХ ст. спричинили людські, матеріальні та духовні втрати;

2) побудова соціалізму в Югославії базувалася на применшенні ролі релігії в житті громади та переслідуванням священиків у повоєнні роки як антидержавних діячів;

3) періодичні конфлікти уніатів з представниками інших конфесій негативно впливали на релігійну діяльність українських греко-католицьких парафій. Руйнівну роль у релігійному житті української діаспори відіграло

т.зв. «русинське питання», яке в той час і, на жаль, сьогодні використовують українські й іноземні політики для реалізації своїх політичних намірів.

Отже, період 40-х – початок 90-х рр. ХХ ст. у житті релігійної громади українців Югославії виявився доволі складним. Проте більшість проблем було все-таки подолано: відбудовано зруйновані храми, відкрито нові парафії, налагоджено культурно-просвітницьку діяльність при церквах, а священики самовіддано працювали у своїх парафіях, обслуговуючи кілька населених пунктів відразу. Всі ці дії почалися з ініціативи невеликої групи активістів у тому чи іншому українському осередку. Згодом такі ідеї знаходили підтримку всієї української громади, що плекало національно-релігійну ідентичність, допомогло її зберегти і зміцнити.

ВИСНОВКИ

Комплексне дослідження проблеми розвитку суспільно-культурних зв'язків Югославії та України протягом 1918–1991 рр. дало змогу дійти таких висновків:

1. Огляд наукової літератури українських та іноземних дослідників з проблеми розвитку суспільно-культурних зв'язків Югославії та України упродовж зазначеного періоду дає підстави стверджувати, що порушена проблема не була предметом окремого, комплексного дослідження. Тематично близькі до проблеми праці поділяються на кілька категорій: 1) взаємини українців та югославів до 1918 року; 2) історія української діаспори на югославських землях; 3) конфесійне життя в Югославії та Україні, зокрема діяльність Церков у світі; 4) історія міжнародних відносин, культурного, суспільно-політичного розвитку України та Югославії; 5) життя і творчість югославських та українських митців, які розвивали культурні контакти на

європейському просторі.

Праці українських вчених частково доповнюють публікації істориків з діаспори. І хоча в дослідженнях останніх не акцентовано уваги на співпраці України з Югославією, все ж вони достатньо повно характеризують інший аспект – внесок культурного та громадського життя українців на Балканах у контексті представлення українства в регіоні та світі загалом.

Іноземні дослідники спеціально не вивчали проблеми суспільно-культурних зв'язків України та Югославії. Але вивчення і трактування ними ролі наукових досягнень у структурній розбудові держави і зміни взаємозв'язків між країнами, які відбувалися під впливом науково-технічної співпраці, літературної та видавничої діяльності емігрантів з колишньої царської Російської у міжвоєнній Югославії, проблем адаптації емігрантів на Балканах, а також такого важливого питання, як розмежування українсько-югославського і російсько-югославського культурного співробітництва, створюють оригінальну картину уявлень іноземців про роль культурних зв'язків та процес адаптації емігрантів, осмислення яких допомагає розкрити багато цікавих аспектів досліджуваної проблеми.

Виявлені документи і матеріали становлять джерельну базу, яка є достатньо репрезентативною для аналізу історії суспільно-культурних контактів між Україною та Югославією у досліджуваній період. Співставлення інформації дозволило встановити глибинні чинники та механізми розгортання культурних зв'язків українського та югославських народів за різних суспільно-політичних умов і державотворчих процесів ХХ ст.

2. Югославсько-українські зв'язки почали формуватися задовго до офіційного проголошення Королівства СХС 1918 року. Без врахування цього фактору і характеру таких відносин (а йдеться про політично зумовлену увагу Російської імперії до югослов'ян) ми не зможемо зрозуміти важливих фактів із життя югославських народів, перш за все їх москвофільство, яке частково проявляється й нині.

Найбільш яскраво москвофільські настрої югослов'яни показали під час спроб українських дипломатів УНУ і ЗУНР налагодити захист інтересів українців на теренах Югославії. Проте югослов'яни сприймали українців та їх культуру тільки як складову царської Російської, асоціювали їх із росіянами та російською культурою. Лише завдяки наполегливій праці українських дипломатів – Г.Микетея, С.Лук'яновича, М.Славінського та їх соратників – у Королівстві СХС була організована дипломатична місія УНР і ЗУНР, яка за короткий термін (півріччя) у складних матеріальних умовах і за політичного несприйняття «української ідеї» й української незалежності, змогла організувати об'єктивне інформування югославської громадськості про сучасний стан та досягнення української державності, її історичне минуле тощо. Зокрема було започатковано об'єднання інтернованих українських військових, організовано їх матеріальну та моральну підтримку, налагоджено зв'язки з українцями Югославії, які до Першої світової війни переселилися на Балкани.

Прихід до влади в Україні більшовицького режиму зупинив подальшу активну діяльність дипломатичної місії УНР і ЗУНР в Королівстві СХС, яка за своїм характером і суттю була дійсно проукраїнською. Влада радянської України у міжвоєнний період не тільки не сприяла, а, навпаки, згортала колишні напрацювання культурної співпраці з югославськими народами. Будь-які контакти з Королівством Югославія вважалися неприпустимими для радянської ідеології, оскільки там був монархічний режим.

3. Обґрунтовано, що у міжвоєнний період співпраця між Югославією та Україною визначалася передусім тими політичними й економічними умовами, в яких опинилися ці народи. Більша частина Західної України внаслідок повоєнних територіальних поділів опинилася у складі Польщі, інші українські території відійшли до Чехословаччини, Румунії та Угорщини. У Наддніпрянській Україні була встановлена радянська влада, і від 1922 року ця частина України стала однією з республік СРСР. Такий геополітичний розподіл українських земель сформував два основних осередки (радянський і

західноукраїнський), з якими по-різному розвивали свою співпрацю югославські народи. Останні у зазначений період входили до єдиної держави Королівства СХС, яке від 1929 року стало Королівством Югославія.

Влада держав, у межах яких у міжвоєнний період перебували українські землі, неоднозначно ставилася до міжнародної діяльності представників української культури. Коли керівництво УСРР згорнуло будь-які контакти із югославськими народами, то польський уряд зайняв нейтральну позицію – він не сприяв цим зв'язкам, але й не чинив спеціальних перепон. За таких умов НТШ у Львові не лише продовжувало підтримувати вже налагоджені зв'язки з югослов`янами (зокрема із вченими Сербської Королівської академії наук та Югославської академії наук у Загребі), а й встановлювало нові контакти, зокрема із науковцями Любляни та Сараєво.

Найрезультативнішою сферою співпраці між вченими був обмін літературою. Попри те, що ця форма наукової співпраці у 20–30-х рр. ХХ ст. була менш результативнішою, ніж до Першої світової війни, вона справляла значний вплив на зміст наукових розвідок членів НТШ. Із 120 видань, які отримували в НТШ, югославські становили 8,4%. Це була література лише з шести інституцій Югославії. Разом з тим, слід відзначити, що той масив наукового матеріалу, який зібрався в бібліотеці НТШ завдяки книгообміну з Югославією, дозволяв львівським ученим проводити ґрунтовні наукові дослідження, у тому числі й з вивчення історії, філології, етнографії югославських народів.

Одним із показових проявів поваги до наукового доробку югославських учених НТШ висловлював через надання їм статусу дійсного члена Товариства. Сербські та хорватські науковці склали понад десять відсотків (21 особа) від загальної кількості закордонних учених, які впродовж міжвоєнного періоду отримали звання дійсного члена Наукового товариства імені Шевченка. Загалом той зміст і обсяг співпраці, який наповнював зв'язки учених Югославії та НТШ, був корисним для обох

сторін, а сам факт наукового спілкування розширював міжнародний авторитет тих інституцій, в яких працювали вчені.

4. В умовах Другої світової війни громадська діяльність українців Югославії визначалася кількома чинниками. По-перше, намірами українців використати напад Німеччини на СРСР для реалізації заповітної мрії – відродження незалежності та соборності України. По-друге, українців прагнули використати в своїх вузьконаціональних інтересах політичні сили Югославії. Відразу після захоплення Югославії окупантами у 1941 р. українці опинилися під управлінням різних профашистських режимів. Бачка була передана Угорщині. Українські осередки у Сремі, Славонії та Боснії увійшли до складу Незалежної Держави Хорватії, яку проголосили 6-го квітня 1941 року. 16 липня 1941 року був сформований «Посилений хорватський 369-й піхотинський полк», при якому створили Український легіон. Легіон мали спрямувати на Східний фронт. Однак, з Берліна до Загреба прийшла заборона скеровувати членів ОУН на Східний фронт. Непослідовна позиція тодішньої Німеччини щодо українських проблем призвела до зростання кількості антифашистських борців серед югославських українців. Боротьбу з окупантами активно розгорнули культурно-просвітницькими методами: друкували антифашистські листівки, брошури, які поширювати серед місцевих мешканців. Організовувалися читацькі гуртки, на яких обговорювали новини із фронтів, антигітлерівську боротьбу тощо. Аматорські театри готували невеличкі антифашистські п'єси, які користувалися великою популярністю у населення. У рамках «Просвіти» (с. Петровці в Хорватії) організували діяльність неформального товариства «Зелені листівки», яке об'єднало українських дітей підліткового віку і проводило активну просвітницьку діяльність, спрямовану на культурно-національне виховання молоді. Вцілому воєнні дії Другої світової показали, що головним завданням усіх народів Югославії є боротьба за визволення країни від окупантів.

Закінчення війн не принесло спокою українським родинам Югославії. У новоствореній соціалістичній Югославії почалися репресії каральних органів проти українців, насамперед тих, котрі співпрацювали або були членами Українського легіону. Під репресії також потрапили представники Українського представництва в НДХ і члени їхніх родин, активісти «Просвіти», греко-католицькі священники. Усіх їх депортували до СРСР, а там вивозили в Сибір на довголітні каторжні роботи.

5. Дозвіл керівництва СРСР на відновлення зв'язків із Югославією після Другої світової війни переслідував перш за все політичні цілі і йшов у руслі налагодження контактів у різних сферах життя із ФНРЮ. Ці процеси сприяли появі нових перспектив і у розвитку культурних та громадських зв'язків народів Югославії та України. Зокрема в перші повоєнні роки українські митці активно включилися до спілкування зі своїми югославськими колегами. Ініціативу творчої громадськості в УРСР перехопили інституції, які були лояльними до керівної партії та виконували її вказівки. Провідні позиції тут зайняло Українське товариство дружби і культурного зв'язку з закордоном.

Проте політичний чинник, будучи каталізатором міжнародних зв'язків у перші повоєнні роки, згодом став і непереборним фактором їх згорання. Ідеться про конфлікт між Й.Сталіним та Й.Тіто 1948 року: відтоді майже на десятиліття були штучно перервані зв'язки України з Югославією. Поновлення та розвиток цих контактів у період хрущовської відлиги та у подальші роки комуністичного панування відбувалися за надзвичайної ідеологічної залежності й контролю партійних та силових структур.

Співпраця у сфері культури вже з середини 50-х рр. ХХ ст. була максимально формалізована і часто зводилася лише до заходів, узгоджених на державному рівні між ФНРЮ та СРСР. Складність полягала в тому, що практично на всіх зустрічах та переговорах між представниками Югославії та України порушувалися питання розвитку взаємин у сфері культури, проте

конкретних угод чи домовленостей досягти було надзвичайно складно. Адже Україна, як одна із республік СРСР, не могла вести самостійну зовнішню політику. Культура перебувала під особливим наглядом, оскільки через неї реалізовувалися основні складові комуністичної доктрини. Тому картина переговорного процесу часто була незмінною – Югославія проявляла інтерес до України, пропонувала її представникам підписати ті чи інші домовленості, а урядовці та функціонери від культури з України обіцяли розглянути та узгодити подані ініціативи, а згодом – заявляли про їх непогодженість з боку союзного центру.

На основі опрацювання значного масиву фактологічного матеріалу стає очевидним, що принципово інша ситуація щодо розвитку сфери культури та громадського життя була в Югославії, де її республіки користувалися у цьому відношенні значно більшою самостійністю. Найбільшу зацікавленість у співпраці з Україною проявляла Хорватія. За ініціативи її керівництва вже наприкінці 70-х рр. минулого століття між Україною та Хорватією почали укладатися плани економічного, науково-технічного і культурного співробітництва, які суттєво розширили обсяги співпраці у культурній сфері між республіками. Інші суб'єкти Югославської Федерації не так активно співпрацювали з Україною – переважно у рамках дозволених УРСР союзним урядом домовленостей, а тому ефективність їх співпраці була незначною.

Югославська сторона постійно відчувала пріоритет політики й ідеології у вирішенні справ суспільно-культурної галузі в радянській Україні. Гостей не завжди влаштовувала спрямованість працівників закладів культури, громадських організацій на популяризацію ролі КПРС та СРСР на міжнародній арені, утвердження радянських стандартів у гуманітарній політиці й у питаннях розбудови державності. Відтак питання організації спільних (україно-югославських) проектів на радіо чи телебаченні, в кіноіндустрії, літературі тощо, часто ставали проблемними, а їх реалізація – малоцікавою югославській стороні, оскільки їх обов'язково потрібно було

присвячувати якимось державним або партійним подіям, ювілеям тощо. Тому не так багато спільних проектів було реалізовано.

6. На основі аналізу багатого емпіричного матеріалу стверджуємо, що важливим напрямом спілкування між народами України та Югославії були контакти на рівні громадських інституцій. Однак і тут співпраця розгорталася в тих рамках, що були визначені керівництвом насамперед Радянського Союзу. Зв'язки здійснювали офіційні громадські організації, на зразок Українського товариства культурних зв'язків з закордоном чи Югославської Ліги борців за мир, а також тимчасово сформовані громадські групи, спеціально створені для поїздок за кордон. Такі групи часто формувалися за професійною ознакою або у залежності від мети візиту. Більшу активність тут проявляла югославська сторона, що пояснюється як кращими фінансовими можливостями її громадян, так і значно більшою відкритістю югославського суспільства у порівнянні з Україною.

Адже соціалістичну Югославію ідеологи СРСР не випадково не відносили до табору соцкраїн – господарство СФРЮ мало елементи ринкової економіки, прибутки населення були значно вищі, ніж в СРСР. Громадяни Югославії вільно виїжджали, в т.ч. й на заробітки, у капіталістичні країни. Югославія зважала на ті свободи, які були гарантовані її громадянам Конституцією, що для тогочасних українців було недосяжним. Відтак югослави розповідали українцям про життя за «залізною завісою», про сприйняття радянських реалій іноземцями, що об'єктивно породжувало в пересічних українців великий інтерес до спілкування з громадянами СФРЮ. З іншого боку, згадані обставини ставали і причиною того, що югославам у радянські часи потрапити в Україну було складно – радянські спецслужби жорстко контролювали потоки іноземних туристів.

Наявні дані засвідчують, що найбільш реальною підставою приїзду громадян Югославії в Україну була т.зв. «релігійна лінія». Це могли бути паломники, клірики та члени релігійних делегацій. У складі таких груп до

середини 80-х рр. XX ст. пересічні югослави мали змогу більш-менш вільно відвідувати Україну. Власне, зв'язки на міжцерковному рівні в період правління комуністичних урядів в обох країнах розвивалися найширше. Попри панування атеїстичної ідеології як в СРСР, так і в СФРЮ, керівництво держав намагалося використати авторитет духовенства, а відтак дозволяло клірикам розвивати контакти із зарубіжжям, аби зовні засвідчити свою толерантність, віротерпимість, свободу совісті в державі. У другій половині 80-х рр. населення обох країн, завдяки політиці М.Горбачова, отримало значно більші можливості для взаємних візитів. У першу чергу цим скористалися представники української діаспори в Югославії та їх родичі в Україні. Активізувалися зв'язки громадських організацій української діаспори з Україною.

7. Часто лише завдяки діяльності Українського товариства дружби і культурного зв'язку з зарубіжними країнами та індивідуальним контактам із колегами з радянської України, югославські митці мали той мінімум контактів, який все ж не дозволяв перервати давніх зв'язків з українським народом. Всупереч ідеологічним та організаційним перешкодам, УТДКЗ вдавалося також організувати чималу роботу з підтримки української культури серед українців Югославії. Цьому суттєво сприяла також активна позиція представників діаспори, які охоче йшли на контакт та самі докладали чималих зусиль в реалізації проектів.

Тому, як правило, найуспішніші проекти були здійснені в тих регіонах, де проживали найбільш наполегливі й активні української. Вони першими виходили на зв'язок, писали листи, в яких просили надіслати їм ту чи іншу літературу, матеріали про сучасне життя в Україні. До 70-х рр. XX ст. не завжди їхні прохання виконувалися, особливо коли йшлося про книги дисидентів чи методичну літературу з вивчення української мови серед іноземців, якої, щоправда, на той час і в Україні майже не було. Але навіть те, що надходило від Товариства до української громади в СФРЮ, допомогло сформувати українські бібліотеки та мінімальну методичну базу для недільних шкіл, в яких навчали

українських дітей рідної мови, історії, культури.

8. В Україні та Югославії провідні позиції посідало православ'я. І хоча воно не отримало статусу державної релігії, проте було т.зв. «терпимим» віросповідним напрямом, оскільки з часу становлення комуністичних режимів ієрархія Церков співпрацювала з цими режимами, незважаючи на їх антирелігійний характер та відверту ворожість до віруючих. Тому не дивно, що найповніше були представлені зв'язки між духовенством та прихожанами саме цієї гілки християнства. Проте й міжцерковні контакти не стали винятком загальної тенденції українсько-югославських зв'язків – фактично тільки югослави приїжджали в Україну (делегації ієрархів, кліриків та пересічних віруючих Сербської ПЦ).

Окрім югославів, значний інтерес до спільних контактів мали і представники не лише ієрархії Руської ПЦ, а й політичне керівництво СРСР. Адже створена 1921 року в м.Стремські Карловці Російська ПЦ Закордонна об'єднала всі єпархії Російської ПЦ поза межами СРСР. РПЦЗ із перших днів свого існування зайняла вкрай опозиційну сторону як до Російської/Руської ПЦ на теренах СРСР, так і до радянської влади загалом. Відтак Сербська ПЦ постійно шукала і шукає нові форми співпраці з іншими православними церквами, особливо з тими, які мали чи мають подібні відцентрові проблеми. Однією із найпоширеніших таких форм стали візити югославських кліриків та паломників в Україну, де у першій половині ХХ ст. діяли потужні автокефальні церкви (Українська автокефальна православна церква і Українська православна автокефальна церква), Автономна ПЦ у складі Російської ПЦ тощо.

Українські православні клірики виїжджали за кордон, як правило, для участі у міжнародних релігійних форумах чи урочистостях – на цих заходах вони мали змогу зустрічатися із югослов'янськими віруючими. У такий спосіб формувалися додаткові можливості для церковної співпраці, які повноцінно намагалися використати обидві сторони. Під час зустрічей українські клірики, як представники Руської ПЦ, та югослов'янське духовенство, як делегати від

Сербської ПЦ, часто позиціонували себе однодумцями і підтримували, за потреби, спільні позиції, обмінювалися міркуваннями про тогочасні актуальні питання релігійного життя своїх країн та світу загалом.

9. Значний відсоток україно-югославської співпраці припадає на зв'язки у різних сферах мистецтва. І якщо на початку аналізованого періоду мова йшла про десятки, то вже у 70-х рр. ХХ ст. югославські колективи давали сотні концертів на рік. Частка югославських виконавців порівняно з іншими іноземними артистами була найбільшою. Зауважмо, що організацію виступів югославських артистів контролювали державні органи України, а номери проходили цензуру. У разі виявлення невідповідностей щодо «радянських моральних норм», артистам «рекомендували» вилучити слова з пісень чи навіть знімали з репертуару окремі номери.

Візитів українських артистів до СФРЮ було набагато менше, і вони були однотипними, що й призвело до епізодичного уявлення тут про українську культуру. На гастролі дозволяли виїжджати визначеному десятковій колективів, переважно народно-хореографічним. І хоча югославський глядач виявляв інтерес до виступів українських артистів, відзначав високопрофесійне виконання творів мистецтва, проте міжнародна ізоляваність та мізерне фінансування культури в Україні змушувало творчі колективи відмовлятися від вигідних пропозицій югославської сторони щодо гастролей.

Через аналогічні причини мало реалізували спільних проєктів у сфері кіномистецтва. Так, українські та югославські режисери на початку 70-х років створили лише три спільні художні картини, які були присвячені подіям Другої світової війни. Український глядач мав змогу побачити тільки незначну частка робіт югославських кіновиробників, оскільки югослави дозволяли собі виходити за межі тих ідеологічних штампів, які були обов'язковими для радянського кінематографа.

Одним із важливіших напрямів спілкування у сфері культури між Україною та Югославією у 50-80-ті роки ХХ ст. були мистецькі виставки та

Дні культури, які влаштовувалися в обох країнах. Ці дві форми обміну культурними надбаннями були одними із найдієвіших у плані візуального пізнання культури інших народів.

10. Окремим напрямом югославсько-української співпраці стало налагодження та підтримка зв'язків між українськими та югославськими вченими та освітянами. Прагнення Радянського Союзу до статусу наддержави спонукало владу активізувати міжнародні контакти, спрямовані на ознайомлення з досягненнями іноземних наукових інституцій. На підставі цього Югославія могла розраховувати лише на певний ліміт, наданий Україні для розвитку співпраці з югославськими вченими, науковими установами та освітніми закладами Югославії. Після Другої світової війни і до 90-х рр. ХХ ст. вчені СФРЮ контактували з науковцями України в різних напрямках наукової діяльності. Проте ці зв'язки не були системними, і потенціал обох сторін був використаний лише частково. Це засвідчують поодинокі зустрічі вчених, кілька спільних науково-дослідних проектів, низький рівень зацікавлення гуманітаріїв обидвох країн вивченням історії, літератури, мови один одного. На розгортання спільних наукових та освітніх проектів суттєвий вплив мали суспільно-політичні процеси у республіках СФРЮ.

В югославських наукових інституціях та університетах українознавство розвивалося слабо. Певний інтерес югослов'янські учені виявляли до полоністики та богемістики. Словенські дослідники займалися лише вивченням власної історії, літератури, традицій та їх зв'язків із західноєвропейськими народами. У радянській Україні комуністична дійсність створила таку атмосферу у середовищі істориків, лінгвістів, етнографів, що займатися югославістикою було безперспективно й неефективно. У результаті ні в Академії наук УРСР, ні в університетах України за радянський період не було сформовано кола спеціалістів з історії, літератури та культури югослов'ян. Тільки поодинокі історичні праці з'явилися в той час у галузі югославістики.

Співпраця між українськими та югославськими освітянами мали особливості, які базувалися на відмінностях навчального і виховного процесів в Югославії та Україні. Мистецька зорієнтованість югославських загальноосвітніх шкіл, оволодіння навичками робочих професій учнями у старших класах, відсутність культу вищої освіти тощо, викликало, з одного боку – критику, з іншого – інтерес українських педагогів. Югославські педагоги і чиновники, які працювали у системі освіти, відрізнялися від українських колег більшою відкритістю та критичністю в оцінках діяльності освітніх установ як в Україні, так і в Югославії.

11. Загальний обсяг співпраці югославських народів та українців кардинально збагатила українська діаспора, яка кількома хвилями, починаючи ще з XVIII ст., облаштувалася на югославських землях. Своєю активною громадською, релігійною та мистецькою діяльністю діаспора зробили значний внесок у презентацію української культури югославським народам. Упродовж кількох десятиліть XX ст. тільки представники української діаспори могли знайомити балканських слов'ян з культурним доробком українців.

Суспільно-культурне життя українців в Югославії функціонувало і функціонує з усіма національними ознаками, відтак вони зуміли не загубитися у загальній масі переселенців із інших країн, чітко позиціонували себе як окремий народ, створили низку громадських товариств, які стали осередками культурного життя українців в Югославії. Своє духовне становлення на нових землях українські переселенці починали з облаштування церковних громад. Церква для українців стала не тільки центром релігійної обрядовості, а й культурно-просвітницьким осередком.

Дослідження релігійного життя українців на землях югослов'ян дозволяє стверджувати, що воно було наповнене конфліктами, породженими приналежністю переселенців до двох напрямів християнства – уніатства і православ'я. На цей фактор накладалася й політична та

економічна складова – клірики та віруючі православної і греко-католицької церков дозволяли собі використовувати не релігійні методи боротьби за прихожан, забуваючи про віротерпимість і толерантність. Попри ці негаразди, назагал українці викликали повагу місцевого населення своєю духовністю та вірністю традиціям. Діяльність, організована українськими громадськими товариствами, релігійними осередками, сприяла збереженню українських звичаїв, традицій, мистецтва, які одночасно активно презентувалися перед югославською спільнотою.

12. Діалог між українцями і югославськими народами у сфері культури та релігії формувал позитивний імідж української діаспори в Югославії. Популяризація української культури, громадська діяльність української діаспори на югославських землях мала важливі політичні наслідки. В Югославії лише після розгортання активної суспільної діяльності українців почали сприймати їх як окремий народ, який прагне відновити свою державність, зберегти мову, духовність. Таке розуміння так званого «українського питання» почало формуватися у середовищі югославської політичної еліти ще на початку ХХ ст. Наприкінці ж століття, коли Україна та югославські народи відновили державну незалежність, їхній попередній досвід духовного спілкування вплинув на швидке налагодження політичного контакту між новими суверенними країнами. Історична роль українців Югославії була реалізована шляхом ознайомлення югославських народів зі своєю культурою, організацією громадського та релігійного життя.

Упродов 1918–1991 рр. суспільно-культурні зв'язки Югославії й України набули нових форм і напрямків. Проте повноцінно свої можливості жоден із народів не зміг використати. Реалізацію потенціалу таких контактів постійно контролювали політичні режими, їх ускладнювали економічні й політичні проблеми, воєнні конфлікти. Водночас суспільно-культурні зв'язки Югославії та України можуть служити основою для всебічного співробітництва нових незалежних держав.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

ДЖЕРАЛА

Архівні документи

Центральний державний архів вищих органів влади та управління

України у Києві

1. Ф 1. Центральний Виконавчий Комітет Української РСР (ЦВК УРСР)

Оп.1

Спр. 1044. Порівняльні статистичні відомості про склад делегатів губерніальних, повітових з'їздів Рад і виконкомів виборів у 1922 і 1923 рр. та про чисельність населення по переписам, 123 арк.

2. Спр. 2835. Обіжники ВУЦВККу і Народного комісаріату внутрішніх справ про проведення перевиборів до Рад депутатів трудящих. Постанови Раднаркому УРСР про організацію постійної торгово-кооперативної наради при Наркоматі внутрішньої торгівлі УРСР та про порядок утримання фабзавкомів і місцевкомів, 70 арк.

Оп. 4.

3. Спр. 1. Протоколи засідань президії ЦВК СРСР IV скликання № 33–58 (в таблицях). Т. I, 130 арк.

4. Спр. 1215. Статистичні відомості про кількість і густоту населення по округах УРСР, про кількість сільських і селищних Рад, реєстр міст і районів УРСР, 30 арк.

Оп. 5.

5. Спр. 40. Виписки з протоколів засідань президії ЦВК СРСР і Центральної комісії національних меншин при ВУЦВККу. Огляд земельної та територіальної української статистики, відомості про національний склад УРСР, 260 арк.

6. **Ф. 2. Рада Міністрів УРСР.**

Оп. 9.

Спр. 9290. Листування з Радою міністрів СРСР, міністерствами і центральними установами СРСР і УРСР про організацію Державного музею народно-декоративного мистецтва УРСР в м.Києві, культурне і наукове співробітництво між СРСР і соціалістичними країнами тощо, 277 арк.

7. Спр. 2495. Листування з Міністерством культури УРСР про проведення в м.Києві гастролей Югославського драматичного театру, 360 арк.

Оп. 10.

8. Спр. 504. Документи про стан і розвиток культурних зв'язків України з закордоном, 260 арк.

Оп. 13.

9. Спр. 765. Матеріали з питань розширення лікувальної мережі, наближення строків розгортання ліжок та звільнення і пристосування приміщень для медичних закладів по УРСР, 226 арк.

10. Спр. 769. Копії планів та протоколів про культурне співробітництво між СРСР та зарубіжними країнами, 200 арк.

11. Спр. 3368. Матеріали з питань культурних і наукових зв'язків УРСР з містами зарубіжних країн, 260 арк.

12. Спр. 5529. Документи з питань міжнародних і відносин і культурних зв'язків УРСР з закордонними країнами, 430 арк.

13. Спр. 9638. Листи і доручення Ради Міністрів УРСР, доповідні записки, інформації, звіти центрального та обласних організацій про проведення радянських виставок за кордоном і виставок зарубіжних країн в УРСР та командировки спеціалістів цих питань, 330 арк.

Оп. 14.

14. Спр. 756. Листування і доручення Ради Міністрів УРСР, про роботу театрів, мистецьких концертних закладів і організацій УРСР, 160 арк.

15. Спр. 1483. Листування і доручення Ради Міністрів УРСР, інформації,

звіти міністерств та центральних організацій, інші документи про проведення радянських виставок за кордоном і виставок зарубіжних країн в УРСР та командировання спеціалістів по цих питаннях, 126 арк.

16. Спр. 1731. Листування з союзними, республіканськими і обласними організаціями про міжнародні відносини і культурні зв'язки УРСР з зарубіжними країнами, 260 арк.

17. Спр. 2529. Листування з міністерствами і відомствами про відведення земель для державних і громадських потре по Харківській області, 144 арк.

18. Спр. 2599. Листування з союзними, республіканськими і обласними організаціями про розвиток образотворчого мистецтва в УРСР, 245 арк.

19. Спр. 2374. Листування і доручення Ради Міністрів УРСР, інформації, звіти міністерств і відомств та інші документи про проведення радянських виставок за кордоном і виставок зарубіжних країн в УРСР та командировання спеціалістів по цих питаннях, 377 арк.

20. Спр.2603. Листування з союзними, республіканськими і обласними організаціями про роботу інститутів культури, культурно-освітніх училищ, клубів, бібліотек, музично-хорового товариства та інших культурних закладів, розвиток художньої самодіяльності в республіці, 70 арк.

21. Спр. 2609. Листування з союзними, республіканськими і обласними організаціями про міжнародні відносини і культурні зв'язки УРСР з зарубіжними країнами, 320 арк.

22. Спр. 2610. Листування з союзними, республіканськими і обласними організаціями про міжнародні відносини і культурні зв'язки УРСР з зарубіжними країнами, 170 арк.

23. Спр. 2611. Листування з союзними, республіканськими і обласними організаціями про міжнародні відносини і культурні зв'язки УРСР з зарубіжними країнами, 270 арк.

24. Спр. 2613. Листування з союзними, республіканськими і обласними організаціями про проведення ювілеїв видатних діячів культури, декад

літератури і мистецтва, присудження республіканських премій в галузі літератури і мистецтва УРСР, 280 арк.

25. Спр. 2972. Листування з союзними, республіканськими і обласними організаціями про роботу органів науково-технічної інформації міністрів і відомств УРСР, 380 арк.

26. Спр. 2985. Листування з союзними, республіканськими і обласними організаціями про науково-технічні зв'язки УРСР з капіталістичними країнами, 195 арк.

27. Спр. 2987. Листування з союзними, республіканськими і обласними організаціями про прийом делегацій іноземних спеціалістів, 266 арк.

28. Спр. 2988. Листування з союзними, республіканськими і обласними організаціями про міжнародні науково-технічні зв'язки, 278 арк.

29. Спр. 3478. Листування з союзними, республіканськими і обласними організаціями про розвиток телебачення і радіомовлення в УРСР та про міжнародні відносини і культурні зв'язки УРСР з зарубіжними країнами, 344 арк.

30. Спр. 3479. Листування з союзними, республіканськими і обласними організаціями про розвиток телебачення і радіомовлення в УРСР та про міжнародні відносини і культурні зв'язки УРСР з зарубіжними країнами, 355 арк.

31. Спр. 3486. Листування з союзними, республіканськими і обласними організаціями про підготовку кадрів для зарубіжних країн (з числа іноземних студентів) в УРСР, 409 арк.

32. Спр. 3864. Листування з союзними, республіканськими і обласними організаціями про відрядження спеціалістів УРСР в зарубіжні країни, 215 арк.

33. Спр. 3866. Листування з союзними, республіканськими і обласними організаціями про прийом делегацій і окремих іноземних спеціалістів в УРСР, 223 арк.

34. Спр. 3867. Листування з союзними, республіканськими і обласними організаціями про прийом делегацій і окремих іноземних спеціалістів в УРСР, 233 арк.
35. Спр. 4367. Листування з союзними, республіканськими і обласними організаціями про міжнародні відносини і культурні зв'язки УРСР з зарубіжними країнами, 322 арк.
36. Спр. 4368. Листування з союзними, республіканськими і обласними організаціями про міжнародні відносини і культурні зв'язки УРСР з зарубіжними країнами, 221 арк.
37. Спр. 4755. Листування з Радою Міністрів СРСР , Держкомітетом по науці і техніці про розподіл і використання коштів на передплату іноземної науково-технічної літератури міністерствами УРСР, 120 арк.
38. Спр. 4762. Листування з питань відрядження спеціалістів УРСР в зарубіжні країни, 322 арк.
39. Спр. 4763. Листування з питань відрядження спеціалістів УРСР в зарубіжні країни, 255 арк.
40. Спр. 4764. Листування про прийом делегацій і окремих іноземних спеціалістів, 246 арк.
41. Спр. 4765. Листування про прийом делегацій і окремих іноземних спеціалістів, 214 арк.
42. Спр. 4766. Листування про науково-технічні зв'язки УРСР з зарубіжними країнами, 189 арк.
43. Спр. 4767, Листування про науково-технічні зв'язки УРСР з зарубіжними країнами, 233 арк.

44. Ф. 582. Центральне статистичне управління при Раді Міністрів УРСР.

Оп. 20.

Спр. 404. Материали публикации итогов Всесоюзной переписи населения

1959 г. по УССР (расчеты, таблицы) за 1967 год, 350 арк.

45. Спр. 432. Таблицы данных Всесоюзной переписи населения 1959 г. в административно-территориальных границах на 1 января 1968 г. по УССР (опубликованы в печати), 344 арк.

46. **Ф. 1738. Бюро українського друку при Всесоюзному Центральному Виконавчому Комітеті.**

Оп. 1.

Спр. 50. Інформації, повідомлення про внутрішнє становище в країні і події за кордоном. Хроніко-інформаційні повідомлення про діяльність культурних установ України (театрів, музеїв, театральних вузів), 322 арк.

47. Спр. 142. Інформації, повідомлення про внутрішнє становище в країні, положення на фронтах і події за кордоном, 232 арк.

48. **Ф. 3581. Посольство Української народної республіки в Австрії.**

Оп. 3.

Спр. 40. Повідомлення штаб-ротмістра Дмуховського про формування в Сербії військових загонів з решток розгромленої денікінської армії для боротьби проти радянської влади, 190 арк.

49. **Ф. 3696. Міністерство закордонних справ УНР.**

Оп. 2.

Спр. 520. Листування з посольством Української Народної Республіки в Чехословаччині про становище української справи в Югославії, Румунії та про положення української еміграції у Чехословаччині та план праці Консульства УНР в Югославії, 188 арк.

50. Спр. 521. Листування з дипломатичною місією УНР в Чехословаччині про заснування Генерального консульства УНР в м. Загребі для захисту інтересів української еміграції в Югославії та відомості про кількість

офіцерів та солдат у армії УНР на території Югославії, 244 арк.

51. Спр. 624. Інформаційні документи про події на польсько-українському фронті, огляд військових подій на Україні. Врангель і Україна, Антанта і Чорноморське питання та інше, 232 арк.

52. Ф. 4402. Особистий фонд Власа Яковича Чубаря.

Оп. 1.

Спр. 110. Статистичні цифрові матеріали про стан промисловості, сільського господарства, культурного будівництва і національної політики на Україні за 1918 рік, 255 арк.

53. Ф. 4629. Товариство культурних зв'язків з українцями за кордоном («Товариство Україна»).

Оп. 1.

Спр. 238. Плани роботи товариства «Україна». 1980 р., 300 арк.

54. Спр. 240. Листування з Постійним представником СРСР при ЮНЕСКО з питань співробітництва товариства з прогресивними організаціями, самодіяльними колективами та окремими особами української еміграції, 255 арк.

55. Спр. 243. Листування з Постійним представником СРСР при ООН з питань співробітництва товариства з прогресивними організаціями, самодіяльними колективами та окремими особами української еміграції, 220 арк.

56. Спр. 246. Звіт про поїздку за кордон членів Правління та працівників Товариства, 320 арк.

57. Спр. 247. Звіт про роботу Товариства за 1980 рік, 234 арк.

58. Спр. 249. Документи про роботу з студентами-стипендіатами, 123 арк.

59. Спр. 254. Звіти, плани, протоколи і листування з обласними відділеннями Товариства «Україна», 155 арк.

60. Спр. 255. Звіти, плани, протоколи і листування з обласними відділеннями Товариства «Україна», 233 арк.

61. Спр.265. Листування з Постійним представником СРСР при ЮНЕСКО з питань співробітництва товариства з прогресивними організаціями, самодіяльними колективами та окремими особами української еміграції, 255 арк.

62. Ф 4648. Рада у справах релігії при Раді Міністрів УРСР.

Оп. 1.

Спр. 145. Документи о приеме иностранных делегаций религиозными обществами, действующими на территории Украинской ССР (планы, письма, списки делегаций, стенограммы бесед) за 1956 год, 214 арк.

63. Спр. 177. Документи о приеме иностранных делегаций религиозными обществами, действующими на территории Украинской ССР (планы, письма, списки делегаций, стенограммы бесед) за 1958 год, 309 арк.

64. Спр. 299. Документи о приеме иностранных делегаций религиозными обществами, действующими на территории Украинской ССР (планы, письма, списки делегаций, стенограммы бесед) за 1961 год, 232 арк.

Оп. 5.

65. Спр. 8. Документи о приеме иностранных делегаций религиозными обществами, действующими на территории Украинской ССР (планы, письма, списки делегаций, стенограммы бесед) за 1966 год, 344 арк.

66. Спр. 247. Документи о приеме иностранных делегаций религиозными обществами, действующими на территории Украинской ССР (планы, письма, списки делегаций, стенограммы бесед) за 1971 год. Т.І, 355 арк.

67. Спр. 248. Документи о приеме иностранных делегаций религиозными обществами, действующими на территории Украинской ССР (планы, письма, списки делегаций, стенограммы бесед) за 1971 год. Т.ІІ, 290 арк.

68. Спр. 305. Документи о приеме иностранных делегаций религиозными обществами, действующими на территории Украинской ССР (планы, письма,

списки делегаций, стенограммы бесед) за 1972 год. Т.І, 278 арк.

69. Спр. 306. Документы о приеме иностранных делегаций религиозными обществами, действующими на территории Украинской ССР (планы, письма, списки делегаций, стенограммы бесед) за 1972 год. Т.ІІ, 277 арк.

70. Спр. 340. Документы о приеме иностранных делегаций религиозными обществами, действующими на территории Украинской ССР (планы, письма, списки делегаций, стенограммы бесед) за 1973 год. Т.І, 344 арк.

71. Спр. 341. Документы о приеме иностранных делегаций религиозными обществами, действующими на территории Украинской ССР (планы, письма, списки делегаций, стенограммы бесед) за 1973 год. Т.ІІ, 236 арк.

72. Спр. 342. Документы о приеме иностранных делегаций религиозными обществами, действующими на территории Украинской ССР (планы, письма, списки делегаций, стенограммы бесед) за 1973 год. Т.ІІІ, 325 арк.

73. Спр. 379. Документы о приеме иностранных делегаций религиозными обществами, действующими на территории Украинской ССР (планы, письма, списки делегаций, стенограммы бесед) за 1974 год. Т.І, 177 арк.

74. Спр. 380. Документы о приеме иностранных делегаций религиозными обществами, действующими на территории Украинской ССР (планы, письма, списки делегаций, стенограммы бесед) за 1974 год. Т.ІІ, 144 арк.

75. Спр. 381. Документы о приеме иностранных делегаций религиозными обществами, действующими на территории Украинской ССР (планы, письма, списки делегаций, стенограммы бесед) за 1974 год. Т.ІІІ, 256 арк.

76. Спр. 382. Документы о приеме иностранных делегаций религиозными обществами, действующими на территории Украинской ССР (планы, письма, списки делегаций, стенограммы бесед) за 1974 год. Т.ІV, 233 арк.

77. Спр. 383. Документы о приеме иностранных делегаций религиозными обществами, действующими на территории Украинской ССР (планы, письма, списки делегаций, стенограммы бесед) за 1974 год. Т.V, 213 арк.

Оп. 7.

78. Спр. 17. Отчеты, информации и другие документы, представленные уполномоченными Советом и другими центрами о пребывании на Украине иностранных религиозных деятелей, делегаций и паломников, 144 арк.
79. Спр. 38. Отчеты, информации и другие документы, представленные уполномоченными Советом и другими центрами о пребывании на Украине иностранных религиозных деятелей, делегаций и паломников, 133 арк.
80. Спр. 39. Отчеты, информации и другие документы, представленные уполномоченными Советом и другими центрами о пребывании на Украине иностранных религиозных деятелей, делегаций и паломников, 123 арк.
81. Спр. 40. Отчеты, информации и другие документы, представленные уполномоченными Советом и другими центрами о пребывании на Украине иностранных религиозных деятелей, делегаций и паломников, 180 арк.
82. Спр. 41. Списки, интервью, репортажи для средств массовой информации о положении религии и церкви в СССР, 354 арк.
83. Спр. 66. Отчеты, информации и другие документы, представленные уполномоченными Советом и другими центрами о пребывании на Украине иностранных религиозных деятелей, делегаций и паломников, 326 арк.
84. Спр. 67. Отчеты, информации и другие документы, представленные уполномоченными Советом и другими центрами о пребывании на Украине иностранных религиозных деятелей, делегаций и паломников, 321 арк.
85. Спр. 68. Отчеты, информации и другие документы, представленные уполномоченными Советом и другими центрами о пребывании на Украине иностранных религиозных деятелей, делегаций и паломников, 233 арк.
86. Спр. 69. Отчеты, информации и другие документы, представленные уполномоченными Советом и другими центрами о пребывании на Украине иностранных религиозных деятелей, делегаций и паломников, 330 арк.
87. Спр. 91. Отчеты, информации и другие документы, представленные уполномоченными Советом и другими центрами о пребывании на Украине иностранных религиозных деятелей, делегаций и паломников, 177 арк.

88. Спр. 92. Отчеты, информации и другие документы, представленные уполномоченными Советом и другими центрами о пребывании на Украине иностранных религиозных деятелей, делегаций и паломников, 277 арк.

89. Спр. 93. Отчеты, информации и другие документы, представленные уполномоченными Советом и другими центрами о пребывании на Украине иностранных религиозных деятелей, делегаций и паломников, 320 арк.

90. Спр. 95. Списки, интервью, репортажи для средств массовой информации о положении религии и церкви в СССР, 310 арк.

91. Спр. 109. Докладные записки, справки работников аппарата Совета о результатах изучения религиозной обстановки в областях и проверке работы уполномоченных советов, 303 арк.

92. Спр. 117. Отчеты, информации и другие документы, представленные уполномоченными Советом и другими центрами о пребывании на Украине иностранных религиозных деятелей, делегаций и паломников, 308 рк.

93. Спр. 118. Отчеты, информации и другие документы, представленные уполномоченными Советом и другими центрами о пребывании на Украине иностранных религиозных деятелей, делегаций и паломников, 178 арк.

94. Спр. 119. Отчеты, информации и другие документы, представленные уполномоченными Советом и другими центрами о пребывании на Украине иностранных религиозных деятелей, делегаций и паломников, 216 арк.

95. Спр. 137. Отчеты, информации и другие документы, представленные уполномоченными Советом и другими центрами о пребывании на Украине иностранных религиозных деятелей, делегаций и паломников, 322 арк.

96. Спр. 139. Документы о регистрации и снятии с регистрации, об освобождении или сносе закрытых культовых зданий религиозных объединений по областям УССР (выписки из протоколов заседаний республиканского и Союзного Совета, представление облисполкомов, заключения уполномоченных Советов), 233 арк.

97. Спр. 150. Отчеты, информации и другие документы, представленные

уполномоченными Советом и другими центрами о пребывании на Украине иностранных религиозных деятелей, делегаций и паломников, 157 арк.

98. Спр. 151. Отчеты, информации и другие документы, представленные уполномоченными Советом и другими центрами о пребывании на Украине иностранных религиозных деятелей, делегаций и паломников, 188 арк.

99. Спр. 152. Отчеты, информации и другие документы, представленные уполномоченными Советом и другими центрами о пребывании на Украине иностранных религиозных деятелей, делегаций и паломников, 316 арк.

100. Спр. 166. Документы о деятельности Одесской духовной семинарии (доклады, записки, информации, статсведения, списки семинаристов). Переписка о приеме в Московскую, Ленинградскую духовные академии за 1981 год, 255 арк.

101. Спр. 172. Отчеты, информации и другие документы, представленные уполномоченными Советом и другими центрами о пребывании на Украине иностранных религиозных деятелей, делегаций и паломников, 233 арк.

102. Спр. 173. Отчеты, информации и другие документы, представленные уполномоченными Советом и другими центрами о пребывании на Украине иностранных религиозных деятелей, делегаций и паломников, 277 арк.

103. Спр. 187. Отчеты, информации и другие документы, представленные уполномоченными Советом и другими центрами о пребывании на Украине иностранных религиозных деятелей, делегаций и паломников, 305 арк.

104. Спр. 189. Отчеты, информации и другие документы, представленные уполномоченными Советом и другими центрами о пребывании на Украине иностранных религиозных деятелей, делегаций и паломников, 304 арк.

105. Спр. 190. Отчеты, информации и другие документы, представленные уполномоченными Советом и другими центрами о пребывании на Украине иностранных религиозных деятелей, делегаций и паломников, 230 арк.

106. Спр. 256. Отчеты, информации и другие документы, представленные уполномоченными Советом и другими центрами о пребывании на Украине

иностранных религиозных деятелей, делегаций и паломников, 305 арк.

107. Спр. 257. Отчеты, информации и другие документы, представленные уполномоченными Советом и другими центрами о пребывании на Украине иностранных религиозных деятелей, делегаций и паломников, 277 арк.

108. Спр. 259. Отчеты, информации и другие документы, представленные уполномоченными Советом и другими центрами о пребывании на Украине иностранных религиозных деятелей, делегаций и паломников, 235 арк.

109. Спр. 260. Отчеты, информации и другие документы, представленные уполномоченными Советом и другими центрами о пребывании на Украине иностранных религиозных деятелей, делегаций и паломников, 305 арк.

110. Спр. 261. Отчеты, переписка о выезде религиозных деятелей, представителей духовенства за границу. Т. I, 322 арк.

111. Спр. 262. Отчеты, переписка о выезде религиозных деятелей, представителей духовенства за границу. Т. II, 309 арк.

112. Спр. 263. Отчеты, переписка о выезде религиозных деятелей, представителей духовенства за границу. Т. III, 266 арк.

113. Спр. 293. Отчеты, информации и другие документы, представленные уполномоченными Советом и другими центрами о пребывании на Украине иностранных религиозных деятелей, делегаций и паломников. Т. IV, 316 арк.

114. Спр. 294. Отчеты, информации и другие документы, представленные уполномоченными Советом и другими центрами о пребывании на Украине иностранных религиозных деятелей, делегаций и паломников за 1984 год. Т. I, 255 арк.

115. Спр. 295. Отчеты, информации и другие документы, представленные уполномоченными Советом и другими центрами о пребывании на Украине иностранных религиозных деятелей, делегаций и паломников за 1984 год. Т. II, 325 арк.

116. Спр. 296. Отчеты, информации и другие документы, представленные уполномоченными Советом и другими центрами о пребывании на Украине

иностранных религиозных деятелей, делегаций и паломников за 1984 год. Т.Ш, 235 арк.

117. Спр. 303. Информации, докладные записки, справки, поступившие от уполномоченных Советов по областям и г. Киеву, о религиозной обстановке, состоянии контроля за соблюдением законодательства о религиозных культах, 245 арк.

118. Спр. 324. Отчеты, информации и другие документы, представленные уполномоченными Советом и другими центрами о пребывании на Украине иностранных религиозных деятелей, делегаций и паломников. Т.І, 232 арк.

119. Спр. 325. Отчеты, информации и другие документы, представленные уполномоченными Советом и другими центрами о пребывании на Украине иностранных религиозных деятелей, делегаций и паломников. Т.ІІ, 177 арк.

120. Спр. 326. Отчеты, информации и другие документы, представленные уполномоченными Советом и другими центрами о пребывании на Украине иностранных религиозных деятелей, делегаций и паломников. Т.ІІІ, 211 арк.

121. Спр. 327. Отчеты, информации и другие документы, представленные уполномоченными Советом и другими центрами о пребывании на Украине иностранных религиозных деятелей, делегаций и паломников. Т.ІV, 231 арк.

122. Спр. 359. Отчеты, информации и другие документы, представленные уполномоченными Советом и другими центрами о пребывании на Украине иностранных религиозных деятелей, делегаций и паломников. Т. І, 355 арк.

123. Спр. 360. Отчеты, информации и другие документы, представленные уполномоченными Советом и другими центрами о пребывании на Украине иностранных религиозных деятелей, делегаций и паломников. Т.ІІ, 245 арк.

124. Спр. 361. Отчеты, информации и другие документы, представленные уполномоченными Советом и другими центрами о пребывании на Украине иностранных религиозных деятелей, делегаций и паломников. Т.ІІІ, 322 арк.

125. Спр. 362. Отчеты, информации и другие документы, представленные уполномоченными Советом и другими центрами о пребывании на Украине

- иностранных религиозных деятелей, делегаций и паломников. Т.IV, 234 арк.
126. Спр. 363. Отчеты, информации и другие документы, представленные уполномоченными Советом и другими центрами о пребывании на Украине иностранных религиозных деятелей, делегаций и паломников. Т.V, 231 арк.
127. Спр. 364. Отчеты, информации и другие документы, представленные уполномоченными Советом и другими центрами о пребывании на Украине иностранных религиозных деятелей, делегаций и паломников. Т.VI, 217 арк.
128. Спр. 365. Отчеты, информации и другие документы, представленные уполномоченными Советом и другими центрами о пребывании на Украине иностранных религиозных деятелей, делегаций и паломников. Т.VII, 223 арк.
129. Спр. 366. Переписка, отчеты по вопросам выезда религиозных деятелей, представителей духовенства за границу. Т. I, 215 арк.
130. Спр. 367. Переписка, отчеты по вопросам выезда религиозных деятелей, представителей духовенства за границу. Т. II, 121 арк.
131. Спр. 368. Переписка, отчеты по вопросам выезда религиозных деятелей, представителей духовенства за границу. Т. III, арк.
132. Спр. 369. Переписка, отчеты по вопросам выезда религиозных деятелей, представителей духовенства за границу. Т. IV, 190 арк.
133. Спр. 370. Переписка, отчеты по вопросам выезда религиозных деятелей, представителей духовенства за границу. Т. V, 232 арк.
134. Спр. 371. Переписка, отчеты по вопросам выезда религиозных деятелей, представителей духовенства за границу. Т. VI, 353 арк.
135. Спр. 695. Документы по подготовке и проведению 1000-летия введения христианства на Руси в 1988 г. (Переписка, списки гостей, доклады и выступления на празднике, образцы приглашений) за 1987–1988 гг. Т.I. 340 арк.
136. Спр. 696. Документы по подготовке и проведению 1000-летия введения христианства на Руси в 1988 г. (Переписка, списки гостей, доклады и выступления на празднике, образцы приглашений) за 1987–1988 гг. Т.II, 344

арк.

137. Спр. 697. Документы по подготовке и проведению 1000-летия введения христианства на Руси в 1988 г. (Переписка, списки гостей, доклады и выступления на празднике, образцы приглашений) за 1987–1988 гг. Т.III, 320 арк.

138. Спр. 698. Документы по подготовке и проведению 1000-летия введения христианства на Руси в 1988 г. (Переписка, списки гостей, доклады и выступления на празднике, образцы приглашений) за 1987–1988 гг. Т.IV, 320 арк.

139. Спр. 699. Документы по подготовке и проведению 1000-летия введения христианства на Руси в 1988 г. (Переписка, списки гостей, доклады и выступления на празднике, образцы приглашений) за 1987–1988 гг. Т.V, 233 арк.

140. Ф. 4915. Комітет з радіомовлення і телебачення при Раді Міністрів УРСР.

Оп. 1.

Спр. 4692. Переписка с радио УССР и Югославии по вопросу обменных передач и планов пребывания делегаций этих стран на Украине, 315 арк.

141. Спр. 5029. Переписка с радио УССР и Югославии по вопросу обменных передач с радио Румынии и Югославии, 305 арк.

142. Спр. 5309. Переписка с радио УССР и Югославии по вопросу обменных передач с радио Румынии, Югославии и Монголии о бюлетнях «По Советской Украине», о приезде групп Навансурена по вопросам работы Международной организации радио и телевидения, 310 арк.

143. Ф. 5110. Радіо-телеграфне агентство України – РАТАУ при Раді Міністрів Української Радянської Соціалістичної Республіки.

Оп. 1.

- Спр. 147. Вестники столичной информации за 1957 год. Т.І, 366 арк.
144. Спр. 148. Вестники столичной информации за 1957 год. Т.ІІ, 355 арк.
145. Спр. 149. Вестники столичной информации за 1957 год. Т.ІІІ, 255 арк.
146. Спр. 150. Вестники столичной информации за 1957 год. Т.ІV, 320 арк.
147. Спр. 284. Вестники республиканской информации за 1962 год Т.І, 370 арк.
148. Спр. 285. Вестники республиканской информации за 1962 год. Т.ІІ, 355 арк.
149. Спр. 286. Вестники республиканской информации за 1962 год. Т.ІІІ, 266 арк.
150. Спр. 287. Вестники республиканской информации за 1962 год. Т.ІV, 356 арк.
151. Спр. 288. Вестники республиканской информации за 1962 год. Т.ІV, 354 арк.
152. Спр. 289. Вестники республиканской информации за 1962 год. Т.ІV, 377 арк.
153. Спр. 290. Вестники республиканской информации за 1962 год. Т.ІVІІ, 409 арк.
154. Спр. 291. Вестники республиканской информации за 1962 год. Т.ІVІІІ, 340 арк.
155. Спр. 292. Вестники республиканской информации за 1962 год. Т.ІХ, 315 арк.
156. Спр. 293. Вестники республиканской информации за 1962 год. Т.Х, 255 арк.
157. Спр. 294. Вестники столичной информации за 1962 год. Т.І, 340 арк.
158. Спр. 295. Вестники столичной информации за 1962 год. Т.ІІ, 255 арк.
159. Спр. 296. Вестники столичной информации за 1962 год. Т.ІІІ, 300 арк.
160. Спр. 297. Вестники столичной информации за 1962 год. Т.ІVІ. 320 арк.
161. Спр. 298. Вестники столичной информации за 1962 год. Т.ІV, 255 арк.

162. Спр. 299. Вестники столичной информации за 1962 год. Т.VI, 290 арк.
163. Спр. 300. Вестники столичной информации за 1962 год. Т.VII, 344 арк.
164. Спр. 378. Вестники республиканской информации за 1964 год. Т.XXXIII, 350 арк.
165. Спр. 504. Вестники республиканской информации за 1966 год. Т. XXI, 433 арк.
166. Спр. 509. Вестники столичной информации за 1966 год. Т.III, 345 арк.
167. Спр. 565. Вестники республиканской информации за 1967 год. Т. IX, 330 арк.
168. Спр. 886. Вестники республиканской информации за 1972 год. Т. VII, 215 арк.
169. Спр. 896. Вестники столичной информации за 1972 год. Т.V, 135 арк.
170. Спр.1013. Вестники республиканской информации за 1974 год. Т.X, 122 арк.
171. Спр. 1085. Вестники республиканской информации за 1975 год. Т. XI, 230 арк.

172. Ф. 5111. Українське товариство культурного зв'язку з зарубіжними країнами.

Оп. 1.

Спр. 4. План розвитку українського товариства на 1942 рік, 230 арк.

173. Спр. 40. Листування з Всесоюзним товариством культурного зв'язку з закордоном, Укркнигокультторгом та іншими установами і організаціями про надсилку літератури і кінофільмів до зарубіжних країн, 233 арк.

174. Спр. 41. Листування з Всесоюзним товариством культурного зв'язку з закордоном, Укркнигокультторгом та іншими установами і організаціями про надсилку літератури і кінофільмів до зарубіжних країн, 133 арк.

175. Спр. 48. Листування з посольством УРСР та іншими установами про встановлення культурного зв'язку з зарубіжними країнам, асигнування

коштів на відбудову приміщення для товариства і укомплектування штату фахівцями, 231 арк.

176. Спр. 52. Стенограми, протоколи засідань та плани роботи художньої секції товариства, 188 арк.

177. Спр. 73. Листування з науково-дослідними установами, учбовими закладами, бібліотеками та окремими науковцями УРСР і зарубіжних країн про книгообмін, список науково-дослідними установ, учбових закладів, бібліотек та інших зарубіжних організацій, які брали участь в книгообміні з УРСР до Великої Вітчизняної війни, 155 арк.

178. Спр. 95. Листування з посольством СРСР в Югославії, товариством культурного співробітництва Югославії з СРСР та іншими організаціями про посилку до Югославії статей і хроні та взаємний обмін літературою та періодичними виданнями, 210 арк.

179. Спр. 138. Список окремих наукових установ, видавництв, бібліотек та інших організацій зарубіжних країн, х якими товариство проводило книгообмін, 155 арк.

180. Спр. 161. Листування з установами СРСР, товариством дружби та іншими організаціями Югославії про взаємний обмін літературою та періодичними виданнями, встановлення зв'язків між студентами та з інших питань, 140 арк.

181. Спр. 189. Листування з товариством дружби з СРСР Польщі, Угорщини, Чехословаччини і Югославії про початок роботи образотворчої секції товариства, встановлення зв'язків та обмін інформаціями про культурне життя в країнах, 440 арк.

182. Спр. 227. Листування наукових, медичних та сільськогосподарських установ і організацій, бібліотек, учбових закладів та вчених про ведення книгообміну Туреччини, Югославії, Фінляндії, Північної Америки, Швеції, Шотландії, Франції та інших країн, 320 арк.

183. Спр. 252. Листування з посольством СРСР в Югославії, товариствами

дружби з СРСР та іншими організаціями Югославії про обмін інформацією, надсилку наукових, художніх і музичних творів та інших питань дружніх зв'язків, 344 арк.

184. Спр. 441. Каталоги зарубіжних книг та пропозицій різних зарубіжних фірм по налагодженню та продовженню передплати літератури та інших видань, 230 арк.

185. Спр. 723. Довідка «Українці в Югославії», 169 арк.

186. Спр. 732. Розпорядки на відправку товариством політичної літератури до країн народної демократії, 170 арк.

187. Спр. 804. Довідка товариства «Розвиток культурних зв'язків між Радянським Союзом і Югославією», 235 арк.

188. Спр. 854. Листування з Всесоюзним товариством культурного зв'язку з закордоном про надсилку до Югославії фотовиставки «Життя та творчість І.Франка», про ведення в Белграді вечора, присвяченого 100-річчю від дня народження І.Франка та з інших питань, 208 арк.

189. Спр. 866. Картки обміну делегацій зарубіжних країн, відвідавших Україну в 1954 році по лінії товариства, 232 арк.

190. Спр. 867. Книга реєстрації делегацій зарубіжних країн, відвідавших Україну в 1956 році, 231 арк.

191. Спр. 872. Стаття та довідка товариства про розвиток дружніх відносин між Радянським Союзом та Югославією та культурне будівництво в ФНРЮ, 236 арк.

192. Спр. 913. Листування з Всесоюзним товариством культурного зв'язку з закордоном, Міністерством закордонних справ УРСР, Будинком радянської культури в Белграді про надсилку товариством літератури, підручників та магнітофонних записів, 230 арк.

193. Спр. 924. Книга реєстрації делегацій зарубіжних країн, відвідавших Україну в 1957 році по лінії товариства, 177 арк.

194. Спр. 938. Документи засідань 2 конференції національних комісій в

справах ЮНЕСКО країн Європи в Дубровніку (Югославія), копія доповіді Національної комісії УРСР в справах ЮНЕСКО, порядок денний, 190 арк.

195. Спр. 1013. Листування з установами Всесоюзного товариства культурного зв'язку з закордоном в Югославії, Спілкою українських культурних товариств в Югославії про надсилку українських газет та журналів, літератури, грампластинок та інших матеріалів, 165 арк.

196. Спр. 1126. План та звіт про роботу відділу соціалістичних країн товариства за 1959 рік, 177 арк.

197. Спр. 1151. План культурного співробітництва між Українською РСР та Федеративною Народною Республікою Югославією на 1959 рік та листування з окремими громадянами Югославії про надсилку української літератури, музичних інструментів та інших матеріалів, 150 арк.

198. Спр. 1162. Інформація товариства про роботу з іноземними делегаціями, туристичними групами та туристами прибувшими на Україну «Поїздами дружби», 233 арк.

199. Спр. 1225. Довідки та звіти науково-дослідних медичних інститутів УРСР про наукові зв'язки з науково-медичними установами зарубіжних країн, 277 арк.

200. Спр. 1284. Листування з Будинком радянської культури в Белграді та окремими громадянами з Югославії про надсилку творів української літератури, газет та журналів, 310 арк.

201. Спр. 1325. Розпорядки на відправку газет та журналів до країн народної демократії, 255 арк.

202. Спр. 1421. Звіт про роботу відділу соціалістичних країн товариства за I півріччя 1961 рік, 340 арк.

203. Спр. 1432. Листування з Союзом радянських товариств і культурного зв'язку з зарубіжними країнами та окремими особами з Югославії про надсилку підручників, організацію виставки в м. Загребі та з інших питань, 320 арк.

204. Спр. 1571. Довідка товариства про стан культурних зв'язків між Україною та Югославією, 400 арк.
205. Спр. 1667. Листування з товариством радянсько-югославської дружби та окремими особами про організацію виставки югославської художньої фотографії в м. Києві, надсилку товариством української літератури, музичних творів та з інших питань, 344 арк.
206. Спр. 1808. Листування з Посольством Югославії в СРСР з окремими особами з Югославії про надсилку творів Т.Шевченка, записів українських народних пісень, фотоальбомів та інших матеріалів, 336 арк.
207. Спр. 1936. Звіт про роботу відділу соціалістичних країн товариства за 1965 рік, 308 арк.
208. Спр. 1947. Листування з товариством «Югославія-СРСР» про надсилку художньої літератури, кінофільмів, статей, нарисів, фото збірок та інших матеріалів про життя українського народу, 277 арк.
209. Спр. 1964. Документи про роботу з делегацією культурно-освітнього Віче Югославії, відвідавших Україну в період з 11 до 21 липня 1965 року на запрошення товариства (план, звіт, інформація, довідки), 255 арк.
210. Спр. 2073. Листування з товариством «Югославія-СРСР» про надсилку до Югославії фотовиставки «Досягнення в галузі народної освіти в Українській РСР» і художньої літератури на російській мові та інших питань, 230 арк.
211. Спр. 2176. Листування з Союзом радянських товариств і культурного зв'язку з зарубіжними країнами та іншими організаціями про надсилку художньої літератури та організацію туристичних поїздок до Югославії, 178 арк.
212. Спр. 2305. Довідка УТДКЗ про надсилку до зарубіжних країн виставок українського народного мистецтва у 1966 році, 129 арк.
213. Спр. 2308. Довідка, інформації УТДКЗ про надсилку до зарубіжних країн виставок українського народного мистецтва, графіки українських

- радянських художників і дитячого малюнку у 1967 році, 330 арк.
214. Спр. 2316. Довідки та інформації міського і обласного відділень товариств про роботу по здійсненню дружніх і культурних зв'язків з містами-побратимами зарубіжних країн, 328 арк.
215. Спр. 2319. Звіти, протоколи, інформації, довідки про роботу галузевих секцій (музичної, права) УТДКЗ за 1968 рік, 320 арк.
216. Спр. 2297. Статті на наукові, історичні, соціально-економічні теми, про розвиток економіки і культури Радянської України, зростання добробуту, українського народу та на інші теми, підготовлені для публікації за кордоном, 347 арк.
217. Спр. 2332. Звіти про роботу відділу соціалістичних країн УТДКЗ за 1969 рік, 408 арк.
218. Спр. 2346. Листування з Будинком радянської культури в Белграді та окремими громадянами з Югославії про надсилку бюлетенів, значків, кінофільмів про життя й побут українського народу, літератури українських класиків (зокрема «Енеїди» І.Котляревського до 200-річчя від дня його народження) та з інших питань, 340 арк.
219. Спр. 2353. Звіти та інформації про перебування делегації Української РСР в містах соціалістичних країн за 1969 рік, 338 арк.
220. Спр. 2451. Листування з СРДП, Посольством СРСР в СФРЮ, Будинком радянської культури в м.Белграді про надсилку фотовиставок, літератури, кінофільмів до 100-річчя від дня народження В.І.Леніна та з нагоди 25-річчя з дня визволення Югославії від фашизму, про обмін туристичними групами та з інших питань, 330 арк.
221. Спр. 2492. Листування з СРТД, Посольством СРСР в СФРЮ, Будинком радянської культури в м.Белграді, товариством Швеція – СРСР та іншими радянськими та зарубіжними установами та організацію тематичного вечора, 350 арк.
222. Спр. 2497. Записи бесід та інформації УТДКЗ про зустрічі з

представниками зарубіжних організацій в 1970 році, 320 арк.

223. Спр. 2498. Список областей і міст УРСР, які здійснювали постійні дружні зв'язки з округами, областями, воєводинами і містами соціалістичних країн у 1970 році, 305 арк.

224. Спр. 2542. Звіти про роботу відділу соціалістичних країн УТДКЗ за 1970 рік, 350 арк.

225. Спр. 2552. Листування з Посольством СРСР в СФРЮ, Будинком радянської культури в м.Белграді про надсилку до Югославії кінофільмів, виставок, грампластинок, літератури про Україну з нагади проведення заходів, присвячених 50-річчю утворення СРСР про поїздки делегацій СРСР та з інших питань, 250 арк.

226. Спр. 2639. Звіти про роботу відділу соціалістичних країн УТКДЗ за 1972 рік, 270 арк.

227. Спр. 2749. Листування з СРТД, ЦК Компартії України, Інститутом історії АН УРСР, Генеральним Консульством СФРЮ в м.Києві та іншими установами про організацію зустрічі на Україні делегації з СФРЮ та про від'їзд туристичних груп з УТКДЗ для участі в Югославській маніфестації «Червена ружа», присвяченій 50-річчю утворення СРСР, 230 арк.

228. Спр. 2889. Листування з СРТД, Спілкою письменників України, Укрконцертом, Всесоюзним Комітетом болгаро-радянської дружби, Будинком радянської культури в м.Белграді, окремими особами зарубіжних країн та іншими установами про організацію двосторонніх зустрічей радянських та зарубіжних діячів театру, виступів ряду солістів та колективів художньої самодіяльності. до святкування Днів Радянської культури за кордоном та Днів зарубіжних країн в СРСР, 320 арк.

229. Спр. 2841. Звіти про роботу відділу соціалістичних країн УТКДЗ за 1974 рік, 309 арк.

230. Спр. 2932. Звіти про роботу відділу соціалістичних країн УТКДЗ за 1975 рік, 255 арк.

231. Спр. 2945. Листування з Радою Міністрів УРСР, СРТД, Генеральним Консульством СФРЮ в м.Києві, Будинком радянської культури в м.Белграді та окремими особами Югославії про встановлення дружніх зв'язків, організацію поїздок до Югославії, листи подяки та інші питання, 245 арк.
232. Спр. 2948. Документи (програми, плани, список президії) про проведення урочистих зборів, присвячених національному святу СФРЮ – Дню Республіки 28 листопад 1975 року, 230 арк.
233. Спр. 2993. Листування з СРТД, Головою Президії Українського театрального товариства, Міністерством культури УРСР та іншими установами про надсилку до Норвегії виставки української радянської графіки та копії портрета дочки Київського князя Ярослава Мудрого – Єлизавети, дружини норвезького короля, про виїзд до СФРЮ спеціалізованої туристичної групи для участі у двосторонніх радянсько-югославських зустрічах, присвячених ролі жінки та інші питання, 240 арк.
234. Спр. 3045. Звіти про роботу відділу соціалістичних країн УТКДЗ за 1976 рік, 190 арк.
235. Спр. 3116. Інформація про роботу УТДКЗ з зарубіжними країнами на Соціалістичну Федеративну Республіку Югославію, 200 арк.
236. Спр. 3117. Листування з СРТД, з Міністерством культури УРСР про подальше співробітництво з Югославією і Румунією, про обмін делегаціями, про участь в VII конгресі кардіологів в СФРЮ та інші питання, 210 арк.
237. Спр. 3207. Листування з Товариством «Італія-СРСР» та окремими особами, записи бесід поздоровні листи, розширення дружніх зв'язків, обмін делегаціями, літературою та ін., 190 арк.
238. Спр. 3243. Звіт про роботу відділу соціалістичних країн за 1980 рік, 240 арк
239. Спр. 3309. Звіт про перебування туристичних груп та активістів УТКДЗ в містах-побратимах зарубіжних країн та груп зарубіжних організацій на Україні у 1981 році, 230 арк

240. Спр. 3379. Листування з Будинком радянської культури в м. Белград, з СРТД, з іншими радянськими установами, запис бесіди з головою комісії з культурних зв'язків з зарубіжними країнами Хорватії Миланом Раковац про встановлення дружніх відносин, організацію поїздок до Югославії, надсилку кінофільмів і з інших питань, 214 арк
241. Спр. 3432. Листування з Генеральним Консульством СРСР в СФРЮ, з Румунським товариством дружби про надсилку літератури, газет, журналів, приїзд югославських школярів – переможців республіканських олімпіад на краще знання російської мови і з інших питань, 207 арк
242. Спр. 3480. Звіти про роботу відділу соціалістичних країн УТКДЗ за 1985 рік, 45 арк.

**Центральний державний архів громадських об'єднань України
у Києві (ЦДАГО України)**

243. Ф. 1. Центральний Комітет комуністичної партії України

Оп. 20. Ч.І.

Спр. 764. Списки сотрудников, штатов, научных секцій, 11 арк.

244. Спр. 1514. Списки институтов. Статистические сведения о приеме студентов, 351 арк.

245. Спр. 1515. Партийные издания за границей, 307 арк.

246. Спр. 1521. Відправлення на навчання за кордон, 47 арк.

247. Спр. 1523. Списки направлених газет мовою нацменшин, 87 арк.

248. Спр. 6640. Наукові відрядження за кордон, 20 арк.

249. Спр. 6877. Наукові відрядження за кордон, 123 арк.

Оп. 24. Ч.І.

250. Спр. 980. Иностранные делегации, 215 арк.

251. Спр. 981. Иностранные делегации, 301 арк.

252. Спр. 982. Посылки делегаций за границу, 142 арк.

253. Спр. 1511. Вопросы МИД, 56 арк.

254. Спр. 1512. Общие вопросы УОКС`а, 206 арк.
255. Спр. 1513. Иностранные делегации, 76 арк.
256. Спр. 1578. Отчеты, информации, протоколы первичных парторганизаций, Академии наук УССР, высших учебных заведений, Союза писателей, композиторов, художников, УОКС`а, 98 арк.
257. Спр. 1883. Общие вопросы УОКС`а, 236 арк.
258. Спр. 1884. Общие вопросы УОКС`а, 286 арк.
259. Спр. 1885. Общие вопросы УОКС`а, 202 арк.
260. Спр. 1888. План работы УОКС на 1952 год, 47 арк.
261. Спр. 1889. План работы УОКС на 1953 год, 98 арк.
262. Спр. 2658. . Общие вопросы УОКС`а, 177 арк.
263. Спр. 2659. Иностранные делегации, 32 арк.
264. Спр. 2660. Посылки делегаций за границу, командировки за границу, отчеты, информации делегаций и командированных, 6 арк.
265. Спр. 2911 . Общие вопросы УОКС`а, 372 арк.
266. Спр. 2912 . Общие вопросы УОКС`а, 321 арк.
267. Спр. 2912 . Отчеты о работе УОКС`а за 1952, 108 арк.
268. Спр. 2914. Иностранные делегации, 288 арк.
269. Спр. 2916. Посылки делегаций за границу, командировки за границу, 78 арк.
270. Спр. 3356. Вопросы МИД, УОКС`а (командировки за границу, посылки делегаций за границу, иностранные делегации), 231 арк.
- Оп. 24. Ч. II.
271. Спр. 3714. Справки отделов ЦК КП Украины, обкомов КПК, информации и планы работ УОКС`а – о пребывании иностранных делегаций в Украинской ССР, 377 арк.
272. Спр. 3715. Копия исходящих писем ЦК КПСС, справки отделов ЦК КП Украины, информации и планы работ УОКС`а – о пребывании иностранных делегаций в Украинской ССР, 524 арк.

273. Спр. 3716. Отчет о работе Украинского общества культурных связей с заграницей за 1953 год, 123 арк.
274. Спр. 3717. План работы Украинского общества культурных связей с заграницей за 1954 год, 54 арк.
275. Спр. 3870. Справки административного отдела ЦК КП Украины, списки международных учреждений рекомендованных для посещения иностранными делегациями, 37 арк.
276. Спр. 3943. Письма УОКС`а – о пребывании иностранных делегаций в Украинской ССР, о культурных связях Украинского общества культурных связей с заграницей с прогрессивной украинской эмиграцией в США и другие вопросы УОКС`а, 74 арк.
277. Спр. 4128. Копия исходящих писем ЦК КПСС, справки отделов ЦК КП Украины, письма, постановления обкомов, горкомов ЦК КП Украины, Украинского общества культурных связей с заграницей и других организаций об учебе иностранных студентов, об издании зарубежной литературы и другие вопросы работы УОКС`а, 539 арк.
278. Спр. 4130. Копия исходящих писем ЦК КПСС, справки отделов ЦК КП Украины, информации, планы работ: Верховного Совета УССР, СМ УССР, УОКС`а, министерств и других организаций по вопросу иностранных делегаций и туристов, 439 арк.
279. Спр. 4131. Копия исходящих писем ЦК КПСС, справки отделов ЦК КП Украины, информации Советского комитета защиты мира, СМ УССР, УОКС`а, министерств, ЦК ЛКСМУ и других организаций о посылке делегаций за границу, командировки за границу, 220 арк.
280. Спр. 4195. Копия исходящих писем ЦК КПСС, справки отделов ЦК КП Украины, письма, постановления обкомов, горкомов ЦК КП Украины, МИД, Украинского общества культурных связей с заграницей и других организаций – о работе МИД УССР, УОКС`а, о приезде иностранных делегаций, туристов и посылке делегаций за границу, 62 арк.

281. Спр. 4334. Копия исходящих писем ЦК КПСС, справки отделов ЦК КП Украины, письма, постановления обкомов, горкомов ЦК КП Украины, МИД УССР и других организаций – о работе комиссий ООН, международных конференций, работы с делегациями зарубежных стран и другие вопросы МИД УССР, 200 арк.

282. Спр. 4337. Копия исходящих писем ЦК КПСС, справки отделов ЦК КП Украины, письма, информации бюро обкомов КП Украины, Украинского общества культурных связей с заграницей и других организаций об участии иностранных студентов, об издании зарубежной литературы и другие вопросы работы УОКС`а, 440 арк.

283. Спр. 4338. Копия исходящих писем ЦК КПСС, справки отделов ЦК КП Украины, письма, информации бюро обкомов КП Украины, СМ УССР, УОКС`а, министерств УССР и других организаций – о приеме иностранных делегаций, которые посещают УССР, 426 арк.

284. Спр. 4339. Копия исходящих писем ЦК КПСС, справки отделов ЦК КП Украины, письма, информации бюро обкомов КП Украины, СМ УССР, УОКС`а, министерств УССР и других организаций – по вопросу иностранных делегаций и туристах, 260 арк.

285. Спр. 4340. Копия исходящих писем ЦК КПСС, справки отделов ЦК КП Украины, письма, информации бюро обкомов КП Украины, СМ УССР, УОКС`а, министерств УССР и других организаций – о посылке делегаций за границу, командировки за границу, 295 арк.

286. Спр. 4341. Документы Комиссии по выездам за границу при ЦК КПСС, копия исходящих писем ЦК КПСС, справки отделов ЦК КП Украины, документы СМ УССР, министерств УССР и других организаций – о посылке делегаций за границу, командировки за границу, 371 арк.

287. Спр. 4432. Копия исходящих писем ЦК КПСС, справки отделов ЦК КП Украины, министерств в управления ВАО «Интурист» – о работе МИД УССР, о приеме иностранных делегаций, туристов, о посылке делегаций за

границу, 124 арк.

288. Спр. 4575. Копия исходящих писем ЦК КПСС, справки отделов ЦК КП Украины, справки, письма обкомов КПУ, УОКС`а и других организаций – об улучшении приема и обслуживании иностранных делегаций и другим вопросам работы УОКС`а, 459 арак.

289. Спр. 4578. Копия исходящих писем ЦК КПСС, справки отделов ЦК КП Украины, справки, письма обкомов КПУ, УОКС`а и других организаций – об улучшении приема и обслуживании иностранных делегаций и другим вопросам работы УОКС`а, 404 арк.

290. Спр. 4579. Копия исходящих писем ЦК КПСС, справки отделов ЦК КП Украины, справки, письма обкомов КПУ, УОКС`а и других организаций – о приеме иностранных делегаций, которые посещают УССР, 506 арк.

291. Спр. 4580. Копия исходящих писем ЦК КПСС, справки отделов ЦК КП Украины, справки, письма обкомов КПУ, УОКС`а и других организаций – о посылке делегаций за границу, командировки за границу, 377 арк.

292. Спр. 4581. Письма ЦК КПСС, справки отделов ЦК КП Украины, документы УОКС`а, СМ УССР, министерств и других организаций – о посылке делегаций за границу, командировки за границу, 472 арк.

293. Спр. 4582. Письма ЦК КПСС, справки отделов ЦК КП Украины, документы УОКС`а, СМ УССР, министерств и других организаций – о посылке делегаций за границу, командировки за границу, 463 арк.

294. Спр. 4643. Копия исходящих писем ЦК КПСС, Правления ВАО «Интурист» и других организаций об улучшении приема и обслуживании иностранных делегаций и другим вопросам работы УОКС`а, 167 арк.

295. Спр. 4783. Письма ЦК КПСС, копии писем в ЦК КПСС, письма, информации государственного комитета по культурным связям с заграницей при СМ УССР, УОКС`а и других организаций – об открытии нового туристического маршрута Киев-Днепропетровск-Запороже-Сталино, о зарубежной литературе и другим вопросам работы УОКС`а, 407 арк.

296. Спр. 4784. Письма ЦК КПСС, копии писем в ЦК КПСС, письма, информации государственного комитета по культурным связям с заграницей при СМ УССР, УОКС`а и других организаций – об обмене улучшении приема и обслуживании иностранных делегаций, о зарубежной литературе и другим вопросам работы УОКС`а, 356 арк.

297. Спр. 4785. Копии писем в ЦК КПСС, справки отделов ЦК КП Украины, информации, письма обкомов КПУ, УОКС`а, министерств и других организаций – по вопросу иностранных делегаций и туристов, 319 арк.

298. Спр. 4989. Копия исходящих писем в ЦК КПСС – о предстоящем культурном обмене с зарубежными странами по государственной линии, о мерах по улучшению организации командировок советских специалистов и других лиц за границу, об упорядочении приглашений иностранных делегаций и работы с ними в Советском Союзе и другим вопросам, 394 арк.

299. Спр. 4990. Письма ЦК КПСС, копии писем в ЦК КПСС, письма, информации государственного комитета по культурным связям с заграницей при СМ УССР, УОКС`а и других организаций – о мерах по улучшению организации командировок советских специалистов и других лиц за границу, об упорядочении приглашений иностранных делегаций и работы с ними в Советском Союзе и другим вопросам, 283 арк.

300. Спр. 4991. Копии писем в ЦК КПСС, справки отделов ЦК КП Украины, планы работы, письма обкомов КПУ, МИД УССР, УОКС`а и других организаций о приеме иностранных делегаций, которые посещают УССР, 281 арк.

301. Спр. 4992. Копии писем в ЦК КПСС, справки отделов ЦК КП Украины, планы работы, письма обкомов КПУ, МИД УССР, УОКС`а и других организаций о приеме иностранных делегаций, которые посещают УССР, 271 арк.

302. Спр. 4993. Копии писем в ЦК КПСС, справки отделов ЦК КП Украины, планы работы, письма обкомов КПУ, МИД УССР, УОКС`а и других

организаций – о посылке делегаций за границу, командировки за границу, 340 арк.

303. Спр. 4994. Письма комиссии по вопросам заграницы при ЦК КПСС, копии исходящих писем в ЦК КПУ – о посылке делегаций за границу, командировки за границу, 292 арк.

304. Спр. 5068. Письма ЦК КПСС, копии исходящих писем в ЦК КПСС, справки отделов ЦК КП Украины, министерств и других организаций – о приеме иностранных делегаций, о посылке делегаций за границу, командировки за границу, 232 арк.

305. Спр. 5174. Копия исходящих писем ЦК КПСС, справки отделов ЦК КП Украины, справки, письма обкомов КПУ, УОКС`а и других организаций об организации дружеских связей, о работе и другим вопросам работы УОКС`а, 458 арк.

306. Спр. 5175. Письма ЦК КПСС– о мерах по улучшении организации командировок советских специалистов и других лиц за границу, об упорядочении приглашений иностранных делегаций и работы с ними в Советском Союзе и другим вопросам, 290 арк.

307. Спр. 5176. Докладная записка Государственного комитета СМ СССР по культурным связям зарубежных стран – о пребывании делегации советских экономистов в США 1959 г., 193 арк.

308. Спр. 5177. Копия исходящих писем ЦК КПСС о приеме иностранных делегаций и другим вопросам, 285 арк.

309. Спр. 5178. Копия исходящих писем ЦК КПСС о приеме иностранных делегаций и другим вопросам, 261 арк.

310. Спр. 5179. Справки секретаря ЦК КПУ тов. Скабы А.Д., отделов ЦК КПУ, письма УОКС`а, МИД УССР о приеме иностранных делегаций и другим вопросам, 218 арк.

311. Спр. 5180. Письма ЦК КПСС – о посылке делегаций за границу, командировки за границу, 246 арк.

312. Спр. 5181. Письма ЦК КПСС – о посылке делегаций за границу, командировки за границу, 289 арк.
313. Спр. 5247. Копия исходящих писем в ЦК КПСС, Госкомитет, СМ СССР по культурным связям с заграницей, по вопросам МИД УССР, 133 арк.
314. Спр. 5249. Письма ЦК КПСС, копия исходящих писем в ЦК КПСС, письма, постановления обкомов КПУ и других организаций– о посылке делегаций за границу, командировки за границу, 45 арк.
315. Спр. 5296. Копия исходящих писем об улучшении репертуара советских художественных коллективов, артистических групп и солистов, выступающих за границей, 35 арк.
316. Спр. 5378. Копия исходящих писем в ЦК КПСС об организации дружественных связей, о работе и другим вопросам УОКС`а, 173 арк.
317. Спр. 5379. Копия исходящих писем в ЦК КПСС о мерах по улучшению организации командировок советских специалистов и других лиц за границу, об упорядочении приглашений иностранных делегаций и работы с ними в Советском Союзе и другим вопросам, 121 арк.
318. Спр. 5380. Отчет о работе УОКС`а, 121 арк.
319. Спр. 5381. Копия исходящих писем в ЦК КПСС о приеме иностранных делегаций и другим вопросам, 220 арк.
320. Спр. 5382. Копия исходящих писем в ЦК КПСС о приеме иностранных делегаций и другим вопросам, 163 арк.
321. Спр. 5437. Копия исходящих писем в ЦК КПСС, Госкомитет, СМ СССР по культурным связям с заграницей, постановления обкомов КПУ о культурных и научных связях УССР с зарубежными странами, об объектах рекомендованных для показа студентам и туристическим группам, 89 арк.
322. Спр. 5438. Копия исходящих писем обкомам Украины, инструкции КПУ – о приеме иностранных делегаций, туристов, групп специалистов, артистических коллективов и отдельных заграничных представителей, 184 арк.

323. Спр. 5439. Письма ЦК КПСС, копии исходящих писем в ЦК КПСС, письма, постановления обкомов КПУ и других организаций – о посылке делегаций за границу, командировки за границу, 124 арк.
324. Спр. 5563. Копия исходящих писем в ЦК КПСС об улучшении приема иностранных делегаций, о структуре штата и других вопросах работы УОКС`а, 278 арк.
325. Спр. 5564. Замечания секретаря ЦК КПУ по подбору кадров для МИД УССР по плану работы и план работы УОКС на 1962 год, 65 арк.
326. Спр. 5565. Замечания секретаря ЦК КПУ по подбору кадров для МИД УССР по плану работы и план работы УОКС на 1962 год, 144 арк.
327. Спр. 5566. Копия исходящих писем в ЦК КПСС о приеме иностранных делегаций и другим вопросам, 84 арк.
328. Спр. 5567. Письма комиссии по выездам за границу при ЦК КПСС, правки отделов КПУ – о посылки делегаций за границу, отчеты о поездках за границу, 336 арк.
329. Спр. 5568. Письма комиссии по выездам за границу при ЦК КПСС, правки отделов КПУ – о посылки делегаций за границу, отчеты о поездках за границу, 249 арк.
330. Спр. 5569. Копия исходящих писем в ЦК КПСС о посещении делегаций заграницы, замечания отделов горкомов КП Украины и планы загранкомандировок специалистов УССР на 1963 год, 240 арк.
331. Спр. 5570. Письма комиссии по выездам за границу при ЦК КПСС, правки отделов КПУ – о посылки делегаций за границу, отчеты о поездках за границу, 200 арк.
332. Спр. 5612. Копия исходящих писем в комиссию по выездам за границу при ЦК КПСС, письма и материалы к ним обкомов КПУ и других организаций – о посылке делегаций за границу, командировки за границу, 202 арк.
333. Спр. 5661. Справки отделов ЦК КП Украины о поведении и учебе

иностранных студентов, 69 арк.

334. Спр. 6187. Справки секретарей Цк КП Украины В.Г.Комяхова, В.Д.Скабы, мероприятия УОКС`а с зарубежными странами по вопросу пропаганды, 222 арк.

335. Спр. 5569. Копия исходящих писем в ЦК КПСС, письма и материалы к ним обкомов КПУ и других организаций о работе по вопросам научно-технического сотрудничества с заграницей, о культурных связях и других вопросах, 242 арк.

Оп. 71.

336. Спр. 206. Докладные записки и справки отдела ЦК о встрече участников Всемирного конгресса демократической молодежи с деятелями искусств, 100 арк.

337. Спр. 210. Докладные записки и справки АН УССР о проведении научных конференцій, 196 арк.

338. Спр. 211. Докладные записки и справки АН УССР о проведении научных конференцій, 185 арк.

339. Спр. 216. Письма, справки Президиума и институтов АН УССР о вопросах поездок за границу, 124 арк.

340. Спр. 248. Докладные записки и справки АН УССР о проведении научных конференцій, 214 арк.

341. Спр. 254. Информации обкомов КПУ о подборе кадров для работы за границей, работы со студентами-иностранцами, 140 арк.

342. Спр. 255. Информации обкомов КПУ о подборе кадров для работы за границей, работы со студентами-иностранцами, 135 арк.

343. Спр. 265. Доповідні записки обкомів КПУ про роботу зі студентами-іноземцями та по іншим питання роботи вузів і технікумів, 295 арк.

344. Спр. 272. Доповідні записки обкомів КПУ про роботу зі студентами-іноземцями та по іншим питання роботи вузів і технікумів, 196 арк.

345. Спр. 273. Доповідні записки обкомів КПУ про роботу зі студентами-

іноземцями та по іншим питання роботи вузів і технікумів, 186 арк.

346. Спр. 279. Доповідні записки обкомів КПУ про роботу зі студентами-іноземцями та по іншим питання роботи вузів і технікумів, 283 арк.

Центральний державний архів зарубіжної україніки у Києві

347. Ф. 36 Світовий конгрес вільних українців

Оп. 1

Спр. 1. Документи громадсько-політичних організацій (листи, комунікати, звідомлення, резолюції, звернення, правильник, проекти статуту, плани роботи та ін.) з організації та проведення СКВУ, 242 арк.

348. Спр. 2. Документи (пояснення, комунікати, засади, маніфести та ін.) програмової комісії підготовчого комітету ПАУК, лист УНОК, повідомлення щодо скликання СКВУ, 168 арк.

349. Спр. 3. Документи (маніфести, звернення, постанови) щодо скликання Першого СКВУ, 16 арк.

350. Спр. 4. Документи (проект наради, підготовчого комітету, програма, списки організацій, делегатів) Другого СКВУ, 198 арк.

351. Спр. 5. Документи (листи, уповноваження, інформаційні листи) з приводу підготовки та проведення Третього СКВУ, 212 арк.

352. Спр. 6. Документи (листи, уповноваження, інформаційні листи) з приводу підготовки та проведення Третього СКВУ, 163 арк.

353. Спр. 7. Документи (листи, уповноваження, інформаційні листи) з приводу підготовки та проведення Третього СКВУ, 152 арк.

354. Спр. 8. Документи (протоколи нарад, підготовчого комітету, проект рамкової програми та ін.) Третього СКВУ, 170 арк.

355. Спр. 9. Документи (статут, резолюції, проект секції та ін.) Третього СКВУ, 93 арк.

356. Спр. 10. Документи (листи-пропозиції, відозви, листи-подяки до учасників конгресу, звідомлення, доповідь та ін.), 121 арк.

357. Спр. 11. Документи (статут, протокол, списки організацій та ін.) Четвертого СКВУ, 77 акр.
358. Спр. 12. Документи (доповідь, нотатки, та ін.), 32 акр.
359. Спр. 13. Марунчак М. «Українці у Румунії, Чехословаччині, Польщі та Югославії». Доповідь на Пленумі Секретаріату 21 грудня 1968 р., 25 арк.
360. Спр. 14. Документи (протоколи VIII Пленарної сесії Пленуму Секретаріату (5 листопада 1973 р.), протокол IX (1–2 лютого 1975 р.), XI (19–20 березня 1972 р.), XII (12–13 листопада 1977 р.) Пленарних секцій, 113 акр.
361. Спр. 23. Документи (листи, запрошення, бюлетені, звернення, пресові комунікати) щодо співпраці СКВУ з українськими церквами, 226 арк.
362. Спр. 24. Документи (листи, запрошення, бюлетені, звернення, пресові комунікати) щодо співпраці СКВУ з українськими церквами, 199 арк.
363. Спр. 25. Документи (листи, статuti, декларації, звіти, постанови) громадсько-політичних організацій, що входили чи співпрацювали з СКВУ, 184 арк.
364. Спр. 26. Документи (листи, статuti, декларації, звіти, постанови) громадсько-політичних організацій, що входили чи співпрацювали з СКВУ, 182 арк.
365. Спр. 27. Документи (листи, статuti, декларації, звіти, постанови) громадсько-політичних організацій, що входили чи співпрацювали з СКВУ, 180 арк.
366. Спр. 28. Документи (листи, статuti, декларації, звіти, постанови) громадсько-політичних організацій, що входили чи співпрацювали з СКВУ, 178 арк.
367. Спр. 29. Документи (звернення, листи, резолюції, меморандуми, плани роботи) з приводу організації та проведення акції «Травень – місяць СКВУ», «За деколонізацію СРСР – за визволення України» та ін., 214 арк.
368. Спр. 32. Документи (листи, програми, протоколи, списки членів, звіти, проекти планів робіт) Світової ради суспільної служби СКВУ. 158 арк.

369. Спр. 36. Документи (правильник, організаційна схема ради, листи, звіти з відомлення, резолюції, списки організацій та ін.), 173 арк.

370. Спр. 48. Документи (меморандуми, резолюції, декларації, звернення, листи, прес-релізи, доповідь та ін.) з приводу підготовки та проведення Белградської (1977 р.) та Мадридської (1980 р.) конференцій, 130 арк.

371. Спр. 70. Гайвас Я. «Наші завдання в Україні та в сателітних країнах, тактика й методи нашої праці» та ін., 63 арк.

372. Спр. 76. Документи (звіти, програми, маніфести, комюніке та ін.), що стосується українсько-польських стосунків, церкви в Польщі, визволення народів Східної Європи, 69 арк.

373. Спр. 77. Статистично-порівняльні таблиці розвитку України, 12 арк.

374. Ф. 127. Український визвольний фонд (УВФ)

Оп. 1.

Спр. 5. Документи (запрошення, порядок нарад, резолюції та ін.) щодо проведення конференції та з'їздів УВФ, 91 арк.

375. Спр. 11. Листування з УНО стосовно членства УВФ пожертв на КВФ тощо, 226 арк.

376. Спр. 13. Листування з ОУКО відносно виділення стипендій УВФ для української молоді, позички ОУКО, 4 арк.

377. Спр. 16. Листування з редакцією газети «Українське слово» відносно переказу коштів на видання книжки Чорновола В., 35 арк.

Центральний державний історичний архів України у Києві

378. Ф. 127. Киевская духовная консистория

Оп. 652.

Спр. 447. О приношении в пользу разоренных сербских церквей, 270 арк.

Оп. 681.

379. Спр. 25. О приношении пожертвованной в пользу разоренных Турками

сербов и болгар, 265 арк.

Оп. 690.

380. Спр. 1930. О выдаче авторского осмотра Иринею с Югославии. 233 арк.

Оп. 699.

381. Спр. 1018. О распространении запрещенной прессы о Сербии. 265 арк.

Оп. 800.

382. Спр. 234. По указу Св.Синода о принятии в духовные учебные заведения Киевской епархии до десяти боснийских мальчиков для образования священнослужителей. 267 арк.

Оп. 774.

383. Спр. 92. По прошении сербского священника о предоставлении ему возможности в учебе. 255 арк.

Оп. 1058.

384. Спр. 56. Дело о пожертвовании облачений для Черногорских монастырей. 236 арк.

385. Ф. 152. Помощник начальника Бессарабии ГЖУ на пограничном пункте Измаила

Оп. 1.

Спр. 11. Список сербских подданных, которым воспрещен въезд в Россию. Из циркуляра Бессарабского губернского правления от 27 июня 1899 г., 250 арк.

386. Ф. 268. Южное районное охранное отделение.

Оп. 1.

Спр. 420–422. Списки черногорских, сербских и других народностей, прибывших в Одессу, 230 арк.

387. Спр. 345. О покупке лошадей для Сербской армии и по другим вопросам, 90 арк.

388. Спр. 435. Переписка с штабом Одесского военного округа и жандармскими командами о закупку сербскими офицерами в России лошадей для сербской армии, 195 арк.

389. Ф. 274. Киевское ГЖУ.

Оп. 1.

Спр. 3463. Циркуляр Киевского губернатора от 31 декабря 1914 г., сообщающий о разрешении «Петроградскому славянскому благотворительному обществу» устроить однодневный кружечный сбор пожертвований в пользу сербов, черногорцев, русских в Галиции и Буковине, 210 арк.

Оп. 5.

390. Спр. 1. Циркуляр Департамента полиции от 8 сентября 1912 г. о разрешении сбора публичных пожертвований без разрешения губернских властей, 90 арк.

391. Ф. 275. Киевское охранное отделение.

Оп. 1.

Спр. 105. Письмо из Ольвиополя Херсонской губернии студенту Киевского университета Долкачеву Христо Дмитриевичу от 16 декабря 1903 г. о деятельности члена Македонского комитета ЭЗ в г. Ольвиополь, 155 арк.

392. Ф. 279. Днепровский отдел Московско-Киевского ЖПУ ж/д.

Оп. 1.

Спр. 73. Распоряжение начальника контрразведывательного отделения Штаба Минского военного округа от 31 декабря 1906 г. об изъятии из продажи брошюры «Сербия у тульины» («Сербия на чужбине») сербского журналиста Якшича С., 170 арк.

393. Ф. 281. Ковельское отделение Киевского полицейского управления ж.д.

Оп. 1.

Спр. 512. О просьбе сербского правительства прислать в Сербию находившихся в России пленных сербских врачей для борьбы с эпидемией, 167 арк.

394. Ф. 294. Канцелярия Киевского отдельного цензора.

Оп. 1.

Спр. 4а. Циркуляр Главного управления по делам печати от 221 сентября 1903 г. о недопущении появления в печати статей с резкими нападками на сербское правительство, 155 арк.

395. Ф. 313. Екатиринославское ГЖУ.

Оп. 2.

Спр. 547. О запрещении въезда в Россию сербскому подданному Инекшичу К. и черногорскому подданному. Из циркуляра Департамента от 7 марта 1903 г., 178 арк.

396. Спр. 2954. О запрещении и разрешении выезда в Россию некоторых сербских подданных., 170 арк.

397. Ф. 323. Помощник начальника Полтавского ГЖУ в Полтаве и др. уездах.

Оп. 1.

Спр. 223. Предписание унтер-офицера жандармского пункта в.ч.Шишаках от 23 января 1909 г. о выявлении количества лошадей, закупленных в Миргородском уезде австрийскими и сербскими подданными, 166 арк.

398. Ф. 385. Жандармское управление города Одессы.

Оп. 1.

Спр. 630. Анонимное письмо из Белграда о намерении сербских подданных Джуровича И. и Кавсио В. прибыть в Одессу с грузом нелегальной литературы, 135 арк.

399. Спр. 2274. Дело о политической проверке студентов Новороссийского университета сербского подданства Йовановича П., Сытина Г. и др. (в кол. 40-х чел.) подозреваемых в принадлежности к одесской группировке анархистов-коммунистов и составлении угрожающего письма генерал-губернатору г.Одессы, 167 арк.

400. Спр. 3010. Об отказе солдат Сербской добровольной дивизии, сформированной из военнопленных хорватов идти на фронт, 155 арк.

401. Спр. 3020. Сообщения начальника контрразведывательного управления штаба Одесского военного округа от 14 февраля 1916 г. о принятии решения на сходке в кафе «София» в г.Одесса болгар и сербов о проведении «агитации против поступления добровольцев в сформированные русским военным министерством сербских добровольческих дружин», 145 арк.

402. Спр. 3062. Наряд о рядовых Сербской Добровольной дивизии Стоюкова С., Девича Д., дворянина Самборского П., обвиняемых в изготовлении и выдаче подпольных документов об увольнении со службы в г.Одесса, 137 арк.

403. Ф. 386. Одесское охранное отделение.

Оп. 1.

Спр. 728. Дело о проверке политической благонадежности проживающих в г. Одесса сербского подданного Леотича П.И. и австрийской подданной Ярош С., 187 арк.

404. Ф. 339. Помощник начальника Одесского жандармского управления в Одесском порту.

Оп. 1.

Спр. 95, 139, 167. О числе сербских подданных, проследовавших через Одесский порт. Из ведомостей о количестве иностранцев, прибывших из России, 230 арк.

405. Спр. 110. Сообщение Одесского градоначальника от 29 апреля и 3 июня 1910 г. о разрешении приезда в Одессу ученицам Белградской учительской школы по одному коллективному паспорту, 200 арк.

406. Ф. 442. Канцелярия Киевского, Подольского и Волынского генерал-губернаторства.

Оп. 641.

Спр. 1ч.1. Переписка с одесским и киевским градоначальником по вопросу приезда в г.Киев группы сербских экскурсантов, в числе которых будут министры и председатель скупщины. 14–29 июля 1911 г., 78 арк.

407. Спр. 97. Дело о разрешении проживающих в г.Киеве тайному советнику гр. О`Рурк принять и носить румынские и сербские ордена и медаль. 1911– 26 июля 1912 гг., 88 арк.

408. Спр. 205. Дело о вручении сербских орденов и медалей жителям г.Киева, пожалованных сербским королем Петром при посещении города в 1910 г., 145 арк.

Оп. 647.

409. Спр. 145. Дело о сборе пожертвований в пользу русско-сербского клуба в Белграде, 155 арк.

410. Ф. 692. КОПС.

Оп. 51.

Спр. 129. Дело об освобождении сербских судов, прибывших в г.Александровск для закупки продовольствия для армии, от уплаты сборов за длительное стояние 2–27 декабря 1915 г., 130 арк.

411. **Ф. 707. Управление попечителя учебного округа г. Киев.**

Оп. 79.

Спр. 7–б. Переписка попечителя Киевского ученого округа с Историко-филологическим институтом имени Безбородко в Нежине о командировании преподавателя Заболотского в Загреб, Белград и Софию для работы над диссертацией 1912 г., 125 арк.

Оп. 151.

412. Спр. 21. Об оставлении при университете лиц для приготовления к профессорскому званию и о командировании их с научной целью за границу, 145 арк.

Оп. 152.

413.Спр. 21. Об оставлении при университете Св.Владимира из числа окончивших в оном курсе стипендиатами для приготовления к профессорскому званию и о командировании их за границу с ученой целью, 135 арк.

Оп. 153.

413. Спр. 15. Об оставлении при университете Св.Владимира окончивших курс профессорскими стипендиатами и о командировании их с ученой целью за границу, 115 арк.

Оп. 154.

414. Спр. 69. Об участии преподавателей во 2-й международном конгрессе в Нюрнберге, 112 арк.

415. Спр. 15. Об оставлении при университете Св.Владимира окончивших курс профессорскими стипендиатами и о командировании их с ученой целью за границу, 99 арк.

Оп. 155.

416. Спр. 15. Об оставлении при университете Св.Владимира окончивших курс профессорскими стипендиатами и о командировании их с ученой целью за границу, 89 арк.

417. Спр. 27. Об участии преподавателей во 2-й международном конгрессе в обучения рисования в Швейцарии. Берн, 160 арк.

Оп. 156.

418. Спр. 15. Об оставлении при университете Св.Владимира окончивших курс профессорскими стипендиатами и о командировании их с ученой целью за границу, 120 арк.

Оп. 159.

419. Спр. 15. Переписка с министерством народного просвещения и Киевским университетом об оставлении на кафедре истории выпускника университета Шевского Е., 110 арк.

Оп. 160.

420. Спр. 15. Об оставлении при университете Св.Владимира и Нежинского Историко-филологического института имени Безбородко окончивших курс в оных лиц стипендиатов для приготовления у профессорскому званию и о командированию их с ученой целью за границу, 89 арк.

Оп. 161.

421. Спр. 15. Об оставлении при университете Св.Владимира и Нежинского Историко-филологического института имени Безбородко окончивших курс в оных лиц стипендиатов для приготовления у профессорскому званию и о командированию их с ученой целью за границу, арк.

Оп. 162.

422. Спр. 15. Об оставлении при университете Св.Владимира и Нежинского Историко-филологического института имени Безбородко окончивших курс в оных лиц стипендиатов для приготовления у профессорскому званию и о командированию их с ученой целью за границу, 95 арк.

Оп. 164.

423. Спр. 96. О командировании кандидатов из окончивших курс классических гимназий в Лейпциге для приготовления к преподавательским должностям, 120 арк.

Оп. 169.

424. Спр. 111. О командировании кандидатов из окончивших курс классических гимназий в Лейпциге для приготовления к преподавательским должностям, 80 арк.

Оп. 229.

425. Спр. 2 ч.2. Циркуляр начальникам средних учебных заведений Округа (кроме г.Киева) от 9 января 1915 г. о сборе пожертвований в пользу комитета «Киев – Сербия и Черногория», 59 арк.

Оп. 256.

426. Спр. 268. Сообщения ректоров и начальников гимназий, реальных и народных училищ округа о сборе пожертвований в учебных заведениях в пользу осиротевших и раненых славян Балканского полуострова и отсылке в Славянский блок, 69 арк.

427. Спр. 2650. Циркуляр начальникам учебных заведений г.Киева от 17 декабря 1914 г. о разрешении сбора пожертвований по подписным местам в учебных заведениях г.Киева в пользу комитета «Киев – Сербия и Черногория», 78 арк.

Оп. 258.

428. Спр. 326. Донесения ученым заведениям о сборе средств в фонд Комитета по сбору в пользу сербских детей, 65 арк.

429. Спр. 336. Циркуляр начальникам средних учебных заведений Округа (кроме г.Киева) от 9 января 1915 г. о сборе пожертвований в пользу комитета «Киев – Сербия и Черногория», 77 арк.

Оп. 259.

430. Спр. 80. Циркуляр начальникам средних учебных заведений г.Киева от 29 апреля 1916 г. о разрешении учащимся участвовать в однодневном кружечном сборе с целью усиления средств Киевского комитета спасения сербских детей, 150 арк.

431. Спр. 203. О сборе в пользу сербских детей, 110 арк.

Оп. 287.

432. Спр. 2260. Прошение и документы докторов медицины заграничных университетов, не приступивших к экзаменам в комиссиях, 120 арк.

433. Спр. 2291. Прошение и документы докторов медицины заграничных университетов, экзаменовавшихся в испытательных комиссиях при университете СВ.Владимира на степень лекаря. А-Л, 200 арк.

434. Спр. 2292. Прошение и документы докторов медицины заграничных университетов, экзаменовавшихся в испытательных комиссиях при университете СВ.Владимира на степень лекаря. М-Я, 150 арк.

435. Спр. 2813. Прошение и документы докторов медицины заграничных университетов, не приступивших к экзаменам в комиссиях, 190 арк.

Опс 294.

436. Спр. 50. Прошение и документы докторов медицины заграничных университетов, не приступивших к экзаменам в комиссиях, 170 арк.

437. **Ф. 711. Київська духовна академія.**

Оп. 3.

Спр. 2300. Список студентов иностранцев, 156 арк.

438. Спр. 2551. Представление свидетельства в учебный комитет Синода о выпускниках академии 1900 г., 140 арк.

439. Спр. 2576. Правила приема в русские учебные заведения студентов иностранцев с Болгарии, 147 арк.

440. Спр. 2598. Дело о приеме воспитанников на I курс академии, 80 арк.

441. Спр. 2600. Принятие студентов академии Георгиева, Златева И., Химитлийского и по др. вопросам, 144 арк.

442. Спр. 2608. Представление ведомостей в учебный комитет Синода об успеваемости и поведении студентов болгар, 140 арк.

443. Спр. 2613. Ведомости об успеваемости и поведении студентов в академии за 1900–1901 учебный год, 205 арк.

444. Спр. 2616. Свидетельство о приеме в академию серба В.Бошняковича, 250 арк.
445. Спр. 2666. Дело о приеме студентов на I курс, 95 арк.
446. Спр. 2667. Дело о приеме студентов Казанской, Петербургской, Московской и других академий о приеме их в Киевскую, 78 арк.
447. Спр. 2668. Указ Синода о запрещении студентам академии слушать лекции по предметам, не входящим в их специальную группу, 90 арк.
448. Спр. 2669. Прошение Никшича Р. о разрешении посещать лекции в академии на праве вольнослушателя, 120 арк.
449. Спр. 2680. Представление сведений Синоду о выпускниках академии 1902 года, 130 арк.
450. Спр. 2681. Представление Синоду ведомостей об успеваемости поведении студентов болгар, 200 арк.
451. Спр. 2689. Ведомости об успеваемости поведении студентов академии за 1902–1903 учебный год, 125 арк.
452. Спр. 2690. Свидетельство об исключении из академии серба Бранковича М., 78 арк.
453. Спр. 2743. Заявления профессорских стипендиатов Родженова и Фаминского В. об избрании ими предмета для специального изучения в 1903–1904 учебном году, 90 арк.
454. Спр. 2744. Представление Синоду ведомостей о выпускниках академии за 1903 учебный год, 70 арк.
455. Спр. 2750. Алфавитный список студентов академии за 1903 год, 100 арк.
456. Спр. 2777. Предписание Синода о выдаче стипендий уроженцам Сербии (и др.) воспитаннице Киевского женского училища духовного ведомства Влайкович, 115 арк.
457. Спр. 2810. Дело о распределении выпускников академии, 90 арк.
458. Спр. 2812. Ведомости об успеваемости поведении студентов академии

за 1903–1904 учебный год, 89 арк.

459. Спр. 2852. Дело о приеме иностранцев в духовные учебные заведения, 67 арк.

460. Спр. 2868. Список студентов академии за 1904–1905 учебный год, 45 арк.

461. Спр. 2869. Ведомости об успеваемости поведению студентов академии за 1904–1905 учебный год, 60 арк.

462. Спр. 2912. Дело о приеме выпускников духовных семинарий на I курс академии, 78 арк.

463. Спр. 2943. Список студентов академии за 1906 с краткой характеристикой, 45 арк.

464. Спр. 3051. Алфавитный список студентов академии за 1906–1907 учебный год. 120 арк.

465. Спр. 3143. Представление Синоду ведомостей о выпускниках академии за 1908 учебный год, 78 арк.

466. Спр. 3151. Алфавитный список студентов академии за 1907–1908 учебный год, 68 арк.

467. Спр. 3172. Отношение Министерства Внутренних дел о послании списков студентов академии «Записки сербского университета по вопросу аннексии Боснии и Герцеговины», 79 арк.

468. Спр. 3184. Предписание Синода о порядке приема иностранцев в академію, 93 арк.

469. Спр. 3257. Дело о приеме воспитанников семинарии на I курс академии, 80 арк.

470. Спр. 3279. Расписание подачи семестровых сочинений в список тем для студентов академии на 1909–1910 учебный год, 67 арк.

471. Спр. 3353. Дело о приеме выпускников семинарий на I курс академии, 82 арк.

472. Спр. 3365. Список тем для курсовых сочинений на 1908–1909 и 1909–

1910 учебные годы, 76 арк.

473. Спр. 3437. Дело о приеме в академию студентов-семинаристов, 54 арк.

474. Спр. 3454. Список студентов академии за 1911 с краткой характеристикой, 67 арк.

475. Спр. 3583. Алфавитный список студентов академии, 55 арк.

476. Спр. 3587. Ведомости об успеваемости поведению студентов академии болгар за 1911–1912 учебные годы, 132 арк.

477. Спр. 3621. Алфавитный список студентов академии, 120 арк.

478. Спр. 3732. Ведомости об успеваемости поведению студентов академии болгар за 1913–1914 учебные годы, 115 арк.

479. Спр. 3824. Прошение серба Милушача – студента Киевской духовной академии взять его на содержание Синода т. к. Сербия находится в тяжелом положении и не может высылать ему стипендию, 92 арк.

480. Спр. 3862. Дело о приеме выпускников семинарий на I курс академии, 95 арк.

481. Спр. 3928. Дело о приеме выпускников семинарий на I курс академии. В деле есть дела студентов – иностранцев, 79 арк.

482. Спр. 3950. Список студентов академии, 78 арк.

483. Спр. 4052. Дело о распределении выпускников академии на службу, 110 арк.

484. Спр. 4057. Расписание лекций и испытаний студентов академии. Список студентов академии и другие документы, 67 арк.

Оп. 7.

485. Спр. 1741. Дело о выдаче пособий сербам и болгарам – студентам Киевской духовной академии, 85 арк.

486. Спр. 1762. Прошение студентов Киевской духовной академии сербов и болгар разрешить жить на частных квартирах, 90 арк.

487. Спр. 1894. Дело о выдаче студенту Киевской духовной академии Усмовичу пособия комиссией по образованию южных славян, 79 арк.

488. Ф. 882. Киевский пораяенный комитет.

Оп. 2.

Спр. 178, 179. Дело о вывозе из Киевской, Одесской и др. губерний России продовольствия и фуража в Сербию, 65 арк.

489. Ф. 1152. Помощник начальника Бессарабского ГЖУ на пограничном пункте г.Измаил.

Оп. 1.

Спр. 104. Переписка с начальником Бессарабского ГЖУ об обнаружении у лоцманского ученика на пароходе «Сербия» антиправительственных брошюр, 92 арк.

490. Спр. 365. О сербских подданных, проезжающих через пограничный пункт г.Измаил. Из отчетов пассажирского движения, 79 арк.

491. Спр. 180. Телеграмма Департамента полиции от 6 марта 1909 г. о подпольном проезде через границу добровольцев в Сербию, 145 арк.

492. Ф. 1153. Помощник начальника Бессарабского ГЖУ на пограничном пункте г.Рени.

Оп. 1.

Спр. 34, 37,52, 104. О сербских подданных, прибывших в Россию. Из ведомостей об иностранных подданных проезжающих через пограничный пункт г.Рени, 195 арк.

493. Ф. 1439. Черниговское ГЖУ.

Оп. 1.

Спр. 1639. Об оказании денежной помощи Комитету помощи сербам и черногорцам, 177 арк.

Інститут рукопису НБУ імені В.І.Вернадського**494. Ф. 13.**

Оп. 1.

Спр. 350. Проф. Кулаковський П. Победоносцеву К.П. Письмо 8.03.1889 г. из Варшавы «О необходимости поставить Сербскую Церковь в зависимость от России», 47 арк.

495. Ф. 39. Козицький Пилип Омелянович.

Оп. 1.

Спр. 114. На позициях социалистического реализма (краткий обзор творчества украинских советских композиторов последних лет) для ВОКС, 85 арк.

496. Спр. 379. Звіт про роботу кафедри історії української музики країн народної демократії і капіталістичних за I семестр 1951–1952 рр., 58 арк.

497. Спр. 380. Звіт про роботу кафедри історії української і зарубіжної музики Київської державної консерваторії за 1953–1954 н.р., 70 арк.

498. Спр. 381. Отчет по выполнению плана научной работы кафедры истории украинской и зарубежной музыки (Киевская государственная консерватория) за 1954 г., 55 арк.

499. Спр. 383–399. Протоколи засідань кафедри історії української музики та музики країн народної демократії і капіталістичних країн. 12 вересня 1951 – 9 жовтня 1953 р., 23 арк.

500. Спр. 1038. Общество культурных связей Югославии с СССР. Козицькому Ф.Е. Письмо с благодарностью за оказанный прием делегации. 18 июля 1946 г. с Белграда, 57 арк.

501. Спр. 1124. Кизицькому П.О, запрошення на прийом на честь делегації Югославського товариства культурного співробітництва з СРСР, 215 арк.

502. Спр. 1166. Спілка радянських композиторів УРСР до УТКЗ з закордоном (лист з пропозицією ряду заходів для поширення музично-

культурних зв'язків УРСР з країнами народної демократії, 180 арк.

503. Спр. 1193. Чалаковичу Радолубу, Председателю правительства Народной Республики Босния и Герцеговина (письмо 9 марта 1947 г. из Киев в Белград), 320 арк.

504. Ф. 78. Назаревський Олександр Андронович.

Оп. 1.

Спр. 1615. Экономическое сотрудничество СССР со странами народной демократии. Выписки на конференцию. Киев 1953 год, 50 арк.

505. Ф. 179. Андроник Іоанікійович Степович.

Оп. 1.

Спр. 1. Жизнеписание (краткое) профессора Степовича А.И., 45 арк.

506. Спр. 4. Анкета члена Дому вчених, 55 арк.

507. Спр. 15. Новая работа по славяноведению, арк.

508. Спр. 20. Славянские музыкальные деятели, 70 арк.

509. Спр. 40. Ludvík Kuba, 56 арк.

510. Спр. 71. История сербохорватской литературы. Черновые заметки, 80 арк.

511. Спр. 73. Приложение : «К 50-летию литературной деятельности сербского поэта Змай Иована Иовановича. 1899 г. Доклад. Отчет из издания «Киевское славянское общество», 120 арк.

512. Спр. 75. Векослав Клаїч. Загреб. 1924, 105 арк.

513. Спр. 242. История сербохорватской литературы. 20-е годы XX в., 70 арк.

514. Спр. 266–267. Радовичу Э. Письма на визитных карточках, 110 арк.

515. Спр. 434. Письмо 16 ноября 1899 г. с Загреба, 70 арк.

516. Спр. 336. Библиотека Югославской Академии наук, 87 арк.

517. Спр. 466. Дучич Никифор, архимандрит. Письмо с Белграда, 110 арк.

518. Спр. 725. Попович Петер. Письмо 27 июля 1896 г., 60 арк.
519. Спр. 731. Радович Э. Письмо з Белграда. 4 октября 1921 г., 79 арк.

Центральний державний історичний архів України у Львові

520. Ф. 309. Наукове Товариство імені Шевченка у Львові

Оп. 1.

Спр. 123. Листування з організаційними комітетами про проведення міжнародних наукових конгресів, з'їздів, конференцій тощо. 1922–1929 рр., 190 арк.

521. Спр. 124. Листування з організаційними комітетами про проведення міжнародних наукових конгресів, з'їздів, конференцій тощо. 1933–1936 рр., 200 арк.

522. Спр. 149. Листи академії наук за кордон про співпрацю. Т.І, 210 арк.

523. Спр. 144. Листи академії наук за кордон про співпрацю. Т.ІІ, 200 арк.

524. Спр. 145. Листи академії наук за кордон про співпрацю. Т.ІІІ, 190 арк.

525. Спр. 146. Листи академії наук за кордон про співпрацю. Т.ІV, 85 арк.

526. Спр. 147. Листування з дирекціями польських і закордонних наукових інституцій про співпрацю, 144 арк.

527. Спр. 148. Листування австрійських і закордонних наукових установ про співпрацю. Т.І, 99 арк.

528. Спр. 149. Листування австрійських і закордонних наукових установ про співпрацю. Т.ІІ., 115 арк.

529. Спр. 150. Листування австрійських і закордонних наукових установ про співпрацю. Т.ІІІ, 55 арк.

530. Спр. 151. Листування австрійських і закордонних наукових установ про співпрацю. Т.ІV, 67 арк.

531. Ф. 348. Товариство «Просвіта» у Львові

Оп. 1.

Спр. 312. Листування українського священика з с.Лепениця у Боснії (Югославія) Матуса Степана з проханням надіслати «Кобзар» Т.Шевченка та іншу літературу, 154 арк.

532. Спр. 336. Інформація Семака Василя з Прнявора в Боснії про суспільно-культурні течії серед місцевих українських поселенців, роль «Просвіти» в столиці Хорватії Загребі та необхідність тісних зв'язків з Західною Україною, 155 арк.

533. Спр. 337. Лист кравця В.Семака з Прнявора в Боснії з проханням систематично надсилати зі Львова літературу для місцевих читалень «Просвіти», 233 арк.

534. Спр. 351. Листівка професора богословської школи в м.Прізрен у Югославії І.Черневського з проханням надіслати твори Т.Шевченка, І.Котляревського, Карпенка Карого, видані українською мовою, 166 арк.

535. Спр. 605. Листування з керівниками «Української матиці» в м. Баня-Лука у Боснії про прийом її членів «Просвіти» та висилку видань товариства, 145 арк.

536. Спр. 6343. Листування з членами товариства «Просвіта» у Баня-Лука Милянком М. про його репатріацію в Західну Україну, 76 арк.

537. Спр. 6344. Комюніке, звіт, оголошення, бюлетень крайової управи «Проствіти» в м. Загребі з даними про підпорядковані йому філіали, 90 арк.

538. Спр. 6345. Листування з українськими поселенцями в с. Нова Дуброва (Югославія) Михайлюком про висилку з Львова календаря «Просвіти» і «Збірника колядок» та ін., 43 арк.

539. Ф. 362. Студинський Кирило – академік

Оп. 1.

Спр. 423. Листи Ягіча Ватрослава, 54 арк.

540. Ф. 366. Боберський Іван – голова товариства «Сокіл-Батько»

Оп. 1.

Спр. 1. Відозви, бюлетені, листи та ін. Документи «Союзу українського сокільства за кордоном» в Празі про проведення всесокільського з'їздів, переслідування сокільського руху в Польщі, святкування 40-річчя заснування товариства «Сокіл-Батько» у Львові, 125 арк.

541. Спр. 2. Листування з товариством опіки про українських емігрантів у Львові, про створення, діяльність товариств, співпрацю з товариством опіки над українськими переселенцями. ім.. Св. Рафаїла в Канаді. та ін., 89 арк.

542. Спр. 3. Звіт про діяльність «Товариства опіки українськими переселенцями ім.. Св. Рафаїла в Канаді 1924–1925 р» складений І.Боберським», 132 арк.

543. Спр. 4. Листи товариства «Просвіта» у Львові і Загребі та гімнастичного товариства «Сокіл» у Львові про заснування філіалу «Просвіта» у Самборі, 70 арк.

Державний архів Кіровоградської області

544. Ф. 5380. Кіровоградський державний педагогічний інститут імені О.С.Пушкіна

Оп. 3.

Спр. 3. Справки о деятельности пединститута за 1976–1977 у. г., 255 арк.

545. Спр. 6. Отчет о научно-исследовательской работе за 1976 г., 232 арк.

546. Спр. 13. Статистический отчет о распределении студентов по курсам и по возрасту. 1976–1977 г.г., 210 арк.

547. Спр. 103. Отчет о научно-исследовательской работе за 1977 г., 287 арк.

548. Спр. 211. Отчет о научно-исследовательской работе за 1978 г., 344 арк.

549. Спр. 302. О работе вуза за 1979 г., 288 арк.

550. Спр. 303. План науково-дослідної роботи вузу за 1979 р., 320 арк.

551. Спр. 549. Отчет о научно-исследовательской работе за 1981 г., 325 арк.

552. Спр. 673. Отчет о научно-исследовательской работе за 1982 г., 370 арк.

553. Спр. 800. Отчет о научно-исследовательской работе за 1983 г., 320 арк.

554. Спр. 802. Отчет о научно-исследовательской работе за 1984 г., 357 арк.
555. Оп. 5.
556. Спр. 20. Статистичні дані про роботу вузу зо 1961–1985 роки, 446 арк.
557. Спр. 21. Статистичні дані про роботу вузу зо 1981–1986 роки, 268 арк.
558. Спр. 272. Годовой план за 1987 год, 510 арк.

Поточні архіви

Міністерство культури України

559. Папка 1976–1981 рр. Довідка про культурну співпрацю між УРСР і СФРЮ за 1976 – 1981 рр., 77 арк.
560. Папка 1968–1970 рр. Культурні зв'язки між УРСР і СФРЮ за 1968–1970 рр., 70 арк.

Міністерство освіти і науки України

561. Папка 1985 р. Довідка про науково-технічну співпрацю вищої школи УРСР та СР Хорватії. Вересень 1985 р., 80 арк.
562. Папка 1987 р. Довідкові матеріали про науково-технічну співпрацю з вузами СФРЮ. Грудень 1987 р., 90 арк.

Президія НАН України.

563. Папка 1985 р. Югославія. Грудень 1985 р., 49 арк.

Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України в Києві

564. **Ф. 504. Міністерство культури УРСР. «Укрконцерт»**
Оп. 1-д.
Спр. 4. Переписка с Министерством культуры УССР, Госконцертом и областными филармониями по вопросу зарубежных гастролей, 62. арк.
565. Спр. 5. План гастролей зарубежных коллективов, программа концерта Лаоса, 16 арк.
566. 566. Спр. 6. Планы пребывания на гастролях в УССР зарубежных

- коллективов, 59 арк.
567. 567. Спр. 7. Информации о зарубежных артистах, гастролировавших в СССР, 126 арк.
568. 568. Спр. 8. Переписка с Госконцертом и областными филармониями по вопросу зарубежных гастролей, 31 арк.
569. 569. Спр. 9. Планы гастролей в СССР артистов и коллективов зарубежных стран, 26 арк.
570. 570. Спр. 10. Планы гастролей в СССР артистов и коллективов зарубежных стран, 61 арк.
571. Спр. 13. Планы зарубежных гастролей на I полугодие и переписка с Госконцертом и Украинским обществом дружбы и культурных связей с зарубежными странами по вопросу зарубежных гастролей, 15 арк.
572. Спр. 18. Планы пребывания в СССР танцевально-хорового ансамбля им. Т.Г.Шевченко общества объединенных украинских канадцев, американского балета п/у А.Эйли и письмо Одесской филармонии о подтверждении плана гастролей на I полугодие 1971 г., 19 арк.
573. Спр. 22. Переписка с Министерством культуры СССР по вопросу зарубежных гастролей, 10 арк.
574. Спр. 23. Переписка с Министерством культуры СССР, Госконцертом и областными филармониями по вопросу зарубежных гастролей, 29 арк.
575. Спр. 25. Планы гастролей в СССР артистов и коллективов зарубежных стран, 82 арк.
576. Спр. 64. Переписка с Министерством культуры СССР по вопросу зарубежных гастролей итальянской певицы Лючии Альтиери в Киеве и планы зарубежных гастролей, 22 арк.
577. Спр. 65. Планы гастролей в СССР артистов и коллективов зарубежных стран, 44 арк.
578. Спр. 66. Информации о зарубежных артистах и коллективах, гастролировавших в СССР, программы их выступлений, 29 арк.

579. Спр. 67. Отзывы о концертах зарубежных артистов, выступающих в Киеве, 17 арк.

Оп. 1.

580. Спр. 544. Переписка с Министерством культуры УССР по вопросу зарубежных гастролей, 10 арк.

581. Спр. 545. Переписка с Министерством культуры УССР по вопросу зарубежных гастролей, 13 арк.

582. Спр. 546. Отчет по гастролям зарубежных коллективов в УССР, 15 арк.

583. Спр. 548. Переписка с Министерством культуры УССР по вопросу зарубежных гастролей, 67 арк.

584. Спр. 549. Переписка с Министерством иностранных дел УССР, Киевской филармонией и Госконцертом по вопросу зарубежных гастролей, 11 арк.

585. Спр. 550. Планы гастролей в УССР артистов и коллективов зарубежных стран, 8 арк.

586. Спр. 552. Отчет по гастролям зарубежных коллективов в УССР, 35 арк.

587. Спр. 557. Планы гастролей в УССР артистов и коллективов зарубежных стран, 64 арк.

588. Спр. 559. Отчет по гастролям зарубежных коллективов в УССР, 19 арк.

589. Спр. 565. Отчет по гастролям зарубежных коллективов в УССР, 27 арк.

590. Спр. 569. Отчет по гастролям зарубежных коллективов и отдельных исполнителей в УССР, 390 арк.

591. Спр. 571. Отчет по гастролям зарубежных коллективов и отдельных исполнителей в УССР, 19 250 арк.

Галузевий державний архів Служби безпеки України у Києві

592. Ф. 16. Секретаріат ГПУ-КГБ УРСР

Оп. 3.

Спр. 2. О генконсуле Югославии Андриячшевиче и вице-консуле

Стефанович, 440 арк.

593. Спр. 2. за 1974 р. Доклады, представления и спецсообщения органов госбезопасности в партийные и правительственные органы, 388 арк.

594. Спр. 10. Об Андриячшевиче Бранко генконсуле Югославии, 410 арк.

595. Спр. 15. О сотрудниках генконсульства Югославии, 370 арк.

Оп. 9.

596. Спр. 17. Отчет о работе 6 спецотделов МВД-УМВД УССР по контролю международной и внутрисоюзной почтово-телеграфной корреспонденции, 210 арк.

Государственный архив Российской Федерации в Москве

597. Министерство высшего и среднего специального образования СССР

Оп.1.

Ед. хр. 3956. Распределение студентов, учащихся, аспирантов и стажеров-иностранцев по странам, из которых они прибыли в СССР на 1 января 1970 г. Социалистические страны (Югославия), 215 арк.

598. Ед. хр. 3957. Справка о количестве граждан зарубежных стран, обучающихся в СССР на 1 январь 1970 г., 156 арк.

599. Ед. хр. 4304. Справка о сотрудничестве с зарубежными странами по вопросам высшего и среднего специального образования за 1970 год, 134 арк.

600. Ед. хр. 4305. Отчет об участии делегации породненных вузов зарубежных соцстран в юбилейных конференциях и торжествах Ужгородского государственного университета, 265 арк.

601. Ед. хр. 4306. Отчет об эффективности приема зарубежных специалистов, 135 арк.

602. Ед. хр. 4336. Отчет об эффективности приема зарубежных специалистов, 170 арк.

603. Ед. хр. 4387. Справка о количестве граждан зарубежных стран, обучающихся в СССР на 1 январь 1971 г., 245 арк.

604. Ф. 9576. Союз советских обществ дружбы и культурной связи с зарубежными странами (ССОД)

Оп. 4.

Ед. хр. 360. Пребывание артистов из Белграда, 220 арк.

605. Ед. хр. 360. Культурная жизнь в Югославии (Обзор печати за июль 1971 г.), 265 арк.

606. Ед. хр. 360. Программа культурного сотрудничества на 1970–1971 гг., 155 арк.

607. Ед. хр. 484. Победители всеюгославской олимпиады в СССР, 134 арк.

608. Ф. 9606. Министерство высшего и среднего специального образования СССР

Оп. 1.

Ед. хр. 4757. Справка о количестве национальных кадров подготовленных в СССР для социалистических стран, выпущенных за период с 1950 по 1970 гг. вкл., 125 арк.

609. Ед. хр. 5183. Отчет о научной командировке в СФРЮ, 235 арк.

610. Ед. хр. 5352. Справка о подготовке специалистов из числа граждан СФРЮ на 1 июля 1972 г., 134 арк.

611. Ед. хр. 5358. О пребывании члена Исполнительного вече Черногории Д.Кривокапича, 220 арк.

612. Ед. хр. 5673. Международные курсы славистов, 176 арк.

613. Ед. хр. 5673. Отчет о командировке по межвузовскому обмену в Загребский университет зав. кафедрой истории зарубежных стран КГУ д.и.н. профессора Джержулы Карпа Емельяновича, 220 арк.

614. Ед. хр. 6730. Отчет о выполнении плана научно-технического

- сотрудничества с зарубежными странами за 1975 год, 210 арк.
615. Ед. хр. 7240. Отчет о выполнении плана научно-технического сотрудничества с зарубежными странами за 1976 год, 155 арк.
616. Ед. хр. 7652. Отчет о выполнении плана научно-технического сотрудничества с зарубежными странами за 1977 год, 130 арк.
617. Ед. хр. 8087. Отчет о выполнении плана научно-арк.технического сотрудничества с зарубежными странами за 1978 год, 180 арк.

**Российский государственный архив литературы и искусства в
Москве**

618. Ф. 2329. Министерство культуры СССР.

Оп. 9.

- Ед. хр. 66. Справка о развитии культурных и научных связей СССР с зарубежными странами, 250 арк.
619. Ед. хр. 84. План культурного и научного сотрудничества в 1958 г. между СССР и ФНРЮ, 285 арк.
620. Ед. хр. 86. Встреча с советскими представителями директора Концертного бюро НР Сербии т.Бекич, 230 арк.
621. Ед. хр. 87. Художники-графики Дубинский Д.А. и Рачек Е.М. 344 арк.
622. Ед. хр. 127. Выставка в Киеве, 325 арк.
623. Ед. хр. 129. Справка о югославском кинематографе, 210 арк.
624. Ед. хр. 186. Вопросы культурной жизни Советского Союза на страницах югославских газет, 435 арк.
625. Ед. хр. 239. План культурного и научного сотрудничества СССР и ФНРЮ на 1961–1962 гг., 440 арк.
626. Ед. хр. 243. Международная выставка графики, 450 арк.
627. Ед. хр. 243. Выставка югославской книги, 340 арк.
628. Ед. хр. 327. Культурная жизнь 1962 г., 290 арк.
629. Ед. хр. 338. Культурные связи с социалистическими странами, 410 арк.

630. Ед. хр. 494. Справка о культурных связях с Югославией в 1963 г., 330 арк.
631. Ед. хр. 495. Министру культуры СССР Фурцевой, 355 арк.
632. Ед. хр. 501. Культурные связи с социалистическими странами 1964 г., 315 арк.
633. Ед. хр. 732. План культурного и научного сотрудничества между СССР и СФРЮ на 1964–1965 гг., 340 арк.
634. Ед. хр. 2134. Отчет о выполнении план культурного сотрудничества между СССР и СФРЮ на 1968 г., 330 арк.

Архив внешней политики Российской Федерации в Москве

635. Ф. 144.

Оп. 5-а.

Д. 1. Папка 7. Хроника событий с 1939–1945 гг., 440 арк.

Оп. 6-а.

636. Д. 1. Папка 9-а. Хроника событий 1946 г., 270 арк.

Оп. 9.

637. Д. 9. Папка 20. Хроника событий 1949 г., 320 арк.

638. Д. 17. Папка 21. Хроника событий 1946 г., 310 арк.

Оп. 15.

639. Д. 5. Папка 34. Хроника событий 1954 г., 230 арк.

Оп. 17.

640. Д. 15. Папка 39. Хроника событий 1956 г., 270 арк.

641. Ф.202.

Оп. 5.

Д. 12. Папка 111. Биография Лаврентьева Анатолия Иосифовича, 130 арк.

Оп. 32.

642. Д. 4. Папка 153. Хроника событий 1971 г., 310 арк.

Оп. 33.

643. Д. 3. Папка 155. Хроника событий 1972 г., 270 арк.

II. Опубліковані документи

644. 276-й рік Міжнародного проекту Сербія-Україна стартував у Києві.

[Текст] // Зовнішні справи. – 2009. – № 2. – С. 61-63

645. 30 роки Союзу русинок и 463ед.463нцях Горватскей [Текст]. –

Вуковар, 1998. – 42 с.

646. Барщевський І. Українці в Бродсько-Посавській області /Іван

Барщевський // Українці Хорватії. Книга перша. Документи і матеріали. –

Загреб, 2002. – С.125–139.

647. Большакова Л.К. Экономическое сотрудничество Социалистической

Федеративной Республик Югославии со странами-членами СЭВ / Л.К.

Большакова // Внешнеэкономические 463ед.463 стран-членов СЭВ в

условиях социалистической экономической интеграции. – М. : Рукопись

463ед. в ИНИОН АН СССР № 5747 от 02.07.80. – С.197–216.

648. Визит Исипа Броз Тито в Советский Союз 16–24 августа 1977 года /

Речи, документы, материалы. – М. : Издательство политической

литературы, 1977. – 39 с.

649. Встанволення тоталітарних режимів у країнах Центральної та

Південно-Східної Європи (1941–1953). Хрестоматія [Упорядник

Р.М.Постоловський]. – Харків, 2000. – 470 с.

650. Документы внешней политики. 1940 – 22 июня 1941. Т. XXIII: В 2 кн. –

Кн. 1. Январь–октябрь 1940. – М. : Междунар. отношения, 1995. – 752 с.

(Министерство иностранных дел Российской Федерации) [Электронный

ресурс]. – Режим доступа: <http://katyn.poland1939.ru/foreign/>

Doc.vnesh.polit_23_01.htm

651. Извлечение изъ 463ед.463нцях совъта Императорской Кіевской

Духовной Академіи за 1915–1916 учебный годъ. – К., 1916. – 90 с.

652. Консолидація и вельки успіхи (1973–1980) [Текст] //30 роки Союзу

русинок и 463ед.463нцях Горватскей / [упорядкував Влад Костельник]. –

- Вуковар, 1998. – С. 100–107.
653. Конституция и 464ед.464нц законодательные акты ФНРЮ [Под 464ед.. Г.И.Тункина]. – М. : Изд.иностранной литературы, 1956. – 798 с.
654. Македонские переселены и формирование македонского полка в России в XVIII веке. Македония и македонцы в прошлом. Институт за национални историја [Текст]. – Скопје, 1870. – С.171–172.
655. Общественный план Югославии на период с 1976 по 1980 год / Союзный 464ед.464нц по делам информации. – Офиц. 464ед. – Белград, 1980. – 166 с.
656. Речь о Отчетъ о состояніи Императорской Кіевской Духовной Академіи за 1912–1913 учебный годъ [Текст]. – К., 1914. – С.99–117.
657. Сербия в цифрах. 78. Республиканский секретарит по информации Республиканское статистическое управление [Текст]. – Белград, 1978. – 68 с.
658. Службени лист Социјалистичке Федеративне Републике Југославије [Текст]. – Београд, 1975. – Број 51, год. XXXI. – С.1389–1414.
659. Советский фактор в Восточной Европе. 1944 –1953 гг. В 2-х 464ед. Документы / Т. 2. 1949–1953 гг. [Отв. редактор – Т.В.Волокитина]. – М. : «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2002. – 928 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://katyn.poland1939.ru/foreign/sovfactor-02.htm>
660. Советский фактор в Восточной Европе. 1944–1953 гг. В 2-х 464ед. Документы / Т. 1. 1944–1948 гг. [Отв. редактор Т.В.Волокитина]. – М. : «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 1999. – 687 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.katyn-books.ru/archive/foreign/sovfactor-01.htm#205doc>
661. Советско-югославские отношения, 1917–1941 гг.: Сб. документов и материалов / [Институт славяноведения и балканистики РАН и др.]; Редкол.: В.В.Зеленин /отв. ред. и др. /сов. часть/, С.Цветкович /отв. ред./ и

- др. /югосл. часть/; [Коммент. сост. В.В.Зеленин и др.]. – М., 1992. – 410 с.
(у співавт.: В.Зеленин, И.Костюшо, Т.Кириллова–Угрюмова та ін.)
662. Тридцяті роки Союзу русинок и 465ед.465нцях Горватскей [Текст]. – Вуковар, 1998. – С. 12.
663. Хрестоматия по истории международных отношениях. [Для исторических факультетов]. – Вып.1.– М. : «Высшая школа», 1963. – 416 с.
664. Хрестоматия по новейшей истории Европы и Америки. Первый период. 1918–1945. [465ед..сост. Л.М. Макаров]: Сыктывкарский государственный ун-т. – Сыктывкар: Издательство Сыктывкарского ун-та. – 2000. – Ч.1. – Сыктывкар, 2000. – 226 с.
665. Хрестоматия по новейшей истории. В 3-х Т. – Т. 3. – 1945–1961. Документы и материалы. Ч. 1. – М. : Соцэкчис, 1961. – 799 с.
666. Югославия в огне: Документы, факты, комментарии. М. : Экспертинформ. – Т. 1.: Современная история Югославии в документах [Отв. 465ед.. Е.Ю.Гуськова]. – М., 1992. – 370 с.

III. Спогади

667. Барщевський І. о.Михайло Юриста в моїх споминах. Його життя, праця і доба (1897–1982) / Іван Барщевський. – Славонський Брод, Видання Славонського деканату 3. – 2007. – 92 с.
668. Гильотен І.Ж. Две моје домовине. Успомене Јелисавете Жерардовне Гильотен / І.Ж. Гильотен. – Горњи Милановац, 1991. – 120 с.
669. Гродський Й. Положенє Русинів в Босні / Йосип Гродський. – Львів: Євросвіт, 2003. – 80 с.
670. Короткий огляд історичний греко-католицької парохії Девятини [Текст] // Матеріали до історії українців у Боснії. – Новий Сад, 2004. – Т.1. – С.184–185.
671. Куницький Л. Над Босною / Л.Куницький // Матеріали до історії

- українців у Боснії. – Новий Сад, 2004. – Т. 1. – С. 89–153 .
672. Ляхович М. Хресна дорога українців Боснії / М.Ляхович. – Ужгород, 1993. – 47 с.
673. Јагић В. Спомени мога живота / В. Јагић // Београд.– 1934. – Т. II. – 170 с.
674. Simprak J. Spomenica / J. Simprak– Zagreb, 1937. – 82 с.

VI. Матеріали періодичної преси

675. Алексідзе Д. Театр Сербії / Д.Алексідзе // Культура і життя. – К., 1966, 15 грудня. – С. 3.
676. Банялука Місії [Текст] // Рідне слово. – Пішкоревці, 25 листопада, 1935. – Число 13. – С. 1.
677. Београдски уметници стигли у Москову [Текст] // Политика. – Београд, 1979. – 4 апр. (№ 23525). – С.15.
678. Гостује Београдско драмско позориште [Текст] // Политика. – Београд, 1983. – 9 нов. (№ 25178). – С.12.
679. Драј-Хмара М. Проблеми сучасної славістики / Михайло Драј-Хмара // Пролетарська правда. – 22 грудня. – 1929. – № 295. – С.6.
680. Дружні зустрічі в Хорватії [Текст] // Сільські вісті.– 18 лист.– 1983.–С. 2.
681. Знакомство с Харьковом [Текст] // Правда Украины. – 28 мая. – 1983. – С.3.
682. Зустрічі в Сербії [Текст] // Прапор комунізму. – 3 берез. 1981 р. – С. 3.
683. Корнилов Ю. Оружие артиста / Ю.Корнилов // Советская культура. – М., 1966, 5 июля. – С.4.
684. Котевска А. Традиција и «Модернизација» / А. Котевска // Политика. – Београд, 1978. – 15 авг. (№ 232297). – С.13.
685. Крепнут побратимские связи. РАТАУ [Текст] // Правда Украины. – 14 июл. – 1989. – С. 2.

686. Кузнецов В. Гигант расправляет плечи / В. Кузнецов // Сельская жизнь, 29 ноября 1986. – С. 3.
687. Кузьма Г. Руку дружби, вуз-побратим! / Г. Кузьма // Закарпатська правда. – 5 верес. 1981 р. – С. 2.
688. Мариновић Н. Допринос руских емиграната српској култури / Фелтон у 44 наставака / Н.Мариновић // Политика. – 1994. – 24. април.
689. Мизь Р. До 70-ліття виходу в світ першого числа «Рідного слова» / Роман Мизь // Наша газета. – Загреб, 2003. – 7 вересня. – № 14. – С.12.
690. Наша посета сестренској Руској православој цркви [Текст] // Весник. – Београд, 15 новембер 1956. – № 178. – С. 1–2.
691. Огляд [Текст] // Український прапор. – 1922. – 5 серпня. – С. 1.
692. Палалич С. «Дружба – це щастя молодих» / С. Палалич // Молодь України. – 1978. – 21 січ.– С. 3.
693. Перебування делегації [Текст] // Радянська Україна. – 29 трав. – 1983. – С. 3.
694. Полгородник С. Освіта в Югославії / С. Полгородник // Радянська освіта. – 25 квіт. 1973 р. – С. 4.
695. Сибиновић М. Руска емиграција у српској култури / М.Сибиновић // Политика. – 1993. – 10. апр.
696. Симић П., Додер М. Руска емиграція у Југославији /Фелтон у 7 наставака / П.Симић , М.Додер. // Новости . – Београд. – 1994. – С. 9–5. Мај.
697. Федорова Л. Україну в Хорватії репрезентує «Коло» / Л.Федорова // День. – №151, вівторок, 11 серпня 1998. – С. 5.
698. Хорватські гості на Україні [Текст] // Радянська Україна. – 26 трав. – 1983. – С.3.
699. Юрист М. Ювілею отця Фелікса Біленького / Михайло Юриста // Наша газета. – Новий Сад, 2003. – № 15. – С. 5.
700. Язык искусства близок и понятен [Текст] // Правда, 18 мая 1986. – №

138(24760). – С. 7.

701. Krstanović J. Naše Filmska komedija / J.Krstanović // Komunist. – Beograd, 1961. – 2 februar. – S 9.

V. Дисертації

702. Абрамова В.В. Племінні народи Балканського півострова у міжнародних відносинах кінці IV – першої половини II ст. до н.е.: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.02 / В.В. Абрамова / – Запоріжжя, 2003. – 294 с.
703. Бурбыга В.А. Македонский вопрос в российском славяноведении и публицистике (1893–1912 гг.): дис. ... канд. ист. наук: 07.00.02 / В.А. Бурбыга / Харьков, 1997. – 218 с.
704. Буркута И.Г. Политика Социалистической Федеративной Республики Югославии в области науки (вторая половина 70-х – начало 80-х гг.): дис. ... канд. ист. наук: 07.00.03 / И.Г. Буркута– Киев, 1984. – 190с.
705. Гончаренко А.В. Боснія та Герцеговина в зовнішній політиці Великобританії та Росії у період Східної кризи 1875–1878 рр.: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.02 / А.В. Гончаренко – Луганськ, 2004. – 202 с.
706. Гуменюк А.Г. Роль ООН у врегулюванні конфліктів на території колишньої Югославії (перша пол. 90-х рр.): дис. ... канд. іст. наук: 23.00.04 / А.Г. Гуменюк – К., 2000. – 203 с.
707. Даниленко В.М. Україна в наукових та науково-технічних зв'язках східноєвропейських країн (1950–80-ті рр.): дис. ...доктора іст. наук: 07.00.02 / В.М. Диналенко – К., 1995. – 365 с.
708. Даниленко В.М. Экономические и научно-техническое сотрудничество СФРЮ и СССР и другими странами – членами СЭВ / 1964–1980 гг.: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.02 / В.М. Диналенко – К., 1983. – 203 с.
709. Дуднік О.Я. Український студентський рух в еміграції (Центрально–Східна Європа. 20-ті роки ХХ ст.) : дис. ... канд. іст. наук: 07.00.02 / О.Я. Дуднік – К, 2003. – 238 с.

710. Кипилов С.А. Українська історична славістика нового часу: витoki, становлення і етапи розвитку: дис. ... доктора іст. наук: 07.00.06 / С.А. Кипилов. – Кам'янець-Подільський державний університет. – Кам'янець-Подільський. – 2006. – 525 с.
711. Кузнецов Є.В. Здобуття незалежності та суспільно-політичний розвиток Хорватії у 1990–2005 рр.: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.02 / Є.В. Кузнецов. – К., 2007. – 202 с.
712. Козлітін В.Д. Російська та українська еміграція в Югославії (1919–1945 рр.) : дис. ...доктора іст. наук: 07.00.02 / В.Д. Козлітін– Харків, 1997. – 527 с.
713. Куцька Р.М. Інформаційно-психологічне протиборство в період конфлікту НАТО – Югославія 1999 року : дис. ... канд. іст. наук: 07.00.02 / Р.М. Куцька. – Львів, 2004. – 215 с.
714. Лапшин А.Е. Конфликты в бывшей Югославии (1991–1995) в общеевропейской политике США: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.02 / А.Е. Лапшин. – Одесса, 1999, 150 с.
715. Лысов А.А. Сербия в системе международных отношений в Европе (кон. XVIII – 70-е годы XIX в.) : дис. ... канд. ист. наук: 07.00.02 / А.А. Лысов. – Донецк, 2001. – 192 с.
716. Малиновская Е.А. Проблема трудовой эмиграции в социально-экономической политике СФРЮ (середина 60-х – 70-е годы): дис. ... канд. ист. наук: 07.00.03 / Е.А. Малиновская. – К., 1984. – 200 с.
717. Матевка Н.П. Советско-югославское экономическое и научно-техническое сотрудничество и участие в ней Украинской ССР (1955–1970 гг.): дис. ... канд. ист. наук: 07.00.03 / Н.П. Матевка. – Ужгород, 1983. – 200 с.
718. Матьовка Л.М. Радянсько-югославський конфлікт 1948–1956 років : дис. ... канд. іст. наук: 07.00.02 / Л.М. Матьовка. – Ужгород, 2007. – 184 с.
719. Милич В.М. Словянско-югославські культурное сотрудничество

- (1945–1948): дис.... канд. іст. н.: 07.00.02 / Милич В.М.– Одесса, 1967.– 320 с.
720. Мовчан С.П. Філіп Філіпов – дослідник новітньої історії Югославії: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.02 / С.П. Мовчан. – Львів, 1970. – 214 с.
721. Нагірний М.З. Республіка Хорватія: державно-політичний розвиток у 1990-х роках: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.02 / М.З. Нагірний. – Львів, 2003. – 293 с.
722. Павлюченко О.В. Україна в російсько-югославських суспільних зв'язках (друга пол. ХІХ – поч. ХХ ст.): дис. ...доктора іст. наук: 07.00.02 / О.В. Павлюченко. – К., 1992. – 407 с.
723. Пащенко Є.М. Українсько-сербські літературні зв'язки доби бароко ХVІІ–ХVІІІ ст. (Контакти, типологія, стилістика): дис. ... доктора іст. наук: 07.00.02 / Пащенко Є.М. – К., 1996. – 467 с.
724. Посунько О.М. Історія Нової Сербії та Слов'яносербії (1751–1764 рр.): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.02 / О.М. Посунько. – Дніпропетровськ, 1997. – 212 с.
725. Самчук В.Л. Південнослов'янські країни у політиці європейських держав періоду балканських криз 80-х років ХІХ ст.: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.02 / В.Л. Самчук. – К., 1999. – 240 с.
726. Стрельчук Н.В. Національно-визвольний рух у Македонії (остання третина ХІХ ст. –1919 р.): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.02 / Н.В. Стрельчук. – К., 1999. – 212 с.
727. Топић В.С. Деловање позоришних уметника руске емиграције у Народном позоришту у Београду 1918–1941. године. Магистерски рад ... / В.С. Топић– Београд, 1992.—180 с.
728. Фомин Ю.Е. Общественность Украины и национально-освободительное движение южных славян в 1875–1887 годах: дис. ... канд. ист. наук: 07.00.02 / Ю.Е. Фомин. – К., 1971. – 307 с.
729. Чальцев Е.М. Роль Русской Православной церкви в национальном

- возрождении южныхъ словян. Дис. на соиск. ученой степени канд. истор. н. / Е.М.Чальцев. – Донецк, 1999. – 198 с.
730. Чудиновский Э.И. Торговля Далматинских городов с Центральным и Восточным Средиземноморьем в конце XIII – первой половины XV вв. (по материалам Тригории, Дубровника, Котора): дис. ... канд. ист. наук: 07.00.02 / Э.И. Чудиновский. – Свердловск, 1967. – 293 с.
731. Шилова А.В. Роль світового співтовариства в урегулюванні югославської кризи та участь у цьому процесі України (90-ті роки XX ст.): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.02 / А.В. Шилова. – К., 1998. – 214 с.

ЛІТЕРАТУРА

І. Монографії

732. Бажова А.П. Русско-югославянские отношения во второй половине XVIII в. / А.П. Бажова. – М., 1982. – 230 с.
733. Бессонов М.Н. Православие в наши дни / М.Н.Бессонов. – М., 1990. – 308 с.
734. Білодід І.К. Вук Караджич в історії українсько-сербських наукових зв'язків. Відзначення 100-річчя з дня смерті Вука Караджича в Югославії і участь у ньому радянських учених / І.К.Білодід. – К. : Наукова думка, 1965. – 47 с.
735. Благојевић С. Научни и технички прогрес студије и огледи / С.Благојевић. – Београд, Економски інститут, 1978. – 191 с.
736. Боляновський А.В. Іноземні військові формування у Збройних силах Німеччини (1939–1945 рр.) / А.В. Боляновський. – Львів. Національний університет «Львівська політехніка», 2013. – 880 с.
737. Булаховський Л.А. Сербський народний епос, «Сербська народна поезія» / Л.С.Булаховський – К. :Держполітвидав УРСР, 1955. – 230 с.
738. Геворкян Г.А. и др. / Г.А. Геворкян и др. Метод исторической реконструкции в истории науки. – Ереван, 1990. – 206 с.

739. Голобуцький В.О. Запорізька січ в останні часи свого існування. 1734–1775 / В.О. Голобуцький. – К., 1961. – 330 с.
740. Даниленко В.М. Сотрудничество СФРЮ со странами членами СЭВ / В.М.Даниленко. – К. : Академия наук Украинской ССР. Институт истории, 1987. – 112 с.
741. Даниленко В.М. Співробітництво країн-членів РЕВ: критичний аналіз проблем / В.М. Даниленко. – К., 1989. – 48 с
742. Даниленко В.М. Украинская ССР в научно-техническом сотрудничестве стран социализма (1945–1970 гг.) / В.М. Даниленко. – К. : Наук, думка, 1988. – 248 с.
743. Даниленко В.М. Україна в міжнародних науково-технічних зв'язках (70–80-і рр.) / В.М.Даниленко. – К. : АН України. Інститут історії України, Інститут археографії. К., 1993. – 145 с.
744. Дзендзелівський Й.О. Лінгвістичний атлас українських народних говірок Закарпатської області УРСР. Лексика / Й.О. Дзендзелівський. – Ужгород, 1958. – Ч. 1. – 270 с.
745. Дзендзелівський Й.О. Лінгвістичний атлас українських народних говірок Закарпатської області УРСР. Лексика / Й.О.сДзендзелівський. – Ужгород, 1960. – Ч. 2. – 230 с.
746. Дудзинская Е.А. Международные научные связи советских историков / Е.А. Дудзинская. – М., 1978. – 290 с.
747. Єславіч Б. Історія Балкан. XX століття / Єславіч Б. – К., 2004. – Т II. – 600 с.
748. Закревська Я.В. Нариси з діалектичного словотвору в ареальному аспекті / Я.В. Закревська. – К., 1976. – 210 с.
749. Качараба С. П. Еміграція з Західної України: (1919 – 1939) / С. П. Качараба. – Львів: Львівський нац. ун-т ім. І. Франка, 2003. – 416 с.
750. Кипетанич М. Экономические отношения Социалистической Федеративной Республики Югославии с границей / Миховал Капетанич.

- Белград, 1972. – 55 с.
751. Козлитин В.Д. Российская и украинская эмиграция в Югославии 1919 – 1945 / В.Д. Козлитин. – Харьков, 1996. – 476 с.
752. Козлитин В.Д. Русская эмиграция в Югославии (1919–1945 гг.) / В.Д. Козлитин – Харьк. гос. пед. ун-т им.Г.С.Сковороды. – Харьков. : «РА», 1996. – 476 с.
753. Коллингвуд Р.Дж. Идея истории. Автобиография / Р.Дж. Коллингвуд / – М., 1980. – 360 с.
754. Колосова К.А. Міжнародні культурні зв'язки України / К.А. Колосова. – К., 1965. – 64 с.
755. Лотман Ю.М. Внутри мыслящих миров. Человек – текст – семиосфера – история / Ю.М. Лотман. – М., 1996. – 464 с.
756. Маливанов В.С. Советско-югославские экономические отношения / В.С. Милованов. – М. : «Наука», 1978. – 150 с.
757. Марунчак М. Українці в Румунії, Чехо-Словаччині, Польщі, Югославії / М. Марунчак. – Вінніпег, 1969. – 64 с.
758. Милошевић П. Руси у Београдској опери. Београд у сећањима 1919–1929. / П. Милошевић. – Београд, 1980. – 320 с.
759. Наріжний С. Українська еміграція / Семен Наріжний. – Прага, 1942. – Частина друга. – 370 с.
760. Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції 1919–1939 / Симон Наріжний. – К. : Вид-во імені Олени Теліги, 1999. – 370 с.
761. Наулко В. І. Етнічний склад населення Української РСР / В.І. Наулко. – К., 1965. – 276 с.
762. Обрадовић Б. Још судном на тему: Национални стил / Б. Обрадовић. – Београд. : «Створење», 1957. – 760 с.
763. Павлюченко О.В. Россия и Сербия 1888–1903 (дипломатические отношения, общественные связи) / О.В. Павлюченко. – К. : Наукова думка,

1987. – 130 с.
764. Павлюченко О.В. Серби та чорногорці в Україні (XIX– початок ХХ ст.): бібліографічний словник / О.В.Павлюченко // НАН України. Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С.Грушевського. – К. : Софія, 2009. – 178 с.
765. Павлюченко О.В. Україна в російсько-югослов'янських суспільних зв'язках (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.) / О.В.Павлюченко. – К., 1992. – 208 с.
766. Паклин Н.А. Репортаж из Югославии / Н.А.Паклин. – М. : Издательство политической литературы, 1980. – 189 с.
767. Пащенко Є. В. В.Назор и фольклоризм в хорватской литературе / Євген Пащенко. – К. : Наукова думка, 1983. – 251 с.
768. Пащенко Є. В. Сто років у Подунав'ї, українсько–сербські зв'язки доби бароко / Є. В. Пащенко – Київ: Центр «Українське бароко», 1995. – 351 с.
769. Пилипенко Т.І. Розвиток етнонаціональних відносин в Україні. Стан. Тенденції. Перспективи / Пилипенко Т.І. – Львів, 2007. – 525 с.
770. Піскун В.М. Політичний вибір української еміграції (20-ті роки ХХ століття) / В.М. Піскун/ Монографія. – К. : «МП Леся», 2006. – 672 с.
771. Політична система і громадянське суспільство: Європейські і українські реалії [Текст]. : монографія / За заг. ред. А. І. Кудряченка ; Національний інститут стратегічних досліджень.– К.: НІСД, 2007.– 396 с.
772. Полонська-Василеко Н. Історія України // Н.Полонська-Василеко. – К., 1992. – Т.2. – 606 с.
773. Рајћ Милан Л. Српски пакао у комунистичкој Југославији. Тралогја комунистичких злочина / Рајћ Милан Л. – Београд. : ИКП ЕВРО, 1981. – 387 с.
774. Радосављевић О. Руски ликовни уметници у Белој Цркви / О.Радосављевић. – Бела Црква, 1994. – 62 с.
775. Репина Л.П. История исторического знания / Л.П. Репина. – М., 2004. –

- 288 с.
776. Робертсон Р. Восточные христианские Церкви / Р. Робертсон. – СПб., 1999. – 191 с.
777. Рудіаков П.Н. Геополічки положај Србија и Украјина у општеевропском контаксту 80–их–90-их година XX века./ Павл. Рудіаков. – Београд, 1996. – 632 с.
778. Рудіаков П.Н. Сеоба Срба у Русију у 18 веку / П.Н. Рудіаков. – Београд: Службни лист СРЈ, 1995. – 185 с.
779. Рудяков П.М. «В службу и вечное подданство...»: Сербские поселения Новая Сербия и Словяносербия на украинских землях (1751–1764) / Павел Рудяков / Общество «Украина – Сербия». – К. : АртСк, 2001. – 175 с.
780. Рудяков П.М. Документы и материалы о Сербии и сербах в архивах Киева (XVII – XIX вв). / П.Рудяков. – Београд, 1997. – 285 с.
781. Рудяков П.М. История как роман: Андрич, Селимович, Крлежа, Црнянский. АН Украины. Институт литературы им. Т.Г.Шевченка / П.М. Рудяков. – К. : Наукова думка, 1993. – 217 с.
782. Рудяков П.М. Українсько-хорватські літературні взаємини в XIX–XX ст. / Павло Рудяков. – К. : Наукова думка, 1987. – 134 с.
783. Румянцев О. Галичина – Боснія – Воєводина: українські переселенці з Галичини на території югославських народів в 1890–1999 роках / О.Є. Румянцев. – К. : ФАДА, ЛТД, 2008. – 256 с.
784. Саган О.Н. Вселенське православ'я: суть, історія, сучасний стан / О.Н. Саган. – К., 2004. – 909 с.
785. Скурат К.Е. История Помесных Православных Церквей / К.Е. Скурат. В. 2-х томах. – Т.2. – М. : Русские огни, 1994. – 320с.
786. Сохань П.С. Национально-освободительная борьба южнославянских народов в 70-х годах XIX в. и общественность Украины / П.С. Сохань. – К., 1978.
787. Србуловић Ђ.М. Кротка историја Новог Сада. Пројететј /

- ґ.М. Србуловић. – Нови Сад, 2000. – 311 с.
788. Срібняк І. Українці на чужині. Полонені та інтерновані вояки-українці в країнах Центральної та Південно-Східної Європи / І. Срібняк. – К., 2000. – 326 с.
789. Райгородская И. Югославское кино: темы и проблематика / И.Райгородская // Кино Югославии. – М. : Искусство, 1978. – 178 с.
790. Стефновски Р. Театарот во Македонија / Р.Стефновски. – Скопје, 1976. – 340 с.
791. Троцинський В. Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне і соціально–політичне явище / В.Троцинський. – К., 1994. – 260 с.
792. Ђоркевић Б. Летопис културног живота Србије под окупацијом. 1941–1944 / Б.Ђоркевић – Матица српска. Институт за књижевности и уметност. Београд, 2001. – 459 с.
793. Ђурић О. Руска литерарна Србија, 1920–1941 / О.Ђурић. – Горњи Милановац, Београд, 1990. – 234 с.
794. Ђурић О. Руска литерарна Србија, 1920–1941./ О.Ђурић – Горњи Милановац, Београд, 1990. – 234 с.
795. Уљяновський В.І. Церква в українській державі 1917 – 1920 рр. (Доба Гетьманату Павла Скоропадського) / В. І. Уљяновський. – К. : Либідь, 1997. – 318 с
796. Февр Л. Бои за историю /Л. Февр. – М. : Наука, 1991. – 420 с.
797. Чернышев В.В, Внешнеэкономические связи СФРЮ на современном этапе / В.В.Чернышев. – М. : «Наука», 1980. – 192 с.
798. Яворницький Д.І. Історія запорізьких козаків / Д.І. Яворницький. – Львів. 1990.– Т.І.– 316 с.
799. Ямпольский И.М. Музыка Югославии. Музыкальная культура зарубежных стран / И.М. Ямпольский. – М., 1958. – 136 с.
800. Čulinović F. Jugoslavija između dva rata / F. Čulinović– Dio I. – Z(JAZU). – Zagreb, 1961. – 550 str.

801. Čulinović F. Jugoslavija između dva rata / F.Čulinović – Dio II. – Z(JAZU). – Zagreb, 1961. – 340 str.
802. Lešić J. Sarajevsko pozorište između dva rata / J. Lešić. 1918–1941. Knj.1–2. – Sarajevo, 1976. – 320 s.
803. Novaković R. Istotija filma / R.Novaković. – Beograd, 1962. – 320 str.
804. Singelton Fred. Twentieth – Century Yugoslavia /Singelton Fred. – New York, 1976. – 235 p.
805. Stella Alexander. Church and state in Yugoslavia since 1945 / Stella Alexander. – Cambridge university press. – Cambridge, 1979. – 354 p.
806. Stojković B. Istorija srpskog pozorišta od srednjeg veka do modernog doba / B. Stojković– Knj. 4–5. – Beograd, 1979. – 480 s.
807. Volk P. Balada o trudi i maglima. Pregled povijesti jugoslovenskog film / P. Volk // Sjaj i beda film. Zagreb, 1966. – 320 s.

II. Статті та матеріали у наукових та науково-популярних виданнях та інші праці

808. Анський В. З українського життя в Югославії / В.Анський // Гуртуймося. – Прага, 1937. – Рік видання 2–3 (XX–XXI). – С.31.
809. Афич М. Пошвечена резиденция егзарха у Новим Садзе / Марія Афич // Думки з Дунаю. – Вуковар, Літопис Союзу Русиних и Українцях Республіки Горватскей, 2005. – С. 8–9.
810. Багатостраждальний народ Хорватії! [Текст] // Нова думка. : Часопис Союзу русинів і українців Республіки Хорватія. – 1992. – Рік XV. – № 96/97. – С. 18.
811. Багрій М. Свято юних українців / Марія Багрій // Українське слово. : Часопис українців у Югославії з питань культури, літератури та суспільного життя. – Новий Сад, 2000 – №7. – С.39–40.
812. Бескромный В. СФРЮ: проблемы научно-технического развития / В.Бескромный // БПИ. – 1985. – №70. – С. 31–34.

813. Боровчанин С. Сербсько-українське товариство у 1999 році / Светко Боровчанин // Українське слово. : Часопис українців у Югославії з питань культури, літератури та суспільного життя. – Новий Сад, 2000. – №7. – С. 74–75.
814. Булат Т.П. М.В.Лисенко і слов'янство: до історії українсько-слов'янських музичних зв'язків / Т.Булат // Славистичний збірник. – К., 1963. – С432–438.
815. Бурда С. З життя русинів і українців Загреба / Славко Бурда // Нова думка. : Часопис Союзу русинів і українців Республіки Хорватія. – Вуковар, 1999. – Рік XIX. – № 107. – С. 29–30.
816. Бурда С. З роботи Культурно-просвітнього товариства русинів і українців Загреба у другому півріччі 1998 року / С. Бурда // Нова думка. : Часопис Союзу русинів і українців Республіки Хорватія. – Вуковар, 1998. – Рік XVIII. – № 106. – С. 30.
817. Бурда С. Заснована спілка українців Боснії і Херцеговини / Славко Бурда // Нова думка. : Часопис Союзу русинів і українців Республіки Хорватія. – Вуковар, 1990. – Рік XIX. – № 85. – С. 12.
818. Бурда С. Звітне зібрання Культурно-просвітнього товариства русинів і українців Загреба / С. Бурда // Нова думка. : Часопис Союзу русинів і українців Республіки Хорватія. – Вуковар, 1998. – Рік XVIII. – № 104. – С. 17.
819. Бурда С. Річні збори Культурно-просвітнього товариства русинів і українців Загреба / Славко Бурда // Нова думка. : Часопис Союзу русинів і українців Республіки Хорватія. – Вуковар, 1992. – Рік XV. – № 96/97. – С. 28.
820. Вбивство С.Петлюри в Югославській пресі [Текст] // Тризуб. – Прага, 15 серпня, 1926. – Число 40. – С. 24–25.
821. Видання, що приходили до бібліотеки Наукового товариства імені Шевченка [Текст] // Хроніка НТШ. – Л. : З друкарні НТШ під редакцією

- К.Бернарського, 1900. – Ч.І. – С.89–91.
822. Видання, що приходили до бібліотеки Наукового товариства імені Шевченка [Текст] // Хроніка НТШ. – Л. : З друкарні НТШ під редакцією К.Бернарського, 1900. – Ч.ІІІ. – С.12–13.
823. Видання, що приходили до бібліотеки Наукового товариства імені Шевченка [Текст] // Хроніка НТШ. – Л. : З друкарні НТШ під редакцією К.Бернарського, 1903. – Ч. 13. – С.38–48.
824. Видання, що приходили до бібліотеки Наукового товариства імені Шевченка [Текст] // Хроніка НТШ. – Л.: З друкарні НТШ під редакцією К.Бернарського, 1900. – Ч.І. – С.89–91.
825. Видання, що приходили до бібліотеки Наукового товариства імені Шевченка [Текст] // Хроніка НТШ. – Л. : З друкарні НТШ під редакцією К.Бернарського, 1900. – Ч.І. – С.89–91.
826. Видання, що приходили до бібліотеки Наукового товариства імені Шевченка [Текст] // Хроніка НТШ. – Л. : З друкарні НТШ під редакцією К.Бернарського, 1900. – Ч.ІІІ. – С.12–13.
827. Видання, що приходили до бібліотеки Наукового товариства імені Шевченка [Текст] // Хроніка НТШ. – Л. : З друкарні НТШ під редакцією К.Бернарського, 1903. – Ч. 13. – С.38–48.
828. Видання, що приходили до бібліотеки Наукового товариства імені Шевченка [Текст] // Хроніка НТШ. – Л. : З друкарні НТШ під редакцією К.Бернарського, 1900. – Ч.І. – С.89–91.
829. Видання, що приходили до бібліотеки Наукового товариства імені Шевченка [Текст] // Хроніка НТШ. – Л. : З друкарні НТШ під редакцією К.Бернарського, 1900. – Ч.І. – С.89–91.
830. Видання, що приходили до бібліотеки Наукового товариства імені Шевченка [Текст] // Хроніка НТШ. – Л. : З друкарні НТШ під редакцією К.Бернарського, 1900. – Ч.ІІІ. – С.12–13.
831. Видання, що приходили до бібліотеки Наукового товариства імені

- Шевченка [Текст] // Хроніка НТШ. – Л. : З друкарні НТШ під редакцією К.Бернарського, 1903. – Ч. 13. – С.38–48.
832. Видання, що приходили до бібліотеки Наукового товариства імені Шевченка [Текст] // Хроніка НТШ. – Л. : З друкарні НТШ під редакцією К.Бернарського, 1900. – Ч.І. – С.89–91.
833. Віднянський С.В., Мартинов А.Ю. Національні історії в метанаративі процесу глобалізації: з європейського досвіду / С.В. Віднянський, А.Ю. Мартинов // Український історичний журнал. – К: ТОВ «Імекс–ЛТД», 2013. – № 6. – С. 4–17.
834. Віднянський С.В. Новітня історія країн Центрально-Східної Європи у наукових працях співробітників Інституту історії України НАН України / Степан Віднянський // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. – К. : Інститут історії України НАН України, 2012. – №21. – С. 9–36.
835. Відкриття Української Громади в Білгороді [Текст] // Тризуб. – Прага, 23 грудня 1927. – Число 156.—С. 26.
836. Вовк Ф. Справоздає етнографічної експедиції 1905 р. / Ф. Вовк // Хроніка НТШ. – Л. : З друкарні НТШ під редакцією К.Бернарського, 1926 – Вип. IV. – Ч. 24. – С. 22–26.
837. Волошин А. Русини чи Українці? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/volosh/volosh38.htm>
838. Вулєтич В., Косанович Б. Изучение русской литературы и русского языка за рубежом / В.Вулєтич, Б.Косанович // Вестник Московского университета. Филология. – М., 1969. – № 3. – С.84–87.
839. Гастролі українських піаністів [Текст] // Нова думка.: Часопис Союзу русинів і українців Республіки Хорватія. – Вуковар, 1998. – Рік XVIII. – № 106. – С. 33.
840. Гембицкая Е. Музыкальное воспитание в Югославии / Е.Гембицкая // Музыкальная жизнь. – М., 1968. – № 5. – С17–18.

841. Герасимов Е.А. Некоторые вопросы экономического сотрудничества Югославии со странами-членами СЭВ / Е.А.Герасимов // Вопросы политической экономики. – К., 1979. – Вып. 142. – С. 120–126.
842. Гласник. Српска академије наука. – Београд, 1949. – Књ. I. – Св.1–2. – 332 с.
843. Гласник. Српска академије наука.– Београд, 1950.– Књ. II. – Св.1. – 238 с.
844. Гласник. Српска академије наука. – Београд, 1951. – Књ. III. – Св. 1. – 188 с.
845. Гласник. Српска академије наука. – Београд, 1957. – Књ. IX. – Св. 2. – 216 с.
846. Гласник. Српска академије наука. – Београд, 1958. – Књ. IX. – Св. 4. – 146 с.
847. Гласник. Српска академије наука. – Београд, 1958. – Књ. X. – Св. 1. – 146 с.
848. Гласник. Српска академије наука. – Београд, 1959. – Књ. XI. – Св. 1. – 115 с.
849. Гласник. Српска академије наука. – Београд, 1973. – Књ. XXIV. – Св. 2. – С. 201–437.
850. Гласник. Српска академије наука. – Београд, 1974. – Књ. XXV. – Св. 2. – С. 200–472.
851. Годишњак. Српска академије наука. 1948 LXV. – Београд, 1951. – 295 с.
852. Годишњак. Српска академије наука. 1957. – Т. 64 – 325 с.
853. Годишњак. Српска академије наука. 1996.– Београд, 1997.– Т.103 – 643 с.
854. Годишњак. Српска академије наука. 1997.– Београд, 1998.– Т.104.– 636 с.
855. Головчук П. Про освіту в Дев'ятині (Перша половина ХХ століття) / Павло Головчук // Українське слово. Видання товариства «Просвіта». –

- Новий Сад, 2007. – 13. – С.38.
856. Голос Союзу [Текст] // Глас Союзу. – Новий Сад. :Союз русинів і українців Сербії і Чорногорії, 2006. – № 9. – С.1.
857. Гордина Е. Композитори Югославии / Гордина Е. // Музыка XX века. – М., 1987. – Ч.2. – К. 5 А. – С. 214.
858. Гордина Е. Самая популярная / Е.Гордина // Советская музыка. – М., 1969. – № 2. – С. 121.
859. Гочак М. Вічна пам'ять – отець Стефан Пітка / Мирослав Гочак // Українське слово. : Часопис українців у Югославії з питань культури, літератури та суспільного життя.– Новий Сад, 2006. – Чис. 10. – С. 55–57.
860. Гочак М. Переписка населення у Сербії і АК Воєводини / Мирослав Гочак // Українське слово. : Часопис українців у Югославії з питань культури, літератури та суспільного життя. – Новий Сад, 2006. – Число 10. – С. 26–27.
861. Грошова допомога з Німеччини розподілена дітям вигнанцям і біженцям [Текст] // Нова думка. : Часопис Союзу русинів і українців Республіки Хорватія. – 1992. – Рік XV. – № 96/97. – С. 16.
862. Грушевський М. До теперішній розвій Наукового товариства імені Шевченка / М.Грушевський // Хроніка НТШ. – Л. : З друкарні НТШ під редакцією К.Бернарського, 1900. – Ч.І. – С. 3–19.
863. Даниленко В.М. Відрядження вчених та спеціалістів України за кордон у 70–80-х роках / В.М. Даниленко // Міжнародні зв'язки України: Наукові пошуки і знахідки. Респ. міжвідомч. зб. – К. : Наук, думка, 1992. – Вип.2. – С. 64–71.
864. Даниленко В.М. Науково-технічне співробітництво СФРЮ з країнами-членами РЕВ / В.М. Даниленко // Український історичний журнал. – 1981. – №1. – С.83–89.
865. Даниленко В.М. Розвиток багатосторонніх економічних відносин СФРЮ з країнами-членами РЕВ/ В.М. Даниленко // Історичні

- дослідження. Історія зарубіжних країн. Респ. міжвідомч. зб. – К. : Наук, думка, 1982. – Вип.8. – С.66–76.
866. Даниленко В.М. Розвиток спеціалізації і кооперування виробництва між СФРЮ і країнами-членами РЕВ / В.М. Даниленко // Економіка Рад. України. – 1982, – № 2. – С.73–77.
867. Даниленко В.М. Співробітництво вищих навчальних закладів УРСР і Югославії (60–70-і роки) / В.М. Даниленко // Проблеми слов'янознавства. Респ. міжвідомч. зб. – Львів, 1985. – Вип.32. – С.73–77.
868. Даниленко В.М. Участь Української РСР у радянсько-югославському науково-технічному й культурному співробітництві / В.М. Даниленко // Український історичний журнал. – К., 1983. – №6. – С.44–51.
869. Дацишин В. 10 років радіо передачі українською мовою / Василь Дацишин // Українське слово.: Часопис українців у Югославії з питань культури, літератури та суспільного життя. – Новий Сад, 2000 – №7. – С. 56–58.
870. Дацишин В. Делегація Львова у Новому Саді / Василь Дацишин // Українське слово.: Часопис українців у Югославії з питань культури, літератури та суспільного життя. – Новий Сад, 2000 – №7. – С. 69–71.
871. Дацишин В. Літня школа україністики 1999 року / Василь Дацишин // Українське слово.: Часопис українців у Югославії з питань культури, літератури та суспільного життя. – Новий Сад, 2000 – №7. – С. 30–38.
872. Дацишин В. Премія за заслуги / Василь Дацишин // Українське слово. : Часопис українців у Югославії з питань культури, літератури та суспільного життя. – Новий Сад, 2000 – №7. – С. 71–74.
873. Джурич О. Шестьдесят лет Русскому дому имени императора Николая II в Белграде (1933 – 1993) / О. Джурич // Культурное наследие российской эмиграции, 1917–1940. Кн. 1. – М., 1994.
874. Дійсні члени Товариства [Текст] // Хроніка НТШ. – Л.: З друкарні НТШ під редакцією К.Бернарського, 1900 – Вип. I. – С.55–56; Дійсні члени

- НТШ // Хроніка НТШ. – Львів : З друкарні НТШ під редакцією К. Бернарського, 1904. – Вип. II. – Ч. 17. – С. 19.
875. Діяльність Союзу у 1998 року [Текст] // Глас Союзу. – Новий Сад.:Союз русинів і українців Сербії і Чорногорії, 2006. – №9. – С. 38.
876. Діяльність Виділу [Текст] // Хроніка НТШ. – Л.: З друкарні НТШ під редакцією К.Бернарського, 1908. – Вип. I. – Ч. 33. – С.3–4.
877. Діяльність Виділу [Текст] // Хроніка НТШ. – Л. : З друкарні НТШ під редакцією К.Бернарського, 1926 – Вип. I–II. – Ч. 67–68. – С. 28–29.
878. Діяльність Виділу [Текст] // Хроніка НТШ. – Л. : З друкарні НТШ під редакцією К.Бернарського, 1937 – Ч. 73. – С. 33.
879. Діяльність Виділу [Текст] // Хроніка НТШ. – Л. : З друкарні НТШ під редакцією К.Бернарського, 1926 – Вип. I–II. – Ч. 67–68. – С. 28–29.
880. Діяльність Виділу [Текст] // Хроніка НТШ. – Л. : З друкарні НТШ під редакцією К.Бернарського, 1926–1930 – Вип. I–II. – Ч. 69–70. – С. 65.
881. Діяльність Виділу товариства в 1901 р. [Текст] // Хроніка НТШ. – Л. : З друкарні НТШ під редакцією К.Бернарського, 1902. – Ч.I. – № 9.– С. 5–6.
882. Дмитрієв В.С. Сербсько-українські зв'язки: історіографія проблеми / В.С. Дмитрієв // Вісник академії праці та соціальних відносин. – К., 2003. – Вип. № 5. – С. 155–160.
883. Дністрянський С. Участь Товариства у з'їзді чеських правників / Др. С.Дністрянський // Хроніка НТШ. – Л. : З друкарні НТШ під редакцією К.Бернарського, 1904 – Вип. III. – Ч. 19. – С.115.
884. Ерчић В. О украјинистици уопште узавши, и њој у Срба / Ерчић Вл. // Зборник Матице Српске за славистику. – Нови Сад, 1993. – Вип.43. – С. 190–204.
885. Жебокрицький В.А. Деякі питання історії південних слов'ян в творчості Ів. Франка / В.А. Жебокрицький // Наукові записки. Збірник філологічного факультету. – К., 1956. – Т.XV. – № 9. – Вип.VII. – С.115–125.

886. З життя у Югославії (Лист з Смередево) [Текст] // Тризуб. – Прага, 1 листопада 1931. – Число 44 (299). – С. 17–18.
887. З життя української громади [Текст] // Гуртуймося. – Прага, 1935. – Рік видання I (XIII). – С.30–31.
888. З історії міжслов'янських зв'язків. Збірник наукових праць. – К.: Наукова думка, 1983. – 163 с.
889. Засідання секції [Текст] // Хроніка НТШ. – Л. : З друкарні НТШ під редакцією К.Бернарського, 1926 – Вип. III. – Ч. 31. – С. 11–12.
890. Засідання секції [Текст] // Хроніка НТШ. – Л. : З друкарні НТШ під редакцією К.Бернарського, 1926 – Вип. II. – Ч. 30. – С. 9–10.
891. Звіт о роботи союзу у 1999 року[Текст] // Глас Союзу. – Новий Сад. : Союз русинів і українців Сербії і Чорногорії, 2006. – №9. – С.43.
892. Значнейши події през 15 роки [Текст] // Глас Союзу. – Новий Сад. : Союз русинів і українців Сербії і Чорногорії, 2006. – № 9. – С.27.
893. Зносини з чужими науковими інституціями [Текст] // Хроніка НТШ.– Л.: З друкарні НТШ під ред. К.Бернарського, 1905.– Вип. II.– Ч. 22. – С. 25.
894. Зустрічі національних меншин [Текст] // Нова думка. : Часопис Союзу русинів і українців Республіки Хорватія. – 1992. – Рік XV. – № 96/97. – С. 19.
895. І мала допомога багато вартує [Текст] // Нова думка. : Часопис Союзу русинів і українців Республіки Хорватія. – 1992. – Рік XV. – № 96/97. – С. 18.
896. Іванішевіч Г. Кирило-Методіївський хор / Горан Іванішевіч // Нова думка. : Часопис Союзу русинів і українців Республіки Хорватія. – Вуковар, 1998. – Рік XVIII. – № 104. – С. 38.
897. Ініціативна група фонду допомоги українцям з Мюнхену [Текст] // Нова думка. : Часопис Союзу русинів і українців Республіки Хорватія. – Вуковар, 1992. – Рік XV. – № 96/97. – С. 15.

898. Качараба С. П. Греко-католицька церква у ставленні до української еміграції з Галичини наприкінці XIX – на початку XX ст. / С. П. Качараба // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2011. – Вип. 46 [За редакцією Руслана Сіромського]. – С. 116-130.
899. Качараба С. П. Душпастирська опіка Греко-католицької церкви над українською еміграцією у Боснії та Герцеговині (кінець XIX – початок XX ст.) / С. П. Качараба // Вісник Львівського університету. Серія історична. Ювілейне видання з нагоди 350-річчя Львівського університету. – Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2013. – Спеціальний випуск 49 / За редакцією Олексія Сухого. – С. 130-143.
900. Качараба С. П. Еміграційна політика Польщі та її реалізація на Західній Україні (1919–1939) / Степан Качараба // Проблеми слов'янознавства. – Львів, 2002. – Вип.52. – С. 73–85.
901. Качараба С. П. Оповідання і чутки про еміграцію в Галичині наприкінці XIX-на початку XX ст. / Степан Качараба // Народознавчі зошити. – Львів, 1999. – № 2. – С. 150–153.
902. Кистић М. Један извештај о српским насељима у Русији ушчи стогодишњице 1752–1852 / М.Кистић // Гласник историског друштва у Новом Саду, 1929. С.108–110.
903. Кистић М. Михайло Максимовић, сатири чар наше друштва XVIII века / М.Кистић // Зборник Матице Српке за књижевност и језик. – 1953 – С. 62–72.
904. Кистић М. Српска насеље у Русији Ново Србија и Славеносрбија / Кистић М. // Српски етнографски зборник Српске краљев. академије. – Београд, 1923. – Књ. XXXVI. – 137 с.
905. Ковач М. Ѓу 15–рочници СРиУ / Михайло Ковач // Голос Союзу. – Новий Сад.:Союз русинів і українців Сербії і Чорногорії, 2005. – № 8. – С.5–8.

906. Козлитин В.Д. Общественная жизнь русских и украинских эмигрантов в Югославии (1920–1930-е годы) / В.Д. Козлитин // Славяноведение (Москва). – 1996. – №5. – С. 30–41.
907. Козлитин В.Д. Общественные организации русских эмигрантов в Югославии (20–30-е годы) / В.Д. Козлитин // Революция и гражданская война 1917–1920 годов: новое прочтение. Материалы международной научной конференции. Ялта, 10–18 ноября 1995 г. – Симферополь, 1995. – С. 58–60.
908. Козлитин В.Д. Советско-югославские театральные связи в 1917–1941 гг. / В.Д. Козлитин // Вестник Харьковского университета (Харьков). – 1986. – Вып. 269. – С. 62 – 70.
909. Козлитин В.Д. Харьковский девичий институт 1812– 1932 гг. Краткий исторический очерк / В.Д. Козлитин // Научные записки. Региональный университет «Харьковский коллегиум» (Харьков). – 1994. – Вып. 1. – С. 93 – 100.
910. Козлітін В. Українські громадські організації в Югославії (20–30-ті рр..XX ст.) / В. Козлітін // Українська діаспора. – Київ, 1996. – Число 9. – С. 48–57.
911. Комбіль Я. Греко-католицька парафія в Кулі / Ярослав Комбіль // Українське слово. : Часопис українців у Югославії з питань культури, літератури та суспільного життя. – Новий Сад, 2007. – Число 13. – С. 63.
912. Комбіль Я. Театральна діяльність українців у Вербасі в другій половині ХХ століття / Ярослав Комбіль // Українське слово. Видання товариства «Просвіта». – Новий Сад, 2007. – Ч.13. – С.39–41.
913. Кораблев В. Украинский вопрос в прошлом и русские академики / В.Кораблев // Весник Академии наук ССР. – 1933. – № 5. – С. 27-32.
914. Косич В.И. Русская церковь в Югославии. 1921–1939 годы / В.И. Косич // Славяноведение. – 1996. – № 6. – С. 45–57.
915. Костельник В. Югославські руснаки-українці в боротьбі проти

- фашизму та в народній революції Югославії (1941–1945 рр.) / Володимир Костельник // Український історичний журнал. – Київ. : Видавництво «Наукова думка». Орган Інституту історії АН України, 1970. – № 11 (116). – С. 71–77.
916. Крайцар І. Українська еміграція у Югославії / Ілько Крайцар // Руски календар. – Руски Крстур, 1927. – С.114.
917. Кудряченко А.І. Дослідження з проблематики всесвітньої історії у сучасній Україні [Текст] / А. І. Кудряченко // Український історичний журнал. : Науковий журнал. – 2011. – № 1. – С. 180–194.
918. Кулаковский П.А. Начало русской школы у сербов в XVIII в. / П.А.Кулаковский // Известия отделения русского языка и словесности Императорской Академии наук. – Т XVIII. – Кн. 2. – СПб., 1903. – С. 6–9.
919. Кулеба Є. 10 років Товариства / Євген Кулеба // Українське слово. : Часопис українців у Югославії з питань культури, літератури та суспільного життя. – Новий Сад, 2000 – №7. – С. 43–48.
920. Кулеба Є. 30 років культурного життя українців у Кулі (II) / Євген Кулеба // Українське слово. : Часопис українців у Югославії з питань культури, літератури та суспільного життя. – Новий Сад, 2000 – №7. – С. 49–56.
921. Кулеба Є. З минулого – в майбутнє (розповідь Степана Сулими з Вербасу) / Євген Кулеба // Українське слово. : Видання товариства «Просвіта». – Новий Сад, 1997. – Рік II. – Ч. 4. – С.61–63.
922. Кулеба Є. Літні школи україністики / Євген Кулеба // Українське слово. : Часопис українців у Югославії з питань культури, літератури та суспільного життя. – Новий Сад, 2000 – №7. – С. 24–30.
923. Куницький Л. Над Босною / Л.Куницький // Нива. – Львів, 1917. – № 12. – С. 12-38.
924. Лаврів Р. З пам'яті народної (II). Спогади Дмитра Мороза, Лішня / Роман Ларів // Нова думка. : Часопис Союзу русинів і українців

- Республіки Хорватія. – 1981. – Рік X. – № 28. – С. 48–56.
925. Лаврів Р. З пам'яті народної / Р. Лаврів // Нова Думка. : Часопис Союзу русинів і українців Республіки Хорватія. – Вуковар, 1979. – Рік X. – № 20. – С. 51–52.
926. Латяк Ю. Інформування українською мовою на просторах колишньої Югославії (1922–1992) Короткий огляд / Латяк Ю. // *Misli z Dunava*. – Vukovar, 2002. – № 5. – С. 50–54.
927. Летопис 1974. Македонска академија на науките и зметностите. – Скопје, 1975. – 143 с.
928. Летопис 1975. Македонска академија на науките и зметностите. – Скопје, 1976. – 103 с.
929. Летопис 1994. Македонска академија на науките и зметностите. – Скопје, 1994. – 214 с.
930. Летопис. Македонска академија на науките и зметностите. 1970. [Текст]. – Скопје, 1971. – 111 с.
931. Лист з Югославії [Текст] // Тризуб. – Прага, 7 серпня 1927. – Число 32 (90). – С. 10–12.
932. Ліський Б. Огляд культурно-освітнього життя українців у Боснії (1890–1990) / Богдан Ліський // Українська діаспора. – Київ–Чикаго. : Інститут Соціології НАН України; Редакція Енциклопедії Української Діаспори при НТШ, 1997. – Число 10. – С. 70–73.
933. Лукшић И. Руска емигрантска периодика у Југославији између два рата / И.Лукшић // Зборник Матице Српке за књижевност и језик. – 1989. – Књ. 37. – №2. – С 24–40.
934. Лучечко І. Українські поселення в Югославії / І. Лучечко // Альманах Українського Народного Союзу. – Нью-Йорк, 1985. – № 75. – С. 148–150.
935. Ляхович М. Наші зростання у Славонському Броді / М.Ляхович // Нова думка. : Часопис Союзу русинів і українців Республіки Хорватія. – 1986. – Рік XV. – № 55. – С. 26.

936. Ляхович М. Перша грампластинка з українськими піснями в Югославії / Микола Ляхович // Нова думка. : Часопис Союзу русинів і українців Республіки Хорватія. – Вуковар, 1986. – Рік XV. – № 57. – С. 40–41.
937. Ляхович М. Проблеми балканських українців / Михайло Ляхович // Глас Союзу. – Новий Сад.:Союз русинів і українців Сербії і Чорногорії, 2004. – № 6–7. – С. 9–10.
938. Ляхович Н. Тут Радіо Брод / Н.Ляхович // Нова думка. : Часопис Союзу русинів і українців Республіки Хорватія. – 1987. – Рік XVI. – № 61. – С. 16.
939. Мазур В.Н. Научный социализм и критика экономической концепций ревизионизма / В.Н. Мазур // Коммунист Украины. – 1972. – № 8. – С.57–68.
940. Максфельд Д.П. Развитие образования в Югославии / Д.П.Максфельд // Советская педагогика. Академия педагогических наук СССР. – М. : Издательство «Педагогика», 1970. – № 11. – С. 112–116.
941. Малацко М. Преосвященный Владика др. Діонізій Няраді – апостол і місіонер / о.Михайло Малацко // Голос Союзу. – Новий Сад. : Союз русинів і українців Сербії і Чорногорії, 2002. – №5. – С. 50–57.
942. Малацко М. Преосвященный владика Др.Діонізій Няраді – апостол і місіонер / о. Михайло Малацко // Глас Союзу. – Новий Сад, 2001. – № 14. С. 40.
943. Малиновська О. Українська діаспора в південнослов'янських землях: короткий історичний нарис / О. Малиновська //Українська діаспора. – Київ–Чикаго, 1995. – Число 8. – С.12–24.
944. Мацях Є. Хорватія вчора і сьогодні / Євген Мацях // Український Вісник. – Берлін, 3 серпня, 1941. – Ч.21 (65). – С. 3.
945. Мизь Р. «Новій Думці», власне, 33 роки / Роман Мизь // Нова Думка. : Часопис Союзу русинів і українців Республіки Хорватія. – Вуковар, 2001. – № (1) 2. – С.11.

946. Мизь Р. Біля колиски двох союзів і одної Регіональної Ради / о. мгр. Роман Мизь // Голас Союзу. : Союз русинів і українців Сербії і Чорногорії – Нови Сад, 2005. – № 8. – С.4–5.
947. Мизь Р. Историчні образки / Роман Мизь // Християнський Календар. – Ruski Kerestur, 1969. – St. 85.
948. Мизь Р. Курси україністики в Кулі. / Роман Мизь // Нова Думка. : Часопис Союзу русинів і українців Республіки Хорватія. – Вуковар, 1982. – Рік XI. – № 31. – 9.
949. Мизь Р. Початки церковної організації серед українців у Боснії / Роман Мизь // Глас Союзу. – Новий Сад, 1998. – №2. – С. 47–50.
950. Мизь Р. Фрагменти з минулого української католицької церкви у Боснії / Роман Мизь // Християнський Календар. – Руски Крстур, 1973. – С.85–110.
951. Микетей Г. У місії до Югославії / Г. Микетей // Историчний календар-альманах «Червона Калина» на 1939 р. – Львів, 1938. – С.137–157.
952. Микитенко О. Охридський симпозиум з проблем балканського фольклору / Оксана Микитенко, Михайло Селівачов, Олена Чебанюк // Народна творчість та етнографія. – 1998. – №1. – С. 64–67.
953. Мірецький П. Рік 1987 був успішний у КМТ ім.. Тараса Шевченка в Баня Луці / П.Мірецький // Нова думка. : Часопис Союзу русинів і українців Республіки Хорватія. – Вуковар, 1988. – Рік XVII. – № 67. – С. 33.
954. Мірецький П. Спогад про українські передачі по радіо Баня-Лука 1981–1991 рр. / Перто Мирицький. // Українське слово. : Часопис українців у Югославії з питань культури, літератури та суспільного життя. – Новий Сад, 2007. – Число 11. – С. 41.
955. Мірецький П. Делегація Спільки українців у Президії СР Боснії і Херцеговини / П.Мірецький // Нова думка. : Часопис Союзу русинів і українців Республіки Хорватія. – Вуковар, 1991. – Рік XIX. – № 88. – С.

- 15.
956. Місії [Текст] // Рідне слово. – Пішкоревці, 25 листопада, 1935. – Число 13.
957. Мовчан С. Джерела до вивчення історії української еміграції в Боснії і Герцеговині / С.Мовчан // Нова думка. – 1989. – № 77. – С.26–28.
958. Музичка С. Навчання мови і плекання української культури в початкових школах СР Хорватії / Семен Музичка // Думки з Дунаю. – Вуковар, 1989. – № 1. – С. 62–63.
959. Мушинка М. Нас поєднав Володимир Гнатюк / Микола Мушинка // Голос Союзу. – Новий Сад. : Союз русинів і українців Сербії і Чорногорії, 2005. – № 8. – С. 12–15.
960. Наулко В., Чорна Н. Динаміка чисельності і розміщення українців у світі (XVIII – XX ст.) / В.Наулко, Н. Чорна // Народна творчість і етнографія. – 1990. – № 5. – С.3 – 6.
961. Наулко В.І., Алексєєв Ю.М., Руденко Н.В. Країнознавство. Частина І. / В.І.Наулко, Ю.М.Алексєєв, Н.В. Руденко // Культура народів слов'янських країн. – К. : Київський славістичний університет, 2002. – 121 с.
962. Наші відступники далі відступають [Текст] // Рідне слово. – Дервента, 1936, 10 липня. – Число 13.
963. Нашлідство по 1968 и витворне по 1991 рок [Текст] // 30 роки Союзу русинок и українцяx Горватскей. – Вуковар, 1998. – С.11.
- ^{964.} Не забули пом'янути [Текст] // Думки з Дунаю. – Загреб, 1990–2000. – № 3. – С. 26.
965. Недић В. Један српски мотив у Шевченка /Владан Недић // Зборник Матице спске за књижевност и језик. – Нови Сад, 1955. – Кн. III. – С.216–218.
966. Нова сторінка дружніх взаємин Хорватії і України [Текст] // Думки з Дунаю. – Загреб, 1990–2000. – № 3. – С. 41.
967. Новини. [Текст] // Руски Новини. – 1935. – Ч. 29. – С. 1.

968. Нота В. Сто років українців у Югославії / В.Нота // Нова думка. – 1990. – N 83. – С.12.
969. Овад П. 100 років парафії в Прњяворі / Петро Овад // Українське слово. : Часопис українців у Югославії з питань культури, літератури та суспільного життя. – Новий Сад, 2000. – Число 8. – С. 35–44.
970. Павленко Л. А. Науково-педагогічна та громадська діяльність Євгена Рихліка / Павленко Людмила Анатоліївна. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук 07.00.01 – історія України. – Чернігів, 2007. – С. 13.
971. Павлюченко О.В. «Русские клубы» в Сербии на рубеже XIX–XX веков. / О.В.Павлюченко // Советское славяноведение. – 1983. – № 4. – С. 81–85.
972. Павлюченко О.В. З історії наукових зв'язків славістів Росії з вченими Сербії / О.В.Павлюченко. // Історичні дослідження. Історія зарубіжних країн. Вид. 9. – К. : Наукова думка, 1983. – С.59–66.
973. Павлюченко О.В. До проблеми російсько-сербських відносин на рубежі XIX–XX ст. / О.В.Павлюченко // Історичні дослідження. Історія зарубіжних країн.– К. : Наукова думка, 1985. – Вип. II. – С. 29–35.
974. Павлюченко О.В. З історії українсько-сербських культурних зв'язків кінця XIX – початку XX ст. / О.В.Павлюченко // Проблеми слов'янознавства. Історія зарубіжних слов'янських народів.– Львів: Вища школа, 1983. – Вип.28. – С. 92–99.
975. Павлюченко О.В. Нові архівні документи про допомогу України Сербії та Чорногорії у 1912–1915 рр. / О.В.Павлюченко // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки.– К. : Наукова думка, 1991. – Вид. I. – С. 67–70.
976. Павлюченко О.В. Російсько-сербські відносини після падіння династії Обреновичів / О.В.Павлюченко (1903–1907 рр.) // Історичні дослідження. Історія зарубіжних країн.– К. : Наукова думка, 1989. – Вип. I5. – С. 34–41.

977. Павлюченко О.В. Російсько-сербські революційні зв'язки в кінці ХІХ-на початку ХХ ст. / О.В.Павлюченко // Український історичний журнал. – 1982. – № 8. – С. 102–109.
978. Павлюченко О.В. Украина в революционных связях России на рубеже ХІХ–ХХ веков / О.В.Павлюченко // Украина во взаимосвязях славянских народов. – К. : Наук. думка, 1983. – С.56–70.
979. Паламарчук О., Чмир О. А.І.Степович – знаний український учений-славист і педагог / Ольга Паламарчук, Олена Чмир // Проблеми слов'язознавства. – 2008. – Вип. 57. – С. 244–248.
980. Пам'яті В. Ягіча // Діло. – Львів, 1923. – 24 серп. – С. 4.
981. Пашич Н. Противоречия развития социалистической самоуправлеческой демократии в Югославии / Н.Пашич // Коммунист. – 1988. – № 7. – С. 110–115.
982. Пащенко Е. В. «Политика» Ю.Крижанича как произведение литературы барокко / Пащенко Е. В. // Советское славяноведение. – 1983. – № 6. – С.48–56.
983. Пащенко Е. В. Изучение сербского барокко в СФРЮ / Е.В.Пащенко // Зарубежная историография славяноведения и балканистики. – М. : Наука, 1986. – С.282 –299.
984. Пащенко Є. В. Києво-Могилянська академія і розвиток шкільництва в Сербії / Є. В. Пащенко // Радянське літературознавство. – 1989. – № 2. – С. 61–68.
985. Пащенко Є. В. Початок сербської драми / Є. В. Пащенко // Український театр. – 1988. – № 6. – С.34–37.
986. Пащенко Є. В. Про походження стінописів монастиря Крушедол у Сербії / Є. В. Пащенко // Українське мистецтво у міжнародних зв'язках. Дожовтневий період. – К. : Наук. думка, 1983. – С.96–106.
987. Пащенко Є. В. Роль української культури в розвитку сербської літературної мови ХVІІІ ст. / Є. В. Пащенко // Мовознавство. – 1987. – №

4. – С. 60–64.
988. Пащенко Є. В. Сербський фольклор у творчості українського письменника XV ст. М.Козачинського / До 600-річчя битви на Косовому полі / Є. В. Пащенко // Народна творчість та етнографія. – 1989. – № 5. – С. 50–55.
989. Пащенко Є. В. Фольклорні збірки Вука Караджича і порівняльне вивчення українських дум та сербохорватських юнацьких пісень / Є.В. Пащенко // Народна творчість та етнографія. – 1987. – № 4. – С. 49–55.
990. Пащенко Є. В. Юрій Крижанич і народна культура / Є.В. Пащенко // Народна творчість та етнографія. – 1983. – № 6. – С.46 – 52.
991. Попович Л. Українознавство в Сербії (I) / Людмила Попович // Українське слово. – Новий Сад. : Видання товариства «Просвіта», 2006. – № 10. – С. 28–29.
992. Попович Л. Українознавство в Сербії (II) / Людмила Попович // Українське слово. – Новий Сад. : Видання товариства «Просвіта», 2007. – № 11. – С. 24–25.
993. Преловська І. Київська Академія: історія і сучасність / І. Преловська // Труди Київської Духовної Академії. – К., 2003. – № 1. – С.16–25.
994. Приготовки и снованє Союзу Русинок-Українцох Горватскей. 30 роки Союзу русинок и українцох Горватскей / [упорядкував Влад Костельник]. – Вуковар, 1998. – С. 28–53.
995. Прилози. Македонска академија на науките и зметностите. Одделение за општествени науки. – Скопје, 1970. – Т.І. №1. – 113 с.
996. Райгородская И. Югославское кино: темы и проблематика / И.Райгородская // Кино Югославии. – М. : Искусство, 1978. – 178 с.
997. Рева Л. Славістичний дискурс Михайла Драй-Хмари / Леся Рева [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [//http://www.rastko.rs/rastko/delo/13617](http://www.rastko.rs/rastko/delo/13617)

998. Репринцев В.Ф. Міжнародні наукові зв'язки Інституту історії АН УРСР в 1978–1979 рр. / В.Ф.Репринцев // Український історичний журнал. – 1980. – № 5., С. 155–158.
999. Репринцев В.Ф. Міжнародні наукові зв'язки Інституту історії АН УРСР в 1978–1979 рр. / В.Ф. Репринцев // Український історичний журнал. – 1980. – №5. – С. 150–162.
1000. Рильський М. Подорож до Югославії / Максим Рильський // Вечірні розмови. Нариси, статті. – К. : Державне вид-во художньої літератури, 1964. – 269 с .
1001. Ристовски Б. Македонија и Украина низ вековите / Б.Ристовски // Македонско-украински културни врски (X–XX век). – 2003, Охрид. – С. 31–44.
1002. Розпочати нови бок нашей церковне історії [Текст] // Думки з Дунаю. – Вуковар, Літопис Союзу Русинох и Українцох Республіки Горватскей, 2005. – С. 8–9.
1003. Ружевич М. Мистецька колективи РБК / Ружевич М. – 2010. – Вип. 1. [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://museum.dolyna.info/statti/z-istoriji-dolyny-vypusk-1/mystetski-kolektyvy-rbk/>
1004. Румянцев О. Проблема збереження національної ідентичності українців колишньої Югославії вчора і сьогодні / Олег Румянцев // Діаспора як чинник утвердження держави Україна у міжнародній спільноті. Українська діаспора у світовій цивілізації. Тези доповідей. 18 червня 2008 року. – Львів. : «Львівська політехніка», 2008. – С.116.
1005. Саган Г.В. Відсталі регіони в Югославії: проблема розвитку (70–80-ті роки ХХ ст.) / Г.В. Саган // Історичний журнал. – К., – 2007. – № 4. – С. 21–26.
1006. Саган Г.В. Візити представників Сербської Православної Церкви в Україну у 50–80-ті роки ХХ століття / Г.В. Саган // Українське релігієзнавство. – К., 2008. – № 47. – С. 154–164.

1007. Саган Г.В. Громадське життя українців Югославії під час Другої світової війни / Г.В. Саган // Історія. Філософія. Релігієзнавство. – К., 2009. – № 4. – С. 30–35.
1008. Саган Г.В. Громадські товариства як визначальний чинник налагодження культурної співпраці України з Югославією після Другої світової війни / Г.В. Саган // Історія. Філософія. Релігієзнавство. – К., 2009. – № 2. – С. 59–63.
1009. Саган Г.В. Державна політика Російської імперії щодо сербів (початок ХХ ст.) / Г.В. Саган // Університет. – К., 2008. – №2. – С. 85–90.
1010. Саган Г.В. Державне регулювання церковної політики у соціалістичній Югославії після Другої світової війни / Г.В. Саган // Українське релігієзнавство. – К., 2009. – № 49. – С. 135–145.
1011. Саган Г.В. Діяльність Українського товариства культурних зв'язків щодо формування самоідентифікації української діаспори в Югославії / Г.В. Саган // Університет. – К., 2009. – №1. – С. 71–77.
1012. Саган Г.В. Із провідного політика в опозиціонери (Югославія 50–60 ті р. ХХ ст.) / Г.В. Саган // Вісник СевНТУ. Вип. 71: Політологія: Зб. наук. пр. / Ред. кол.: Ю. А. Бабінов (відп. ред.) та ін.: Севастоп. Нац. Техн. Ун-т. – Севастополь: Вид-во СевНТУ, 2006. – С. 9–16.
1013. Саган Г.В. Міжнародні релігійні зустрічі як форма співпраці українських та югославських кліриків (1950–1980 роки) / Г.В. Саган // Українське релігієзнавство. – К., 2009. – № 51. – С. 178–189.
1014. Саган Г.В. Навчання югослов'ян у Київській духовній академії (1900–1918 рр.) / Г.В. Саган // Українське релігієзнавство. – К., 2008. – № 45. – С.115–127.
1015. Саган Г.В. Організація благодійної допомоги південним слов'янам в Україні (1900–1917 рр.) / Г.В. Саган // Університет. – К., 2008. – №1. – С. 40–46.
1016. Саган Г.В. Особливості національних рухів в Югославії у 60–80 - ті рр..

- XX ст. / Г.В. Саган // Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів. Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С.Грушевського НАН України. – Київ, 2008.– Т. 16. – С.484–501.
1017. Саган Г.В. Співпраця львівського Наукового товариства імені Т.Шевченка з югослов`янськими вченими у першій половині XX ст. / Г.В. Саган // Університет. – К., 2010. – № 1. – С. 25–33.
1018. Саган Г.В. Становлення дипломатичної служби УНР у Королівстві СХС / Г.В. Саган // Університет. – К., 2009. – №4. – С. 28–35.
1019. Саган Г.В. Югослов`яни у Україні на початку XX ст. / Г.В. Саган //Актуальні проблеми міжнародних відносин. Вип. 75. – Ч.ІІ. К., 2008. – КНУ імені Т.Г.Шевченка, Інститут міжнародних відносин. – С.156–161.
1020. Саган Г.В. Югослов`яни у XX столітті : громадські та культурні зв'язки з Україною / Г.В.Саган. – К., 2012. – 568 с.
1021. Стефанюк Д. (1920–2003) Лист співчуття / Бл. п. о. Дмитро Стефанюк // Наша газета. – Вуковар, 2003. – 7 вересня. – № 17. – С. 13.
1022. Сакач С. Діялносц Союзу у 1995 року / Симеон Сакач // Глас Союзу. – Новий Сад.:Союз русинів і українців Сербії і Чорногорії, 2002. – №5. – С.2.
1023. Сакач С. Звіт про діяльність Союзу за 2000 рік / Симеон Сакач // Глас Союзу. – Новий Сад.:Союз русинів і українців Сербії і Чорногорії, 2006. – №9. – С. 43.
1024. Сакач С. Союз после петнац рокох / Симеон Сакач // // Глас Союзу. – Новий Сад.:Союз русинів і українців Сербії і Чорногорії, 2005. – № 8. – С.2.
1025. Сакач С. Союз Руснацох и Українцох Югославиї од снованя по нешка / Симеон Сакач // Глас Союзу. – Новий Сад.:Союз русинів і українців Югославії, 1998. – № 2. – С. 2–5.
1026. Сегеді Й. Парохи Осецкого викарията од 1900–1945 року / Сегеді Й. // Християнський Календар. – Руски Крстур, 1981. – С.104–106.

1027. Симић П., Додер М. Руска емиграција у Југославији /Фелтон у 7 наставака / П.Симић , М.Додер. // Новости . – Београд. – 1994. – 9–15. Мај.
1028. Система народног образовања в европейских социалистических странах [Текст] // Народное образование. Ежемесячный журнал Министерства просвещения РСФСР. – М., 1967. – № 6. – С.97–102.
1029. Скерлић Ј. Српска књижевност у XVIII веку / Ј.Скерлић // Сабране дела. – Београд, 1966. – Књ. 9. – С. 100–104.
1030. Сохань П.С. Большой праздник трудящихся социалистической Югославии / П.С.Сохань // Коммунист Украины. – 1975. – №. 11. – С. 74–86.
1031. Србуловић Ђ.М. Кротка историја Новог Сада. Проиететј / Ђ.М. Србуловић. – Нови Сад, 2000. – 311 с.
1032. Степович А. Рецензії / А.Степович // Записки Исторично-філологічного відділу. – К. : З друкарні Української академії наук, 1926. – Кн. VII–VIII. – С. 526–529.
1033. Стецюк О. Діяльність української громади у Інджії / О.Стецюк // Українське слово. : Видання товариства «Проствіта». – Новий Сад, 2006. – № 10. – С.11.
1034. Стецяк І. Развитие школы в Социалистической Югославии / І. Стецяк // Народное образование. – М, 1972. – № 3. – С.98–91.
1035. Стрехалюк В. Банялуцькому КМТ ім. Тараса Шевченка минуло двадцять / В. Стрехалюк // Нова думка. : Часопис Союзу русинів і українців Республіки Хорватія. – 1987. – Рік XIV. – № 59. – С. 20–21.
1036. Стрехалюк В. Хорватська мова на Київському університеті / Василь Стрехалюк // Думки з Дунаю. – Загреб, 1990–2000. – № 3. – С. 44.
1037. Ступяк М. Торжество у Канижі / о. М. Ступяк // Нова думка. : Часопис Союзу русинів і українців Республіки Хорватія, 1998. – № 104. – С. 22–23.
1038. Тамаш Ю. Збереження християнської і національної ідентичності

- русинів і українців Югославії: проблеми та їх розв'язання / проф. др. Юліан Тамаш // Глас Союзу. – Нови Сад, Союз русинів і українців Сербії і Чорногорії, 2004. – № 6–7. – С. 8.
1039. Терзич Б. Деякі передумови «ставного аналізу української та сербохорватської мов / Богдан Терзич // Зборник Матице Српске за славику. – Нови Сад, 1993. – № 43. – С. 153–157.
1040. Терзич Б. Деякі передумови «ставного аналізу української та сербохорватської мов / Богдан Терзич // Зборник Матице Српске за славику. – Нови Сад, 1993. – № 43. – С. 153–157.
1041. Терлюк І. Праця на народній ниві / Іван Терлюк // Українське слово.: Видання товариства «Просвіта». – Новий Сад. : Часопис українців у Югославії з питань культури, літератури та суспільного життя, 2002. – Рік IV. – Ч. 9. – С. 20–25.
1042. Тлустенко К. Дні України в Хорватії / Катерина Тлустенко // Нова думка. : Часопис Союзу русинів і українців Республіки Хорватія. – Вуковар, 1999. – Рік XVIII. – № 107. – С. 26.
1043. Товариства й інститути, що приступили до обміну виданнями [Текст] // Хроніка НТШ. – Л. : З друкарні НТШ під редакцією К.Бернарського, 1906. – Вип. III. – Ч. 27. – С.17.
1044. Товариства й інститути, що приступили до обміну виданнями [Текст] // Хроніка НТШ. – Л. : З друкарні НТШ під редакцією К.Бернарського, 1909. – Вип. II. – Ч. 38. – С.45.
1045. Трощинський В. Перша конференція української еміграції в Празі і створення Української Головної Еміграційної Ради (1929) / В. Трощинський // Українська діаспора. – Київ-Чикаго, 1992. – Ч.1. – С.77–85.
1046. Трощинський В.П. Витоки та історична доля міжвоєнної української політичної еміграції в Європі / В.П. Трощинський // Українська діаспора.– 1994.– Ч.5.– С.7–44.

1047. Тягуненко Л. Важное событие в жизни коммунистов Югославии / Л.Тягуненко // Коммунист. – 1987. – № 2. – С. 90–98.
1048. Українська театральна справа в Білгороді [Текст] // Тризуб. – Прага, 16 листопада 1930. – Число 40 (251). – С. 19–20.
1049. Українські пластуни на югославському Джемборі в Загребі [Текст] // Тризуб. – Прага, 30 жовтня 1932. – Число 42 (350). – С. 11–12.
1050. Українські пластуни на югославському Джемборі в Загребі [Текст] // Тризуб. – Прага, 28 серпня 1932. – Число 33–3 (340–41). – С. 30–31.
1051. Українці в Боснії – статистичні дані. [Дані зібрав о. Іван Барщевський] // Українське слово.: Видання товариства «Проствіта». – Новий Сад, 2007. – С.11.
1052. Ульяновский В. Историческая записка к 300-летию КДА и ее автор Федор Титов / В.Ульяновский // Титов Ф. Императорская Киевская Духовная Академия в ее трехвековой жизни и деятельности (1615–1915 гг.): Исторические записки. – Киев : Гопак, 2003. – С. IX–СХХVI.
1053. Урбанчич Б. Словенська мовна культура і новий словник словенської літературної мови / Б.Урбанчич // Українське слов'янознавство. Література та культура зарубіжних слов'янських народів. Видавництво Львівського університету. – 1971. – Вип. 5. – С. 109–115.
1054. Установи що обмінювали свої видання з Науковим товариством імені Шевченка у 1935–1937 .[Текст] // Хроніка НТШ. – Л. : З друкарні НТШ під редакцією К.Бернарського, 1937 – Ч. 73. – С. 87–92.
1055. Установи що обмінювали свої видання з Науковим товариством імені Шевченка. [Текст] // Хроніка НТШ. – Л. : З друкарні НТШ під редакцією К.Бернарського, 1932. – Ч. 71. – С.67.
1056. Хромиш В. Страждання українців в колишній Югославії / В.Хромиш // Думки з Дунаю. – Загреб, 1990–2000. – № 3. – С. 24–25
1057. Хроніка // Тризуб. – Прага, 31 серпня 1930. – Число 31–32 (239–408). – С. 47–48.

1058. Хроніка [Текст] // Гуртуймося. – 1933. – Жовтень. – С. 17.
1059. Хроніка [Текст] // Гуртуймося. – 1935. – № 14–15 (квітень-вересень). – С. 36, 37.
1060. Хроніка [Текст] // Гуртуймося. – Прага, 1937. – Рік видання 2 (XXIII). – С.24.
1061. Хроніка [Текст] // Гуртуймося. – Прага, 1938. – Рік видання 3 (XXVI). – С. 27.
1062. Хроніка [Текст] // Тризуб. – Париж, 1927 – № 3. – С. 26.
1063. Хроніка [Текст] // Тризуб. – Прага, 13 березня 1932. – Число 11 (319). – С. 26.
1064. Хроніка [Текст] // Тризуб. – Прага, 14 квітня 1929. – Число 16–17 (172–3). – С. 41.
1065. Хроніка [Текст] // Тризуб. – Прага, 2 серпня 1931. – Число 29–30 (287–8). – С. 44.
1066. Хроніка [Текст] // Тризуб. – Прага, 21 вересня 1930. – Число 35 (243). – С. 32.
1067. Хроніка [Текст] // Тризуб. – Прага, 26 жовтня 1930. – Число 40 (248). – С. 32.
1068. Хроніка [Текст] // Тризуб. – Прага, 26 червня 1927. – Число 26–27.—С. 42–43.
1069. Хроніка [Текст] // Тризуб. – Прага, 28 червня 1931. – Число 25 (283). – С. 31–32.
1070. Хроніка [Текст] // Тризуб. – Прага, 3 лютого 1929. – Число 6 (162). – С. 31–32.
1071. Хроніка [Текст] // Тризуб. – Прага, 3 серпня 1930. – Число 29–30 (237–8). – С. 43–44.
1072. Хроніка [Текст] // Тризуб. – Прага, 4 жовтня 1931. – Число 37 (295). – С. 28–29.
1073. Хроніка [Текст]//Тризуб.– Прага, 5 грудня 1937.– Число 47 (597).–С. 27.

1074. Хроніка засідання Виділу [Текст] // Хроніка НТШ. – Л. : 3 друкарні НТШ під редакцією К.Бернарського, 1937 – Ч. 73. – С. 23.
1075. Хроніка засідання Виділу [Текст] // Хроніка НТШ. – Л. : 3 друкарні НТШ під редакцією К.Бернарського, 1938 – Ч. 74. – С. 32.
1076. Художественное воспитание в школах Югославии // Нар. образование. – 1968. – №2. – С. 104–105.
1077. Црнянський М. Переселение / М. Црнянський. – М., 1989. – кн. II. – 503 с.
1078. Чепурко Н.А. Молоді югославські дослідники в Інституті історії АН УРСР / Н.А. Чепурко // Український іст. ж-л. – 1979. – № 12. – С. 147–148.
1079. Чирилов И. Современная югославская драма / И.Чирилов // Театр. – М., 1966. – № 9. – С. 142–146.
1080. Члени Товариства [Текст] // Хроніка НТШ. – Л. : 3 друкарні НТШ під редакцією К.Бернарського, 1918 – Вип. II. – Ч. 60–62. – С.19.
1081. Члени Товариства [Текст] // Хроніка НТШ. – Л. : 3 друкарні НТШ під редакцією К.Бернарського, 1926 – Вип. I–II. – Ч. 67–68. – С.48–52.
1082. Члени Товариства [Текст] // Хроніка НТШ. – Л. : 3 друкарні НТШ під редакцією К.Бернарського, 1928 – Вип. I–II. – Ч. 69–70. – С.115.
1083. Чумак В.В. Україністика в Сербії: лінгвістичний аспект / В.В.Чумак // Слов'янський збірник. Міжслов'янські мовні та літературні зв'язки. Міністерство освіти і науки України. Одеський національний університет ім. І.І.Мечникова. – Одеса: «Астропринт», 2003. – Випуск X. – С. 18.
1084. Чумак В.В. Україністика в Сербії: лінгвістичний аспект / В.В.Чумак // Слов'янський збірник. Міжслов'янські мовні та літературні зв'язки. Міністерство освіти і науки України. Одеський національний університет ім. І.І.Мечникова. – Одеса: «Астропринт», 2003. – Випуск X. – С. 17–24.
1085. Шевченко С.И. Документи Держархіву Кіровоградської області до історії міжслов'янських зв'язків (1770–1918) / С.И. Шевченко // Архіви України. – 2004. – №1–2. – С.186–193.

1086. Шевченко С.И. Дочь короля Сербии в Елисаветграде / С.И. Шевченко // Порог (Кіровоград). – 2001. – №10. – С.7–11.
1087. Шевченко С.И. Межславянские связи литераторов / С.И. Шевченко // Порог. – 2003. – №12. – С.5–6.
1088. Шевченко С.И. Старательство над српским избегпицама у Јелисаветграду у јесен 1916 године / С.И. Шевченко // Зборник Матице српске за историју. Број 65–66. – Нови Сад: Прометеј, 2002. – С.279–287.
1089. Шевченко С.І. Грані народної дипломатії / С.І. Шевченко // Політика і час. – 2003. – №9. – С.54–60.
1090. Шевченко С.І. Два пам'ятники видатному славісту / С.І. Шевченко // Вісник: Загальнодержавний бюлетень Українського товариства охорони пам'яток історії та культури (К.). – 2003. – №1. – С.32–34.
1091. Шевченко С.І. Діяльність в Україні Комітету сербів, хорватів і словенців з допомоги голодуючим у 1923 р. / С.І. Шевченко // Український селянин. – Черкаси, 2002. – С.95–98.
1092. Шевченко С.І. Долі балканців та їх нащадків після ліквідації Нової Сербії / С.І. Шевченко // Срба у Руско царство половином 18 века: зборник радова са Мету народног научног скуна у Новом Саду, 7–9 маја 2003. – Нови Сад: пан: папир, 2005. – С.333–345.
1093. Шевченко С.І. Неподільні степи (літератори у зв'язках Центральної України і Югославії) С.І. / Шевченко // Вежа (Кіровоград). – 2002. – №12. – С.196–208.
1094. Шевченко С.І. Нова Сербія на землях старої України / С.І. Шевченко // Київська старовина. – 2003. – №3. – С.54–61.
1095. Шевченко С.І. Подвиг на Дунаї / Шевченко С.І. // Соціальний захист (К.). – 2005. – Березень. – №3. – С.49–50.
1096. Шевченко С.І. Шлях до увічнення пам'яті (До 230-річчя від дня народження генерала Емануеля) / С.І. Шевченко // Відлуння віків (К.). – 2005. – №2. – С.65–68.

1097. Щири бажання та допомога з Львіву [Текст] // Нова думка. : Часопис Союзу русинів і українців Республіки Хорватія. – 1992. – Рік XV. – № 96/97. – С. 17.
1098. Ющук П.І. Шевченкове «Подражаніє сербському» /П.І. Ющук // Радянське літературознавство. – 1964. – № 2. – С. 22-32.
1099. Bekić M. Svečanost u Odesi / Bekić M. // Vjesnik. – Zagreb, 1980. – 26 ruj. (№ 11885). – S. 16.
1100. Bezjak M. Nezaboravni «Zaporoški momci» / Bezjak M. // Vjesnik. – Zagreb, 1979. – 23 ož. (№ 11343). – S. 7.
1101. Dani culture SR Hrvatske u Ukrajini // Vjesnik. – Zagreb, 1980. – 20 ruj. (№ 11879). – S. 7.
1102. Deak L. Čehoslovačko-jugoslavenski odnosi 1935–1939 / L. Deak // Zbornik historiskog institute Jugoslavenska Akademije u Zagrebu. Vol. 10. Ur. Ljubo Boban. – Zagreb. : JAZU, 1980. – S 111–207.
1103. Jakobson R. Über die heutigen Voraussetzungen der russischen Slavistik / Roman Jakobson // Slavische Rundschau. 1929. – № 8.
1104. Jakubiec M. Ivan Franko I Vatroslav Ijagic / M.Jakubiec // Slavia orientalis. – 1958. – № 2–3. – S. 87–88.
1105. Југословенко-булгарска сарадња током другог светског рата у борби против фашизма // Југ. истор. часопис. – Скопје, 1969. – № XIX. – Ч.4. – С.204–210.
1106. Lešić J. Sarajevsko pozorište između dva rata / J. Lešić. 1918–1941. Knj.1–2. – Sarajevo, 1976. – 320 s.
1107. Odnosi SFR Jugoslavije i SSSR(1955–1969) //Jugoelovenski pregled.– Beograd,1970.– N5.– S.209.
1108. Радојичић. Ћ. Јужнословенско-руске културне везе до почетку XVIII века / Ћ.Радојичић // Зборник Матице српске за књижевност и језику. Београд, 1966. – Књ. 13. – Св.2. – 272–274.
1109. Радојичић. Ћ. Стари српски писци руске народности (од краја XV до

- краја XVIII века) / Ћ.Радојичић // Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду, 1960. – Књ. 5. – С.190–200.
1110. Petrović R. Franjo Račkio istorijskom pravu na Boznu I Hercegovinu / R. Petrović // Zbornik historiskog institute Jugoslavenska Akademije u Zagrebu. Vol. 9. Ur. Ljubo Boban. – Zagreb. : JAZU, 1979. – S 217–225.
1111. Popis izdanja Jugoslovenske Akademije 1945–1965. Jugosloveska Akademija Znanjsti I Umjetnosti. – Zagreb, 1966. – 292 str.
1112. Popis izdanje Jugosloveske Akademije 1867–1985. Urednici A.Stipčević. Jugosloveska Akademija Znanjsti I Umjetnosti. – Zagreb. : Privy Sverak. – 1986. – 593 str.
1113. Popovic L. Jezici podunavskih, ukrajinski jezik. Beograd, YU Marketing pres / L.Popovic. – Verzalpres, 1999. – 382 s.
1114. Poročilo o delu Akademije // Letopis Slovenske Akademije znanosti in umetnosti. 1960. Založila SAZU v Ljubljani, 1961. – № 11. – 127 s.
1115. Poročilo o delu Akademije // Letopis Slovenske Akademije znanosti in umetnosti. 1964. Založila SAZU v Ljubljani, 1965. – № 15. – 182 s.
1116. Prosvetna i kulturna saradnja Jugoslavije s inostranstvom 1980–1982 // Yugoslavenski pregled. – № 3. – S. 131–138.
1117. Sekulid Z. Stalinov polomljeni prat / Z.Sekulid // Duga. – Beograd.,1986. – № 314. – Mart. – S.64.
1118. Škunca J. Izložena djela 300 unijetnika / J. Škunca // Vjesnik. – Zagreb, 1979. – 23 oř. (№ 11343). – S. 7.
1119. Speletid K. Kardelj: to ultimatum / K.Speletid // Danas. – Zagreb, 1987. – № 271. – S. 65.
1120. Umsetničke vese Kijev – Zagreb // Vjesnik. – Zagreb, 1982. – 7 list. (№ 12611). – S. 6.
1121. Vijesti Jugoslovenske Akademije Znanosti I Umjetnosti. – Zagreb, 1982. – God. III – № 6. – 40 s.
1122. Vukmanovic M. Politicki i vojni sadzanji obrazovanji jedinica Hrvatske

legije / Milan Vukmanovic // Istorijски Zbornik. – Banja Luka, 1984. – god. V. – St. 86–90.

IV. Збірки та праці колективів авторів, матеріали конференцій

1123. Бурда С. Історія і актуальні проблеми українців та русинів Хорватії / Славко Бурда // Українці Хорватії. Матеріали і документи. Книга перша. – Загреб, 2002. – С. 173–181.
1124. Вклад Української РСР у науково-культурне співробітництво Радянського Союзу з європейськими країнами / Ред. колегія: І.С.Дзюбко та інші. – К., 1970. – 198 с.
1125. Гаврилюк О.В. Економічна інтеграція в сучасному світі / О.В.Гаврилюк, А.П.Румянцев. – К. : Наукова Думка, 1991. – 125 с.
1126. Гуревич А.Я. От истории ментальности к историческому синтезу / А.Я. Гуревич // Споры о главном. – М., 1993. С. 16–29.
1127. Даниленко В.М. Экономическое и научно-техническое сотрудничество СССР и Югославии и участие в ней Украины / В.М.Даниленко // Украина во взаимосвязях славянских народов. – К. : Наукова думка, 1983. – С.179–189.
1128. Даниленко В.М. Экономическое сотрудничество Югославии со странами-членами СЭВ / В.М. Даниленко // На путях дружбы и сотрудничества. – К. : Наук, думка, 1981.–С.223–232.
1129. Из истории музыки социалистических стран Европы. Сборник статей.– М. : «Музыка». 1983. – Вып. 2. – 173 с.
1130. Из истории музыки XX века. Сборник статей. – М. : «Музыка». 1971. – 253 с.
1131. История литератур Восточной Европы после Второй мировой войны. 1970–1980 гг. / [Ред. кол: Шерлаимова С.А., Хорев В.А.]. – М. : Индрик, 2001. – Т.1. – 759 с.

1132. История литератур западных и южных славян. Литература конца XIX – первой половины XX века (1890-е годы – 1945 год) / [Отв. ред. Будигова Л.И. в 3-х т.]. – М. : Индрик, 2001. – Т.3. – 991 с .
1133. История Югославии / [Ред.кол.: Бромлей Ю.В., Никитина С.Л., Карасев В.Г. в 2-х т.]. – М. : Издательство Академии наук СССР, 1996. – Т.2. – 429 с.
1134. История Югославии. [Ред.кол.: Бромлей Ю.В., Никитина С.Л., Карасев В.Г. в 2-х т.]. – М. : Издательство Академии наук СССР, 1996. – Т.1. – 732 с.
1135. История, культура, фольклор и этнография славянских народов. VI Международный съезд славистов. (Прага 1968 г.) / [Ред. кол.: Хренов И.А., Кравцов Н.И., Дьяконов В.А.]. Академия наук СССР. Институт славяноведения. Доклады советских делегаций. – М. : Наука, 1968. – 350 с.
1136. История, культура, фольклор и этнография славянских народов. VII Международный съезд славистов. (Варшава 1973 г.). [Ред. кол.: Хренов И.А., Недорезов А.И., Злыднев В.И.] Академия наук СССР. Институт славяноведения. Доклады советских делегаций. – М. : Наука, 1973. – 494с.
1137. История, культура, фольклор и этнография славянских народов. VIII Международный съезд славистов. (Загреб–Любляна 1978 г.) / [Ред. кол.: Дьяконов В.А., Злыднев В.И., Костюшенко И.И.] Академия наук СССР. Институт славяноведения. Доклады советских делегаций. – М. : Наука, 1973. – 516 с.
1138. История, культура, фольклор и этнография славянских народов. IX Международный съезд славистов. (Киев 1983 г.) / [Ред. кол.: Астафьева Л.А., Злыднев В.И., Костюшенко И.И.] Академия наук СССР. Институт славяноведения. Доклады советских делегаций. – М. : Наука, 1983. – 295с.
1139. История, культура, этнография и фольклор славянских народов // XI Международный съезд славистов. Братислава. 1993. Доклады русской делегации [Ответ. ред. Г.Г. Литаврин]. Российская Академия наук. М.,

1993. – «Наука». – 309 с.
1140. Кечіч Н. Наукова конференція, присвячена кріжевачкому єпископу Юлію Дрогобицькому / о. Никола Кекіч // Українці Хорватії. Матеріали і документи. Книга перша. – Загреб, 2002. – С. 185.
1141. Кино Югославии / [Сост. Райгородская И.]. – М. : Искусство, 1978. – 178 с.
1142. Козлитин В.Д. Беженцы из юга России и Украины в 1919 – 1920 годы / В.Д.Козлитин // Юг России в прошлом и настоящем: история, экономика, культура. Материалы региональной научно–практической конференции. – Белгород, 1996. – С. 4–117,
1143. Козлитин В.Д. Белое движение Юга России и Королевство СХС в 1919–1922 гг. / В.Д. Козлитин // Международные отношения в межвоенный период. Материалы межвузовской научной конференции. – Белгород, 1995. – С. 11–14.
1144. Козлітін В. Народно-трудоий союз: історія створення та роль у російському антибільшовицькому русі 30-х років ХХ ст. / В. Козлітін // Актуальні проблеми історії та права України. Збірник наукових праць. – Харків. – 1996. – С. 188 – 201.
1145. Курас І. Взаємозв'язки України та Македонії: новітній період / Іван Федорович Курас // Македонско-українські культурні врски (Х–ХХ век) – Македонсько-українські культурні зв'язки (Х–ХХ ст.). Збірник наукової конференції. Охрид 21–23 жовтня 2003 рік. – Скоп'є: Македонська академія наук і мистецтв, 2004 . – С. 45–56.
1146. Курилло Л.Б. Научно-техническое сотрудничество Югославии со странами-членами СЭВ / Курилло Л.Б. // Научно-техническая революция и международные экономические отношения. – М., 1979. – С.52–59.
1147. Лещешин Я. Сьогодні українців західної Славонії і Мославіни / о.Ярослав Лещешин // Українці Хорватії. Книга перша. – Загреб, 2002. – С. 164–167.

1148. Ліський Б. Антон Івахнюк – великий українсько-хорватський патріот / Богдан Ліський // Українці Хорватії. Книга перша. – Загреб, 2002. – С. 62–74.
1149. Ліський Б. З діяльності українських студентів у Хорватії (1920–1945) / Богдан Ліський // Українці Хорватії. Книга перша. – Загреб, 2002. – С. 38–51.
1150. Макарчук С.А., Гошко Ю.Г., Кирчів Р.Ф. та інші. Етнографія України / С.А.Макарчук, Ю.Г.Гошко, Р.Ф. Кирчів. – Львів, 1994. – 520 с.
1151. Македонско-українські культурні врски (X–XX век) – Македонсько-українські культурні зв'язки (X–XX ст.). Збірник наукової конференції. Охрид 21–23 жовтня 2003 рік. – Скоп'є: Македонська Академія Наук і Мистецтв, 2003 . – 324 с.
1152. Маркович С.Ж. Связи Киевской Руси с сербами / С.Ж. Маркович // Славянские культуры и моровой культурный процесс. Материалы международной научной конференции. ЮНЕСКО. – Минск .: «Наук и техника», 1985. – С. 396–399.
1153. Мацях Є. Українці в Хорватії /Євген Мацях // Українці Хорватії. Книга перша. – Загреб, 2002. – С. 51–61.
1154. Музыка XX века. Очерки. 1917–1945. – М. : «Музыка». 1987. – Книга пятая. – 318 с.
1155. Небесний Б. Навчання українською мовою у Сербії / Борис Небесний // Діаспора як чинник утвердження держави Україна у міжнародній спільноті. Українська діаспора у світовій цивілізації. Тези доповідей. 18 червня 2008 року. – Львів. : «Львівська політехніка», 2008. – С.228–229.
1156. Никитин С.А. Русское общество и национально-освободительная борьба южных славян в 1875–1876 гг. / С.А. Никитин // Общественно-политические и культурные связи народов СССР и Югославии. – М., 1957. – С. 5–78.
1157. Онишкевич М.Й. Бойківсько-південнослов'янські мовні паралелі / М.Й.

- Онишкевич // Праці XII республіканської діалектологічної наради. – К., 1971. – С. 443–444.
1158. Онищенко О. Життя і діяльність Крсте Петкова Мисиркова в Україні Македонії / О.Онищенко // Дні науки в Республіці Македонія. – Скоп'є: Македонська академія наук і мистецтв, 2004 . – С. 161–173.
1159. Онищенко О. Історико-культурні зв'язки України і Македонії / О.Онищенко // Дні науки в Республіці Македонія. – Скоп'є: Македонська академія наук і мистецтв, 2004 . – С. 67–74.
1160. Павлюченко О.В. Участие югославян в революционно-освободительной борьбе на Украине прогав самодержавия во второй половина XIX – начале XX вв. / О.В.Павлюченко // Материалы к VI Международному конгрессу по изучению стран Юго-Восточной Европы / София, август 1989 г./ История, этнография. – М., 1989. – С. 111–120.
1161. Пащенко Є. В. Вуково депо и упоредно проучавање украјинске и српскохрватске епике у фолклористици / Пащенко Є. В. // Научни састанак слависта у Вукове дане. – Белград, 1988. – С. 297– 308.
1162. Пащенко Є. В. Украјиу и српска народна песма / Є. В. Пащенко // Преводна књижевност. Сборник радова II Београдских сусрета преводиопа. – Белград, 1978. – С.174–178.
1163. Пащенко Є. В. Ягич і українська усна творчість / Євген Пащенко // Хорватія-Україна. Культурні зв'язки від Адриатики до Дніпра. – Загреб. – 2002. – С. 352–360.
1164. Пащенко Є. Українсько-хорватські взаємини від давнини до сучасності / Євген Пащенко // Хорватія-Україна. Культурні зв'язки від Адриатики до Дніпра. – Загреб, 1996. – С. 240–252.
1165. Переписка И.С.Аксакова с кн. В.А.Черкасским. (1875–1878) [Текст] // Славянский сборник. – М., 1958. – С. 146.
1166. Перши успіхи у пестованю нашей культуры (1969.–1971.) //30 роки Союзу русиных и українцох Горватскей / [упорядкував Влад Костельник].

- Вуковар, 1998. – С. 89.
1167. Петровић Д. Рец. на кн.: Закревська Я.В. Нариси з діалектичного словотвору в ареальному аспекті // Зборник за филологичију и лингвистику / Д. Петровић. – Нови Сад, 1978. – № 21/2.
1168. Попова Т.В. Международные перевозки социалистической Республики Югославии / Т.В. Попова. Транспортный Институт комплексных транспортных проблем при Госплане СССР. – М., 1977. – Вып. 68. – С. 90–106.
1169. Поповић Љ. Украјинистика у Србији: традиције и перспективе / Љ.Поповић // Изучавање словенских језика, књижевности и култура у инословенској средини – Београд, 1998. – С. 336–346.
1170. Попович Л. Становлення і перспективи розвитку українознавчих студій у Сербії / Людмила Попович // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Освіта в українському зарубіжжі». К.: Український світ, 2001. – С. 194–199.
1171. Рудяков П.М. Югославія: криза продовжується / О.Я.Моначинський, Є.К.Пронін, П.М.Рудяков. – К., 1993. – 43 с.
1172. Сербський фольклор і література в українських перекладах та дослідженнях. 1837–2004: Матеріали до бібліографії / НАН України. Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського; Редкол. : О.Онищенко (голова) та ін.; Уклад. : Д. Айдачич, Н. Дацькова, Т. Добко, Н. Моїсеєнко та ін. – К., 2005. – 267 с.
1173. Сибиновић М. Иза хори зонта. Огледи из руске, украјнске, белоруске и грузијнске књижевности / Миодраг Сибиновић. – Београд: Чигоја, 2002.
1174. Сибиновић М. Иза хоризонта. Огледи из руске, украјнске, белоруске и грузијнске књижевности / Миодраг Сибиновић. – Београд: Чигоја, 2002.
1175. Сибиновић М. Словенски импулси у српској књижевности и култури / Миодраг Сибиновић. – Београд: Филолошки факултет. Књижевна заједница Звездара, 1995.

1176. Сибиновић М. Словенски импулси у српској књижевности и култури. / Миодраг Сибиновић. – Београд: Филолошки факултет. Књижевна заједница Звездара. – Београд, 1995.
1177. Снытко Т.Г. Из истории народного движения в России в поддержку борьбы южных славян за свою независимость в 1875–1876 гг. / Т.Г. Снытко // Общественно-политические и культурные связи народов СССР и Югославии. – М., 1957. – С. 96.
1178. Солнцева Л. Сцена и время / Л.Солнцева // Знание. Новое в жизни, науке, технике. – М., 1966. – 40 с.
1179. Споменик. (CXLI). Одељење друштвених наука. – Српска Академија наук и уметности. – Београд, 2009. – № 28. – 179 с.
1180. Стіпанчич Б. Український авангард 1910–1930. Загреб. Музей сучасного мистецтва, 16–12.1990–24.12 1991/ Бранка Стіпанчич // Хорватія–Україна. Культурні зв'язки від Адриатики до Дніпра. – Загреб, 1996. – С. 355–363.
1181. Трощинський В.П., Шевченко А.А. Українці в світі / В.П. Трощинський, А.А.Шевченко. – К.:Видавничий дім «Альтернатива», 1999.– Т. 15.– 350 с.
1182. Тирић Д., Стопић Б., Томић В. Време улице / Д.Тирић, Б.Стопић, В.Томић // Политика на јавним просторама Београда у XX веку. Музеј grada Beograda. – Београд.: Визарти, 2008. – 445 с.
1183. Українське слов'янське мовознавство: [Зб. праць під ред. Дзендзелівського Й.О.]. – Наук. тов. ім. Т. Шевченка. – Львів, 1996. – 519 с.
1184. Шевченко С.И. Центральная Украина и освободительная борьба югославян (1870-е гг.) / С.И. Шевченко // Семья Раевских в истории и культуре России XVIII–XIX веков: Материалы Международной научной конференции. – Кировоград: КОД, 2004. – С.156–159.
1185. Шевченко С.І. Володимир Ястребов – наступник Віктора Григоровича у дослідженні етнографічної історії сербів / С.І.Шевченко //

- Матеріали Всеукраїнської наукової конференції «Наукова спадщина Володимира Ястребова у контексті самосвідомості українців», 2007. – С.7–10.
1186. Шевченко С.І. Герой Радянського Союзу Єрещенко – визволитель Югославії / С.І. Шевченко // Війна 1941–1945 рр.: події, оцінки, спомини: матеріали міжрегіональної конференції. – Кривий Ріг: Мінерал, 2005. – С.93–95 (співавтор Степанов В.М.).
1187. Шевченко С.І. Допомога сербським біженцям у Єлисаветграді (1916–1917 рр.) / С.І. Шевченко // Історія України. маловідомі імена, події, факти (Збірник статей). Випуск 15. – К. – Донецьк: Рідний край, 2001. – С.128–133.
1188. Шевченко С.І. Дослідження проблем міжслов'янського співробітництва середини XVIII – ХХ ст. активістами українсько-сербських товариств Кіровоградщини і Воєводини / С.І. Шевченко // Краєзнавці Кіровоградщини – 10-й річниці незалежності України: Матеріали обласної краєзнавчої конференції 22 травня 2001 року. – Кіровоград: Обласний краєзнавчий музей, 2002. – С.4–6.
1189. Шевченко С.І. Забезпечення духовних потреб сербів у Центральній Україні (др. пол. XVIII ст.) / С.І. Шевченко // Духовність українства: Збірник наукових праць: Випуск сьомий. – Житомир: РВВ ЖДПУ, 2004. – С.85–89.
1190. Шевченко С.І. Задоволення релігійних потреб закордонних біженців-слов'ян у Єлисаветграді (1915–1918 рр.) / С.І. Шевченко // Наукові записки з української історії: Збірник наукових статей. – Переяслав-Хмельницький, 2002. – Вип. 13. – С.323–330.
1191. Шевченко С.І. Інтересна звістка" Каменяреві від артильного батька / С.І. Шевченко // Нащадки корифеїв – Івану Франку. Збірник літературознавчих та краєзнавчих матеріалів. – Кіровоград: Центрально-Українське видавництво, 2006. – С.26.

1192. Шевченко С.І. Кіровоградці – визволителі Югославі / С.І. Шевченко // Історична наука: проблеми розвитку: Матеріали міжнародної наукової конференції. Всесвітня історія. – Луганськ: Вид-во СНУ ім. В.Даля, 2002. – С.186–191 (співавтор – В.М.Степанов).
1193. Шевченко С.І. Публікації з історії Нової Сербії в Україні / С.І. Шевченко // Срба у Руско царство половином 18 века: зборник радова са Мету народног научног скуна у Новом Саду, 7–9 маја 2003. – Нови Сад: пан: папир, 2005. – С.473–482.
1194. Шевченко С.І. Сербська проблематика на шпальтах "Одеського Листка" взимку – навесні 1917 р. / С.І. Шевченко // Знаки питання в історії України: українська історії у європейському контексті: Збірник матеріалів II Міжнародної конференції. – Ніжин: Вид-во НДУ ім. М.Гоголя, 2005. – С.77–80.
1195. Шевченко С.І. Українська доля Нової Сербії. Історичні нариси з минулого Кіровоградщини в українсько-сербських зв'язках (1752-2002) / С.І. Шевченко – Кіровоград: ПВЦ "Мавік", 2004. – 168 с.
1196. Шевченко С.І. Українські козаки і сербські переселенці у ХУІІ–ХУІІІ ст. (на прикладі Центральноукраїнського регіону) / С.І. Шевченко // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні: збірка наукових статей. - Вип. 14. – К. : Хік, Часи козацькі, 2005. – С.178–182.
1197. Шевченко С.І. Участь закладів Одеського навчального округу в освіті сербських дітей-біженців у роки Першої світової війни / С.І. Шевченко // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. – Випуск 7. – Рівне, 2006. – С.9–15.
1198. Шевченко С.І. Центральна Україна в культурних зв'язках із югослов'янами в ХІХ ст. / С.І.Шевченко // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: історія. – Ужгород: Вид-во УЖДУ, 2003. – Вип.9. – С.36–46.

1199. Шевченко С.І. Центральная Украина в межславянских литературных связях середины XIX в. / С.І. Шевченко // Историко-культурное наследие семьи Раевских и его международное значение: Материалы II Элисаветградских международных историко-литературных чтений. – Кировоград: КОД, 2006. – С.186–190.
1200. Шевченко Ф.П. Роль Києва в міжслов'янських зв'язках у XVII – XVIII ст. (Доповідь на V Міжнародному з'їзді славистів / Ф.П. Шевченко. – Софія, вересень 1963 р.) – К., 1963.
1201. Шип Н.А. Навчально-виховна система Київської духовної академії (1819–1919 рр.) / Н.А. Шип // Проблеми історії України XIX ст. – початку XX ст. – Київ: Інститут історії України НАН України, 2008. – № 15. – С.195–211.
1202. Широков В.А. О проекте создания украинско-македонского словаря на базе виртуальной лексикографической лаборатории / В.А. Широков, В.А. Емельянов // Македонско-українські культурні зв'язки (X–XX век) – Македонсько-українські культурні зв'язки (X–XX ст.). Збірник наукової конференції. Охрид 21–23 жовтня 2003 рік. – Скоп'є: Македонська академія наук і мистецтв, 2004 . – С. 187–208.
1203. Шімак Я. Митрополит Шептицький і Крежевачка парохія / мгр. Янко Шімак // Українці Хорватії. Матеріали і документи. Книга перша – Загреб, 2002. – С. 196.
1204. Югославский драматический театр. Белград. Гастроли Югославского драматического театра. Москва-Горький-Ленинград-Киев, 1956. – 24 с.
1205. Юрченко О.Ф., Каменецкий М.С. З Історії радянсько-югославських відносин у другій половині 40-х-першій половині 50-х років / О.Ф.Юрченко, М.С.Каменецкий. [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://history.org.ua/JournALL/Preprint/1988/2–2.pdf>
1206. Воїч Мірко. Progon greko-katolika u Bosni / Воїч Мірко // Матеріали до історії українців у Боснії. – Новий Сад, 2004. – Т. 1. – С. 199–222.

1207. Dvadeset godina jugoslovenskog film. – Beograd, 1966. – 180 str.
1208. Graljuk B. Organiziranje grekatolicke Crkve u Bosni I Hercegovine za vrijeme nadbiskupa Stadlera / B.Graljuk // Матеріали до історії українців у Боснії. – Ч.ІІІ. – С. 223–224.
1209. Les culture slaves et les Balkans/ Editions be L`Academic Bulgare des sciences. – Sofia, 1978. – №1. – 405 s.
1210. Les culture slaves et les Balkans/ Editions be L`Academic Bulgare des sciences. – Sofia, 1978. – №2. – 389 s.
1211. Patelos C. The Orthodox Church in the Ecumenical Movement / C.Patelos – Geneva, 1978. – P. 40–43.
1212. Snage i putovi rata i mira. Znanstvena konferencija u povody 30. obljetnica završetca drugog svjetskog rata. Zagreb. 8–13 rujna 1975. Zagreb, 1978. – 808 s.

V. Довідкова та навчальна література

1213. Енциклопедія українознавства НТШ. Словникова частина / [гол. редактор Володимир Кубійович]. – Париж, Нью-Йорк: Вид. «Молоде життя», 1984. – Т. 3. – С. 831; Т. 7. – С. 2718; Т. 9. – С. 3206; Т. 10. – С. 3776.
1214. Євтух В.Б., Трощинський В.П., Попок А.А. Закордонне українство. Навчальний посібник / В.Б.Євтух, В.П.Трощинський, А.А. Попок – К.: 2005.
1215. История и методология науки: Феномен специализированного познания: Учебное пособие / Под ред Б.И. Линского.– С.Пб., 2004.–407 с.
1216. Історія західних і південних слов'ян (з давніх часів і до ХХ ст.). Курс лекцій: Навч. посібник / В.І.Яровий, П.Р.Рудяков, В.П.Шумило та ін. – К.: Либідь, 2002. – 632 с.
1217. Історія західних та південних слов'ян ХХ ст. Курс лекцій: Навч. посібник / Є.П.Пугач та ін. – Харків, 1998.
1218. Історія Центрально-Східної Європи /Л.О.Зашкільняк – Львів, 2001.

1219. Каменева Т.Н. Украинские книги кирилловской печати XVI–XVIII вв. Каталог зданий, хранящихся в Государственной библиотеке СССР / Каменева Т.Н., Гусева Д.Д. – М., 1976. – 250 с.
1220. Македонська наукова книга. Каталог [Текст]. – К. : НБУ ім. В.І.Вернадського, 2004. – 56 с.
1221. Матвеев Г.Ф. История южных и западных славян. Курс лекций. / Г.Ф. Матвеев. – М. : Изд-во МГУ, 1998. – 272 с.
1222. Минеев П.Д. СФРЮ итоги и перспективы развития / П.Д.Минеев. – М. : Издательство «Знание», 1975. – 64 с.
1223. Павловић В. Библиографија радова академика Војислава Кораћа / В.Павловић. Српска Академија наук и уметности. – Београд, 2007. – 51 с.
1224. Рудяков П.М. Між вічністю і часом: життя і творчість Іво Андрича.: навчальний посібник для вищих навчальних закладів. Київський національний університет ім.Тараса Шевченка / Павло Рудяков. – К. : Український центр духовної культури, 2009. – 144 с.
1225. Социалистическая Республика Хорватия / Секретариат информационной службы исполнительного Вече Сабора Социалистической Республики Хорватии. – Загреб, 1979. – 114 с.
1226. Социалистическая Федеративная Республика Югославия / [Амбарцумов Е.А., Лацис О.Р., Микульский К.И.]; под ред. О.Т.Богомолова. – М. : «Наука», 1985. – 319 с.
1227. Социалистическая Федеративная Республика Югославия. СФРЮ. Справочник [сост. Л.А.Никифоров, Ю.Л.Островидов] Изд. третье. – М. : Издательство политической литературы, 1985. – 126 с.
1228. Социалистическая Федеративная Республика Югославия. СФРЮ. Справочник [сост. Л.А.Никифоров, Ю.Л.Островидов] Изд. второе. – М. : Издательство политической литературы, 1980. – 126 с.
1229. Социалистическая Федеративная Республика Югославия: справочник [сост. Л.А.Никифоров, Ю.Л.Островидов]. – М. : Политиздат, 1985. – 125 с.

1230. СФР Югославія [Текст] // 30 дней. – М. : Посольство СФР Югославки, Август 1977. – 12 с.
1231. СФРЮ. Факты о Югославии. Культура. [Электронный ресурс]. – Режим доступа <http://www.sovetika.ru/sfrj/fakty9.htm>
1232. Троян С.С. Вступ до теорії міжнародних відносин / С.С.Троян / Навчальний посібник. — К.: НМЦВО, 2000. – 140 с.
1233. Троян С.С. Вступ до теорії політики / С.С.Троян / Навчальний посібник. – К.: НМЦВО, 2005. – 250с.
1234. Троян С.С. Порівняльні політичні системи сучасності / С.С.Троян / Навчальний посібник. – К. : НМЦВО, 2003. – 266 с.
1235. Троян С.С. Термінологічний словник з методики країнознавчих досліджень / С.С.Троян, М.Д.Будз. – Рівне: РІС КіСУ, 2002. – 97 с.
1236. Троян С.С. Концептуальні основи теорії політики: Навчальний посібник. / С.С.Троян, Т.Ф. Герасимчук, А.М. Киридон. – Рівне: Вид. Зень О.М., 2008. – 307 с.
1237. Троян С.С. Світ на зламі епох: історія кінця ХІХ-середини ХХ ст.: Навчальний посібник / С.С.Троян, Р.М.Постоловський, В.Ф.Федорак. – К. : НМЦВО, 2000. – 240 с.
1238. Українсько-сербські історично-культурні взаємозв'язки: Каталог книжкової виставки з фондів Національної бібліотеки України імені В.І.Вернадського НАН України; Нац. б-ка України імені В.І.Вернадського. [Уклад.: І.Д.Войченко та ін.]. – К., 2005. – 109 с.
1239. Факты о Социалистической Республике Сербии. [Текст] / Республиканский секретариат по делам информации Социалистической Республики Сербии. – Офиц. изд. – Белград, 1977. – 116 с.
1240. Факты о Социалистической Республике Хорватии. [Текст] / Секретариат информационной службы исполнительного Вече Сабора Социалистической Республики Хорватии. – Загреб, 1976. – 95 с.
1241. Факты о Югославии [Текст] / Союзный комитет по делам информации.

- Офиц. изд. – Белград, 1976. – 134 с.
1242. Югославская живопись. 1950–1965: Кат.выст. – М. : В/О «Госиздат пропаганда», 1983. – 40 с
1243. Югославская мемориальная скульптура. Выставка. Каталог выставки. – М. : Советский художник. – 1985. – 31 с.
1244. Яровий В.І. Історія західних і південних слов'ян у ХХ ст. / В.Яровий / Курс лекцій. – К., 1996. – 416 с.
1245. Яровий В.І. Новітня історія Центральноєвропейських та Балканських країн. ХХ століття / Валерій Яровий. – К.Генеца, 2005. – 816 с.

VI. Електронні ресурси

1246. Teatre. Ітервю Ані Суші. [Електронний ресурс] Режим доступу:
<http://teatre.com.ua/modern/nasledye-jugoslavyu-serbskyj-teatr/>
1247. Безп'ятчук Ж. Амбасадор натхнення / Ж.Безп'ятчук // Український тиждень. – 10 вересня 2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
<http://tyzhden.ua/Publication/7311>
1248. Кафедра історії слов'ян Київського національного університету імені Тараса Шевченка [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
<http://www.history.univ.kiev.ua/kafedry/Rukkas/istoria.htm>
1249. Культурно-просвітницький центр Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
http://www.nbuv.gov.ua/new/2004/04_makpres.html
1250. Міністерство економіки України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrexport.gov.ua/ukr/ugodi_z_ukrain/?country=ser
1251. Обушний М. Теоретико-методологічні засади сучасного українознавства [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
<http://www.ualogos.kiev.ua/fulltext.html?id=1370>
1252. Офіційний сайт Держзовнішінформ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukrexport.gov.ua/ukr/ugodi_z_ukrain/mac/2134.html

1253. Офіційний сайт КСУ: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ksu.edu.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=48&Itemid=57
1254. Представители Западно-Украинской Народной Республики в других странах. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:http://wwhp.ru/zunr-m.htm
1255. Розвиток культури югослов`янських народів. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.djerelo.com/index.php?option=com_content&task=view&id=4458&Itemid=272.
1256. Чубіна Т.Д. Українська діаспора: поняття, класифікація, перспективи розвитку / Т.Д. Чубіна / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/29_DWS_2009/Istoria/53701.doc.htm